דער פינפטלינג

צוזאמענטרעף

ביי די טויערן פון גיהנום התחתון אין אוישוויץ

ח. פוקס (וויסבלום)
י. צילבערבערג (אייכנשטיין)

ב"ה

דער פינפטלינג
צוזאמענטרעף

ביי די טויערן פון גיהנום
התחתון אין אוישוויץ

ח. פוקס (ווייסבלום)
י. זילבערבערג (אייכנשטיין)

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

צווייטע אויפלאגע

2'nd Edition

כל הזכיות שמורות

איבערמאכן פארבאטן

Copyright © '10

צו באקומען דעם בוך

718.384.0238

באשריבן און באארבעט, דורך

הקולמוס

HAKOLMOS

845.425.6566

טייפסעטינג און צוגעגרייט

צום דרוק דורך:

MBU TYPESETTING

Tel: 718.436.3049

Fax: 718.871.6962

הפצה ראשית אצל

בארה"ק

הוצאת ספרים ח. וגשל

מישור אדומים רח' תלמי יוסף 10

עיה"ק ירושלים תובב"א

02.535.3941 • 02.590.2616

פקס: 02.535.4354

בארה"ב

Moznaim Publishing Corp.

4304 12th Avenue

Brooklyn, NY 11219

Tel: 718.438.7680 • 718.853.0525

Fax: 718.438.1305

הרב יוסף ליברמן
ראש ישיבת "כולל שומרי החומות"
ורב דקהל סדיגורא ירושלים ת"ו
מח"ס "משנת יוסף"
רח' אבינדב 3 ירושלים תובב"א
טל: 02-5812047

Rabbi Joseph Liberman
Jerusalem

איבערגעטייטשט אויף אידיש

מיר זענען באפוילן געווארן אין די הייליגע תורה א מצוות עשה און א מצוות לא תעשה, צו געדענקען און נישט פארגעסן וואס עמלק האט אונז

געטאן, כדי מיר זאלן פיינט האבן דאס שלעכטס און די סט״א, און אזוי ארום זיך דערווייטערן דערפון, און זיך באהעפטן צו גוטס און צו קדושה.

דעריבער האט גוט געטאן אונזער מחותנת, די חשוב׳ע פרוי הצדקנית בת קדושים מרת חי׳ דבורה פוקס תחי׳ לאי״ט, די אלמנה פון מחותן הרב החסיד המפואר לשם ולתהילה בשמו הטוב שלשלת היוחסין כש״ת מו״ה שבתי זאב פוקס זצלל״ה, מיט דעם וואס זי האט פארשריבן און פארצייכנט אויפן בויגן איהרע לעבנ׳ס געשעענישן אין די טעג פון די שרעקליכע צארן און חורבן יארן פון די צווייטע וועלט׳ס קריג, און אויך פארשטעלן דאס לעבן פון זייער פרעכטיגע קהילה אין בארשא פארן חורבן. די ביטערע פיין און ליידן אין די לאגערן אונטער די רשעים עמלקים ימ״ש. און וויאזוי, פון הימל האט מען געהיטן, דורך צוויי מלאכים וועלכע דער באשעפער האט מיטגעשיקט צו באגלייטן יעדן איינעם פון די געראטעוועטע - ווי הרה״ק אדמו״ר מהר״א מבעלזא זי״ע האט זיך אויסגעדריקט, און ווי בהשגחה פרטית האבן זיך צוזאמגעטראפן דארט אינאיינעם עטליכע מיידלעך פון די חשובע און געהויבענע משפחה און זיך געהאלטן מיט שטאלץ און שטארקייט, אפהיטנדיג אלע גדרי הכשרות והצניעות, און דערמיט מקדש געווען שם שמים ברבים.

און ווירקליך, האבן זיי זוכה געווען גלייך נאכן באפרייאונג אויפצושטעלן ערליכע אידישע הייזער, דורות ישרים פון תלמידי חכמים און יראי שמים מרבים לשם ולתפארת, וועלכע זענען פאר מקדש שם שמים זיין מיט זייער געהויבענעם לעבן און מיט זייער אויסגעצייכנטער אויפפירונג.

כבוד חתני כבני ה״ה הגאון המפורסם חסידא ופרישא שלשלת היוחסין כש״ת מוהר״ר מנחם מענדל פוקס שליט״א מרא דאתרא דרמות ד׳ קרית שומרי החומות והסביבה, פון די גרויסע מורי הוראה פון די עדה החרדית, דער זון פון אונזער מחותנת, האט מיט זיין גרויסן פארשטאנד דורכגעקוקט דעם גאנצן ספר, און באשטעטיגט אז עס איז ראוי צו פארעפנטליכט ווערן. און דאס וועט געוויס אריינברענגען א גייסט פון שטארקייט און מוטיגקייט פאר דעם יונגן דור, און זיי ברענגען צו אויסרופן: ׳מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי׳ - זיך צו האלטן ווי פעלזן שטיינער מיט די תורה און מצוות, און זיין ׳עטרת זקנים בני בנים׳ לאי״ט.

ויה״ר אז אלע זאלן זוכה זיין צו לאנגע געזונטע יארן, און פון הימל געבענטשט ווערן בכפלי כפליים, ותחזינה עינינו בגאולה הקרובה בב״א.

מאיר ווייסבלום
אבד"ק שעניצא
בהרה"ק רבי משולם זוסיא זצ"ל הי"ד מליזענסק
פה ברוקלין יצ"ו בב"א

Rabbi Meier Weisblum
938-51st Street
Brooklyn, NY 11219
(718) 436-2776

בעזהי"ת,

אברכה את ד' בכל עת תמיד תהלתו בפי, ואודך ד' אלקי בכל לבבי ואכבדה שמך לעולם, כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה, והנני מתהלך לפני ד' בארצות החיים אחרי כל התלאה אשר מצאתני בימי זעם המלחמה, ונשארנו שנים ממשפחה, יחד עם אחותי הגדולה, יראת ד' היא תתהלל מרת חי' דבורה תחי', אשת חבר ואשת חיל עטרת בעלה המנוח יבחל"ח ה"ה גיסי הרה"ח המפורסם כבוד שמו מפארים מוהר"ר שבתי זאב פוקס זצ"ל.

והנה אחרי רואי כי כתבה זכרון בספר ימי עניה ומרודיה שעברו עליה, אמרתי לקיים מקרא שכתוב (משלי ז' ד') אמור לחכמה אחותי את, כי בחכמה עשתה זאת, יחד עם ש"ב החשובה אשה משכלת בת קדושים מרת זילבערבערג תחי', לקיים מה שנאמר (דברים כ"ה י"ז) זכור את אשר עשה לך עמלק, בלשון אידיש המדוברת, ובלשון צח ובהיר שכל אחד מן הקוראים יראה בעליל כי מן השמים הוליכן על כל פסיעה ופסיעה, והדריכן בדרך ישרה לעשות רק הישר והטוב בעיני ד', ובפרט בהיותם בצוותא חדא במחנה ההשמדה באוישוויץ עם שאר קרובי המשפחה. ולכן טוב ויפה הדבר הזה אשר המה עושים, כי מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

ובקראי את גליוני הספר, נזכרתי מה שנתקשו ישראל ואמרו לפני הקב"ה (בפרקי דר"א פמ"ד), אתה אמרת (שמות כ' ח') זכור את יום השבת לקדשו, ואתה אמרת זכור את אשר עשה לך עמלק, האיך יתקיימו שניהם, עיי"ש. ואמרתי אני בלבי שבספר זה יתקיימו שניהם, כי לא זו בלבד אשר מקיימות בזה זכור את אשר עשה לך עמלק, מקיימות גם זכור את יום השבת לקדשו, שהרי מנציחים בזה את נשמות הוריהם וכל משפחתם שנעקד"ה, בכתבן את יחוסיהם למעלה בקודש נ"ע, למען ידעו הדורות הבאים ויאמרו מתי יגיעו מעשינו למעשי אבותינו, וישתדלו ללכת באורחותיהם, כי זכותם היא שעמדה להם לעמוד בנסיונותיהן בזמנים הקשים ההם, ונמצא בשעה שמתקיים זכירת עמלק מתקיים זכירת אבוה"ק שנקראים בשם שבת (זוה"ק ח"ג כ"ט ע"א), ומתקיימים שניהם ביחד.

ויהי רצון שהשי"ת יקיים וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם, וישמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה, ויראו עינינו וישמח לבנו בישועתו באמת, בביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

באעה"ח יום ה' לסדר ונושעתם מאיביכם (בהעלותך), י"ט סיון,
שנת **אמור לחכמה אחתי** את (תשס"ט) לפ"ק

מאיר וויסבלום

איבערגעטייטשט אויף אידיש

צום ערשט וועל איך אפגעבן א שבח והודאה פארן הייליגן באשעפער אויף אלע חסדים און גוטס וואס ער האט שטענדיג געטאן מיט מיר, נאך וואס עס איז אריבער אויף כלל ישראל אזא שוידערליכער און ביטערער קריג און פון אונזער גרויסע משפחה האבן איבערגעלעבט בלויז איך מיט מיין עלטערע שוועסטער, הרבנית חיה דבורה תחי', אשת חבר פון מיין שוואגער הרה"ח המפורסם מוהר"ר שבתי זאב פוקס זצ"ל.

אצינד אז מיין חשוב'ע שוועסטער תחי' האט אראפגעשריבן אירע איבערלעבענישן און דורכגאנגען פון דעם קריג, האב איך געקלערט מקיים צו זיין דעם פסוק "אמור לחכמה אחותי את", ווייל דאס איז דאך א קלוגע שריט פון איר זייט אראפצושרייבן אלע צרות פון יענע טעג, ווי עס שטייט אין די תורה "זכור את אשר עשה לך עמלק", אז עס איז פאראן א חיוב צו געדענקען אלעס וואס דער נאצי'שער עמלק האט געטאן פאר כלל-ישראל. אויך איז דאס די זעלבע בחינה פון יציאת מצרים, וואס עס איז פאראן א חיוב צו דערציילן די ניסים ווי אזוי דער אויבערשטער האט אונז אויסגעלייזט פון פרעה'ס האנט, און ווי מער מען דערציילט עס, אלס א גרעסערע מצוה איז דאס, אזוי ווי מיר זאגן אין די הגדה "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח".

מיין שוועסטער האט געשריבן דעם בוך צוזאמען מיט אונזער געשוויסטער-קינד - הרבנית מרת זילבערבערג תחי' - דערין שילדערן זיי אין א קלארע שפראך דאס וואס זיי האבן מיטגעמאכט צוזאמען מיט אנדערע געשוויסטער-קינדער אין אוישוויץ און אין די אנדערע לאגערן, ביזן באפרייאונג און ארויסקומען אויף דער פריי קיין אמעריקא.

דער בוך איז א געוואלדיגע תועלת פארן ליינער, ווייל אויסער וואס מען זעט די האנט פונעם אויבערשטן, ווי אויף יעדן טריט און שריט האט מען געזען די סייעתא דשמיא וואו דער אויבערשטער האט זיי געפירט, ווערט אויך דערמאנט די גרויסע זיידעס און באבעס וועלכע זענען ליידער אומגעקומען על-קידוש-השם, און זייערע מעשים טובים פון וואס מען קען זיך פיל ארויסלערנען. דערמיט איז מען נישט נאר מקיים דעם "זכור את אשר עשה לך עמלק" נאר אויך דעם "זכור את יום השבת לקדשו", ווייל צדיקים ווערן אנגערופן "שבת". עס איז דעריבער נישט קיין ספק אז די זכותים פון די הייליגע זיידעס האבן אויפגעטאן פאר די משפחה און זיי געהאלפן דורכלעבן דעם ביטערן קריג.

איך וועל מסיים זיין מיט א תפילה אז מיר זאלן שוין זוכה זיין צו דער אמת'ער ישועה און צו דער גאולה שלימה פון הימל, בביאת משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

אינהאלט

א קורצע הקדמה 13
פאר־וואר־ט 17

אריינפיר
נאדבורנא 25
מסירות נפש פאר אידן 25
ער קען מער נישט צוריקציען 27
קידוש אינדערהיים 30
קינדער און אייניקלעך 30
די דריי וועלט־באלייכטער 31
געהארעוועט אין תורה 33
פועל ישועות 36
די זון שטעלט זיך אפ 36

פרק א
בארשא – קליין ירושלים
דער וואוינארט פון אמאליגע צדיקים.. 47
די בארשער קמיע 50
דאס לעבן אין בארשא 53
אונזער פאמיליע 55
אידישקייט אין בארשא 60
תחיית המתים... 61
דער חדר 63
אונזער שטוב 63

פרק ב
די אונגארן קומען!
ווינטער ת"ש (1940) לפ"ק 67
"השי"ת זאל העלפן, עס זאל זיין גוט" 68
אונגארישע בירגערשאפט 68
דער טאטע פארט קיין פוילן 70
איז דער טאטע אנגעקומען? 71
מיסטעריעזע קארטלעך 72
די מאמע איז קראנק 75
א חלום פונעם זיידן 77
נאך א קראנקע אין משפחה 78

פרק ג
מיר בלייבן אליין
שוועדע צייטן 81
וואס זאגט דער אייניקל פונעם רב'ן ר' אלימלך?! 81
מיר פארלירן די באבע 83
קיילעכיגע יתומים 84
מען קלאפט אין טיר 85
אליין! 89
אומ־ערפאלגרייכע עסקנות 90
מומע ראכעלע נעכטיגט ביים גרעניץ .. 91
די באבע מיט די מומע קומען צוריק.. 93
מען פארט שוין ווידער 93
שבת אויפן באן 94
זי קוקט אוים ווי די בארשער באבע... 95
א סטראוק 97
די באבע באקומט א רויז 98

פרק ד
דער שוועדער מצב
פרנסה בצמצום 101
ברויט פון סאטמאר 101
ווער שיקט דיר דאס ברויט?! 102
א בריוו פון פעטער 103
אין שטוב ווערט לייכטער 104

די לופט ווערט געשפאנט 106
זמן חירותנו... 107
גרויסווארדיינ'ער געטא 109
מען פיניגט די גבירים 110

פרק ה
דער גרויסווארדיינער געטא

דאס לעבן אין געטא 115
מאי 1944 למספרם 116
מען גרייט זיך צו פארן 118
דער הייליגער יו"ט שבועות ביים שוועל! 119
דער צווייטער טאג שבועות 120
געבליבן אן עסן 121
די שיירה צום באן 122
מענטשן אנשטאט בהמות 122
דער שרעקליכער וועג 124

פרק ו
באהאלטן אינעם בונקער

מען גראבט בונקער'ס 129
רעטונג'ס פלענער 129
רבי שבתי אנדעקט דעם סוד 132
אינעם צווייטן בונקער 134
מיר זענען ערלעדיגט! 135
ארויף אויפן בוידעם 136
ארויסגעשפרונגען פון פענסטער 137
אין באהעלטעניש 138
א בים ברויט מיט א שלונג וואסער 139

פרק ז
אוישוויץ

אסרו חג שבועות תש"ד לפ"ק 143
ביי די טויערן פון גיהנום 145
רויך קוימענ'ס 146
די גוטסקייט פון די קאפא'ס 148
דאקטאר מענגעלע ימ"ש 149
מענטשן פלאקערן 149
פארלוירן די משפחה 150
אפגעשוירן די האר 152
די לאגער קלייד'ער 155
די בלאקן אין לאגער 156
דער שרעקליכער צייל-אפעל 158
די לאגער עסן 159
שפאציר'ן 160

פרק ח
די צרות הויבן זיך אן

מאראש-וואשארהעלי, רומעניע – ווינטער תש"ב (1942) 167
מאראש-וואשארהעלי אונטער די אונגארן 172
דער פאטער גערופן צו פאליציי 174
מ'נעמט צו אונזער דירה 176
אין מונקא-טאבאר 177
צוריק צום הויף 178
פורים תש"ד (1944) 179
די משפחה איינקויפערין 180
וואנדאליזם קעגן אידן 181
פסח רוקט זיך אונטער 182
דער לעצטער סדר מיט'ן טאטן 183

פרק ט
דער געטא אין מאראש-וואשארהעלי

די געלע לאטע 187
מען זוכט מיידלעך 189
די מאמע ביים דאקטער 189
פון אונז פארגעסט מען 191
אריין אין געטא 192
מען פלאצירט זיך אין געטא 193

דער גערודער 194
כמעט גאראטעווען 195
די שוהל אלץ שפיטאל 196
רשות אהיים צו גיין 196
א באזוך אין שוהל 198
דער פעטער אין גענא 199

פרק י
אויפן וועג קיין אוישוויץ

שבועות תש"ד 203
אוועק מיט די מילך 203
אכציג אויף יעדע וואגאן 204
דער שוידערליכער וועג 206
"וואר ווייסט צו מיר וועלן זיך נאך זען?!" 206
איבעראשענדע באגעגעניש 208

פרק יא
דאס לעבן אין אוישוויץ

די ברעטער ברעכן זיך 213
גניבות אין לאגער 213
נאך קרובים 214
דער סדר היום אין אוישוויץ 215
באגעגענישן צווישן ביידע לאגערן 216
אומגעקומען ביי די דראטן 218
געפאקט ביי די גניבה 219
די באהעלטענישן 221
אונזער פארדינסט 222
בלאק שפערע 223
נאך מענטשן קיין אוישוויץ 223

פרק יב
ניסים אין אוישוויץ

מען פירט אוועק פון סאטמאר 229
געבוירן אויפן באן 229
די שיים קאמאנדא 231
מען קומט הערן נייעס 231
אויסגעקליבן צו די ארבעט 232
אן אנטלויף פראבע 232
די לעצטע הכנות 233
א באגעגעניש מיטן מלאך המות ... 234
א פרישע סעלעקציע 235
זאג ח"י 235

פרק יג
ארויס פון אוישוויץ

סעלעקציעס 241
אויסגעקליבן צו דער ארבעט 241
'ריין יודן פעטס' 244
די סירענעס קלינגען 244
אנקומענדיג קיין שטאטהויף 246
קאנטשיק שפראך 247
צוויי מאל עסן 248
אנגעקומען קיין טארן 249
מיר שטעלן אויף געצעלטן 249
די ארבעט פאלט אויף אונז 250
הייצן דעם אויוון 251
אונזער ארבעט 252

פרק יד
אונזערע אויפזעער

דער אויפזעער ביי די ארבעט 257
דער גרויסער אפיציר 257
אונזערע וועכטער 257
לאזט גיין צום פארם 258
געפאלן אין שניי 259
די 'בלאקעווע' 259
יענטי אלס בלאקעווע 261

די קאך מיידל 262
דער אויבערשארפפירער 263
טוב שבנחשים 264
זיין געבורט טאג 265
געפונען א קרובה 266
יענטי אין קאמער 269
געשאפט קוילן 269

פרק טו
דאס לאגער לעבן

אונזערע קליידער 273
ליין 274
פול מיט בלאטערן 275
ארבעט צום טויט 275
ארבעט נאך ארבעט 276
די פרומע קרובה 276
די שוך-זויל 277
שוועדע קרעמפען 279
א קידוש אין לאגער 279

פרק טז
ימים טובים אין לאגער

די הייליגע טעג 283
חנוכה 283
ברען ליכטעלע, ברען 284
חנוכה אינדערהיים 284
עס וועט זיך נישט אויסלעשן 285
זכרונות 286
קארטאפל פאר פסח 286
א 'לוח' אין לאגער 288
סימני גאולה 289
'בעטרוהע שיינונג' 289
אויפן וועג צו פרייהייט 290
דער מארש 291
די פירערס אויפן וועג 292
מיט די לעצטע כוחות 292
נאך אביסל... 293

פרק יז
אויפן שוועל פון פרייהייט

קראנע 297
דער דאקטאר 298
א האר צווישן לעבן און טויט 298
ערגער פון די דייטשן? 300
א נס פון הימל 301
א פייער 304
מיר לאזן זיך אהיים 306
אויפן וועג 306
גע'גנב'עטע עסן 307

פרק יח
פון גלות צו גלות

פוסט און וויסט 311
קיין וועג ארויס 313
די בריק קרעכצעט אונטער 313
אין וואלד 314
וואלגערן אויף די גאסן 315
דער וואויל'ער פאלאק 315
עסן צו דער זעט 316
דער רוס האט געהאלפן 317
בראמבערג 318
מען לאזט נישט מנוחה 318
יענטי מיט פיבער 319
מיידלעך פון יענע וועלט 319
פון די עשרה ראשונים? 321
די לעצטע מינוט 321

פרק יט
אונזערע וועגן צוטיילן זיך

אהיים 327
צווישן היימישע אידן 327
א חתונה 328
ר' חיים פריעדמאן 328
א שבת ביי ר' חיים 329
שוידערליך 331
הכנות צום פסח 332

פרק כ
מאראש-וואשארהעלי נאכן קריג

חרבנות 335
אין שפיטאל 336
דער אלטער הויף 336
פסח אין בית-המדרש 337
אונזער רעסטוראנט 338
אז עס איז באשערט... 339
אידישקייט בליהט 341
א בריוו פון קאשוי 342
דער וועג קיין קאשוי 344
בייס שמוגלען דעם גרעניץ 346
א באריכט בריוול קיין קאשוי 347
דעם זיידע'ס הויז 348

פרק כא
קיין אמעריקא

די אגודה אקטיוויטעטן 351
אין שליחות פון מיין פעטער 354
אויפן וועג קיין אמעריקא 354
מיטן געראר רב'ס טאכטער 357
ראכיל מיט הערש אלימלך 358
אן עראפלאן קראך 360

פרק כב
מיין ברודער'ס באפרייאונג

געפונען מיין משפחה 365
ישרות און ערליכקייט 365
ביים באפרייאונג 368
באפרייט 369
"אלע הערוים" 370
דעם לעצטן מארש 371
פארשוואונדן 371
צוריק קיין אוישוויץ 372
די רוסן קומען 373
דער שענידצע'ר הויף 373

פרק כג
די בריידער וועלן געראטעוועט

נסים פון אויבן 377
קוקן די אנדערע וועג 377
אין בהמות שטאל 378
די פאליציי מישט זיך אריין 379
א קידוש השם 379
ר' שבתי אנטלויפט אין וואלד 380
געפינט זיין וועג 381
אין אראד 382
א חלום 382
באגעגעניש מיטן מלאך המות 383
איבערגעלעבט 384

פרק כד
דער שיינער אויספיר...

אונזער חתונה 387
אויפן שווארצן מארק 387
מען זוכט מיין מאן 387
כמעט געכאפט 388

ביים שמוגלען 390
אין די לעצטע מינוט 391
לויפנדיג אין די שניי 392
"וואו לויפט איר?" 393
אויפן וועג צו מנוחה 395
פאריז 396
אל המנוחה ואל הנחלה 396

עפילאג 399
ויתילדו על משפחותם 401

התודה והברכה

מצאתי איש מהיר במלאכתו, מלאכת הכתיבה והגהה, וידיו רב לו בהוצאת הספר, כ"בניפן זאב" יטרף, וחזקה על חבר שלא יצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן

כמו"ה ר' בניפן זאב ציג הי"ו

שלוה אותנו בעת הוצאת הספר כל אורך הדרך, עבר על הספר והעיר אותו בהערותיו, ונתן לנו עצה ותושיה על כל שלב ושלב

ואתו עמו כלופר אליו, ניתן יישר כח, לסופר נפלא ביד ה' הטובה עליו, מ"אשר" שמנה לחמו, והוא יתן מעדני מלך, עט סופר מהיר במלאכתו

מו"ה ר' אברהם אבא אשר אנשיל הכהן פערל הי"ו

אשר עסק בלא ליאות בהוצאת הספר, שיפר אותו בהגהותיו, ועשה הכל כדי שיצא דבר נאה ומתוקן, ובפרט בהמצאת התמונות והמסמכים אשר איזן וליקט בליקוטי בתר ליקוטי

ואחרון חביב, אין די מילים להודות לאיש המעש, אשר עומד לימיננו בכל עת, ופעל בהוצאת הספר שיצא דבר נאה ומתוקן כיאות

מו"ה ר' אברהם שפילמאן הי"ו

העוסק במלאכת הקודש **בכבון הקולמוס**

על פעולותיו הברוכות, ועל עזרתו המרובה בכל עת ועידן בלב ובנפש חפצה

וכן לכל אלו שעסקו בלא ליאות למען הצלחת הספר

ויהי רצון שיזכו להמשיך במפעלותיהם הברוכות, הקב"ה ישלם פעלם, וירוו רוב נחת מכל יוצאי חלציהם, מתוך הרחבת הדעת ונהורא מעליא

א קורצע הקדמה, געשריבן מיט בלוט און טרערן

פון חייטשא פוקס (ווייסבלום) און יענטי זילבערבערג (אייכנשטיין) (שרייבערינס פון דעם בוך)

ב"ה, אלול תשס"ז לפ"ק

...שוין איבער זעכציג יאר פארבי זינט דעם ביטערן חורבן, ווען דער המן הרשע פון אונזער דור – היטלער ימ"ש וזכרו, האט אויסגערופן "להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים", און ליידער בעוונותינו-הרבים פארווירקליכט א גרויסן טייל פון זיינע בייזוויליגע פלענער אויף א ביטער און טראגיש פארנעם.

אמת. שוין אריבער זעכציג יאר, אבער פאר אונז איז עס נאך פריש, אלעס אלעס, ווי עס וואלט ערשט נעכטן געווען. מיר לעבן מיט דעם. עס גייט אונז נישט ארויס פון זכרון. – און ווי אזוי זאלן מיר דען פארגעסן?! ווען אונזער אייגן בלוט און פלייש, אונזערע טייערסטע אין לעבן, אונזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, אלע אונזערע גוטע פריינד און קרובים זענען ליידער דארט פארגאנגען מיטן רויעך על קידוש השם, יעדער דורך אן אנדער שרעקליכע פארעם.

דאס אלעס שטייט אונז נאך היינט פאר די אויגן, בייטאג און ביינאכט, ביים עסן און ביים שלאפן. יא, מיר חלום'ען דערפון; עס שווימען אונז ארויף שוידערליכע קאשמארן, וועלכע צוטרייסלען אונז ביז די טיפענישן פון די נשמה.

זייער אסאך איז שוין אפגעשריבן געווארן פון די ביטערע חורבן יארן וואס האבן אנגעהאלטן פון תרצ"ט-1939 ביז ענדע תש"ה-1945. טייכן טינט אויסגעמישט מיט בלוט זענען שוין פארגאסן געווארן אויף פאפיר, סיי פון איבערלעבער, וועלכע האבן

דאס אליין בייגעוואוינט, און סיי פון פארשידענע אנדערע היסטאריקער וועלכע האבן געוואלט שילדערן פארן יוגנט, אונזערע קינדערלעך און איניקלעך, וואס עס האט זיך אפגעשפילט אין יענע שוידערליכע צייטן, און וואס מיר האבן מיטגעמאכט.

איך אליינס האב שוין אויך אסאך מאל געוואלט מקיים זיין דעם **"זכור ואל תשכח – זכור את אשר עשה לך עמלק"**, און טאקע אליינס אראפשרייבן מיין איבערלעבעניש, און אלעס וואס איך האב אליינס געזען מיט מיינע אייגענע אויגן רח"ל. אבער עס איז מיר זייער שווער אנגעקומען. וועז אימער איך האב געזומען דעם פעדער אין האנט צו פארשרייבן פון דער איבערלעבעניש, האבן אנגעפאנגען שפרינגען קעגן מיינע אויגן ווילדע בילדער פון די רוצחים ימ"ש, ווי זיי הרג'ענען און שלאגן. צומאל זעה איך מיין טאטע, זיידעס, באבעס, קליינע קינדער, גוטע פריינט, וואס זענען ליידער דארטן געבליבן. איך זעה זיי ווי אין חלום, זיי שטייען פאר מיינע אויגן פונקט ווי אין זייער לעבן.

צומאל טרעף איך מיך אין אונזער שטעטעלע בארשא, א הערליך שטעטל אין אור-אלטן מארמאראש, די גלענצנדע פארגאנגענהייט. איר שיינקייט, איר פראכט, איר אידישקייט, מיינע זיידעס, דער רב – די קהילה – דער הויף – די שכנים. אלעס, אלעס שטייט מיר פאר די אויגן, איך ווער פארטראכט. אזוי לויפן מיינע זכרונות, ביז... איך טרעף מיך אין די קאנצעטראציע לאגערן: טארן, שטאטהויף, און אין... אוישוויץ, אוי אוישוויץ... איך קען נישט שרייבן מער.

אבער איך האב געפילט אז איך מוז דאך אפשרייבן מיינע שרעקליכע איבערלעבנישן אונטער די מערדערישע, בארבארישע הענט וועלכע איך בין אלץ דורכגעגאנגען – כדי עס זאל בלייבן לעדות פאר די קומענדיגע דורות, זיי זאלן וויסן וואס מער. בפרט

היינט-צו-טאגס, וועו עס איז שוין וויניג פארבליבן פון די הייליגע שארית הפליטה אידן, וועלכע לעבן נאך מיט אונז.

יא! עס האט מיך אסאך כוחות אפגעקאסט, ביז איך האב ענדליך געקענט צוזאמענעמען מיינע געדאנקען אוו פארשרייבן מיין גאנצע איבערלעבעניש, כדי עס זאל בלייבן לזכרון עולם פאר מיר אוו פאר מיינע טייערע חשוב'ע קינדער, אייניקלעך אוו אור-אייניקלעך שיחיו לאויט"א, וואס נאר דאס טרייסט מיך אוו שטארקט מיך אין מיין לעבן. איך פיל אין זיי א געפיל פון זיג קעגן דעם דייטש ימ"ש, איך פיל אין זיי א נצחון פארן הייליגן באשעפער וואס האט אונז נישט געלאזט אינגאנצן פארפאלן ווערן, אוו האט מיך געראטעוועט פון דעם שרעקליכען פייער. איך פיל אז איך האב אויסגעפירט מיין פליכט נאכדעם ווי ער האט מיך געלאזט לעבן – כמעט אליין פון מיין גאנצע משפחה – אוו זוכה געווען צו חתונה האבן מיט מיין חשוב'ן אוו טייערן מאן הרה"ח ר' שבתי פוקס ז"ל, אוו אויפשטעלן א דור ישרים יבורך – בלי עין הרע. קינדערלעך, אייניקלעך אוו אור-אייניקלעך נאמנים לה' ולתורתו.

איך וויל ביי דער געלעגנהייט אפגעבן א דאנק פאר מיינע חשוב'ע קינדער אוו אייניקלעך שיחיו לאויט"א, וואס האבן מיר געשטיפט אוו מיר ארויסגעהאלפן מיטן ארויסגעבן דער בוך. במשך פונעם גאנצן דריקן האבן זיי ארויסגעהאלפן אוו געטאן אלעס אז דער בוך זאל ארויסקומען פארן פאבליק. אזוי אויך וויל איך זיך באדאנקען פאר מיין חשוב'ן אייניקל – מו"ה ר' שמואל פוקס שליט"א – אוו פאר מיין חשוב'ן נעפיו – מו"ה ר' יהושע אשר וויסבלום שליט"א – וואס האבן באגלייט דעם גאנצן בוך פון אנהויב ביזן סוף, אוו זיכער געמאכט אז עס זאל ארויסקומען א שלימות'דיגע ארבעט.

זאל דער בוך זיין א חיזוק אוו א מוסר-השכל, ווי אויך אין די שווערסטע צייטן פון מיין לעבן, אפילו דארט אין אוישוויץ,

איז דער דערבארעמדיגער פאטער אין הימל געווען מיט אונז, ווי מיר האבן זיך איבערצייגט מערערע מאל זייענדיג דארט. אויף טריט און שריט האבן מיר געזען דעם יד השם. ניסי ניסים האבן מיך שטענדיג באגלייט.

אבער נישט נאר איך, נאר גאנץ כלל ישראל וואס האבן מיטגעמאכט די שווערע טראגישע יארן האבן שטענדיג געזען דעם באשעפערס האנט. מיר אלע שארית הפליטה אידן וועלכע האבן דאס דורכגעלעבט, שרייען אויס איינשטימיג: **"שארית ישראל לא ישקר"**.

זאל דאס טאקע זיין א זכות פאר די אלע קדושים השם-ינקם-דמם, וואס האבן זיך ליידער נישט אומגעקערט פון דארט.

הרגינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו, וכפר אדמתו עמו.

פארוואָרט פון די שרייבערינ׳ס קינדער

שתוק, כך עלה במחשבה לפני!
שווייג, אזוי איז ארויף אין די
מחשבה, פאר מיר!
(מנחות כ״ט)

א שווייגעניש, א שטילקייט!

נישט פארהאן קיין ריכטיגע און טרעפליכע וועג ארויסצוברענגען די געפילן אויף אלעס וואס אנבאלאנגט די דאזיגע שווארצע, קאשמארישע יארן, וועלכע האבן אזוי שמערצליך געטוישט דעם הערליכן אידישן יישוב – אויף שטענדיג.

וועו מיר טוען זיך פארטיפן, אריינקלערן איבער די שרעקליכע מלחמה, וועלכע איז ביטערער געווען פון ביטער, טראגישער פון טראגיש, געפינען מיר נישט קיין פאסיגן אויסדריק וואס זאל ארויסגעבן כאטש א טייל, פון דעם פיין און ליידן פון די אומגליקליכע. פון די בלוט-דארשטיגקייט און הארצלאזיגקייט פון די נידערטרעכטיגע מערדער.

אלע געדאנקען און וועלטס אויסדריקן וועלן אויף קיין פאל נישט קענען אפמאלן די דראמאטישע און האר-אויפשטעלנדע געשעענישן וועלכע זענען אדורך אויף כלל-ישראל אין יענע ביטערע טעג.

עס איז נישט קיין נייעס. יעדער ווייסט אז אויף דער וועלט זענען ליידער פארהאן אסאך צרות. צווישן זיי קליינע און גרויסע. עס עקזיסטירט רשעות, ברוטאליטעט, סאדיזם, איינגעגעסענע אנטיסעמיטיזם. צומאל גייט עס איבער דעם גרעניץ. אבער וואס עס האט זיך דאן אפגעשפילט, איז העכער יעדע פאנטאזיע.

די חושים בלייבן ווי פארטעמפט טראכטנדיג דערוועגן. עס נעמט פשוט אפ דעם לשון פון מויל, האקט אפ דעם מוח פון טראכטן.

און גענוי ווי די געדאנקען האבן דאן געשפילט, אזוי שפילן זיי אויך היינט, איבער זעכציג יאר פון יענע פינסטערע יארן, ווען עס האט אויסגעבראכן דער וואולקאן-בארג און קאכעדיגע לאווע האט זיך גענומען צושפרייטן איבער'ן גאנצן אייראפעאישן האריזאנט; אויסגעריסן גאנצע קהילות ביז צום גרונד, נישט איבערלאזנדיג קיין אנדענק אדער צייכן אז זיי האבן וועלן-אמאל עקזיסטירט; אומגעברענגט אידישע קינדערלעך דורך אלע מעגליכע אוממענטשליכע מעטאדן, איבערלאזנדיג זייער קערפער הפקר פאר די ווילדע פויגל אין וואלד; פאראומגליקליכט דעם גאנצן אידישן פאלק אויף שטענדיג. אלע זענען דאן געשטאנען פארגליווערט, נישט קענענדיג באגרייפן אז אזוינס קומט פאר אונטערן פרייען הימל, ווי די גאנצע וועלט שטייט מיט פארלייגטע הענט, צוזעענדיג אלעס און טוענדיג גארנישט.

טרעבלינקע, מיידאניק, אוישוויץ, מאטהאוזין, עבינזע, בעלזיץ און נאך, גייען אן טאג-טעגליך מיט זייערע סאדיסטישע אקטיוויטעטן פון פארברענען און אויסראטן מיליאנען אומשולדיגע; זייער בלוט גיסט זיך, זייער אש פארשפרייט זיך, באמיסטיגט די פעלדער. און קיינער קימערט זיך נישט. מען שלאפט רואיג. קיינער באמיט זיך נישט צו פארגרינגערן עטוואס דעם צושטאנד פון די נעבעכדיגע, אומגליקליכע קרבנות.

פארוואס צושטערט עס קיינער נישט?

ווי-אזוי דערלאזט מען עס?

אומפארענטפערט.

און ווי דאן – אויך היינט. איבער זעכציג יאר דערנאך, שטייען מיר נאך אלץ מיטן זעלבן פארוואונדערונג, און קענען אלץ נישט אויפכאפן די אומבאגרייפליכע געשעענישן.

טייכן טינט זענען שוין פארגאסן געווארן איבער דעם ווייטאגליכן טעמא. פילע פעדערן זענען שוין צעבראכן געווארן פרובירנדיג שילדערן די וועלטס טראגעדיע. פארשידענע ביכער זענען ערשינען; פילאזאפן האבן עס אנאליזירט, און אן א צאל פארשונגען און שטודיעס זענען שוין דורכגעפירט געווארן דערויף. אבער אלע שטעלן זיך אפ ביי די זעלבע שוועריגקייטן. קיינער איז נאכנישט אויפגעקומען מיט א לאגישע סברה וואס פארענטפערט עטוואס דעם רעטענישׁ.

עס איז העכער יעדן ספק אז די צווייטע וועלט-קריג איז געווען למעלה מדרך הטבע. קיינער קען נישט ערקלערן לאגיש, ווי איז געלונגען דעם נידעריגן מאלער יונג – היטלער ימ"ש, ארויפצושטייגן און פארנעמען דעם שטול פון 'פירער פון דויטשער דריטער רייך'. עס איז גענצליך אומפארשטענדליך ווי-אזוי ער האט באוויזן איינצונעמען לענדער און מדינות איינס נאכן צווייטן מיט אזא איבערנאטירליכע ערפאלג. קיינער פארשטייט נישט פארוואס ער האט געטראגן קעגן דעם אידישן פאלק אזא טיף איינגעווארצלטע האס. אזוי ווייט, אז ער האט געזען פאר וויכטיג צו דערקלערן פאר די וועלט אז זיין הויפט-ציל איז נישט ווי מען האלט -איינצונעמען און באהערשן די אלע לענדער; ער צילט גאר עפעס אנדערש: מאכן ח"ו, די וועלט – 'יודן ריין'.

יעדער האט קלאר געקענט זען, אז ווי נאר דער צורר היהודים פון יענע תקופה נעמט רעדן איבער אידן, פארלירט ער זיין גלייך-געווויכט. ער האט ווילד געשריגן און קלאר

ארויסגעברענגט אז ווי לאנג דאס אידישע פאלק עקזיסטירט, וועט ער נישט בלייבן רואיג.

אזוי אויך קען קיינער נישט ערקלערן, ווי-אזוי גרויסע לענדער וועלכע האבן אלעס געווארטן, אלעס מיטגעהאלטן, און עס לייכט געקענט אפשטעלן, האבן פונדעסטוועגן פארמאכט זייערע אויגן. נישט געוואלט זען אדער הערן וואס עס גייט פאר.

אפילו צווישן אנדערע אידן וועלכע האבן נאך דערווייל גענאסן פון פרייהייט, האט אמייסטנס געהערשט אומקלארקייט, אומצוטרוי און זיי האבן רעאגירט מיט אפלייקעניש – הערנדיג די גרויליכע געשעענישן, און פארגעזעצט זייער געוועהנליכן לעבן, אן זיי זאלן פרובירן זיך באהאלטן אדער אנטלויפן, אדער זיך באמיהען צו העלפן זייערע געפיניגטע ברידער.

השי"ת האט דאן אראפגעשיקט אויף די וועלט אזא שלאף-געטראנק וועלכע האט איינגעשלעפערט די גאנצע בריאה. קיינער האט נישט געכאפט וואס עס פאסירט פאר די אויגן ממש. און אויב האט שוין א מיטגעמאכטער מיטגעטיילט די שוידערליכע באריכטן, געווארנט וואס עס ווארט אלעמען אפ, האט מען אים אויסגעלאכט!

די טראגעדיע באנעמט נישט בלויז די זעקס פיינפולע קריגס-יארן, נאר פיל-פיל מער. נאך לאנגע יארן האט זיך די שארית הפליטה געפלאגט אויפצוויען פון דאסניי די חורבות פון די פרעכטיגע פארגאנגענע אייראפע. די שפאר-ביסל פארבליבענע אידן, אחד מעיר ושנים ממשפחה, האבן מיטגעמאכט שבעה מדורי גיהינום ביז וואנען זיי האבן דערלעבט עטוואס אן אויפבלי צו זייער רואינירטער לעבן. און וויפל פון זיי האבן עס קיינמאל נישט דערלעבט? מאסן זענען געבליבן פארקריפלטע און פארביטערטע אויפן גאנצן לעבן, נישט קענענדיג גענויסן מער קיין גוטן טאג.

פארוואס האט השי"ת אזוי צוגעפירט?

פארוואס?

גזירה היא מלפני, ואין לך רשות להרהר אחריה!

במופלא ממך אל תדרוש. מיר טארן נישט נאכקלערן, מיר קענען סיי-ווי נישט פארשטיין. **נסתרים דרכי השם** – עס איז פארהוילן פון אונז די אורזאך. **מאוד עמקו מחשבותיך — איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת!** דער הימלישער געהיימעניס איז אנטפלעקט בלויז פארן כסא הכבוד אליין – ווי אלע צדיקים האבן ערקלערט. **הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט, קל אמונה, ואין עול, צדיק וישר הוא.**

דער אמת מוז אבער אונטערגעשטרייכט ווערן, אז אפילו אין סאמע ערגסטע מאמענטן, האבן דא-און-דארט אויפגעבליצט העלע ליכט-שטראלן וועלכע האבן עטוואס פארשיינט די געדיכטע פינסטערניש. מען האט כסדר געזען די הימלישע האנט וועלכע איז פארמישט אין יעדן באוועגונג – אפילו אין גרעסטן חשכות. ערליכע אידן האבן דאס אויסגענוצט צו פארשטארקן זייער אמונה און בטחון אין איינציגן באשעפער.

אט די געציילטע שטראלן זענען געקומען אנדייטן, אז אפילו אין די ביטערע טעג איז דער באשעפער געווען מיט אונז צוזאמען און מיטגעפילט דעם צער פון כלל ישראל, ווי עס שטייט ביי די תוכחה (ויקרא כו, מד) "**ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני ד' אלוקיכם.**"

און דאס שפיגלט זיך טאקע אפ ביי די געשיכטע פון אונזערע חשוב'ע עלטערן, פינף קוזינעס וועלכע האבן זיך באגעגנט ביי די טויערן פונעם טרויעריג-בארימטן גהינום-עלי-אדמות – אוישוויץ, און געשפירט ווי דער

דערבארעמדיגער באשעפער באגלייט זיי אויף יעדן טריט און שריט, ביז צום רעטונג.

אויסער די אפענע ניסים וועלכע זיי האבן כסדר בייגעוואוינט, איז זייער אויפפאלנד דער וואונדערליכער נס – אז פינף קינדער פון איין משפחה, וועלכע האבן זיך קוים געקענט איינער דעם אנדערן, האבן זיך פאראייניגט דווקא דארט – אין לייבן גרוב, וואו מען האט קוים דערקענט אן אייגענע שוועסטער. און דערצו זיך געהאלטן אינאיינעם, געשטארקט און געמוטיגט איינע די אנדערע, אדורכגעגאנגען לאגערן און ארבעטס-פלעצער צוזאמען, נישט וועריג צושוידט! דאס איז בלי-ספק אן אומבאגרייפליכער געשעעניש. ווייל ווער עס האט מיטגעמאכט אוישוויץ ווייסט, אז דארט איז אזוינ'ס געווען אוממעגליך. דוכט זיך אז דאס איז געווען א גאר זעלטענער פאל.

אין דעם בוך, וועלן צוויי פון די פינף קוזינעס – אונזערע חשוב'ע מאמעס – מרת **חייטשא ווייסבלום** [פוקס], און מרת **יענטי אייכנשטיין** [זילבערבערג], דערציילן פון זייער גאלדענע פארגאנגענהייט אין דער אור-אלטער היים. דאס שיינקייט און זיסקייט פון דעם אמאליגן אידישן לעבן אין די שטעטלעך און אין די דערפעלער. די הערליכע רבי'שע הויפן פון זייערע הייליגע עלטערן און זיידע'ס וואו זיי זענען אויפגעצויגן געווארן, און למעלה בקודש – ביז צו זייער הייליגער זיידע הרה"ק רבי בערצי מנאדבורנא זי"ע.

זיי וועלן אונז אריבערפירן צו די ביטערע גרויזאמע קריג'ס יארן – פון די דעפארטאציע ביז צו די לאגערן. פון די שטעטלישע רציחות ביז קיין אוישוויץ, און צום שטוינענדן טייל: זייער וואונדערבארע באגעגעניש ביי די טויערן פון אוישוויץ. ווי דעם באשעפער'ס האנט האט זיי באגלייט אין טיעפסטן

אפגרונד, און צוזאמגעטראפן אויף א איבעראשענדער אופן מיט נאך דריי קוזינעס, אייניקלעך פונעם זעלבן גרויסן און הייליגן זיידן זצוק"ל.

זיי וועלן אונז דערציילן – יעדע לויט אירע איבערלעבענישן – זייער וואנדערניש און מיטמאכעניש ביזן באפרייאונג און רעטונג פון אלע פינף – מגיא צלמות.

היינט צו טאגס, זענען אונזערע מאמע'ס ברוך השם, באבע'ס און עלטער באבע'ס פון לעכטיגע ערליכע אידישע דורות בלעה"ר, בתים נאמנים לה' ולתורתו, וועלכע ציען ווייטער די פראכטפולע קייט און סימבאליזירן דערמיט דעם נצחון און טרייסט פון כלל ישראל.

מיר געפינען נישט גענוג ווערטער אין מויל צו לויבן און דאנקען השי"ת פאר די נסים ונפלאות וועלכע ער האט אונז געווירקט מיטן ראטעווען אונזערע עלטערן מגיא צלמות, און דערמיט ערמעגליכט דעם המשך הדורות – אונז צו ברענגען אויף דער וועלט, מיר זאלן ווייטער פארזעצן, בדרך המסורה לנו מאבותינו ורבותינו הק' נ"ע.

ווי אויך, זענען מיר נישט אימשטאנד אפצודאנקען אונזערע טייערע מאמע'ס – וועלכע האבן זיך געמוטשעט מיה ארויפצוברענגען אויפן בויגן זייערע אלטע זכרונות, למען ידעו דור אחרון – קינדער און קינד'ס קינדער זאלן וויסן און געדענקען די גרויזאמקייט פון די שונאי ישראל, און דער עיקר: זיך אפלערנען ווי מען דארף זיך שטארקן אויף אין די שווערסטע צייטן און ערגסטע אומשטענדן – נישט אויפצוגעבן האפענונג און נישט פארלירן חלילה, די אמונה אין באשעפער.

נישט לייכט איז זיי אנגעקומען אפצושרייבן זייער געשיכטע. עפענען די אלטע, בלוטיגע וואונדן, צוריק

אויפבלעטערן די שמערצפולע זכרונות, און גריבלען אין די בייזע איבערלעבענישן פון זייער שרעקליכער פארגאנגענהייט. ווידער אויפשטורעמען דאס הארץ און צעטרייסלען די געפילן, און אלעס – פאר אונז קינדער און אייניקלעך עד סוף כל הדורות – כדי די געשעענישן זאלן נישט פערגעסן ווערן אויף אייביג.

השי"ת זאל העלפן זיי זאלן פארזעצן געזונטערהייט באריכות ימים ושנים טובות, און שעפן אסאך נחת מכל יוצאי חלציהם מתוך שמחה וחדוה עד ביאת גואל צדק בב"א.

די קינדער פון די שרייבערין'ס

אריינפיר

נאדבורנא

די שטאט נאדבורנא פארנעמט גאר א חשוב ארט צווישן אידן איבער די גאנצע וועלט. עס האבן דארט געוואוינט די הייליגע צדיקים, שרפי מעלה וקדושי עליון, רבי'ס פון דער נאדבורנער הויף זכותם-יגן-עלינו, ביז ארויף צו איר גרינדער – הרה"ק **רבי בערצי מנאדבורנא** זי"ע.

הרה"ק רבי בערצי זי"ע, איז געבוירן צו זיין פאטער הרה"ק ר' איציק'ל קאלישער זצ"ל, א ברודער פון הרה"ק רבי מאיר'ל פרעמישלאנער זצ"ל. אין זיינע יונגע יארן האט ער געלערנט תורה ביי הרה"ק רבי איציק'ל ראדווילער זצ"ל, וועלכער איז געווען זיין רבי מובהק און האט צו אים ארויסגעוויזן א ספעציעלע נאענטקייט. פון אים האט ער מקבל געווען זיין הייליגן דרך אין עבודת השם.

זייענדיג נאך יונג, איז ער אויפגענומען געווארן אלץ נאדבורנער רבי, דורך זיין פעטער הרה"ק רבי מאיר'ל פרעמישלאנער זצ"ל, וועלכער פלעגט זאגן אויף אים: "מיטן פייער פון רבי בערטשע, קען מען פארברענען די גאנצע וועלט".

אלץ רבי איז ער בריט באקאנט געווארן אין דער חסיד'ישער וועלט פאר אן 'איש מופת', וועלכער האט מיט זיין קדושה און עבודה אויפגעטאן גדולות ונצורות פארן דור. טויזנטער אידן פלעגן שטראמען קיין נאדבורנא זיך אנזאפן מיט זיין הייליגע גייסט און פועל'ן ישועות און רפואות.

מסירות נפש פאר אידן

ווי באקאנט איז ער זייער איבערגעגעבן געווען פאר אידישע קינדער און זיך מוסר-נפש געווען פאר זיי כאב נאמן לעדתו. אין

סאמע בליענדסטער עלטער האט ער געאפפערט זיין הייליגע זעל אלץ קרבן ציבור פאר אידישע קינדער, כדי צו ראטעווען זיין שטאט פון אונטערגאנג.

ומעשה שהיה כך היה:

ווען די שרעקליכע 'חולי-רע' עפידעמיע האט אויסגעבראכן אין די שטאט נאדבורנא און איר אומגעגנט, און אפגעקאסט מיט פיל אידישע נפשות וועלכע האבן איבערגעלאזט אומגליקליכע אלמנות און יתומים, עס האט איבעראל געהערשט שרעק פאר דעם מארגנדיגן טאג און קיינער איז נישט געווען פארזיכערט, זענען די דערשלאגענע איינוואוינער געקומען צו לויפן צום רבי'ן ר' בערצי ז"ל מיט גרויסע בכיות, ער זאל אפשאפן די ביטערע גזירה.

רבי בערצי זצ"ל מיט זיין גרויסע רחמנות, האט זיי בארואיגט און געבעטן זיי זאלן זיך נישט זארגן, די מגיפה וועט זיך אפשטעלן! ער האט באלד געהייסן איינשפאנען פערד און וואגן, און צוזאמען מיט עטליכע בעלי-עגלה זיך ארויסגעלאזט אין וועג, ביז מען איז אנגעקומען צום וואלד אין דרויסן פון שטאט. דארט, האט זיי דער רבי געהייסן, מען זאל אוועקשטעלן דעם וואגן אויף דער גאנצער בריי פון די וועג, אזוי אז קיינער זאל נישט קענען אדורכפארן.

דאן האט ער זיי געלאזט וויסן: "באלד וועט אדורכפארן דא א קאטש מיט אפאר ריטערישע פערד, דערויף וועט זיצן א איד מיט א שיינעם הדרת פנים און א לאנגע ווייסע בארד. ער וועט וועלן אויסקרויזן אונזער וואגן און דורכפארן פון זייט. אבער איר זאלט אים זאפארט אפשטעלן און נישט לאזן פארן ווייטער. אויך אויב ער וועט שרייען און געוואלדעווען און סטראשען מיט אייער לעבן – זאלט איר זיך נישט שרעקן און אים בשום-אופן נישט אדורכלאזן!

ביז געציילטע מינוט איז טאקע געשען ווי דער רבי האט פאראויס געזאגט. אן עלטערער מאן אויף א רייכן קאטש איז געקומען צו פארן. פארשטייט זיך אז מען האט אים גלייך פארהאלטן, נישט לאזנדיג פארן ווייטער. יענער האט טאקע געגומען שרייען און פארפירן, עס האט אים אבער גארנישט געהאלפן – מען האט אים נישט נאכגעגעבן. דאן האט ער ארויסגעצויגן א שווערד, און געפאכעט דערמיט אנטקעגן זיי... די בעלי-עגלות האבן זיך געהאלטן פעסט און זיך נישט געירט פון די אנווייזונגען פון זייער הייליגן רבי'ן.

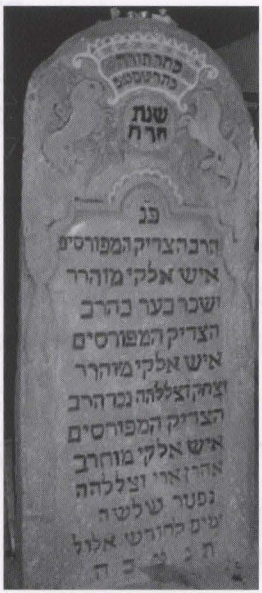
וועו דער אלטער איד האט דאס געזען, איז ער אראפ פון וואגן, און צוגעגאנגען צום רבי'ן ר' בערצי, און אים געוויזן א גרויסן פנקס, פיל מיט נעמען ארויפגעשריבן דערויף. דער רבי האט זיך פארקוקט דערין, און אויסגעטוישט אפאר ווערטער מיטן אלטן איד. גלייך דערנאך האט ער געהייסן איינשפאנען די פערד און צוריקגעפארן אהיים.

אנקומענדיג האט ער דערציילט אז אין דעם ביכל זענען באצייכנט געווען די נעמען פון צוועלף טויזנט אידן אויף וועלכע עס איז נגזר געווארן צו פארלירן זייער לעבן דורך די מגיפה! אבער ער האט אויסגעמיטן די גזירה, דורך אן אויסטויש 'געשעפט' וועלכע ער האט דארט געשלאסן; נעמליך, וועט ער אוועקגעבן זיין אייגן לעבן פאר די אומגליקליכע. די מלאכי-חבלה האבן איינגעשטימט, און אזוי האט ער געראטעוועט די גאנצע שטאט!

ער קען מער נישט צוריקציען

וועו זיין פעטער הרה"ק ר' מאיר'ל פרימישלאנער זי"ע, האט געהערט דערפון, האט ער זיך אויסגעדריקט אומצופריden: "א שאד, א שאד! אבער וויבאלד ער האט עס שוין ארויסגעזאגט, קען ער מער נישט צוריקציען".

דער אהל און די מצבה פון הרה״ק רבי בערצי מנאדבורנא זצ״ל

די מצבות אינעם אהל פון הרה״ק רבי בערצי מנאדבורנא זצ״ל
אויך די מצבה פון זיין רביצין הרבנית רחל ז״ל

א טאוועל לעילוי נשמות וואס הענגט אינעם אהל

געווען איז דאס פרייטאג, ג' אלול שנת תר"ח לפ"ק, ווען רבי בערצי האט געלאזט רופן די חברה-קדישא, און געהייסן א מנין תלמידים שטיין ארום זיין בעט. דאן האט ער אויסגעהויכט זיין לויטערע נשמה, אומקערנדיג איר צום באשעפער. צו דער לוויה האט זיך פארזאמלט די גאנצע שטאט, און ער איז נטמן געווען אין נאדבורנא.

עס איז איבריג צו צולייגן אז זינט דאן, האט זיך די מגיפה געגנצליך אפגעשטעלט און מער נישט געמאנט קיין אידישע קרבנות.

קידוש אינדערהיים

א מורא'דיגע זאך איז פארגעקומען ביי זיין פטירה. דאס איז געווען בשעת ער האט דערציילט די מעשה מיטן אפמאך פאר די רעבעצן, און זי האט נישט גערן איינגעשטימט דערצו; הלמאי, זי וועט מוזן פארלירן אזא הייליגן מאן! האט ער איר דאן צוגעזאגט אז יעדן פרייטאג-צו-נאכטס וועט ער אראפקומען אין הויז און קידוש מאכן פאר איר! די רעבעצן האט זיך בארואיגט.

דער צדיק האט טאקע געהאלטן ווארט. יעדן פרייטאג צו נאכטס איז ער געקומען מאכן קידוש פאר זיינע בני-בית, ביז אמאל האט א שכנה אים באמערקט אריינקומענדיג אין שטוב. יענע וואך האט ער געלאזט וויסן די רעבעצן אין חלום, אז מער וועט ער נישט קענען קומען.

קינדער און אייניקלער

דריי יונגע קינדער האט ער איבערגעלאזט: הרה"ק ר' אהרן-לייב פון נאדבורנא, מח"ס יד אהרן (באוואוסט אלץ ר' ארון לייב), וועלכער איז שפעטער געווארן ממלא-מקום פון זיין טאטן

אין נאדבורנא. הרה"ק ר' מרדכי'לע מנאדבורנא זצ"ל, וועמען'ס נאמען האט געקלונגען איבער די גאנצע אידישע וועלט, און הרה"ק ר' יוסף זצ"ל, וועלכער איז נאך דאן געווען א קליין קינד.

די רעבעצן וועלכע איז געבליבן אליין מיט די קינדערלער, האט זיי ענומען צום עלטער-פעטער הרה"ק רבי ר' מאיר'ל פרימישלאנער זי"ע, וועלכער איז געווען דער ברודער פון הרה"ק ר' איציקל קאלישער זיע"א – דער פאטער פון הרה"ק ר' בערצי ז"ל.

ר' מאיר'ל האט זיי אויפגענומען בכבוד גדול און זיי געזעצט אויף שיינע שטולן. ר' יוסף, וועלכער איז נאך דאן געווען א קליין קינד, האט זיך געהאלטן אין איין אראפרוקן פון זיין שטול, זעצנדיג זיך אויף א דערנעבנדיגע פוס-בענקעלע... ר' מאיר'ל וועלכער האט עס צוגעזען, האט זיך אנגערופן: "איך האב אלע דריי געוואלט מאכן פאר גרויסע רבי'ס, אבער דער קליינער לאזט זיך נישט. ער וועט שוין מוזן זיין פון די זעקס-און-דרייסיג'ערס"...

די דריי וועלט-באלייכטער

וועו די דריי הייליגע בריידער זענען אויפגעוואקסן, האבן זיי אנגעהויבן באלייכטן די וועלט מיט זייער גרויס צדקות אין קדושה, יעדער מיט זיין אייגנארטיגער דרך.

דער עלטסטער זוהן, הרה"ק ר' ארון לייב זצוק"ל, האט איבערגענומען זיין טאטנ'ס שטול אין נאדבורנא. באוואוסט געווען אלס גרויסער עובד-השם. צדיקים האבן אויף אים מעיד געווען אז ער איז קיינמאל נישט געשלאפן מער פון א האלבע שעה אין איין ציה.

די מצבה פון הרה״ק רבי מרדכי מנאדבורנא זצ״ל אין בישטינא

דער צווייטער זוהן, הרה"ק ר' מרדכי'לע זצוק"ל, האט אויך איבערגענומען זיין טאטן'ס ארט אין נאדבורנא און שפעטער אין בושטינא, דארט וואו ער איז באקאנט געווארן אלס פועל-ישועות, פראוועגדיג אפענע מופתים פארן המון-עם. טויזנטער האבן זיך געשטופט ביי זיין טיר ווארטנדיג צו געהאלפן ווערן מיט א ישועה. זיין פעטער רבי מאיר'ל פרעמישלאנער זצ"ל, האט שטארק געהאלטן פון אים, אנרופנדיג אים 'מרדכי היהודי'.

אין קאנטראסט פון די אויבנדערמאנטע צוויי קינדער פון ר' בערצי זצ"ל, איז דער דריטער זוהן – הרה"ק ר' יוסף זצ"ל געווען א נחבא אל הכלים, נישט וועלנדיג פירן קיין רבי'סטעווע – ווי הרה"ק רבי מאיר'ל פרעמישלאנער האט פאראויס געזען. געזעסן און עוסק געווען בתורה ובעבודה, און געדינט דעם באשעפער מיט דביקות און התלהבות.

• • •

מיר וועלן זיך אצינד אפשטעלן און אביסל דערציילן איבער הרה"ק רבי יוסף – דער זיידע פון חייטשא און יענטי, די שרייבערינ'ס פון אונזער געשיכטע.

געהארעוועט אין תורה

רבי יוסף זצ"ל, האט חתונה געהאט מיט הרבנית ראכיל, די טאכטער פון הרה"ק ר' מרדכי אריה כהנא ז"ל פון בארשא. א זוהן פון הרה"ק ר' יחיאל, דער סאלקער רב זצ"ל, וועלכער איז געווען דער זוהן פונעם גרויסן גאון בעל קונטרס-הספיקות זצ"ל. (ר' מרדכי אריה איז אויך געווען דער שווער פון הייליגן אמרי-יוסף מספינקא זצ"ל בזיווג-ראשון).

נאך זיין חתונה איז ער אריבער דעם 'פריסלאפ בארג' וואס געפינט זיך נעבן נאדבורנא, און זיך באזעצט אין בארשא, דער

די מצבה פון הרבנית הצ׳ ראכל לייפער ז״ל
די רביצין פון הרה״ק רבי יוסף מבארשא זצ״ל

די מצבה פון הגה״ק רבי יחיאל כהנא זצ״ל אבד״ק סאלקא
און פון זיין שווער הגה״ק רבי כתריאל זצ״ל אבד״ק סאלקא

די נייַ איבערגעמאכטע מצבה פון הרבנית הצ' ראכל לייפער ז"ל פון ביידע זייטן

(דורך אונזער קרוב הר"ר יעקב ישראל לייפער (באלדינגער) שיחי' פון בני-ברק)

וואוינארט פון זיין שוועד. דארט איז ער אפגעזעסן אלע זיינע יארן אפגעראכטן תעניתים און געהארעוועט על התורה ועל העבודה בהצנע לכת, נישט וועלנדיג פארנעמען קיין רבי'סטעוווע.

זיין התמדה בתורה איז געווען א שם-דבר אין גאנץ בארשא. אלטע בארשע'ר אידן פלעגן דערציילן, ווי רבי יוסף פלעגט שטיין לאנגע נעכט אויף די פיס, האלטנדיג א גרויסע ש"ס-גמרא אין די הענט, זייענדיג משים לילות כימים פאר לימוד התורה. אזוי פלעגט ער לערנען ביז צום זון אויפגאנג!

פועל ישועות

טראץ וואס ער פלעגט אנטלויפן פון פרסום און מופתים פראווען, דאך איז ער פון צייט צו צייט ארויס פון זיין באהאלטענעם שטייגער און געפועל'ט ישועות און רפואות פאר אידן.

וועו מען האט אמאל געפרעגט זיין ברודער, רבי מרדכי'לע נאדבורנער, וועלכער איז באקאנט געווען מיט זיינע מעשי צדקה וחסד פאר אידישע קינדער, פארוואס ער האט נישט אינזין צווישן אלע זיינע צדקות אויך זיין ברודער רבי יוסף פון בארשא וועלכער לעבט אין שרעקליכע דלות, האט ער געענטפערט בזה-הלשון: "ער קען די זעלבע קונץ ווי מיר. מיר זענען דאך געבוירן פון די זעלבע טאטע-מאמע, נאר ער וויל נישט ווערן רבי און נעמען געלט"...

די זון שטעלט זיך אפ

איבער זיין פטירה ווערט דערציילט א וואונדערבארע געשיכטע:

ס'איז געווען ערב-שבת פרשת חקת, ט' תמוז תר"פ, נאך דעם וואס ר' יוסף האט זיך מקדש ומטהר געווען אין מקוה,

הרה״ק רבי חיים מאנטוניא זצ״ל

האט ער זיך נישט גוט געשפירט, און ביז א געציילטע מינוטן אויסגעהויכט זיין הייליגע נשמה מיט א מיתת נשיקה – אין עלטער פון פיר און אכציג יאר.

וויבאלד עס איז געווען פרייטאג נאכמיטאג, האט מען זיך געקוועלט; זאל מען שוין אנהויבן מיט די טהרה, אדער צואווארטן ביז מוצאי-שבת. גראד האט זיך דאן אויפגעהאלטן אין בארשא הרה"ק ר' חיים מאנטוניא זצ"ל, ברודער פונעם הייליגן אהבת-ישראל פון וויזשניץ. וועו מען האט אים פארגעלייגט דעם ספק, האט ער געזאגט אז מען קען רואיג צוגרייטן די לוויה. ס'וועט זיין גענוג צייט.

מען האט אזוי געטאן, און עס איז דאן געשען אן אפענער נס; די זון איז נישט אונטערגעגאנגען ביז וואנען מען האט פארענדיגט מיטן סתימת הגולל! די גאנצע שטאט האט געשטוינט איבער דעם נס און אפילו – להבדיל – די גויים אויף די בערג, האבן זיך געווואונדערט פארוואס ציהט זיך עפעס דער טאג אזוי לאנג... אבער וועו זיי האבן געהערט איבער די פטירה פון ר' יוסף, האבן זיי פארשטאנען.

הרה"ק מאנטוניא זי"ע האט זיך דאן אויסגעדריקט: "יעצט וויסן מיר, אין וועמען'ס זכות די זון האט געשיינט".

מיט זיין פטירה, האט בארשא פארלוירן א קדוש-אלוקי. זיין ציון איז פארבליבן אויף שטענדיג אלץ מקום-קדוש, וואו בארשער אידן פלעגן גיין אין אלע צייטן, וועו אימער עס האט זיך געגויטיגט א ישועה.

רבי יוסף האט איבערגעלאזט זיבן הייליגע קינדער:

א– הרה"ק **רבי בערצי פון אונגוואר** זצ"ל, וועלכער איז געווען א געוואלדיגער עובד-השם, און רוב יארן זיינע, פארברענגט מיט תעניתים. און כאטש אונגוואר איז געווען א מתנגדי'שע

די מצבה פון הרה״ק רבי יוסף מבארשא זצ״ל

די נייַ איבערגעמאכטע מצבה פון הרה"ק רבי יוסף מבארשא זצ"ל
פון בייַדע זייַטן

(דורך אונזער קרוב הר"ר יעקב ישראל לייַפער (באלדינגער) שיחי' פון בני-ברק)

שטאט, פון דעסטוועגן האבן זיך אנגעקליבן ארום אים פיל חסידים, צווישן זיי רבנים און מורי-הוראה מפורסמים.

ב– הרה"ק **רבי יחיאל פון מיהאלוויץ** זצ"ל, וועמען ר' יוסף האט געזאגט אז כאטש ער זעלבסט איז אנטלאפן פון רבי'סטעווע, דאס איז וויבאלד ער האט געזען ווי כתות פון שקר פארשפרייטן זיך איבעראל. "אבער דו מיין קינד ביזט דאך אן איש-אמת, זאלסטו יא אויפשטעלן א רבי'שע הויף, און בענטשן אידישע קינדער!"

ר' יחיאל האט זיך אריבערגעצויגן נאך די ערשטע וועלט-קריג קיין מאראש-וואשארהעלי. דארט האט ער געעפנט א בית-המדרש מיט א הויף, וואו מאסן אידן האבן געשטראמט נאך ישועות.

ג– הרה"ק **רבי יעקב פון סטאניסלאוו** זצ"ל. זיין ביאגראפיע איז אונז ליידער נישט באקאנט.

ד– הרה"ק **רבי יצחק פון בארשא** זצ"ל, וועלכער האט זיך געפירט ווי זיין פאטער בהצנע-לכת, און געצויגן חיונה פון א קראם אונטער די אנפירונג פון די רעבעצן הרבנית חנה פייגא ע"ה, א טאכטער פון הרה"ק רבי אלימלך וואלקנפעלד זי"ע פון ליזשענסק. אלע געשעפטליכע אנגעלעגנהייטן זענען געווען אין אירע הענט, און ער איז געווען אריינגעטון ראשו ורובו בתורה וחסידות, נישט קימערנדיג זיך וואס עס טוט זיך ארום אים.

ה– הרבנית **מרת וויטיא** ע"ה, רעבעצן פון הרה"ק רבי מאיר וויסבלום זצ"ל, ראב"ד בנאדבורנא, און בן-אחר-בן פון הרה"ק רבי אלימלך מליזשענסק זיע"א.

ו– הרבנית **מרת פריידא רעכיל** ע"ה, רעבעצן פון הרה"צ רבי יהודה אלעזר לאבין (ר' לייבוש חנה'לעס) זצ"ל פון סיגעט. זיי האבן פארמאגט א גרויסן שיינעם גארטן מיט אסאך פרוכט און ירקות.

הרה״ק רבי בערצי לייפער פון אונגוואר זצ״ל

זיין זוהן הה״צ רבי ראובן מנחם זצ״ל

הרבנית פריידא רעכיל ע"ה פלעגט אריינברענגען חיונה אין שטוב דורך דעם וואס זי האט פראדוצירט שיך-פוץ מיט זילבער-פוץ און דאס פארקויפט. אויך פלעגט זי פארדינגען פאר גוי'טעס הערליכע קראנצן שלייער וואס זי האט צוזאמענשגעשטעלט, וואס זיי פלעגן דאס טראגן אין מארק דעם זונטאג איידער זייער "כאסלירא" (חתונה).

ביים קריג איז זי דעפארטירט געווארן פון גרויסווארדיין און איז אומגעקומען על קידוש השם, הי"ד. רבי לייבוש איז שוין נסתלק געווארן פון פריער, און ליגט אין סיגוטער בית החיים.

זיי האבן געהאט דריי קינדער. וויבאלד זיי זענען נישט געווען איינגעגעבן ביי די רעגירונג אלס פארהייראטע פאר פאלק, זענען די קינדער געווען איינגעשריבן אויף די שטאטישע פאפירן מיטן נאמען "לייפער".

א) הרה"צ רבי בערצי לייפער זצ"ל וועלכע האט חתונה געהאט מיט הרבנית מרת פערל ע"ה די טאכטער פון זיין פעטער הרה"ק רבי יחיאל פון מיהאלעוויץ און מאראש-וואשארהעלי זצ"ל. ב) מרת רחל ע"ה. ג) הרה"צ רבי יצחק מאיר לייפער זצ"ל פון ביסטריץ. רבי יצחק מאיר האט נאכן קריג געוואוינט אין ווילִיאמסבורג, און זוכה געווען צו זען ערליכע אידישע דורות לתפארת המשפחה.

ז- הרבנית **מרת פערל** ע"ה רעביצן פון הרה"צ רבי יעקב ישראל באלדינגער זצ"ל פון נאדבורנא. רבי יעקב ישראל פלעגט שטענדיג זיצן און לערנען מיט גרויס התמדה אינאיינעם מיט זיין שוואגער מיין זיידע הגה"צ רבי מאיר ווייסבלום ראב"ד נאדבורנא זצ"ל. דאנערשטאג ביינאכט פלעגט ער עוסק זיין בלימוד התורה און איז קיינמאל נישט געשלאפן. ער איז נפטר געווארן אונטערוועגנס בשעת די ערשטע וועלט קריג, כ"א אלול תרע"ה. הרבנית פערל איז נפטר געווארן ח' אב תרפ"ב און ליגט אין אונגוואר.

זייערע קינדער: א) מרת רחל רעביצן פון הרה"צ רבי מאיר לייפער אדמו"ר בוואשארהעלי זצ"ל א זוהן פון הרה"ק רבי יחיאל זצ"ל. ב) מרת חיה ע"ה. ביידע זענען אומגעקומען על קידוש-השם. ג) הרה"צ רבי ישכר בער לייפער זצ"ל (אויך ער האט זיך געוראפן מיט די משפחה נאמען לייפער לויט ווי ס'איז געווען פארצייכענט אויף שטאטישע פאפירן), וועלכע האט שפעטער געוואוינט אין ירושלים, און זוכה געווען אויפצושטעלן אידישע דורות לתפארת המשפחה.

• • •

נאך איינצלהייטן איבער די קינדער און אייניקלעך פון דריי פון די אויבן דערמאנטע זיידעס און באבעס פון די פינף קוזינעס וועלכע שפילן א גרויסע ראלע אין אונזער ספר, הרה"ק רבי יחיאל זצ"ל, הרה"ק רבי יצחק זצ"ל און הרבנית הצ' וויטיא ע"ה – לייענט אין ענדע פון דעם בוך (עמוד 401).

פרק א

בארשא - קליין ירושלים

דער וואוינארט פון אמאליגע צדיקים • די בארשער קמיע • דאס לעבן אין בארשא • אונזער פאמיליע • אידישקייט אין בארשא • תחיית המתים... • דער חדר • אונזער שטוב

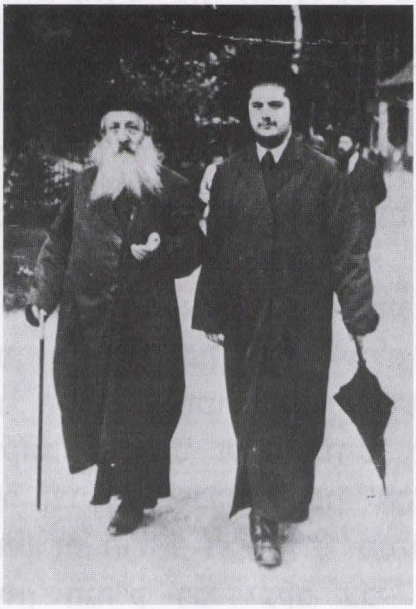

דער וואוינארט פון אמאליגע צדיקים

געוואוינט האבן מיר אין די בארימטע רומענישע שטעטל 'בארשא', וועלכע געפינט זיך אין מארמאראשער געגנד, נישט ווייט פון ווישעווא.

פארצייטנס, פלעגן אידן אנרופן דעם שטעטל מיטן באליבטן צונאמען "קליין ירושלים". א נאמען וועלכע בארשא האט זיך ערליך פארדינט, זייענדיג א עיר מלאה חכמים וסופרים, צענטער פון גדולי עולם און בארימטע צדיקים וועלכע האבן באשטראלט די וועלט מיט זייער קדושה און צדקות. באקאנט זענען צווישן זיי: הרה"ק רבי פנחס'ל בארשער זצוק"ל – ברודער פון 'אהבת ישראל' פון וויזשניץ זי"ע; זיין זון הרה"צ רבי אלתר מנחם-מענדל האגער זצוק"ל מבארשא; הגה"ק רבי יעקב צבי וואלדמאן זצ"ל אבד"ק בארשא און זיינע חשוב'ע זיהן רבי משה עזריאל דער דיין און רבי ישראל זצ"ל; דער שוחט רבי ישראל כהנא ז"ל; דער זיידע רבי יוסף לייפער מיט זיינע הייליגע זיהן וועלכע האבן גע'שמ'ט אלץ געטליכע לייט, ציענדיג די נאדבורנער דינאסטיע, און נאך און נאך קדושי עליון.

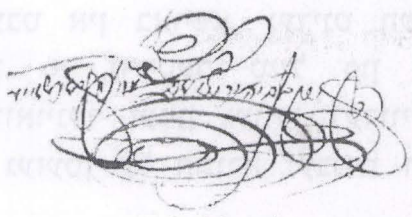
בארשא איז געווען א שטאט, וועלכע האט געווירבלט מיט תורה און חסידות פארנעמענדיג א שיינעם ארט אויבן-אן צווישן די חסידי'שע שטעטלעך. די היסטאריע פון בארשא פאנגט זיך אן פיל פריער, נאך פון די צייטן ווען דער הייליגער בעל-שם-טוב זיע"א האט זיך דארט אויפגעהאלטן. ביז היינט, איז נאך פארהאנען אין בארשא א הייל, וואו לויט ווי עס דערציילט די לעגענדע – האט זיך דער הייליגער בעש"ט דארט אויפגעהאלטן און עוסק געווען מיט זיין הייליגע עבודה.

הרה״ק רבי פינחס האגער מבארשא זצ״ל

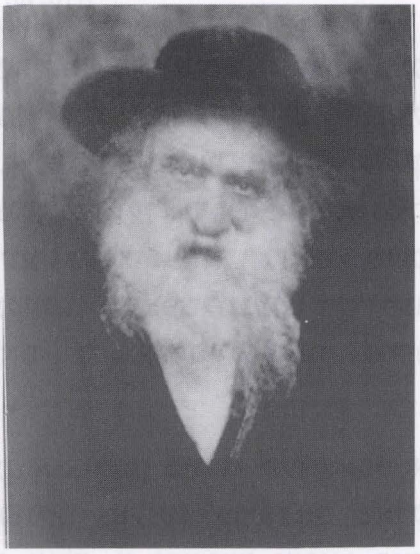
זיין זון הרה״ק רבי אלטר מנחם מענדיל מבארשא זצ״ל

די אונטערשריפט מיטן זיגל פונעם בארשער רב
הרה״ק רבי יעקב צבי וואלדמאן זצ״ל

זיינע קינדער

רעכטס: דער דיין פון בארשא הג״ר משה עזריאל וואלדמאן זצ״ל

לינקס: הג״ר ישראל וואלדמאן זצ״ל פון בארשא

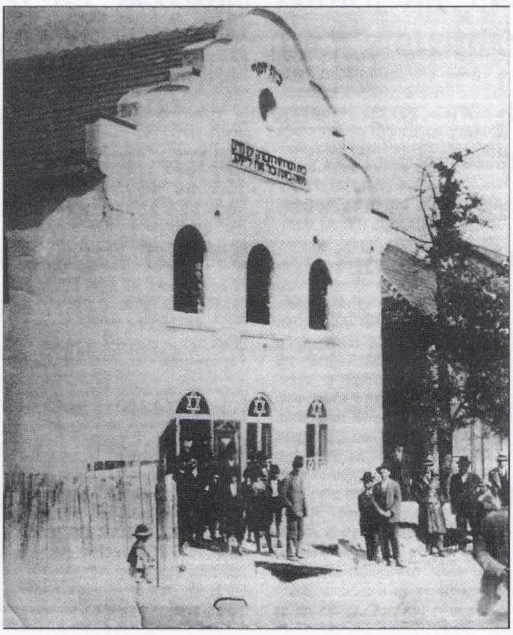
נאך אסאך באשיידענע צדיקים, צנועים ונחבאים האבן געלעבט אין בארשא, געדינט השי"ת ווייט פון מענטשן'ס אויגן. א גרויסער טייל פון די געוועלטיכע בארשער איינוואוינער זענען געווען דערווייטערט פונעם עולם הזה, און געזעסן על התורה ועבודת השם.

די בארשער קמיע

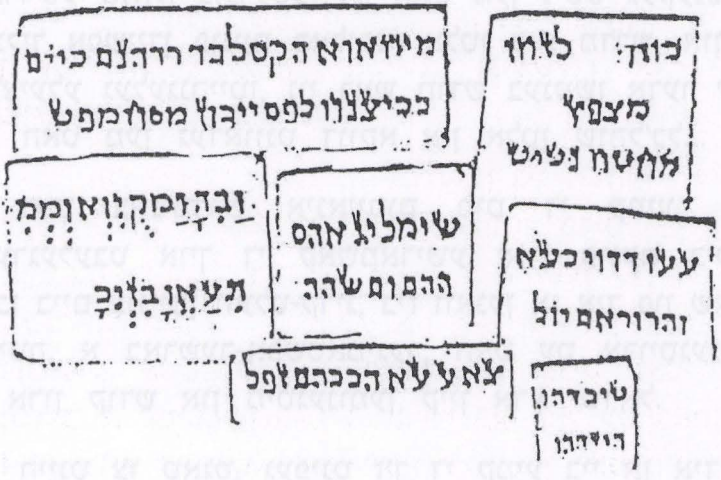
בארשא, פארמאגט א גלאררייכע היסטאריע איבער איר עקזיסטענץ, פון אלע צייטן לדורותיהם. עס ווערן דערציילט צווישן חסידים, פיל סיפורים וועלכע פארמאגן א שטארקן קשר מיט אט דעם היליגן שטעטל.

איין אזא באקאנטע מעשה איז באוואוסט, וועלכע גייט שוין צוריק אסאך יארן פריער – צו די צייטן פון הרה"ק רבי מענדעלע רימנובער זצ"ל. עס איז געווען אין די צייטן, ווען אידן אין די געגנט זענען געווען היבש פארמעגליך, און די גוים פון די ארימיגע געגנט, האבן דאס נישט פארגינען און עס נישט געקענט אראפשלונגען, דעריבער האבן זיי אלעס געטאן דאס צו צושטערן און כסדר פראבירט אנצומאכן צרות.

איינמאל, איז זיי געלונגען אנצוגעבן ביי די הערשאפט א מסירה, אז אידן רויבן גאלד פונעם נאענטן 'פריסלאפ' בארג, וועלכע זיצט אויף אוצרות פון גאלד. א גרויסער געפאר האט דאן געלויערט איבער די אידן. איז מען געלאפן צום רבי'ן ר' מענדעלע, אויס'פועל'ן א ישועה. דער צדיק האט באלד אפגעשריבן א קמיע, אנזאגנדיג דערביי מען זאל עס באהאלטן אין ארון-קודש פון שטאטישן בית-מדרש, און דאס זאל דינען אלץ שמירה פאר אלע אידן אין שטאט. זעלבסטפארשטענדליך

די שוהל אין בארשא

די קמיע פון בארשא

אז די מסירה איז אפגעשאפן געווארן, און זינט דאן האבן אידן אין בארשא געלעבט במנוחה, אומגעשטערט.

דער בית מדרש – צוזאמען מיט די קמיע, האבן דורכגעלעבט שווערע ביטערע צייטן, און דאך געבליבן אומבאשעדיגט. א פלא'דיגער געשעעניש וועלכע באציט זיך צו די קמיע, ווערט דערציילט – אויף יארן שפעטער, אין יאר תרצ"ה, ווען עס האט אויסגעבראכן די שרעקליכע שריפה וואס האט פארברענט און פארלענדט דריי-פערטל בארשא. די פייער צינגער האבן איינגעשלונגען אלע הייזער ארום, און אפילו דערגרייכט צו לעקן די האלצערנע געביידע פונעם בית-מדרש! אבער דער בית מדרש זעלבסט איז געבליבן גאנץ מיט זיין פולן פראכט.

מיט יארן שפעטער האט מען אויפגעבויט אויפן ארט א גרויסן בית מדרש – הארט נעבן דעם אלטן היסטארישן שוהל. און כאטש מערסטנס תפילות זענען פארגעקומען אין די גרויסע שוהל, פונדעסטוועגן האט מען נישט געקענט זיך גענצליך אפשיידן פונעם באליבטן אלטן בית מדרש, און ביי ספעציעלע געלעגנהייטן, ווי ראש חודש בענטשן אדער יזכור וכו', האט מען געדאוונט דווקא אין אלטן שוהל'כל...

דאס בית-מדרש אינאיינעם מיט די קמיע, האט איבערגעלעבט אויך די קאשמארישע יארן פונעם ביטערן חורבן ביים צווייטן וועלט-קריג, ביז וואנען אן איד פון שארית הפליטה, א בארשער-אפשטאמיגער, האט עס ארויסגענומען פון ארון קודש און מיטגענומען קיין ארץ ישראל.

היינט צו טאגס, געפינט זיך די קמיע ביי אן איד אין בני ברק.

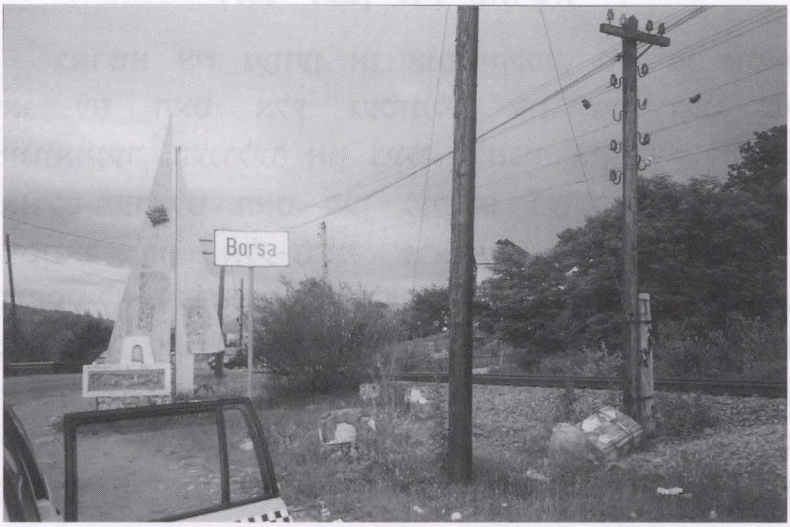
דאס לעבן אין בארשא

בארשא איז געווען אן אנטוויקלטע, טעטיגע שטאט, וואו עס האט אלץ געטומלט און געווירבלט מיט איינוואוינער, הענדלער און בעלי מלאכה. אין דער בארשער האנדלס-מארקעט האט מען געקענט דערגרייכן א ברייטן אויסוואל פון אלע-ערליי פראדוקטן: פון שניט-ווארע (טעקסטיל) קראמען; ווערצהייזער, שפייז געשעפטן, צאקראזדע. פארשידענע פאבריקן און אינדוסטריע צענטערס, ווי דער סאדא-וואסער פאבריק, אדער האלץ זעגערייַ, וואו מען האט אויסגעארבעט האלץ און טראנספארטירט איבער וואסערן צו אנדערע שטעט. אין בארשא איז געווען אן אפטייק, א דאקטאר, און אלע צוגעהערן וועלכע פאדערן זיך פאר א שטאט.

גרויסע פאלענינעס פון שאף האבן זיך געפיטערט איבער די פרוכטבארע פאשע פעלדער פון בארשא, פון וועלכע מען האט פראדוצירט אלע ערליי קעזן און מילכיגס און פארקויפט פאר די ארומיגע שטעט.

ארומגערינגלט איז בארשא געווען – מיט ריזיגע שטרעקעס פון פעלדער און וועלדער, וואו מיר קינדער פלעגן לוסטיג ארומלויפן און שפרינגען. זומער זענען מיר געקראכן אויף די ביימער, ווינטער געגליטשט זיך אויף די אייז אדער געשליטלט מיט שליטלעך.

בארשא איז אויך בארימט געווען מיט איר אויגן-פארכאפנדער נאטור פאנאראמע; די שטאט האט זיך ווי געשיצט אונטער די הויכע, גרין-באדעקטע בערג, וועמען'ס שפיצן זענען באשנייט געווען אויך אין סאמע

די שילד קיין בארשא

די שטאט בארשא מיט די באשנייטע בערג ארום

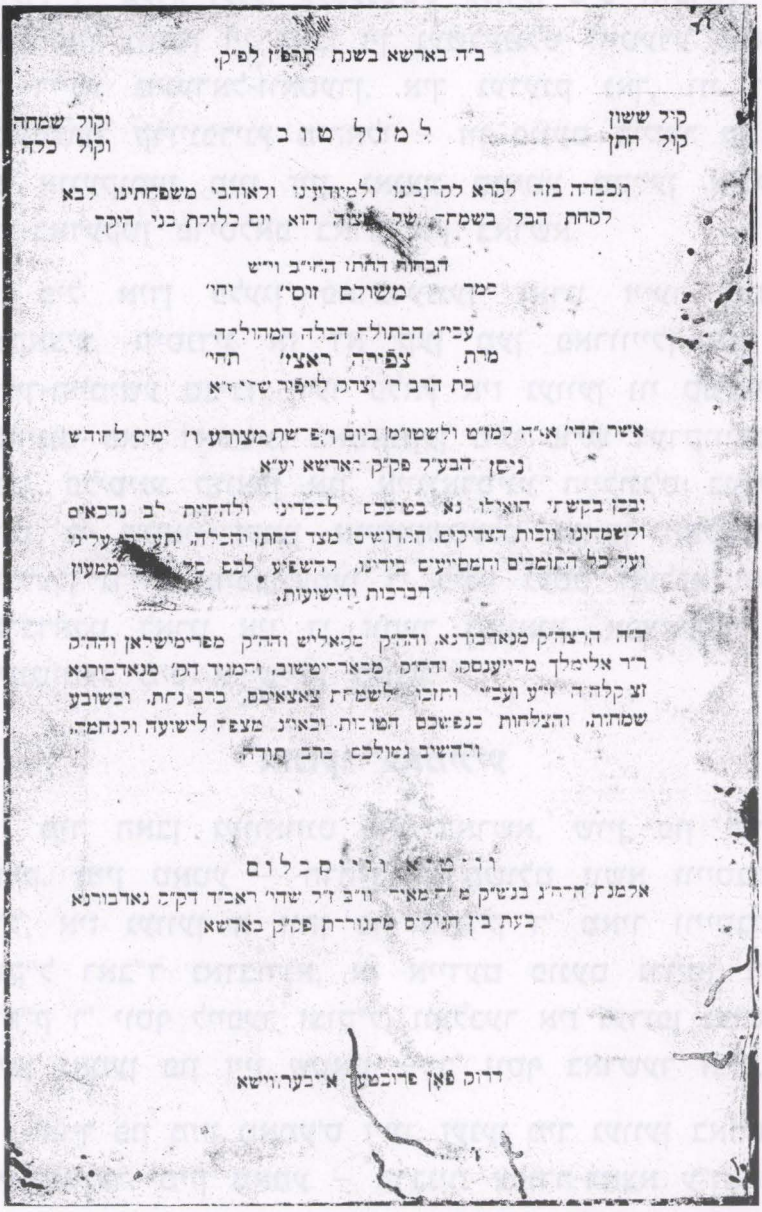
זומער. די בערג זענען געבענטשט געווען מיט אוצרות פון גאלד, און צווישן זיי האבן זיך געשלענגלט לויטערע קוואלן פון רייכע מינעראל-וואסערן. איך געדענק נאך, ווי דער רומענישער קרוינפרינץ מיהאלי – זון פונעם קייזער קארל, איז אנגעקומען מיט זיין גאנצע סוויטע סקי'ען איבערן שניי-באדעקטן פריסלאפ בארג, אין בארשא.

פיל אידן פלעגן פארברענגען דארט זייער זומער וואקאציע, וויסנדיג אז דא קען מען פארווייזן אין א ערליך-היימישע סביבה. דער פלאץ איז געווען ווי ספעציעל געאייגנט פאר דאטשע; באשאנקען מיט פריש דערקוויקנדע לופט, פליסיגע קוואלן און אייגנארטיגע היילונג'ס בעדער. ארום די שטאט זענען אויסגעשטעלט געווען האלצערנע בייזלעך, גרייט אויפצונעמען די פילע געסט וועלכע האבן פארבראכט דארט אין די זומער מאנאטן, אפצאלנדיג די אייגנטומער מיט א שיינע מטבע.

אונזער פאמיליע

מיר האבן געווואוינט אין בארשא, שוין פון דורות צוריק. מיין טאטע – הרה"צ ר' משולם זושא ווייסבלום זצ"ל, איז געווען א זוהן פון הרה"ק ר' מאיר ווייסבלום זצוק"ל ראב"ד נאדבורנא, אן איידעם פונעם גרויסן זיידן הרה"ק ר' יוסף לייפער זצוק"ל, וועלכער איז גערופן געווארן אויפן נאמען פון זיין שטאט – ר' יוסף בארשער זצ"ל.

אויך פון מיין מאמע'ס זייט, זענען מיר געווען בארשער איינוואוינער. מיין מאמע – הרבנית צפורה-ראצא ע"ה, איז געווען א טאכטער פון הרה"ק ר' יצחק לייפער מבארשא זצוק"ל, א זוהן פונעם זיידן ר' יוסף בארשער זצוק"ל.

ב״ה בארשא בשנת תהפ״ז לפ״ק.

קיל ששון וקול שמחה
קול חתן וקול כלה

למזל טוב

תכבדה בזה למרא למרוכינו ולמיודעינו ולאוהבי משפחתינו לבא לסחת הבל בשמח״ב של שמחה הוא יום כליות בני היקר

החתן החתו הח״ב ויש
כמר משולם זוסי׳ יחי׳

ע״י הבתולת הכלה המהוללה
מרת צפירה ראצי׳ תחי׳
בת הרב ר׳ יצחק ליפור ש״י ז״א

אשר תחי׳ א״ה למז״ט ולשטו״מ ביום ו׳ פ״ש מצורע ו׳ ימים לחודש ניסן הבע״ל פק״ק בארשא יע״א

יבכו בקש״ז הואילו נא בשיבכם לכבדינו ולהחזיק לב נדכאים ולשמחינו ובות הצדיקים, ההדושים מצד החתן והכלה, יתעורר עלינו ועל כל התומכים וחמציעים בידינו, להשפיע לכם כל [illegible] משעון הברכות והישועות.

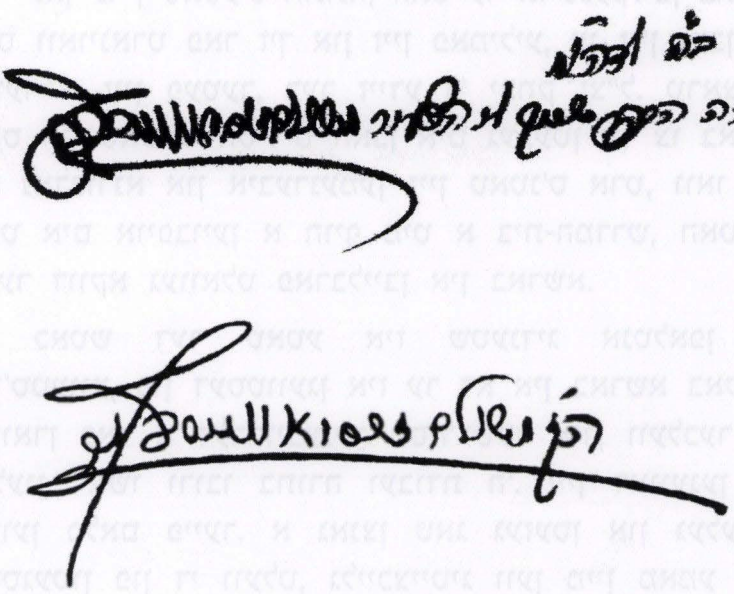
הח״ה הרצה״ק מנאדבורנא, והה״ק מכאליש והה״ק מפרימישלאן והה״ק ר״ר אלימלך מריזענסק, והה״ק מבאדרישטוב, והמגיד הק׳ מנאדבורנא זצ קללה״ה זי״ע ועכ״ו ותזכו לשמחת צאצאיכם, כרב נחת, ובשובע שמחות, והצלחות בנפשכם הטובות. ובאו״נ מצפ״ז לישועה ונחמה. והחשיב נמולכם ברב תודה.

ווייסבלום

אלמנת הח״ג בנש״ק מ״ת מאיר ווייסבלום ז״ל ויל״ד שהי׳ ראבד״ד דק״ק נאדבורנא בעת בין הגזלים מתגוררת פק״ק בארשא

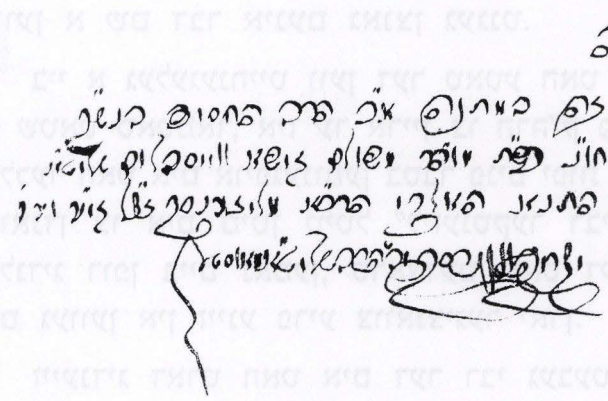
דרוק פאן פרוכטער א״בערזוישא

די איינלאדענונג צו די חתונה פון מיינע עלטערן
הרה״ק רבי משולם זוסיא וווייסבלום זצ״ל ליזענסקער רבי

אונטערשריפטן פון מיין פאטער

הה״צ רבי משולם זוסיא ווייסבלום הי״ד ליזענסקער רבי

א מתנה צו מיין פאטער זצ״ל פון הה״צ רבי יצחק טווערסקי הי״ד

א זון פון הרה״ק רבי פינחס מאוסטילא זצ״ל

(באקומען פון הרה״ח מוהר״ר יעקב משה יונה גאלדשטיין שיחי׳ פון אנטווערפען יצ״ו)

נאך מיין טאטע'ס חתונה, האט ער אויסגעקליבן בארשא אלס וואוינארט פאר זיך און זיין פאמיליע, צו זיין נעבן זיין שווער – זיין פעטער, דער זיידע ר' יצחק זצ"ל. טראצדעם וואס זיין טאטנ'ס חסידים האבן אים געבעטן זיך צו באזעצן אין נאדבורנא און איבערנעמען זיין טאטנ'ס ארט, וואו מען וועט אים אויפבויען א הויף מיט א בית-המדרש, האט ער אבער דווקא געוואלט פארבלייבן אין בארשא.

כאטש דער טאטע איז שטענדיג אנטלאפן פון רבי'סטעווע, פון דעסטוועגן איז ער דא אין בארשא באקאנט געווארן פאר א דערהויבענער חסיד'ישער איד, וועלכער איז געלעגן ראשו ורובו בתורה ועבודת ה'. זיין דאוונען איז געווען פלאם פייער. א גאנצן טאג געזעסן און געלערנט, אויסגעטון פון די וועלט, גלייכצייטיג וועט מיין מאמע ע"ה, פירט א שפייז קראם, צו מפרנס זיין די פאמיליע.

פיל פון די גדולי ומאורי החסידות פלעגן מעריץ זיין דעם טאטע'ן און מחשיב זיין זיין עבודת השם וואס איז געווען א שם דבר אינעם גאנצן געגנט.

ביי א געלעגנהייט וועט דער טאטע האט געדארפט זיין אין שטאט סאטמאר, איז ער אריין צו הרה"ק מסאטמאר זי"ע וועלכער האט אים אויפגענומען בסבר פנים יפות און זיך כסדר געוואנדן צו אים מיטן טיטל "ליזענסקער רבי", אים נישט וועלנדיג רופן ביים נאמען, טראצדעם וואס דער טאטע איז קוים געווען אין זיינע פריע צוואנציגער יארן.

זייענדיג דארט האט אים דער רבי געבעטן אז ער זאל פארבלייבן אויף שבת אין שטאט. דער טאטע איז טאקע געבליבן. דער מנהג פון הרה"ק מסאטמאר פלעגט זיין אליין צו דאוונען מנחה ערב-שבת פארן עמוד, וועט דער טאטע איז דארט געווען

האט ער אים איבערגעגעבן דעם כיבוד, דער טאטע האט זיך קודם פראבירט ארויסצודרייען אבער דער רבי האט נישט געוואלט וויסן פון עפעס אנדערש, צווישן אנדערע האט אים דער טאטע געזאגט אז אין זיין שטאט בארשא דאוועט מען אויפן קאסובער נוסח און דערפאר קען ער נישט דער נוסח וואס מען דאוועט דא, דערויף האט דער רבי מגיב געווען "נו, זייער פיין, טאקע דאס וויל איך הערן". דער טאטע האט דאן געדאוועט מנחה פארן עמוד און נאך מנחה האט אים דער רבי געווינקען אז ער זאל ממשיך זיין מיטן דאוועגען אויך קבלת שבת פארן עמוד. דאס איז דאן געווען א פלא ביי יעדן, א זעלטענע זאך עס זאל פאסירן.

פרייטאג צו נאכטס ביים טיש האט אים דער רבי געזעצט נאנט צו זיך, אויף אן אופן אז ער זאל אים קענען זען, און במשכ'ן גאנצן טיש האט ער כמעט נישט אראפגענומען זיינע אויגן פון טאטע'ן.

א סאך פון אונזער משפחה און קרובים האבן געוואוינט אין בארשא. צווישן זיי, צוויי פון מיין מאמע'ס שוועסטער:

יוכבד מיט איר מאן רבי יצחק יונה לאנדא פון עדעלין, אן אייניקל פונעם באוואוסטן פועל ישועות, הרה"ק רבי ישעי'לע קערעסטיערער זצ"ל. געוואוינט האבן זיי נאכן בריק, אין דעם העכערן טייל פון בארשא. די מומע יוכבד האט אנגעפירט א שניט-ווארע געשעפט, שענקענדיג איר מאן די מעגליכקייט צו זיצן און לערנען. מיר פלעגן זיי פיל ארויסהעלפן, מיט היטן די קינדער, אנקניפן פראנזן אויף די טיכלעך וועלכע די מומע האט פארקויפט, און נאך.

באבא-רחל איז געווען די צווייטע מומע. געוואוינט האט זי נעבן אונז. יונגערהייט, תיכף נאכן געבוירן איר

ערשטע קינד – אין א פרייטאג צופרי, האט זי געבעטן מען זאל איר דערלאנגען די שבת ליכט, און גלייך נאכן צינדן האט זי אויסגעהויכט איר נשמה.

שבת האט דאס קינד באקומען איר מאמע'ס נאמען – באבא רחל. איר מאן ר' שמחה וויינפעלד ז"ל, האט שפעטער חתונה געהאט מיט איר שוועסטער יענטי, און זיי האבן געלעבט צופרידן אין 'סאטמאר' ביז צום דעפארטירן.

מיר זענען געווען ארומגערינגלט מיט נאך קרובים אין בארשא, אלע שיינע, גליקליכע משפחות, גענישנדיג פון אלעם גוטן.

אידישקייט אין בארשא

ווי הערליך זיס איז געווען דער אידישער לעבן אין בארשא! די באשיידנהייט, די ערליכקייט, די ליבשאפט און געטריישאפט צווישן די איינוואוינער. אלעס האט געשטראלט מיט חן. דער לעבן האט דארט געשפרודלט און געפלאסן מיטן פולסטן פראכט, ווירבלענדיג מיט אידן פון אלע שיכטן און קרייזן וועלכע האבן זיך געלעבט געמיינזאם און צופרידן.

בארשא איז באשטאנען פון פארשידנארטיגע אידן: טייל נגידים און פארמעגליכע, וועמען עס האט נישט געפעלט קיין פויגל מילך; אנדערע זענען געווען מיטלקלאסיגע בעלי-בתים מיט שיינע פרנסות; אבער די מערהייט באפעלקערונג איז צוזאמגעשטעלט געווען פון עניים ואביונים, ארעמעלייט וועלכע האבן זיך געמוטשעט פאר א שטיקל ברויט צו דערהאלטן זיך ביים לעבן, און נישט איינמאל זיך דערזען דאנערשטאג אן קיין ביסן לכבוד שבת קודש.

א שפריך-ווערטל פלעגט זיך דרייען אין מארמאראש, וועלנדיג וועמען באצייכענען אלץ בלוטיגער ארעמאן: "ער איז אן עני ואביון אויפן בארשער נוסח..." ווייל לויטן בארשער נוסח ציהט מען אויס ביי 'נשמת' די ווערטער "ועני ואביון מגוזלו"...

אבער טראץ דעם שרעקליכן דלות וואס האט געהערשט ביי מערהייט בארשער אידן, האט מען געלעבט רואיג, מיט א פעסטע אמונה און בטחון אין באשעפער, צופרידן מיט וואס עס איז באשערט פון אויבן.

אונזער פאמיליע האט זיך געריכט צווישן די מיטל-קלאסיגע. פון די שפייז-קראם וועלכע די מאמע ע"ה האט געפירט האבן מיר געהאט גענוג פאר עסן און קליידונג, אזוי אז דער פאטער האט געקענט רואיג זיצן און לערנען.

תחיית המתים...

אזוי ווי פיל אנדערע, זענען מיר אויך געצוואונגען געווען – פון צייט צו צייט – צו האנדלען מיט אומלעגאלע סחורה, כדי צו פארדינען נאך אפאר לעי. מיר פלעגן פארקויפן בראנפן פאר די פויערן פון די ארומיגע בערג, און זיי פלעגן אונז אויף אויסטויש ברענגען קארטאפל, אייער, ציבעלע און דאס גלייכן. דאס איז טאקע נישט געווען קיין לעגאלער האנדל, אבער אין יענע צייטן איז כמעט נישט געבליבן בנמצא קיין האנדל געלעגנהייט וואס איז יא לעגאל, און דאס האט אונז געהאלפן צו לעבן אביסל מער בהרחבה.

איבער דער דאזיגער האנדל, איז מיר געבליבן אין זכרון א שטוינענדע פאסירונג וואס האט זיך אפגעשפילט הארט נעבן אונזער הויז.

'גאסיע' איז געווען א גוי'טע, פון די רעגלמעסיגע קליענטן פון אונזערע שווארצע בראנפן האנדלעריי. איין טאג, האט זי זיך אנגעטרונקען ווי געהעריג מיט א שפאר ביסל משקה וועלכע זי האט געקויפט ביי אונז. זי איז באלד אנידערגעפאלן און אנטשלאפן אויף דער ערד – אינדרויסן פון אונזער הויז... עס גייט אדורך א שעה, צוויי, דריי, און גאסיע רירט זיך נישט פון ארט. עס ווערט שפעט און מיר פרובירן איר אויפצוועקן, אבער זי ווייזט נישט קיין צייכן פון לעבן. ביז א קורצע צייט איז זי באשטעטיגט געווארן אלץ טויט.

ערשט יעצט האבן מיר גענומען כאפן אונזער בראך. אויב עס זאלן זיך אראפלאזן דא אפאר זשאנדארן אויסצופארשן דעם געשעעניש, זענען מיר אויף צרות. בליץ שנעל האבן זיך פארזאמלט די ארומיגע שכנים, איינער האט גלייך געכאפט און אוועקגעפירט די בראנפן אין א באהעלטעניש, אז די זשאנדארן זאלן גארנישט טרעפן. אנדערע זענען געלאפן צום בית-מדרש וואו די קמיע פון רבי מענדעלע רימאנאווער איז געלעגן, געעפנט דעם ארון-קודש און איינגעריסן וועלטן. מיר ווידער, האבן זיך ארויסגעלאזט צום ציון פון זיידן, רבי יוסף בארשער זצ"ל.

דער רבוש"ע האט צוגעהערט די תפילות, און פאר אלעמען'ס אויגן איז פארגעקומען אן אפענער נס. די גוי'טע האט זיך אויפגעהויבן און אהיים שפאצירט ווי קיין זאך וואלט פאסירט... דארט האט זי ווידער אפגע'פגר'ט – דאסמאל אויף אייביג.

דאס איז געווען איינע פון די פאלן, ביי וועלכע מיר האבן געזען אפענע סייעתא דשמיא. טראץ אלע געפארן

וועלכע זענען פארבונדן געווען מיטן אומלעגאלן האנדל, האבן מיר בלית ברירה פארגעזעצט דערמיט און געהאפט אויף גוטס, וויסנדיג אז דערמיט שפייזן מיר די פאמיליע און ערמעגליכן דעם פאטער זיך פארנעמען אומגעשטערט ווערן מיט זיין הייליגע עבודה.

דער חדר

איך געדענק נאך, ווי יעדן צופרי פלעגן די קינדער אויפשטיין פארטאגס, און געשפאנט צום חדר מיט א לאמטערנע אין איין האנט – און א שוועבעלע אין די צווייטע האנט. ווינטער האט זיך אפט געמאכט אז וועלף זענען געקומען אין שטאט זוכן שפייז. דאן פלעגן די קינדער אנצינדן די שוועבעלע – אלץ מיטל צו פארטרייבן די וועלף.

דער חדר איז געווען אין שטוב פון דעם מלמד. אין מיטן קאך איז געשטאנען דער טיש, דער רבי איז געזעסן אויבן-אן און די קינדער ארום אים. אזוי האט מען געלערנט געשמאק, בשעת די באלעבאסטע פארנעמט זיך מיט אירע שטוב-ארבעט: קאכט, באקט און רוימט.

פאר אונז האט מען געמאכט דעם 'שכר לימוד' עטוואס ביליגער, וויבאלד די פארמעגליכע אידן פלעגן אלע ווארטן צו זען וועלכער חדר וועט אונזער פאטער אויסוועלן צו שיקן זיינע יונגלעך – האבן מיר דעריבער באקומען א גוטן פרייז פון די מלמדים...

אונזער שטוב

די אטמאספער אין שטוב איז שטענדיג געווען ווארעם און איינגענומען. לכבוד ראש חודש פלעגט מיין ליבע מאמע

אפקאכן א ספעציעלער מאכל. מיר קינדער פלעגן אויסקוקן אויף אזעלכע געלעגנהייטן.

ערב שבת, פלעגט זי אויפשטיין פארטאגס, אפגעבאקן חלות מיט ברויט פאר די גאנצע וואך. דערנאך האט זי געפאקט פעקלעך פון צוויי חלות, צוגעלייגט דערין א פלעשל מאסט אדער וויין מיט געטריקנטע פלוימען פאר קאמפאט, ווי אויך צוויי ליכט, און עס אריבערגעשיקט צו נויטבאדערפנדע משפחות לכבוד שבת. איך און מיין ברודער מאיר, זענען געווען די שלוחים אוועקצוטראגן די פעקלעך.

שבת נאכמיטאג, פלעגן די חדר יונגעלעך זיך גיין פארהערן ביים רב אדער ביים שוחט. צומאל זענען זיי אויך געקומען אויף א פארהער ביי מיין טאטן. אין אזעלכע פאלן פלעגן מיר צוגרייטן א גוטע-זאך צו געבן פאר די וועלכע האבן גוט געקענט ביים פארהער.

אויך די מיידלעך פלעגן זיך צוזאמנעמען. יעדע פלעגט עפעס מיטברענגען, און אזוי אנגעפירט א 'עונג שבת'. מען האט געזונגען, פארברענגט און דערציילט פון די וועכנטליכע סדרה אדער סיפורי צדיקים, און עס איז געווען שיין און פריילעך.

אזוי האבן מיר זיך געלעבט גליקליך, רואיג צופרידן און באשיידן. יעדער אין זיין ווינקל. געגאסן פון אלעם גוטן וואס דער באשעפער האט אונז געשאנקען.

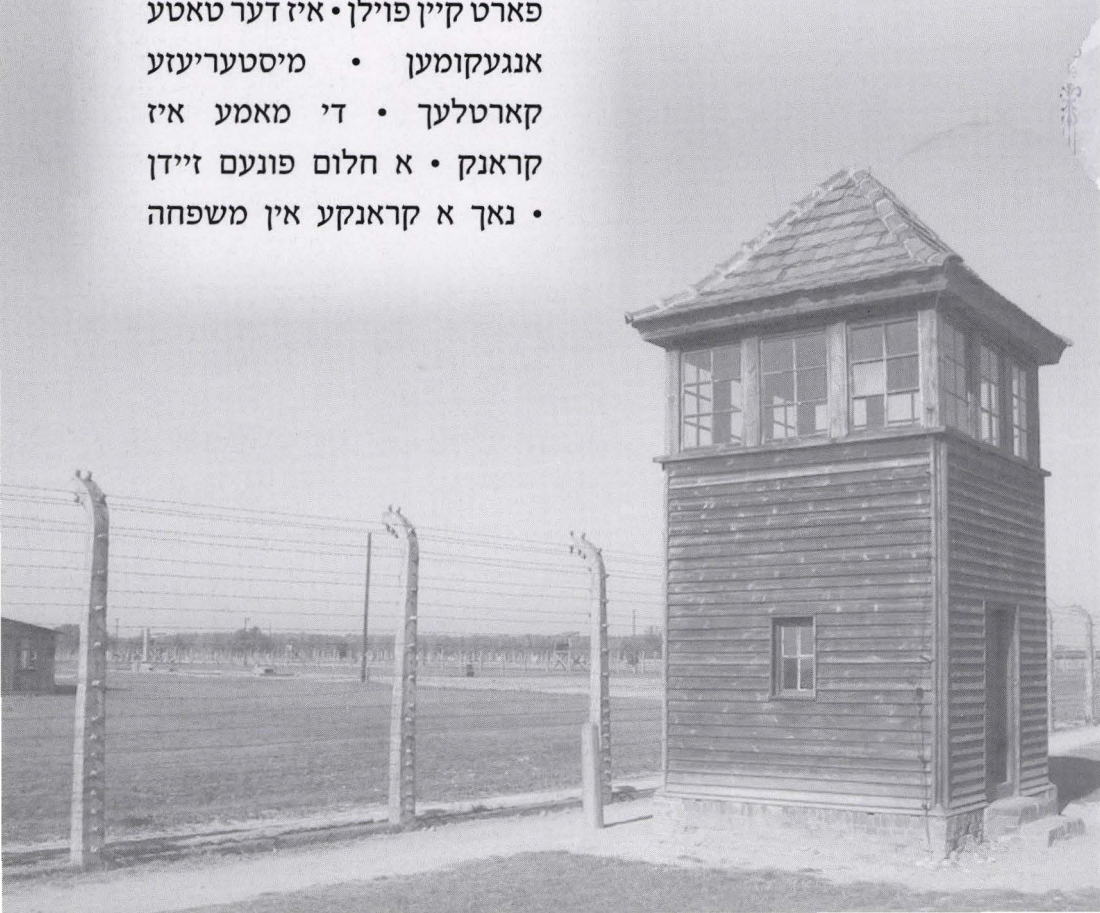
ביז – – – –

ביז דער האריזאנט איז פארדעקט געווארן מיט שווערע, גרויע וואלקענעס, און א שארפער שיס-פולווער גערוך האט זיך געגנומען שפירן אין די לופט.

פרק ב

די אונגארן קומען!

ווינטער ת"ש (1940) לפ"ק • "השי"ת זאל העלפן, עס זאל זיין גוט" • אונגארישע בירגערשאפט • דער טאטע פארט קיין פוילן • איז דער טאטע אנגעקומען • מיסטעריעזע קארטלעך • די מאמע איז קראנק • א חלום פונעם זיידן • נאך א קראנקע אין משפחה

ווינטער ת"ש (1940) לפ"ק

אן אנגעצויגענע אטמאספער באהערשט די שטאט. יעדער איז פארזארגט איבער די פרישע פאליטישע אנטוויקלונגען אין אונזער געגנט.

בעפאר דעם ערשטן וועלט קריג, איז בארשא – ווי גאנץ מארמאראש, געשטאנען אונטער די אונגארישע הערשאפט. ביים אויסגאנג פונעם קריג האט די פעלקער-ליגע איינגעטיילט די גרעניצן פון דאסניי. מארמאראש איז צעטיילט געווארן צווישן רומעניע און טשעכיי, און בארשא איז אויסגעפאלן אויף דער רומענישער זייט. דער נייער סדר האט אזוי אנגעהאלטן ביז די דייטשע אוועקוואציע האט זיך אנגעפאנגען. דאן האבן זיך אלע גרעניצן אומגעקערט ווי פאר דעם ערשטן קריג. נעמליך, דער גאנצער געגנד ווו מיר האבן געווואוינט איז אריבער צו די אונגארן.

די אידן אין דעם ראיאן זענען געווען היפש באזארגט, נישט וויסנדיג וויאזוי די נייע מאכט וועט זיך באציען צו זיי. צי איז דער גרעניץ אויסטויש א טובה פאר אידן, אדער חלילה פארקערט. צי זענען זיי אנטיסעמיטיש ווי די רומענער, אדער פילייכט גאר ערגער... מען האט אויסגעדריקט מיינונגען, שפעקולירט און צוגעלייגט אייגענע קאמענטארן. פיל האבן געהאלטן אז ערגער פון די רומענער איז נישט מעגליך, און די אונגארן וועלן זיך געוויס באציען צו אונז בעסער. ווי ערליכע אידן, האט מען געהאפט און מתפלל געווען אויף בעסערע צייטן.

אבער ווי אזוי עס וועט זיך אויסשפילן אין דער ווירקליכקייט – דאס איז קיינעם, קיינעם נישט איינגעפאלן אין די ווילדסטע פאנטאזיעס.

"השי"ת זאל העלפן, עס זאל זיין גוט"

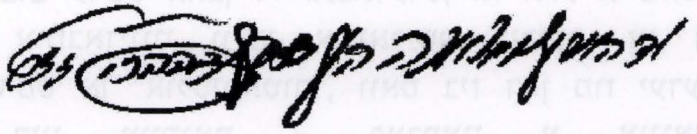
וועו דער טאג איז ענדליך אנגעקומען, און די אונגארן האבן מיט גרויס פאראד אריינמארשירט קיין בארשא, זענען קינד און קייט ארויס מקבל פנים זיין די נייע בעלי-בתים. מען האט זיך אנגעטון יום-טוב'דיג, זיי באווארפן מיט בלומען. די גויים פון די ארומיגע בערג זענען אראפגעקומען, מיט אונגארישע פענדלעך אין די האנט – פאכענדיג דערמיט אנטקעגן די אונגארן. מען האט זיך געאיילט אויסצולערנען אפאר וועדטער אין אונגאריש – זיי צו באגריסן...

אונזער זיידע רבי יצחק, האט זיך אבער נישט געלאזט פארפירן מיטן אלגעמיינעם באגייסטערונג. "קינדערלעך", האט ער געזאגט. "וועדט נישט אזוי באגייסטערט, זייט נישט אזוי פרייליך. מען דארף אסאך מתפלל זיין. השי"ת זאל העלפן עס זאל זיין גוט..."

נישט לאנג האט געדויערט, ביז מיר זענען איבערצייגט געווארן, וי וויייט געראכט דער זיידע איז געווען מיט זיין פאראויס בליק, וועו די אונגארישע רשעים האבן ארויסגעוויזן זייער ריכטיגן פנים.

אונגארישע בירגערשאפט

אונטער די נייע הערשאפט – האבן זיך יעצט אנגעפאנגען די ריכטיגע צרות. טאג טעגליך זענען ארויסגעגעבן געווארן קעגן אידן פרישע גזירות.

די אונטערשריפט מיטן רומענישער זיגל פון מיין זיידע
הרה״ק רבי יצחק לייפער פון בארשא זצ״ל הי״ד

צוויי זיגלען פונעם בארשער בית המדרש

צום ערשט האבן זיי געפאדערט, אז אלע איינוואוינער מוזן אומבאדינגט ווערן אונגארישע בירגער. זיי האבן באשטימט אן "אולטימאטום", וואס ביז דאן מוז יעדער – אן קיין אויסנאם – פארמאגן א אונגארישע בירגערשאפט-סערטיפיקאט. ווער עס וועט געכאפט ווערן נאך דער צייט מיט פרעמדע בירגערשאפט – האבן זיי געדראעט – וועט מען דעפארטירן.

מענטשן זענען ארומגעגאנגען פארזארגט און צעטראגן, נישט וויסנדיג וואס צו טאן. אויך אונזער שטוב איז מיטגעכאפט געווארן מיט די אלגעמיינע געשפאנטקייט.

דער טאטע איז געווען א נאדבורנער געבוירענער. ער האט זיך אויפגעהאלטן אין בארשא מיט א פוילישן פאספארט וועלכע ער האט אלץ געמוזט באנייען. אין אזעלכע צייטן, האט קיינער זיך נישט געוואלט אונטערנעמען צו ערלעדיגן פאר אים אונגארישע בירגערשאפט. אויך מיין מאמע'ס מאמע, די באבע חנה פייגע ע"ה, איז געווען א פוילישע און מען האט נישט געוואוסט ווי דאס אלעס וועט זיך אויסשפילן.

האט אונזער הויז טאקע גענומען זידן און ווירבלען ווי א קעסל. טעג און נעכט האט מען געפלאנט און געטראכט, שפעקולירט און געבראכן די קעפ צו אויסטרעפן א לייזונג.

דער טאטע פארט קיין פוילן

פארן, נישט פארן; פארן, נישט פארן.

דאס איז געווען א שווערע קווענקלעניש. אן א שיעור דעבאטעס זענען אנגעפירט געווארן אין שטוב איבער דעם

אנגעלעגנהייט, אין יענע אנגעצויגענע טעג. צי איז כדאי דער פאטער זאל צופארן קיין פוילן, זען וואס ער קען דארט אויפטון?

צוויי מאל אין טאג אדער מער, האבן זיך געטוישט די פלענער. קיינער האט דאן נישט געהאט קיין מינדעסטע אהנונג, קיין ברעקל באגריף, איבער דעם שרעקליכן גיהנום וועלכע האט שוין דאן געפלאקערט אין פוילן מיטן פולסטן ברען.

צום ענדע איז מען געפאלן אויפן ענטגילטיגן באשלוס – דער טאטע פארט קיין פוילן.

מען האט גענומען מאכן די נויטיגע פארבערייטונגען פאר די רייזע. יעדער האט פארשטאנען די וויכטיגקייט דערפון און מתפלל געווען פאר זיין ערפאלג, וויסנדיג אז דערין איז אפהענגיג – צי וועט דער פאטער קענען פארבלייבן וואוינען אין בארשא, אדער וועט ער מוזן אויסוואנדערן מיט זיין פאמיליע – ווער ווייסט אוואו...

מיר האבן זיך וואערעם געזעגנט, אויסדריקנדיג האפענונג און וואונש זיך צו וויידערזען גאר נאענט, מיט די בעסטע רעזולטאטן.

ווער האט דאן געטראכט, אז מיר שיידן זיך פון אונזער טאטן אויף אייביג?

איז דער טאטע אנגעקומען?

מיין מאמע ע"ה איז געבליבן אליין מיט פינף קליינע קינדערלעך. די עלטסטע פון זיי בין איך געווען, קוים

צוועלף יאר אלט. ווי‌באלד זי האט זיך דאן נישט געשפירט אמבעסטן, האב איך געמוזט ארויסהעלפן מיט אלע שטוב ארבעט, ווי אויך אכטונג געבן אויף מיינע פיר ברידערלעך; מאיר, דוד אלימלך, יוסף און בערצי.

מיר האבן דערווייל נישט געהאט קיין וועג צו וויסן ווי האלט עס מיטן טאטן. צי איז ער אנגעקומען בשלום, און צי איז ער מצליח דארט.

אבער וועז מיר האבן אנגעהויבן דערהאלטן פון אים לעבעדיגע שפורן אין א פארעם פון פאסט-קארטלעך, איז אונזער פרייד גאנץ שנעל פארוואנדלט געווארן צו א טיפע זארג, צוליב די שווערע, אומגלויבליכע באריכטן וועלכע האבן ארויסגעשטארצט צווישן די שורות.

מיסטעריעזע קארטלעך

עס זענען אנגעקומען פאסט קארטלעך, וועלכע זענען געווען געשריבן מיט רמזים. עס איז קענטיג געווען אז די בריוו'ן ווערן צענזורירט. דעם אינהאלט פון די קארטלעך האבן מיר נישט געוווי פארשטאנען, נאר אויף אזוי פיל זענען מיר דערגאנגען אז עס איז ביטערע צרות. ער איז דארט אנגעקומען נישט אין די ריכטיגע צייט.

איין קארטל האט זיך געלייענט אזוי: "עס איז שטארק פארוואלקנט, און מען האט מורא עס זאל נישט אנהייבן דונערן און בליצן..." מיר האבן ליידער פארשטאנען דעם ביטערן באדייט דערפון.

אן אנדער קארטל האט געטראגן דעם פאלגענדן זאץ: "עס פעלט אונז גארנישט, מיר האבן פון אלעס וואס שטייט אין די תוכחה..."

איינע פון די קארטלעך וואס מיר האבן באקומען, האט ער צוגעצייכנט דער מקור פון פסוק "עבדים משלו בנו...", ער האט אבער פארשטייט זיך נישט ארויסגעשריבן דעם פסוק, אויס מורא פאר די וועלכע קוקן דאס איבער.

ארויסגעווייזן האט זיך, אז דער טאטע איז אנגעקומען אהין אין סאמע הויכפונקט פון דעם פלאקער, אין ריכטיגן גיהנום אריין... די קריג איז שוין אנגעגאנגען דארט מיטן פולסטן קראפט, אינאיינעם מיט שחיטות און הריגות איבער די אידישע גאסן.

ער האט באלד געוואלט צוריקפארן, אבער ליידער איז שוין געווען צו שפעט. אלע זיינע באמיאונגען איבערצושמוגלען דעם גרעניץ זענען געווען אומזיסט. צוביסלעך האבן מיר געמומען אנערקענען אז אונזער האפענונג צו זען דעם פאטער אינגיכן, וועט נישט פארווירקליכט ווערן אין דער נאענטער צוקונפט.

איין קארטל האבן מיר דערהאלטן, וועלכע האט ביי אונז אויסגערופן וואונדער; עס איז באצייכנט געווען דערויף דער פאלגענדער זאץ: "דער זיידע אלימלך ליגט גאנץ און פריש"...

עס איז אונז בשום-אופן נישט געלונגען אויפצוכאפן דעם מיסטעריעזן באדייט פונעם קורצן בריוו. מען האט עס געוויזן דעם רב, דעם שוחט און נאך אידן. קיינער האט אבער נישט געקענט דערגיין פשט דערין. ערשט מיט יארן שפעטער – נאכן קריג, האבן מיר געהערט וואס דארט האט זיך אפגעשפילט.

דער אהל און די מצבה

פונעם הייליגן רבין ר' אלימלך פון ליזענסק זצ"ל

וועו די דייטשן ימ"ש האבן געמערקט אז אידן פון איבעראל לויפן צום ציון פון הרה"ק רבי אלימלך פון ליזשענסק זי"ע, האבן זיי צוזאמען געופן אפאר ארטיגע אידן און געצוואונגען זיי – דורך שיס-דראען – צו אויפגראבן דעם קבר רח"ל. מיט שווערע הערצער האבן די אידן געמומען די לאפעטעס, און אנגעהויבן אויפגראבן דעם הייליגן קבר. ווי ערשיטערט זענען אלע געבליבן זיצענדיג דעם בעל 'נועם אלימלך' זי"ע גאנץ און פריש, ווי א לעבעדיגער וואס שלאפט רואיג, אזש אפילו די בארד איז נאך פייכט געווען פון די טהרה!

א גרויסע שרעק האט דאן באפאלן אלע אנווועזנדע. די נאצי'ס וועלכע זענען געשטאנען דערביי זענען געווארן אפגעלעמט, און זייערע חברים צוזיצענדיג עס, האבן געכאפט פיס און אנטלאפן...

ווי עס שיינט, האט זיך דער טאטע דאן געפינען אין יענע געגנט, אדער האט ער עס געהערט פון ארטיגע מענטשן, וועלכע זענען געקומען פון יענע געגנט.

אבער וועו מיר האבן ערהאלטן דעם קארטל, האבן מיר נישט געוויסט דעם באדייט דערפון. אויך די אלע וועמען מיר האבן ארומגעוויזן די קארטל, האבן נישט ג'חלום'ט וואס די דייטשן זענען אלס אומשטאנד אפצוטון.

די מאמע איז קראנק

אינצווישן האט מיין מאמע ע"ה געבוירן איהר זעקסטע קינד, ראכל גיטל הי"ד. זי איז דאן אריינגעפאלן אין בעט אן כוחות, און פון טאג צו טאג געווארן שוואכער און שוואכער.

אלץ רעזולטאט דערפון איז דער שפייז-קראם וועלכער איז אנגעפירט געווארן דורך איר – איינגעשלאפן... דאס האט זייער שלעכט געווירקט אויף די גאנצע שטוב, וויבאלד דאס איז געווען אונזער גאנצע פרנסה קוואל. דערפון האבן מיר געלעבט.

די ערשטע צייט פלעגט קומען די מומע מירעלע, מיין מאמע'ס שוועסטער וועלכע איז נאך געווען א מיידל, ארויסהעלפן מיט די הויז ווירטשאפט און אין געשעפט. אבער ביז א קורצע צייט האבן מיר געמוזט אויפגעבן און פארמאכן דאס געשעפט. דערמיט איז אפגעהאקט געווארן אונזער פרנסה קוואל, דאס ביסן פון מויל.

די שטוב איז געווארן זייער צופארן, נישט האבנדיג קיין טאטע און מאמע. צוביסלעך האט מען אלעס אויפגעגעסן, מיר זענען געבליבן אן א שטיקל ברויט.

מיין מאמע'ס מאמע – די באבע חנה פייגא לייפער, האט זיך געטריי אפגעגעבן מיט די קראנקע מאמע, געפארן מיט איר קיין פעסט אויף באהאנדלונגען און צו דאקטוירים, און פארבראכט דארט צוויי וואכן. ליידער האט עס וויניג געהאלפן.

גוטע אידן האבן פארגעשלאגן צו נעמען איר אויף בעדער, זיך צו ערהוילן. דאס איז נישט געווען אזוי איינפאך, אין אזא צושטאנד זיך צוזאמנעמען און פארן. אבער וואס טוט מען נישט פאר געזונט? האט די באבע אנגעלייגט באמיהונגען, געזומען איר טאכטער און ארויסגעפאהרן קיין קאנסטאנציע (Constantia) – די פארט-שטאט. צו בעדער נעמען ביים ארטיגן ים-ברעג.

גראד נאכן ערשטן באד, איז די מאמע צוזאמגעפאלן. דער צושטאנד איז געווארן זייער ערנסט. מיר קינדער, האבן באקומען א טעלעגראם פון קאנסטאנציע, מיר זאלן זאפארט אריבערלויפן צום ציון פונעם זיידן רבי יוסף ז"ל, און איינרייסן וועלטן. מיר האבן, פארשטייט זיך, נישט געזשאלעווועט קיין צייט און תיכף געלאפן צום ציון.

א חלום פונעם זיידן

דערווייל אין קאנסטאנציע, איז די באבע געזעצן ביים בעט פון דער מאמע'ן און ביטערליך געווויינט, ביז זי איז אנטשלאפן געווארן אין איר געווויין. אין חלום, זעט זי דעם זיידן ר' יוסף, ווי ער דערלאנגט א שטיקל עפל פאר איר קראנקע טאכטער, און הייסט איר עס עסן. זי האט עס גענומען פון אים, געמאכט א ברכה און געגעסן.

דערוועקנדיג זיך, הערט זי מיטאמאל – צו איר גרויס שטוינונג – ווי איר טאכטער בעט מיט א שטילן קול אביסל וואסער...

זי האט זיך דערוועקט!

קוים האט מען געמיינט אז עס האלט שוין דערנאך, חלילה, און דא פאסירט אזא אפענע תחיית המתים!? זיי זענען נאך דארט פארבליבן עטליכע טעג זיך צו ערהוילן, און גלייך ווי מען האט נאר געקענט איז מען צוריקגעפארן אהיים.

אהיימקומענדיג, האט זיך די משפחה אריינגעצויגן צום זיידע'ן, הה"ק ר' יצחק לייפער אינדערהיים. דארט האבן מיר זיך געטיילט מיט דעם ארעמען ביסן פון מויל.

נאך א קראנקע אין משפחה

אין איינע פון די טעג איז אנגעקומען קיין בארשא – אויף א באזוך – אונזער באבע וויטיא ווייסבלום ע"ה, מיין טאטן'ס מאמע, וועלכע איז אויך געווען א שוועסטער פונעם זיידן ר' יצחק זצ"ל. זי איז געקומען פון אראד-רומעניע, און זיך אויפגעהאלטן צוזאמען מיט אונז, ביים זיידן. נאך אפאר וואכן וואס זי האט דארט געווייזלט איז זי נעבעך, אויך קראנק געווארן.

דער זעלבער שלאף-שטוב, וואו מיין מאמע איז געלעגן, האט פון יעצט באקומען א צווייטן פאציענט... אויף איין בעט איז געלעגן די באבע וויטיא, און אויף די צווייטע – די מאמע.

די באבע, חנה פייגא לייפער ע"ה מיט אירע צוויי מיידלעך, ראכעלע און מירעלע, זענען כסדר ארומגעלאפן באדינען די קראנקע. זיי זענען געווען היבש פארנומען, ווייל אין צוגאב צו די קראנקע, האבן זיי אויך געמוזט אכטונג געבן אויף אונז, די קינדער. מיר האבן פארשטייט זיך, פארשטאנען דעם שווערן מצב, און פרובירט נישט צופיל באלעסטיגן. אבער ווי אלט זענען מיר אינגאנצן געווען?! קוים האבן מיר זיך געקענט אליין באדינען.

יעדן צווייטן טאג פלעגט קומען דער דאקטאר, אנקוקן די צוויי קראנקע פאציענטן. דאס אלעס האט אפגעקאסט אסאך געלט און מיה, וואס מיר האבן מיט איבערמענטשליכע כוחות און אסאך סייעתא-דשמיא, איבערגעלעבט.

פרק ג

מיר בלייבן אליין

שווערע צייטן • וואס זאגט דער אייניקל פונעם רבי'ן ר' אלימלך?! • מיר פארלירן די באבע • קיילעכיגע יתומים • מען קלאפט אין טיר • אליין! • אום-ערפאלגרייכע עסקנות • מומע ראכעלע נעכטיגט ביים גרעניץ • די באבע מיט די מומע קומען צוריק • מען פארט שוין ווידער • שבת אויפן באן • זי קוקט אויס ווי די בארשער באבע... • א סטראוק • די באבע באקומט א רויז •

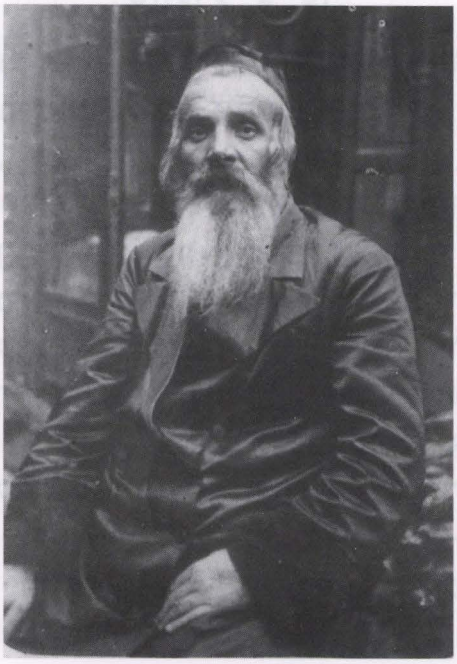
שווערע צייטן

אן אומעט האט באהערשט אונזער הויז. דער טאטע איז נישטא, ער איז ערגעץ ווייט אין פוילן; די מאמע איז שווער קראנק, זי פאלט פון אירע כוחות פון טאג צו טאג; די באבע וויטיא ע"ה איז אויך נישט געזונט, און מיר קינדער דארפן זיי באדינען אן אויפהער. און לאמיר נישט פארגעסן: דער זיידע ר' יצחק איז אויך נישט קיין פולשטענדיג געזונטער; פרנסה אין שטוב איז נישטא; די קינדער זענען הונגעריג, און ווייסן נישט וואו זיך אהינצוטאן. צו אלעמען איז נאך צוגעקומען א קליין פיצל, וואס פארלאנגט שטענדיגע באהאנדלונג. דערצו קלאפט דאס הארץ: וואס וועט זיין מיט די באבע חנה-פייגא וועלכע איז אויך א פוילישע בירגער? דערווייל רוקט זיך אונטער דער טאג פונעם אולטימאטום...

מיר זענען געווען זעקס קינדער בלע"ה: איך בין דאן געווען ארום דרייצן יאר אלט, און אלץ די עלסטע, בין איך געווען שווער פארנומען מיט די קלענערע ברידער. דוד-אלימלך, יוסף, בערצי, און דאס ניי-געבוירן קינד ראכל-גיטל.

וואס זאגט דער אייניקל פונעם רבי'ן ר' אלימלך?!

מיין ברודער מאיר, וועלכער איז דאן אלט געווען בלויז עלף יאר, האט נישט מיטגעהאלטן די דאזיגע שווערע צייטן. ער איז אוועקגעפארן לערנען אין די ישיבה פון הרה"ק בעל שארית-מנחם מווישעווא זצ"ל. וויבאלד ער האט פארמאגט א זעלטן-גוטן קאפ, אז ביי די צען יאר האבן די מלמדים

הרה״ק רבי מנחם מענדיל מווישעווא זצ״ל

תלמידים פון די ווישעווא ישיבה אין יאר תרצ״ז

אין בארשא אויף אים ארויפגעלייגט צו לערנען הלכות תפילין מיט בר-מצוה בחורים, האבן זיי דערווארט פון אים א גלעצנדער צוקונפט, און האבן געראטן ער זאל פארלאזן בארשא און ארויספארן לערנען אין א גרעסערע ישיבה, מיט גרעסערע אויסזיכטן צו שטייגן.

אלץ קינד פון זיין גרויסן טאטן, האט מען אים באוויליגט אנצונעמען אין ישיבה. דער ווישעווער רב פלעגט שטענדיג נוהג כבוד זיין אין אים, אלץ אייניקל פונעם רבי'ן ר' אלימלך זי"ע. ווען אימער ער איז אריינגעקומען צו אים, צום ביישפיל ביים זיך פארהערן דאנערשטאג און זינטאג, האט ער זיך עטוואס אונטערגעהויבן פון בענקל. ער פלעגט אים קיינמאל נישט רופן ביים נאמען. נאר ווען ער האט אים עפעס געפרעגט, פלעגט ער פרעגן: "וואס זאגט דער אייניקל פונעם רבי'ן ר' אלימלך?"

מיר פארלירן די באבע

די באבע וויטיא האט שווער געקעמפט פאר איר לעבן. עס האט נישט לאנג געדויערט און כ"ו שבט תש"א, האט זי אויסגעהויכט איר נשמה, אומגעקערנדיג איר צום באשעפער אין הימל.

די בארשער אידן האבן איר באגלייט צו איר אייביגע רוה. עס איז שוין דאן געווען אנגעצויגענע צייטן, און ליידער איז אפילו נישט ערמעגליכט געווארן צו שטעלן א מצבה אויף איר קבר.

מיר האבן גלייך אפגעשיקט א פאסט-קארטל צום פאטער קיין פוילן, אים אנזאגן איבער די פטירה פון זיין מאמע. ער האט נאך ערהאלטן דאס קארטל ביי די שלושים,

און אפילו אנגעיאגט צוריקצושיקן א קארטל, אז ער האט ערהאלטן די ידיעה, און ער זאגט קדיש.

דאס איז געווען דער לעצטער גרוס פון אונזער טאטן.

קיילעכיגע יתומים

דריי חדשים דערנאך, האט דער זיידע רבי יצחק באפוילן מיין ברודער מאיר, ער זאל אהיימקומען פון ישיבה. דער צושטאנד פון אונזער מאמע'ן איז נאך ערגער געווארן. זי האט זיך ביטער געראנגלט מיטן מלאך-המות, און איר לעבן איז געווען אין געפאר.

מאיר איז טאקע אהיימגעקומען. נישט לאנג דערנאך איז אנגעקומען דער טרויעריגער טאג, און די מאמע האט אויך אויפגעגעבן איר קאמפף. דער מלאך-המות האט אויסגעפירט זיין שליחות, און זי האט אויסגעהויכט איר לויטערע נשמה, וועלכע איז ארויף לחיי-העולם-הבא י' סיון תש"א, איבערלאזנדיג זעקס נעבעכדיגע יתומים, קליינע קינדערלעך – אן קיין טאטע-מאמע, וועו די עלטסטע איז קוים דרייצן און א האלב יאר.

שווער צו שילדערן אונזערע שטורמישע געפילן, בשעת מיר האבן באגלייט אונזער מאמע צו איר לעצטע וועג. מיר האבן זיך קוים געזעגנט פון איר, און מען האט איר געלייגט נעבן די באבע וויטיא ע"ה. אויך אויף איר קבר איז ליידער, קיינמאל נישט אויפגעשטעלט געווארן א מצבה.

מיר זענען אהיימגעקומען דערשלאגענע פון די לוויה, און צוביסלעך געוומען באגרייפן אין וועלכן אומגליקליכן צושטאנד מיר זענען געבליבן.

קיילעכיגע יתומים.

אמת, דער טאטע האט נאך געלעבט. אבער ווי געשמועסט, איז ער געווען אין פוילן, נישט קענענדיג פארלאזן אירע גרעניצן.

מען קלאפט אין טיר

עס איז נישט לייכט פארצושטעלן ווי אזוי עס האט אויסגעקוקט אינדערהיים. מיר זענען איבערגעבליבן בלויז מיט אונזער זיידע הרה"ק ר' יצחק זצ"ל און די באבע חנה-פייגא ע"ה. אבער ווי מיר האבן זיך נאר דערמאנט פונעם אולטימאטום, און אז די צייט האלט זיך אין איין פאראויס-רוקן, ווען דער זיידע און באבע האבן נאכנישט קיין אונגארישע בירגערשאפט – האבן די סטרונעס פון אונזער הארץ געמומען צאפלען מיט שרעק און זארג וואס איז אלץ געשטיגן, נישט וויסנדיג וואס וועט זיך דא אויסלאזן.

נאך עטליכע מאנאטן איז אויך דער טרויעריגער טאג געקומען.

דער בארג ארויף צום בית עלמין אין בארשא

איין שבת, שפעט אינמיטן די נאכט, האבן זיך פלוצלונג געהערט שוועדע זעצן אין טיר.

א טויט שטילקייט האט אונז אלעמען באפאלן.

מיר האבן נאך נישט געוואוסט וואס עס ווארט אונז אפ. דערווייל איז דאס קלאפן אלץ געווארן העכער, שטארקער. זיי האבן אפילו נישט אויסגעווארט ביז מיר וועלן צוגיין עפענען. מען האט זיך קוים א דריי געטון, האבן זיי שוין געהאט אויפגעבראכן די טיר מיט ווילדקייט און אריינגעשפרונגען אין שטוב.

פאר אונזערע אויסגעשטארצטע אויגן האבן זיך באוויזן דריי אונגארישע זשאנדארן אין מונדירן, האלטנדיג זייערע שפיזן ארויף. זיי האבן זיך גענומען שרייען און קאמאנדעוונען ווארפנדיג א שרעק אויף אלעמען. "אלע זאלן זיך זאפארט אנטאן!" זיי האבן געשטויסן און געשלאגן אויף רעכטס און לינקס אן רחמנות.

פון גרויס שרעק זענען מיר קינדער אריינגעפאלן אין היסטעריע. מיר האבן אנגעהויבן שרייען, ווייגען און בעטן ביי זיי רחמים... אבער די סאדיסטן האבן געשלאגן און געהאקט מיט די ביקסן. זיי האבן אונז אראפגעלאזט גרויזאמע קלעפ – אז מיר זאלן שטיל-שווייגן. איינער פון זיי האט געשריגן "אדער ווערט איר שטיל, אדער שיס איך!" א לאנגע צייט דערנאך האט זיך נאך דערקענט אויף אונזערע הענט און פיס בלויע צייכן'ס, אלץ אנדענק פון יענע שרעקליכע נאכט.

דער זיידע ר' יצחק, וועלכער איז שוין געווען אן עלטערער מענטש, האט זיך נישט געקענט אזוי שנעל אראנזשירן. עס האט געדויערט אביסל ביז ער האט זיך

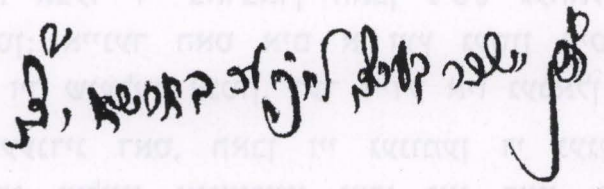
אנגעטאן. אבער די בארבארן האבן נישט געהאלטן ביים צוואוואַרטן; איינער האט אים א זעץ געטון מיטן ביקס, ער זאל זיך שנעלער אנטון. דער זיידע איז געפאלן חלשות.

צוזעענדיג דאס, האבן זיי געזומען די נעגל-וואסער וואס איז געלעגן אנגעגרייט נעבן זיין בעט, און אים אפגעגאסן דערמיט. עס האט געדויערט א ווייל, ביז ער איז פולשטענדיג צו זיך געקומען.

מיר האבן געוואלט געבן דעם זיידן פרישע קליידער זיך איבערצוטאן, אבער זיי האבן נישט געלאזט. זיי האבן געשריגן און פארפירט, אומגעדולדיג. אזוי, מיט די נאסע קליידער טרייבן זיי אַרויס דעם זיידן מיט דער באבע'ן, אין די טונקלקייט פון די נאכט – צוזאמען מיט זייערע דריי קינדער. מ'שלאגט, מ'איילט זיי אונטער: "שנעלער, שנעלער! פארפלוכטע יודן".

אין די געאיילטע מאמענטן, האבן מיר כאטש געוואלט מיטשיקן מיט זיי עפעס עסן פארן וועג. אבער עס איז אוממעגליך געווען, זיי האבן עס בשום-אופן נישט דערלאזט, זאגנדיג אז דארט וואו זיי גייען איז אלעס דא...

אומבאהאלפענע, זענען מיר געשטאנען צוגענאגלט צום פענסטער און צוגעזען ווי מען פירט אוועק די ערוואקסענע פון אונזער פאמיליע, איבערלאזנדיג אונז, קליינע קינדערלעך אליין. עס זענען דאן אוועקגעפירט געווארן אונזער זיידע ר' יצחק לייפער הי"ד; די באבע חנה-פייגא הי"ד; אונזערע צוויי מומע'ס, ראכעלע און מירעלע, טעכטער פון זיידע און באבע הי"ד; אונזער פעטער ישכר-בערצי הי"ד, וועלכער איז דאן געווען א חתן, קנאפע פיר וואכן בעפאר עס האט געזאלט פארקומען זיין חתונה.

די אונטערשריפט פון מיין פעטער החתן ישכר בערצי לייפער הי״ד
א זון פונעם זיידן הרה״ק רבי יצחק פון בארשא זצ״ל

סימן ד׳

ב״ה יום ועש״ק לסדר השקיפה ממעון קדשיך
מן השמים תרצ״ו לפ״ק פה ערעלין יצ״ו.

ביום כסא הבעל״ט יכתב ויחתם לאלתר
לחיים טובים ה״ה מחו׳ הבחור
כהלכה, עורך מערכה, ממקור הברכה,
חריף ובקי בתורה, ויראה טהורה, ענף
עץ אבות, מו״ה **ישכר בערצי** נ״י
לייפער בעיר **בארשא** יצ״ו.

אחרי דרך מבוא השלום הנני בהודעה כי קבלתי
מכתבו בשלשה שאלות ומחמת שעתה ימים
הקדושים ממשמשים ובאים ואנו עוסקים כעת
בסוגיא דכותבת הגסה וע״כ אין פנאי לצאת
בכותב״ת הגם״ה דמיתיב דעתיה ובאתי להשיב לו
בקצרה על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

סימן פ׳

ב״ה יום ד׳ ערב סוכות תרצ״ז לפ״ק פה ערעלין יצ״ו.

השם יפרוס סוכות שלומו עליו ה״ה
מחו׳ הבחור כהלכה עורך מערכה
האם לברך בברכה החו״ב בתו״י שלשלתא
דיוחסא כמר **ישכר בערצי לייפער**
נ״י בעיר **בארשא** יע״א.

מכתבו קבלתי ערב ר״ה ובימי התשובה לא הי׳
לי פנאי לעיין בו ואף עתה טרוד אני
בצרכי החג סוכה לולב ואתרוג ואין הפנאי עמדי
להאריך וכדי שלא יקפיד עלי שלא השבתי לו אשיב
לו עכ״פ בקצרה, היות דבר קשה שאל ממני להכניס
ראשי להכריע בהא פלוגתא של בעלי תריסין בעלי
ש״ע ער מתי מותר לקדש הלבנה רחנה המחבר

צוויי תשובות פון הגה״צ עדעלינער רב זצ״ל אין שו״ת בית ישראל (חלק או״ח)
צום פעטער בערצי הי״ד

אליין!

אצינד זענען מיר געבליבן אליין, זעקס קליינע קינדערלעך. איך, די עלטסטע פון זיי, אין עלטער פון פערצן יאר. אונזער פאטער איז שטעקן-געבליבן ווייט אוועק, אין פוילן; די מוטער רוהט שוין אויפן עולם האמת; די באבע וויטיא וועלכע איז אנגעקומען פון אראד, איז שוין אויך נישטא. אצינד פירט מען אוועק דעם זיידן און באבע'ן, צוזאמען מיט אונזערע פעטערס און מומעס. געבליבן בין איך פאראנטוואַרטליך אויף פינף קלענערע קינדער וועלכע ליגן אויף מיינע יונגע פלייצעס, צו בארואיגן זיי און פארזארגן מיט עסן, טרינקען און אלע באדערפענישן.

די קליינע האבן היסטעריש געווייניט צוזעענדיג דאס אלעס. זיי זענען געווען ערשיטערט און שאקירט. איך בין אויך געווען באזארגט. אבער אלץ עלטסטע וועלכע טראגט די פאראנטוואַרטליכקייט, האב איך זיך געפרואווט אנשטעלן א רואיגע מינע און איינהאלטן מיינע טרערן, נישט וועלנדיג פארגרעסערן דעם פאניק. מיט אלע קרעפטן האב איך זיי פרובירט בארואיגן, אבער זיי האבן געווייניט אן אויפהער. ענדליך, זענען זיי אנטשלאפן געווארן טרויעריגע, מיד פון אזויפיל וויינען.

ערשט דאן האב איך זיך געזומען ארומקוקן, ווי איך בין געבליבן איינע אליין אויף דער גרויסער וועלט, און אויסגעבראכן אין א יאמערליך געוויין. מיטאמאל האב איך געזומען באגרייפן אין וואספארא אומשטענדן איך בין אויף איין מאל אריינגעפאלן. איך בין געבליבן הילפסלאז, אליין, אן קיינעם אויף דער וועלט, נישט וויסנדיג ווי אזוי וועלכע

אנצוגיין, אן א ערוואקסענע האנט זאל מיר צייגן, אנוועגדן. "גוואלד, רבונו-של עולם!" האב איך געיאמערט. "וואס טו איך ווייטער? ווי אזוי וועל איך קענען בארואיגן מיינע יונגערע ברידער – איך וועל דאך מוזן זיין פאר זיי, א טאטע מיט א מאמע, אין צוגאב צו ברענגען ברויט אין שטוב. ווי אזוי וועל איך – א צוועלף יעריגע מיידל – דאס קענען דורכפירן?" מיינע טרערן זענען געפלאסן פרייווויליג, ווי אן אפענער קוואל.

איך האב זיך דערמאנט אין די צייטן, ווען אידן האבן הויעך שפעקולירט צי די אונגארן וועלן זיין בעסער פון די רומענער, און צי איז שייך אז זיי זאלן זיין ערגער פון זיי. אבער אויף וואס זיי זענען טאקע אומשטאנד, האט קיינער אין ווילדסטן פאנטאזיע נישט גע'חלומ'ט.

אזוי, זיצנדיג אליין, צווישן קליינע שלאפנדיגע שעפעלעך, האב איך הייס מתפלל געווען צום אויבערשטן – דער טאטע פון אלע יתומים – ער זאל זיך שוין דערבארעמען אויף אונז. צוזען דעם אומדערטרעגליכן מצב וואו מיר זענען געפאלן, און אונז נישט לאזן אליין אויפן וואסער.

אום-ערפאלגרייכע עסקנות

צומארגנס, האבן מיר זיך דערוואוסט וואס זיי האבן געטאן מיט די געכאפטע אידן. אין יענעם פרייטאג-צו-נאכטס האבן זיי באוויזן צונויפצוזאמלען ארום הונדערט-און-פופציג אידן, און זיי איינגעשפארט אין א שטאטישע געביידע וואס האט געהערט צו דער קאנצעליי. דארט האט מען זיי דערווייל פארהאלטן. מיר האבן דארט געוואלט אריינשיקן

עפעס שפייז, אבער מען האט גארנישט צוגעלאזט, נישט עסן און נישט טרינקען.

אידן רחמנים-בני-רחמנים, זענען נישט געזעצן מיט פארלייגטע הענט. אין סאמע שבת האט מען געארבעט אויף אלע פראנטן. איינגעלייגט וועלטן פאר זייער באפרייאונג, טעלעפאנירט קיין בודאפעסט – די הויפט שטאט פון אונגארן, געשיקט טעלעגראמעס אויף פארשידענע אדרעסן. וועד עס האט נאר געהאט עפעס פארבינדונגען, עטוואס פראטעקציע, האט דאס אויסגענוצט צו פועל'ן, אז מען זאל אהיימלאזן די דאזיגע אידן בשלום. אבער אומזיסט! עס האט גארנישט געהאלפן.

מומע ראכעלע נעכטיגט ביים גרעניץ

שבת פארנאכט, האבן זיך די אומגליקליכע אידן ארויסגעלאזט אויפן וועג צופיס, אונטערן באגלייטונג פון אונגארישע זשאנדארן. פון די זייטן האבן באגלייט קינדער און קרובים פון די אומגליקליכע. מיר זענען אויך געגאנגען נאך זיי, האפנדיג אז אפשר אזוי, וועט געלונגען דורכצושמוגלען פאר זיי א שטיקל חלה אדער א פלעשל טרינקען. אבער אן ערפאלג. זיי האבן גארנישט צוגעלאזט, נאר געליארעמט און געשריגן: "שנעלער, שנעלער!" און אונטערגעיאגט זיי, שמייסנדיג אויף רעכטס און לינקס. אזוי האט מען זיי געפירט איבער פעלדער און וועלדער, ביז מען האט געזאלט אריבערגיין דעם פוילישן גרעניץ.

אינמיטן וועג איז די מומע ראכעלע צוזאמגעפאלן פון שוואכקייט. זי האט נישט געקענט פארזעצן ווייטער. די זשאנדארן האבן איר ערלויבט איבערצונעכטיגן נעבן דעם

גרעניץ. דארט האט זיך געפונען א קאזארמע, א מיליטער אפטיילונג. זיי האבן איר געלאזט דארט איבערנעכטיגן, און צוגעזאגט אז מארגן וועט זי קענען פארזעצן דעם וועג. אבער איר מאמע – אונזער באבע, האט זיך שארף קעגנגעשטעלט איבערצולאזן דארט א יונגע מיידל אליין. ענדליך האבן זיי איינגעשטימט און איר ערלויבט צו איבערנעכטיגן צוזאמען מיט איר טאכטער.

זענען זיי טאקע פארבליבן נעכטיגן אינעם קאזארמע. דערווייל זענען אלע אנדערע אידן אריבערגעפירט געווארן דעם גרעניץ.

דורך די נאכט, איז דערהאלטן געווארן א באפעל פון די העכערע פענסטער, אז מען זאל צוריק שיקן די גרופע דעפארטירטע אידן. דאס איז געקומען נאך גרויסע אינטערוועניץ פון טעטיגע עסקנים, וועלכע האבן איבערמידליך גע'שתדל'ט פאר די פארטריבענע.

אבער ליידער איז שוין געווען צו שפעט.

די אונגארישע האבן געענטפערט, אז די דעפארטירטע זענען שוין אויף דער אנדערער זייט גרעניץ, און געפינען זיך שוין מער נישט אונטער זייער מאכט, דערביבער, קען מען שוין גארנישט טאן דערוועגן...

נאר שפעטער, האט זיך ארויסגעשטעלט דער ביטערער אמת, אז די אומגליקליכע גרופע האט קיינמאל נישט דערלעבט אריבערצוגיין דעם גרעניץ; מען האט זיי גאר אלעמען אויסגעשאסן אין וואלד... השם ינקום דמם.

אבער די באבע מיט די מומע, וועלכע זענען נאך געווען אויף דער אונגארישער זייט-גרעניץ, זענען צו אונזער גליק – אהיימגעשיקט געווארן.

די באבע מיט די מומע קומען צוריק

עס איז אוממעגליך פארצושטעלן די שמחה וועלכע האט אונז באהערשט, וועו די באבע מיט ראכעלע האבן אונז איבעראשט ערשיינענדיג ביים שוועל. אין שטוב איז געווארן לוסטיג און פריילך.

פארשטייט זיך, אז די שמחה איז נישט געווען פולשטענדיג. מיר האבן זיך זייער געזארגט פאר דעם זיידן ר' יצחק, מירעלע, און דער פעטער ישכר בערצי. אבער דאך זענען מיר מער נישט אליין! די באבע מיט די מומע זענען מיט אונז.

מען פארט שוין ווידער

אבער אויך דאס האט נישט לאנג אנגעהאלטן.

ביז אפאר וואכן, איז ארויס א קלאנג, אז מען גייט ווידער צוזאמנעמען אלע אידן וועלכע טראגן נישט קיין אונגארישע בירגערשאפט. די שמועה האט אונז דערגרייכט אין א העלן פרייטאג. אין שטאט איז ענטשטאנען א פאניק. מען האט זיך גערישט אויפן ערגסטן. מיין באבע איז אריבערגעגאנגען צום רב פרעגן צי מעג זי אנטלויפן, וועו עס האלט שוין ערב-שבת נאך חצות.

הערנדיג איר פראגע האט זיך דער רב געוואונדערט: "וואספארא שאלה, אין אזא צייט, וועו די רשעים זענען גרייט צו דערמארדן יעדן איד וואס זיי קענען!? אז איר האט נאר די מעגליכקייט, זאלט איר זיך זאפארט זען צו ראטעווען!"

מען האט שנעל געדונגען א גוי, אים געהייסן ווארטן אינדרויסן פון שטאט, ביז מען וועט אהין קומען, אויס

מורא, אז די אונגארישע זאלן נישט באמערקן אז מען אנטלויפט.

אין גרויס איילעניש האבן מיר זיך געזעגנט פון דער באבע און מומע. ווידער זענען מיר געבליבן אליין, אן קיין אויפזיכט. און וואס וועט זיין אויב די אונגארן וועלן זיך אריינרייסן דא און זוכן די באבע מיט די מומע? וועט דאן באשיצן די קליינע קינדערלעך וועלכע געפינען זיך דא אליין? – דערויף האט קיינער נישט צוגעשטעלט קיין ענטפער. יעצט מוזן זיי שנעל אנטלויפן, כדי זיי זאלן חלילה נישט דעפארטירט ווערן.

שבת אויפן באן

פארנאכט, איז די באבע ארויסגעגאנגען מיט די מומע ראכיל, פארשטעלט ווי גוי'טעס. זיי האבן צושפאצירט צום וואגן, און זיך ארויסגעלאזט אויפן וועג קיין ווישעווא. פון דארט האבן זיי גענומען דעם צוג קיין ביסטריץ, וואו עס האט געוואוינט אונזער פעטער – די באבע'ס עלסטער זוהן, הרה"צ ר' אהרן לייב לייפער זצ"ל.

פרייטאג-צו-נאכטס, ווען אידן געפינען זיך געוועלניך אין בתי-מדרשים, דאוונען, זינגען זמירות און עסן סעודות, זיצן צוויי אידישע פרויען מיט פלאטערדיגע הערצער, אויפן באן קיין ביסטריץ. ארומגענומען מיט גויים, וואס אויב וואלטן זיי געוואוסט צו וועלכן אפשטאם די צוויי געהערן, וער ווייסט ווי עס וואלט זיך אויסגעלאזט. זייער פאנטאזיע האט זיי אויסגעמאלן ווי אידן זינגען לכה-דודי, טאנצן בואי-בשלום, פרייען זיך מיטן מנוחת שבת. 'וואו אהין איז דאס אלעס פארשוואונדן? וואו איז די שבת'דיגע

אטמאספער?' ביז אהער האבן זיי געוואוסט, אז יעדע וואך ווען עס קומט דער זמן פון שבת, שטעלט זיך אפ די וועלט. די גאנצע בריאה רוהט לכבוד דעם הייליגן באשעפער. און יעצט?

פארשטעלט ווי גוי'טעס, און פרובירנדיג אנשטעלן א רואיגע מינע, האבן זיי שטילערהייט געמורמלט די תפילות פון קבלת-שבת. ווער ווייסט וואס דער קומענדיגע מאמענט וועט מיטברענגען?

זי קוקט אויס ווי די בארשער באבע...

שבת צופרי אינעם שטעטל ביסטריץ. אידן קומען זיך צוזאמען אין די בתי-מדרשים, גרייטן זיך צום שבת'דיגן דאוונען. אנדערע קומען נאך פריער, ווילן אריינכאפן אפאר קאפיטלעך תהילים פארן דאוונען. דער הייליגער שבת'דיגער אטמאספער פילט זיך איבער די אידישע גאסן.

אויך ר' אהרן-לייב לייפער שפאצירט אויפן גאס, ארומגערינגלט מיט זיינע קינדער, ווען פלוצלינג רופט זיך אן דער קליינער: "טאטי, די גוי'טע דארט, זי קוקט דאך אויס פונקט ווי די בארשער באבע!"

"עה, וואס רעדסטו נארישקייטן". האט אים דער טאטע אפגעשלאגן. "וואס פאלט דיר איין אזוינס. עס איז דאך אוממעגליך!"

אין די זעלבע צייט, איז אויפן גאניק פון הויז געשטאנען א טאכטער פון ר' אהרן-לייב, ווען פלוצלינג שרייט זי אויס מיט פאטאס: "מאמי, די באבע חנה-פייגא איז אנגעקומען!" אבער אויך זי האט נישט געגלויבט. "היינט

איז דאך שבת" – האט זי געזאגט – "ווי קומט די באבע יעצט אהער?"

ביז א קורצע צייט האבן זיך אלע איבערצייגט אז דאס איז ווירקליך נישט קיין צווייטע – נאר די באבע פון בארשא, וועלכע אנטלויפט פון דערהיים, אויסצומיידן זיך פון דעפארטירט ווערן אלץ א פולישער בירגער.

זיי האבן פארברענגט דעם שבת אין ביסטריץ, אבער דאס הארץ האט געציטערט ווען אימער זיי האבן זיך דערמאנט וואס עס טוט זיך אין בארשא.

ווייט אוועק, האבן זיי איבערגעלאזט אויפן וואסער פינף קליינע יתומים. אן קיין טאטע זאל זיי באשיצן, זינגען פאר זיי זמירות, אן קיין מאמע וועלכע זאלן זיך אפגעבן מיט די ארעמע קינדערלעך און געבן א ווארעמע גלעט פאר די קליינטשיגע. וער ווייסט וואס ס'שפילט זיך אפ דארט אין בארשא. צי מען האט טאקע דעפארטירט די איבערגעבליבענע אידן, און צי מען האט זיי נישט געזוכט אינדערהיים?!

זענען זיי געזעצן אנגעצויגן און נאכגעפאלגט מיט שפאנונג די באריכטן.

ערשט נאך שבת האט זיך ארויסגעשטעלט, אז די קלאנגען איבער דעפארטירן די אידן פון בארשא, זענען געווען נישט ריכטיג. עס איז דאסמאל געווען א פאלשער אלארם. דערווייל האט מען קיינעם נישט געטשעפעט.

די באבע מיט די מומע זענען אבער פארבליבן דארט נאך א צייט, ביז וואנען דער צושטאנד וועט קלארער ווערן, און מען וועט קענען אהיימפארן זיכערערהייט.

א סטראוק

נאך עטליכע וואכן, האבן זיי זיך אומגעקערט קיין בארשא. אין שטוב איז ווידער געווארן פריילעך, מען האט שוין אויסגעקוקט צו זייער אנקום אומגעדולדיג. דארט איז שוין נישט געבליבן אפילו קיין ביסן צום מויל. די לעצטע ביסל לעבן'ס מיטלען זענען שוין לאנג אויסגעגאנגען, אזוי אז די קינדער האבן פשוט אונטערגעהונגערט, און וועו נישט די גוטהארציגקייט פון די מומעס – שיינדל און יוכבד, וועלכע האבן כסדר געדענקט אריינצושיקן אביסל שפייז, וועו ווייסט וואס וואלט געווען?!

גלייך מיטן אהיימקומען, איז די מומע ראכעלע אריינגעפאלן אין בעט. דאס ארומפארן אהין און צוריק, די שרעק און גרויל, איז געווען איבער אירע קרעפטן. זי איז געלעגן אין בעט און כסדר געבעטן אביסל אספירין, צו פארגרינגערן אירע יסורים.

איין טאג, האט זי מיר געבעטן אספירין. וועו איך בין צוגעקומען צו איר בעט, האב איך איר געפונען ליגן אומבאוועגליך... מיט גרויס שרעק בין איך געלאפן רופן א דאקטאר. ארויסגעווייזן האט זיך, אז זי האט נעבעך געכאפט א סטראוק. דער דאקטאר, א איד, וועלכער האט עס געטאן אן באצאלט, איז טאג טעגליך געקומען באזוכן די קראנקע. ראכיל האט נישט רעאגירט, און וועו זי האט אמאל געעפנט די אויגן, אדער זיך עטוואס א ריר געגעבן, איז געווארן יום-טוב אין שטוב.

מען האט געמוזט נאכאנאנד שטיין אויף דער וואך, אכטונג געבן אויף איר. מיר האבן איר נישט געוואלט לאזן

אליין. בייטאג האבן מיר, געשוויסטער, זיך געפארעט מיט איר, און ביינאכט פלעגן זיך די שכנים איינטיילן. יעדע נאכט פלעגט אן אנדערער שכן אויף-זיין מיט איר.

קיין שפיטאל איז אין בארשא נישט געווען, ווי אויך האבן מיר נישט געהאט די מעגליכקייט איר צו טראנספארטירן אין א ווייטן שפיטאל. איז ראכעלע אפגעלעגן אינדערהיים, ווען מיר מוזן זיך אליין אפגעבן און באדינען איר.

די באבע באקומט א רויז

צו דעם אלעס, איז אויך די באבע אריינגעפאלן אין בעט צוליב א רויז אינפעקציע – מיט הויכע פיבער. מיר, יונגע יתומים'לעך, האבן יעצט געמוזט באדינען און צושטעלן די געברויכן פון צוויי קראנקע... קיין אנדערער ווער עס זאל העלפן, איז נישט געווען.

פרק ד

דער שוועריקער מצב

פרנסה בצמצום • ברויט פון סאטמאר • ווער שיקט דיר דאס ברויט?! • א בריוו פון פעטער • אין שטוב ווערט לייכטער • די לופט ווערט געשפאנט • זמן חירותנו... • גרויסווארדיינ'ער געטא • מען פיינ'גט די גבירים •

פרנסה בצמצום

אויסער דער יאך צו באדינען די קראנקע, איז געלעגן אויף אונז נאך אן אויפגאבע. נעמליך, ברענגען אביסל ברויט צו שטילן דעם הונגער אין שטוב! דאס איז נישט געווען לייכט: קיין געשעפט האבן מיר שוין נישט פארמאגט; דעם משרת האבן מיר שוין לאנג אויפגעגעבן; אויך די קוה האבן מיר שוין פארקויפט; דאס ביסל אייער וועלכע די הינער האבן געלייגט, איז נישט גענוג געווען. האבן מיר זיך געמוטשעט מיט דאס ביסל גארנישט, און זיך געפלאגט אריינצוברענגען עפעס עסן אין שטוב.

מיטן הילף פון באשעפער, האבן מיר דורכגעשטופט די שווערע צייטן. דער פעטער ר' אהרן-לייב פון ביסטריץ, פלעגט פון צייט צו צייט אונז מחיה זיין דורך שיקן ברויט דורכן פאסט.

ברויט פון סאטמאר

אויך פלעגן מיר באקומען וועכנטליך דורך די פאסט, צווישן גרויסע רונדיגע ברויט לעבלעך, פון מיין מאמע'ס שוועסטער – יענטע וויינפעלד פון סאטמאר. פארשטייט זיך אז יעדעס מאל האט 'דער שיקער' געהאט אן אנדער נאמען, כדי מען זאל איר חלילה נישט כאפן.

איך האב געהאט דעם כבוד צו גיין אפנעמען וואך נאך וואך די ברויט לעבלעך פון די פאסט סטאנציע. דערויף בין איך געווען פאראנטוואורטליך. די ברויט פלעגן מיר פארקויפן, און דערפון פארדינט אביסל געלט. וויבאלד עס האט דאן געהערשט א מאנגל אין ווייץ און געדשטן, און

מענטשן האבן נישט געהאט מיט וואס צו קאכן, איז אונזער ברויט פארכאפט געווארן בליץ שנעל.

ווער שיקט דיר דאס ברויט?!

איין טאג, ווען איך בין ווי מיין שטייגער, געגאנגען אפנעמען די ברויט ביי די פאסט, האב איך געמערקט צו מיין שרעק – ווי צוויי דזשאנדארן ווארטן מיך אפ.

אין מיינע אויגן איז עס געווען זייער פארדעכטיגט. איך האב באלד געפילט אז עס טויג נישט, ס'איז צרות. אבער אומקערן זיך מיט ליידיגע הענט האב איך אויך נישט געוואלט. בין איך ווייטער געגאנגען, האפנדיג אויף גוטס.

עס האט לאנג נישט געדויערט, ביז איך האב זיך דערזען שטיין פנים אל פנים – קעגנאיבער די זשאנדארן.

"שוין זאלסטו אנטפלעקן, ווער עס שיקט דיר שטענדיג דאס ברויט!" האבן זיי שטרענג געדונערט.

איך האב געענטפערט, אז די שיקער זענען גוטע פריינד פון מיין זיידע און באבע, און מער פון דעם ווייס איך נישט. זיי האבן אבער געהאלטן אין איין סטראשען אז זיי וועלן אפשניידן מיינע צעפעלעך, מיר ארעסטירן און וואס נישט... איך האב זיך אבער געהאלטן פעסט ביי מיינס און זיך נישט פארלוירן: "איך ווייס נישט ווער זיי זענען".

מיטאמאל, האט דער באשעפער אויפגעבליצט ביי מיר א גדאנק, און איך האב זיך אנגערופן: "אז איר ווילט – וועל איך אויפשניידן די ברויט, ווען איר זען אז דאס איז בלויז ברויט".

זיי האבן איינגעשטימט. איך האב געברענגט א מעסער און פאר זייערע אויגן אויפגעשניטן די ברויט. זיי האבן געזוכט און געטאפט און גארנישט געפונען. נאר דאן האט מען מיך אהיימגעלאזט, צוזאמען מיט די צעשניטענע ברויט.

א בריוו פון פעטער

אזוי האבן מיר איבערגעשטופט נאך א טאג און נאך א טאג. אבער די פינאנציעלע ענגשאפט איז נאר פארערגערט געווארן. אין די געדריקטע לאגע, האט די באבע אפגעשריבן א בריוו צום עלטער-פעטער ר' משה מעכל ווייסבלום ז"ל (ברודער פון מיין זיידע ר' מאיר פון נאדבורנא) – פרעגנדיג צי וואלט אפשר געווען א פלאן, אריבערצושיקן מיך קיין גרויסווארדיין – א גרעסערע שטאט מיט בעסערע פרנסה אויסזיכטן, זיך אויסצולערנען א פאך. אזוי ארום, וועט אביסל לייכטער ווערן אין שטוב.

ביז עטליכע וואכן איז אנגעקומען דער אנטווארט פונעם פעטער, וואו ער שרייבט אז איך בין געלאדנט, און זיי קוקן שוין ארויס אויף מיין קומען.

פון אנפאנג, איז מיר דער גאנצער פלאן נישט געווען צום הארצן. מיין באבע איז שוין געווען אויף דער עלטער, נישט אין בעסטן געזונט. מיין מומע איז אויך געלעגן קראנק אין בעט. וואר וועט זיך אפגעבן מיט די קליינע קינדערלעך? אבער וועו די באבע האט ערקלערט אז מיין פארן וועט איר אסאך פארגרינגערן, האב איך מיך צוגעגרייט, צוזאמענגעפאקט מיינע פאר שמאטעס, און זיך געזעגנט מיט א שווערע הארץ פון די באבע און פון מיינע טייערע

ברידער, וועלכע האבן גערן געוואלט זייער גרויסע שוועסטער נאענט – אין דעם געשפאנטן צושטאנד.

אזוי האב איך מיך אליין ארויסגעלאזט אויפן וועג קיין גרויסווארדיין. אנגקומענדיג בשלום, האבן מיך שוין דער פעטער מיט די מומע אפגעווארט. זיי האבן מיך שיין אויפגענומען, און גלייך צוגעשטעלט א פאסטן אין א פריוואטע הויז. עס האבן דארט געארבעט א מאן און זיין פרוי, צוויי טעכטער מיט א זוהן. מיר האבן אויפגענייעט העמדער, שירצלעך און נאך פארשידענע זאכן. דאס ביסל געלט וואס איך האב פארדינט האב איך גלייך אפגעשיקט אהיים – צו די באבע. אין יענע צייטן פלעג איך זיך נישט פארגינען זיך צו קויפן אפילו א קלייניגקייט. איך פלעג באקוקן די אויסלאגע פענסטער און גאלעריעס פון די געשעפטן און געהאפט מיט מיין גאנצע הארץ, אז אט אט, נאך אביסל וועל איך קענען קויפן אויך עפעס פאר מיר.

אין שטוב ווערט לייכטער

ביי די באבע, איז געווארן אביסל לייכטער. זי האט פארטיילט די גרעסערע קינדער: איך בין געווען אין גרויסווארדיין, געברענגט אביסל פרנסה פאר די משפחה; מיין ברודער מאיר איז געפארן קיין סאטמאר – לערנען אין די ארטיגע ישיבה – אנגעפירט דורך כ"ק אדמו"ר הגה"ק מסאטמאר זצוק"ל, וועלכער האט אים זייער מקרב געווען; מיין ברודער דוד-אלימלך הי"ד וועלכער איז נאך דאן געווען פאר בר-מצוה עלטער, איז אויך געקומען קיין גרויסווארדיין, לערנען אין דער וויזשניצער ישיבה – אנגעפירט דורך כ"ק מרן אדמו"ר בעל אמרי-חיים זצוק"ל; מיין ברודער יוסף

הרה״ק מסאטמאר זצ״ל אין שטאט סאטמאר

הי"ד, איז אריבערגעגאנגען וואוינען ביים בארשער רב, הרה"צ ר' אלתר-מנחם-מענדיל האגער ז"ל, מיט וועמען אונזער פאמיליע איז געווען שטארק בידידות.

איבערגעבליבן מיט די באבע זענען נאר די מומע ראכעלע, מיין קליינער ברודער בערצי, מיט די יונגסטע טאכטער – די ניי-געבוירענע ראכל גיטל.

מיט א צייט שפעטער, האט מען גענומען מיין פעטער ר' אהרן איסר שעכטער הי"ד – דער מאן פון מיין מאמע'ס שוועסטער שיינדל – קיין מאנקא-טאבאר. פארבלייבנדיג אליין מיט אירע צוויי קינדער, איז די מומע אריבערגעגאנגען וואוינען ביי די באבע.

די לופט ווערט געשפאנט

דער צושטאנד איז וואס אמאל ערגער געווארן. איך געדענק נאך, אויפהאלטנדיג זיך אין גרויסווארדיין, ווי מיט יעדן טאג וואס האט זיך געווקט האט זיך דער פחד אין די הערצער אלץ פארשטארקט. קיינער האט נישט געוואוסט וואס דער נאנטער צוקונפט וועט ברענגען. מען האט געציטערט פארן קומענדיגן טאג.

א פחד איז געווען ארויסצוטרעטן אויפן גאס. צומאל האט זיך פארגלוסט אן אונגארישן זשאנדאר צו כאפן א איד און זיך אונטערהאלטן דורך ברוטאלישע שפאט-טרייבונג איבער דעם אומגליקליכן קרבן; אפשניידן א פיאה, אדער א האלבע בארד. דערמיט זענען זיי גארנישט בעסער געווען פון די דייטש'ע מערדער. זיי האבן געקענט טאן מיט אידן

וואס עס איז זיי נאר איינגעפאלן, און קיינער האט זיי נישט געשטערט.

אויך איז געווען אן אפטע ערשיינונג, אז מען האט פארכאפט אידן אויפן גאס און פארשיקט צו אן ארבעט'ס לאגער. דעריבער האט מען זיך געהיטן און כמעט נישט ארויסגעטראטן פון הויז. אין גאר נויטיגע פאלן, איז מען געגאנגען בלויז דורך הינטערשטע גאסלעך.

זמן חירותנו...

עס האט זיך אונטערגערוקט דער יום-טוב פסח – זמן חירותנו, אבער קיין צייכן פון פרייהייט האט זיך דערווייל נישט אנגעזען אויפן האריזאנט. מען האט געציטערט אפצורעכטן דעם סדר-נאכט אין פאדערשטע צימערן וועלכע זייער פענסטער קוקן ארויס צום גאס. האט מען עס ליבערשט געפראווען שטילערהייט, אינעם טיעפסטן צימער וואס איז מעגליך. יעדער שארך האט אונז אויפגעטרייסלט ביז די טיפענישן פון די נשמה.

יענעם יאר האט דער ויזשניצער רבי נישט געפירט דעם סדר אין זיין בית-מדרש ווי זיין געווענליכער שטייגער, ווייבאלד עס איז געשטאנען נאענט צום הויף, נאר טיפער, פארשטעקט, ווייט פון מענטשן'ס אויגן. די סדרים זענען אנגעפירט געווארן באהאלטן, איינגעהילט אין שטילקייט, אויס פחד און מורא.

דער פעטער ר' משה מעכל – אלץ ויזשניצער חסיד – איז געגאנגען מיט מיין ברודער דוד אלימלך צום ויזשניצער רבי'נס סדר. איך בין אריבערגעגאנגען פראווען

הרה״ק בעל אמרי חיים מוויזשניץ זצ״ל

די סדרים ביי מיין מאמע'ס ערשטע קוזין הרה"ק ר' ישכר בער לייפער זצ"ל, דער פאוועך רבי פון גרויסווארדיין.

ביינאכט האט מען נישט געקענט צוריק אהיימגיין, אויס מורא פאר די גויים. בין איך געבליבן איבערנעכטיגן ביים פאוועך רבי. אזוי האבן מיר אריבערגעפירט דעם הייליגן יום-טוב, אונטער א וואלקן פון שרעק.

גרויסווארדיינ'ער געטא

גלייך נאך יום-טוב, האבן די רשעים ארומגערינגלט עטליכע געסלעך אין גרויסווארדיין, און עס באשטימט פאר א געטא. זיי האבן געלאזט וויסן, אז ביז געציילטע טעג מוזן זיך אלע אידן פון שטאט אריבערציען אהין. וועך עס וועט געכאפט ווערן אויסערן געטא נאך די באשטימטע צייט, וועט מען דערשיסן צום טויט.

א בהלה איז אנטשטאנען אין שטאט. מען האט גענומען פיבערהאפטיג פאקן פעקלעך, ארומלויפן, זוכן עצות. מיר האבן זיך געשפירט ווי געפאנגענע פישלעך אין נעץ, וועלכע קענען נישט אנטלויפן פון זייער שיקזאל. מיט טרערן אין די אויגן האט מען זיך געשיידט פון די הייזער וואו מען האט לאנגע יארן פארבראכט אין פריידן. די הערצער האבן געפלאטערט, די לעצטע גזירה האט נישט אנגעזאגט קיין גוטס. מען האט נישט געגלויבט אז מען וועט נאך אמאל זען די הייזער. עס איז נישט ערלויבט געווען מיטצונעמען אין געטא אויסער מינימאלסטע געברויכן. טייל האבן פרובירט מיטנעמען וועדפולע פארמעגן'ס. אריינגענייעט דאס געלט און צירונג אין די קליידער אדער

שיך-שטעקל. דער שניידער מיטן שוסטער זענען פארנומען געווען איבערן קאפ.

מיר האבן אנגעהויבן איינצוזען, אז די פולישע אידן וועלכע האבן אריבערגעשמוגלט דעם גרעניץ, זענען ליידער געוועכט געווען, דערציילנדיג וואס עס טוט זיך אפ אין פוילן, און ווארנענדיג אז מען דארף אלעס טון זיך צו ראטעווען. די וואס האבן געהאט די מעגליכקייט, האבן זיך געבויעט בונקערס, אבער די מערהייט האבן נישט אנגעיאגט, ווייל אזא אונטערנעמונג האט געפאדערט פיל צייט, שווערע הארעוואניע, ווי אויך פיל געלט – אויסער זיך באזארגן מיט גענוג עסנווארג וועלכע האלט זיך לאנג, וואסער און אנדערע געברויכן. אזוינס האבן געקענט באווייזן בלויז געציילטע רייכע פאמיליעס. אויך צווישן אזעלכע וואס האבן יא פארמאגט פינאנציעלע מעגליכקייט, האבן מערהייט נישט עספייעט צו פארענדיגן באצייטנס.

מען פייניגט די גבירים

בלית ברירה, האבן אידן איבערגעלאזט דאס גאנצע האב און גוטס, צוגעשלאסן זייערע הייזער, און געגאנגען אין געטא. פארשטייט זיך אז די הייזער זענען נישט געבליבן פארשלאסן. א האלבע שעה דערויף, זענען שוין די טירן געווען בריט אויפגעפראלט און אונזערע אמאליגע 'גוטע פריינט', האבן געראבעוועט און צעבראכן אלעס וואס זייערע אויגן האבן נאר באגעגנט.

דאס גאנצע אידישע קווארטל וועלכע האט אמאל אזוי שיין געבליהט, איז פארוואנדלט געווארן אויף חורבות.

געמיינט האבן מיר, אז כאטש אין געטא, וועט מען צורוה לאזן. וויסנדיג אז דער גאנצער פארמעגן איז געבליבן אין שטאט, וועט מער קיין סיבה נישט זיין צו פיניגן די אידן. אבער ווען מען איז אנגעקומען אין געטא, האבן זיך איצט די רשעים ענומען צו די ביינער פון די נגידים. מען האט זיי געפארשט און געפיניגט, זיי זאלן אנטפלעקן וואו זיי האבן באהאלטן זייער פארמעגן, און ארויסגעבן נאך נעמען פון פארמעגליכע בעלי בתים אין שטאט.

פרק ה

אין גרויסוואַרדיינער געטא

דאס לעבן אין געטא • מאי 1944 למספרם • מען גרייט זיך צו פארן • דער הייליגער יו"ט שבועות ביים שוועל! • דער צווייטער טאג שבועות • געבליבן אן עסן • די שיירה צום באן • מענטשן אנשטאט בהמות • דער שרעקליכער וועג •

דאס לעבן אין געטא

די ענגשאפט אין געטא איז געווען שרעקליך און די אומשטענדן אומדערטרעגליך. גלייך מיטן אנקומען האט מען אונז אריינגעשטופט, עטליכע משפחות אין איין הויז. אין יעדן צימער – א גאנצע פאמיליע. אזוי זענען מיר געצוואונגען געווען צו לעבן און וואוינען, נישט קענענדיג זיך רירן, וועו איין קאך דינט פאר אלעמען, און אלע קווארטירער מוזן זיך איינטיילן דערמיט און קאכן לויט א רייע – אין פאל וועו מ'האט געהאט וואס צו קאכן, און מיט איין אייניציגער קלאזעט (בית-הכסא) פאר אזוי פיל מענטשן. דאס אלץ האט געברענגט עס זאל הערשן דארט א שרעקליכע נאכלעסיגקייט.

אויך דער פאוער רבי מיט זיין גאנצע משפחה זענען אריבער צום געטא, מיט מיר צוזאמען. אונזער "וואוינונג" איז פארשטייט זיך נישט געווען דער אפעטיטליכסטער ארט וואו צו פארברענגען דעם טאג. קיין געשעפטן אדער האנדל'ס מארק איז אויך נישט געווען, וואו ארויסצוגיין און פארברענגען. זענען מיר א גאנצן טאג געשטאנען אויף דער גאס, זיך ארומגעדרייט, געקופקעווועט און פאליטיזירט, נישט טרעפנדיג עפעס בעסער צו אנפילן די צייט.

זעכצן יאר אלט בין איך געווען קומענדיג אין געטא. איך האב שוין טויזנט מאל באדויערט, אויף דעם וואס איך בין נישט צוריקגעפארן באצייטנס צו מיין באבע קיין בארשא. יעצט איז שוין געווען צו שפעט, מען האט מער נישט געקענט אריספארן.

ס'האט זיך מיר געדוכט מיט מיין נאיווקייט, אז אין בארשא איז בעסער... א נעכטיגן טאג! געוי וי אין

גרויסווארדיין, האט מען אויך דארט פארזאמלט אלע אידן און אפגעפירט אין שוהל, וואו מען האט זיי געהאלטן עטליכע טעג. דערנאך האט מען זיי געטריבן צופיס קיין אויבער-ווישעווא. אזוי האבן זיי מארשירט יונג און אלט, געזונט און קראנק – קוים געשלעפט זיך מיט זייערע פעקלעך ביז צום געטא אין אויבער-ווישעווא.

אין אויבער ווישעווא האט מען זיי געלאזט וואוינען פיר וואכן, ביז מען האט זיי איין נאכט געהייסן מארשירן צום באן סטאנציע – וואו עס האבן שוין אפגעווארט פאר זיי די בהמות-וואגאנען. מען האט אומדערבארעמדיג אריינגעשטופט זיבעציג – אכציג פערזאן אין א פארמאכטן וואגאן און זיי אפגעפירט צו זייער לעצטע וועג – קיין אוישוויץ.

און צווישן זיי אלעמען, זענען גענפארן אויך מיינע טייערע; מיין ליבע באבע חנה-פייגא, איר טאכטער ראכיל, מיין ברודער'ל – בערצי, און מיין שוועסטער ראכיל-גיטל. אויך איז דארט געווען מיין מאמע'ס שוועסטער, די מומע יוכבד מיט איר מאן יצחק-יונה לאנדא, צוזאמען מיט אפאר קינדער וועלכע האבן געוואוינט אין אויבער-ווישעווא. אויך מיין מומע שיינדל מיט אירע קינדער זענען געווען צווישן זיי. איר מאן אהרן-איסר שעכטער, האט זיך דאן געפונען – ווי דערמאנט – אין מאנקא-טאבאר. קיינער פון זיי איז ליידער נישט געבליבן.

השם ינקום דמם.

מאי 1944 למספרם

מיר זענען דערווייל געווען אין געטא, צוזאמען מיטן פאוער רבי. געלעבט אזוי ווי הינער אין שטייגן, אן קיין

נארמאלע לעבנס-מיטלען. אצינד האבן מיר שוין אנגעהויבן פארשטיין, אז דאס איז נאך נישט אלעס; עס זענען גרייט פאר אונז נאך אנדערע – פיל ערגערע פלענער. טייל האבן אנגעהויבן אויספלאנען פארשידענע רעטונג'ס מיטלען, ווי אויסגראבן בונקערס אדער גלאט אזוי אנטלויפן.

אבער קיין סאך צייט איז שוין נישט געבליבן. קורץ דערנאך – עטליכע וואכן פארן יום-טוב שבועות – איז אנגעקומען אן אפיציעלע מעלדונג פון די אונגארישע רעגירונג, אז מען זאל זיך גרייטן צום וועג.

מען האט זיך געזאלט ארויסלאזן אויפן וועג דעם צווייטן טאג יום-טוב. די רשעים האבן געלאזט וויסן, אז אלע אידן וועלכע זענען פעאיג וועלן ארבעטן. די איבריגע וועלן אכטונג געבן אויף די קליינווארג און אויף די עלטערע מענטשן... זיי האבן פונקטליך אנגעוויזן וואס איז ערלויבט מיטצונעמען און וואס נישט. יעדער האט געמעגט טראגן איין פעקל אדער א רוקן-זאק וועלכע ענהאלט זיינע עסן, טרינקען און קליידער – בלויז פאר איינמאל זיך איבערצוטון, ווייל דארט, וואו מען פירט אונז, איז אלעס דא, עס פעלט נישט אויס מער...

דערווייל האט מען אנגעהויבן שפעקולירן וואו-אהין מען גייט אונז פירן. 'יודעי דבר' זענען אויפגעקומען מיט קראנטע אינפארמאציע, אז מען נעמט די מענער צו דער ארבעט, די פרויען צום פראנט, און די קינדער און אלטווארג צום טויט, רח"ל... אנדערע קלאנגען האבן אנדערש דערציילט. אבער קלארע זאכן האט קיינער נישט געווואוסט.

נישט וויסנדיג וועמען צו גלויבן, איז מען ארומגעגאנגען צעטומלט און צוטראגן, דערשראקן און פארלוירן. די יעצטיגע לאגע איז געווען זייער שווער, דערצו האבן די הערצער שטארק געציטערט פארן פארנעפלטן צוקונפט. פונדעסטווענען, האט קיינער נישט גע'חלומ'ט וואס עס ווארט אונז אפ.

מיט יעדן טאג וואס איז אדורך, איז דער צושטאנד אלץ געווארן אנגעצויגענער. מען האט זיך העפטיג געגרייט ארויסצופארן אין דער אומווויסנהייט. עס האט זיך אפגעשפילט א היסטערישער געפאקעניש און טומל, וואס איז שווער צו שילדערן.

די וועלכע האבן נאך געלעבט מיט א האפענונג אין הארצן זיך אומצוקערן, האבן זיך געדרייט פארזארגט, ארומגעלאפן און באשעפטיגט זיך מיט זוכן א געהעריגן באהעלטעניש פאר זייערע טייערע צירונג און זילבערנע כלים. די דאזיגע ארבעט האבן מיר זיך איינגעשפארט, וויבאלד מיר האבן נישט געהאט וואס צו באהאלטן... מען האט צוזאמענגעפאקט פעקלעך פאר יעדן, און זיך געגרייט ארויסצולאזן אין וועג.

מען גרייט זיך צו פארן

עס האלט שוין עטליכע טעג פאר יו"ט שבועות. אידן האבן צונויפגעקראצט און פארפאקט דאס לעצטע ביסל עסנווארג וואס איז נאך פארבליבן.

ביים פאווער רבי'ן אין שטוב, וואו איך האב זיך אויפגעהאלטן, האט מען צונויפגעזאמלט די לעצטע שפייז

פראדוקטן. אלעס וואס עס איז נאר געווען האט מען אויסגענוצט. איך האב געזומען אביסל אויל, מעל, מיט די צוויי לעצטע אייער, און שנעל צוזאמענגעקנאטן אזעלכע קליינע פלעצלעך און אנדערע ענליכע עסנווארג, עס זאל זיין פארן וועג. וואס מען האט נאר עפעס געטראפן וואס קען גענוצט ווערן פאר עסן, האט מען עס צוגעלייגט פאר די 'רייזע'.

מיין ברודער דוד-אלימלך, וועלכער האט געלערנט אין דער וויזשניצער ישיבה, איז געקומען, זיין אינאיינעם מיט אונז אין די דאזיגע שווערע טעג.

דוד-אלימלך, האט געהאט א באזונדערע סיבה צו זיין באזארגט. אין יענע טעג האט געזאלט אויספאלן זיין בר-מצוה! געווענליך, ווי עס פירט זיך אין יעדע אידישע שטוב, ווען מען האלט פאר אזא שמחה, גרייט מען זיך עס צו פייערן מיט פרייד; דער בחור איז פארנומען מיט צוגרייטן א פשט'ל, קויפן תפילין. די משפחה מיטגלידער גרייטן צו די סעודת-מצוה, מען קאכט און מען באקט לכבוד די שמחה. אצינד, אין אונזער טרויעריגע רעאליטעט, איז דאס אלעס געווען בלויז א געשיכטע. אלע – אן אויסנאם, זענען פארנומען געווען מיט די סאמע לעצטע הכנות צום גלות. ווער האט געטראכט וועגן זיין בר-מצוה?

דער הייליגער יו"ט שבועות ביים שווערל!

דער הייליגער יום-טוב שבועות – זמן מתן-תורתנו, ווען געווענליך זענען אידן באהערשט מיט הויכע געפילן. די מענער מיט קבלת-התורה און די פרויען מיט העפטיגע הכנות צום יו"ט – איז נעבעך אדורך דאסמאל אויף אידן

אין גרויסווארדיינער געטא, מיט שווערע זארג געפילן: ווער ווייסט וואס דער מארגן וועט ברענגען, האבן די הערצער געצאפלט.

אין די געהויבענע מאמענטן פון תיקון-ליל-שבועות, פון קבלת-התורה, פון אקדמות מילין – האבן אידן געפאקט פעקלעך, פרויען האבן געקאכט און געבאקן פון וואס מען האט נאר געהאט.

אין הארצן האט זיך יעדער געזעגנט פון גרויסווארדיין. מען האט זיך געגרייט אויפן מארגנדיגן טאג, ארויסצופארן. וואו-אהין?

דער צווייטער טאג שבועות

מיר זענען אויפגעשטאנען פארטאג'ס, געדאוונט אין איילעניש און געזאגט יזכור נאך די קרובים. ביז היינט קלינגט אין מיינע אויערן יענער אומפארגעסליכער, הארצרייסנדער 'יזכור' וועלכע מיר האבן געזאגט נאך אונזער מאמע ע"ה. צי דארף מען אויך יזכור זאגן נאך דעם טאט'ן – וועלכער איז שטעקן געבליבן ערגעץ-וואו אין פוילן אן שיקן קיין לעבעדיגן גרוס, שוין א לאנגע צייט? דערויף האבן מיר דאן נישט געהאט קיין ענטפער. מיר זענען זיכער געווען אז אונזער טרערן-באגאסענע תפילה וועט שפאלטן הימלען.

נאכן דאוונען האט מען קוים אנגעיאגט איבערצוכאפן עפעס אין מויל לכבוד יום-טוב, אבער ווי מען האט זיך נאר א דריי געגעבן, האבן אונז שוין דערגרייכט ווילדע געשרייען. די סאדיסטישע זשאנדארן זענען שוין געשטאנען

מיט זייערע ביקסן און געטריבן: "שנעלער ארויס!" א פאניק איז אנטשטאנען; קינדער האבן געווויינט, און די עלטערן וועלכע זענען זעלבסט געווען דערשראקן, האבן זיי פרובירט בארואיגן, אן ערפלאג. דער געדודער האט פארטויבט די אויערן. דער שרעק און פאניק וועלכע האט אנגעכאפט יעדן, איז אוממעגליך צו באשרייבן.

איך בין געווען צוזאמען מיטן פאווער רבי'ס פאמיליע, מיט אלע זיינע קינדער און אייניקלעך און אויך מיט מיין ברודער, דוד-אלימלך. מען האט אזוי איינגעטיילט אז כמעט די גאנצע שפייז איז געלעגן אין איין פעקל, וועלכע פייגי – דעם פאווער רבי'נס טאכטער האט געטראגן.

געבליבן אן עסן

מיר זענען שוין געווען געגנצליך גרייט צו פארן, ווען אן אונגארישער זשאנדאר איז אפירגעקומען, צוגענומען דאס פעקל עסן, און עס א שליידער געטאן צו דער ערד.

מיר זענען געבליבן שטיין פארגליווערט:

'פארוואס האט ער עס געטון? וואס ווייל ער?'

מיר האבן זיך געבעטן ביים זשאנדאר, "אונזערע גאנצע עסן ליגט אין דעם פעקל. ביטע, ערלויב אונז צו עס נעמען!"

דער רשע האט אבער, נישט געוואלט הערן: "דער פעקל איז צו גרויס!" האט ער באשטימט קאלטבלוטיג. "איר קענט דאס נישט מיטנעמען!"

עס האט אונז גארנישט געהאלפן, מיר זענען געבליבן מיט קוים אביסל עסן פארן וועג.

די שיירה צום באן

אצינד האט מען זיך ארויסגעלאזט אויפן וועג. קיינער האט נישט געוואוסט ווי לאנג עס וועט דויערן, ווי אזוי מען וועט פארן און וואו-אהין. צום ערשט האט מען אונז געפירט צופיס ביז צו די באן, טראגנדיג אלע פעקלעך, ארומגערינגלט מיט שטרענגע זשאנדארן וועלכע האבן געטריבן און געיאגט אן אויפהער. מיר האבן געהאלטן דערשראקענע, ווייניגע קינדער אין די הענט, און זיך קוים אן עצה געגעבן.

דער וועג צום באן איז געווען א לאנגע און א שווערע. מען האט געדארפט אדורכגיין די גאנצע שטאט מיט אירע גאסן און וועגן, גלייכצייטיג וועו די קינדער ווייגען און בעטן זיך אביסל וואסער. די זשאנדארן האבן נישט געלאזט אפשטעלן זיך, נאר געהאלטן אין איין טרייבן און יאגן.

די גויים פון די ארומיגע געגנטן, זענען ארויסגעקומען צוקוקן די נעבעכדיגע סצענע. טייל האבן געלאכט און אפגעשפעט פון אונזערע צרות. און די געציילטע וועלכע האבן יא געוואלט געבן עפעס פאר די קינדער, האבן די זשאנדארן נישט צוגעלאזט!

מענטשן אנשטאט בהמות

אזוי, נאכן אפגיין א לאנגע וועג, זענען מיר ענדליך אנגעקומען צו די באן סטאנציע, מיד און דערשעפט פיזיש און גייסטיש. דארט זענען שוין געשטאנען די לאסט וואגענען, גרייט אונז אוועקצופירן. מיר זענען געווען זייער

אויסגעמוטשעט און באזארגט וועגן אונזער שיקזאל און פארנעפלטער צוקונפט. טייל האבן שוין חרטה געהאט וואס מען האט זיך בכלל געלאזט פון זיי און אהערגעקומען, אבער יעצט איז שוין ליידער געווען שפעט.

געהאפט האבן מיר, אז דער פארן מיט די באן, וועט אונז כאטש ערמעגליכן צו קומען צו זיך – פון דער קאשמארישער מארש אונטער די גרויזאמע זשאנדארן. מיר וועלן כאטש נישט ברויכן גיין צופיס! אבער נאר א בליק וואַרפנדיג אויפן לאסט-וואגאן, האבן מיר איינגעזען אז קיין אפרוה דערווארט אונז נישט דארט. געווען איז עס א לאסט-באן, וועלכע פירט געוועלך בהמות! עס איז אונז טונקל געווארן פאר די אויגן. אבער אפילו קיין צייט צו אבזערווירן אונזער צושטאנד האט מען אונז נישט געשענקט.

געשווינד האבן די אונגארישע זשאנדארן אנגעהויבן צו שטופן די מענטשן – ארויף אויף די וואגאנען. זיי האבן נישט רחמנות געהאט אויף קיינעם; אלטע און יונגע, פרויען און קינדער, קראנקע און שוואכע, וואַרפנדיג א שרעק מיט זייערע געשרייען און זידלעריי. עס איז אנטשטאנען אזא מהומה, אזא פאניק, וואס קיין פעדער איז נישט אימשטאנד צו שילדערן. יעדער האט זיך געוואלט צוזאמען האלטן מיט די משפחה. מען האט אויסגערופן נעמען, געשריגן היסטעריש עד לב שמים. געזוכט די היימישע און נאענטע, אבער אן ערפלאג. מאמע'ס זענען אוועקגעריסן געווארן פון זייערע קינדער. מענטשן האבן געיאמערט און געווויינט הויך זוכנדיג זייערע באקאנטע. דערווייל האבן די רשעים אנגעלאדנט די וואגאנען מיט די מענטשליכע 'סחורה' – איינער אויפן צווייטן ווי הערינג אין די פעסער, באגלייטנדיג

מיט מערדערישע שלעק פון זייערע ביקסן, שטופנדיג און בריקענדיג מיט זייערע הארטע שטיוול.

צו אונזער מזל, איז אונז בע"ה געלונגען זיך האלטן צוזאמען, טראץ דעם טומל און גערודער: דער פאוער רבי; זיין טאכטער פייגי, מיט נאך צוויי געשווויסטער און א ברודער; איך, און מיין ברודער דוד אלימלך. מיר זענען געשטאנען אין דעם וואגאן צוזאמענגעפרעסט, פרובירנדיג זיך נישט צו פארלירן.

דער שרעקליכער וועג

אין די וואגאנען האט געהערשט א געפערליכע ענגשאפט און געדרענג. אין די טונקלייט האט מען נישט געקענט זען איינער דעם צווייטן. די לופט איז געווען שטיקנד און איבלדיג, דער אטעם איז אלץ שווערער געווארן. יעדע קורצע צייט האט עמיצער אווקגע'חלש'ט, און עס איז נישט געווען וויר עס זאל זיך אומקוקן אויף די נעבעכדיגע.

מיר זענען אזוי געשטאנען א היפשע צייט, ביז די וואגאנען האבן זיך אנגעהויבן רירן. די באן האט זיך שטארק געווארפן ביים פארן, אזוי אז אלע ביינער זענען צעקלאפט און צעשאקלט געווארן. נאך א שטיקל צייט פארן איז דער צושטאנד נישט געווען מער אויסצוהאלטן; עס איז נישט געווען וואו ארויסצוגיין פאר געברויכן אויסער א קובעל אין זייט, אבער עס איז געווען זייער שווער, אוממעגליך כמעט. די שטיקעניש איז געווארן ערגער און ערגער, אומדערטרעגליך.

איין קליין פענסטער׳ל האט זיך געפונען ביים עק פון וואגאן. יעדער האט פרובירט זיך צושטופן אהין, כדי אריינצושעפן אביסל פרישע לופט. דער פענסטער איז געווען פארהאקט מיט גראטעס – קיינער זאל נישט וואגן זיך צו אנטלויפן. טייל האבן שפעקולירט צי מען קען עס נישט אפזעגן און אזוי זיך ראטעווען, אבער עס האט זיך גארנישט אויסגעלאזט פון די פלענער. ווי מיר האבן שפעטער געהערט, זענען אין אנדערע וואגאנען יא געווען אזעלכע וועלכע האבן געגומען די דרייסטקייט און אראפגעשפרינגען אינמיטן וועג, און מען האט זיי נאכגעשאסן. טייל פון זיי האבן טאקע געפונען זייער טויט אנטלויפנדיג, אבער אסאך אנדערע האבן זיך געראטעוועט בע״ה, לויפנדיג צו די פארטיזאנען גרופעס אין די וועלדער.

פרק ו

באהאלטן אינעם בונקער

מען גראבט בונקער'ס • רעטונג'ס פלענער • ר' שבתי אנדעקט דעם סוד • אינעם צווייטן בונקער • מיר זענען ערלעדיגט! • ארויף אויפן בוידעם • ארויסגעשפרונגען פון פענסטער • אין באהעלטעניש • א ביס ברויט מיט א שלונג וואסער •

מען גראבט בונקער׳ס

אין דער זעלבער צייט וואס מיר זענען געפארן מיט די וואגאנען קיין אוישוויץ, זענען דאך געבליבן אידן אין גראסווארדיין, וועלכע האבן זיך פאראויס באווארנט און זיך געבויט בונקער׳ס אין געטא. שפעטער, ווען דער געטא איז ליידיג און פארלאזט געווארן פון אידן, זענען זיי פארבליבן לפליטה, לעבנדיג אונטער דער ערד פונעם געווען זענעם געטא, באהאלטן פון די אויגן פון די רשעים. גענוג צייט איז נישט געווען אז מען זאל אזוי שנעל אויפבויען בונקערס, אבער פארט זענען געווען געציילטע אידן וועלכע האבן דאס שנעל באוויזן און אזוי גערעטעוועט זייער לעבן.

צווישן די דאזיגע אידן איז אויך געווען א טייערער גרויסווארדיינער איד מיטן נאמען ר׳ שבתי פוקס (שפעטער מיין מאן ז״ל), אן אייניקל פון דעם באקאנטן וויזשניצער חסיד ר׳ מרדכי חנא פוקס זצ״ל.

רעטונג׳ס פלענער

אין געטא האט זיך אויך געפינען דער וויזשניצער רבי הרה״ק מרן בעל ׳אמרי חיים׳ מוויזשניץ זצוק״ל, און ר׳ שבתי האט זיך באמיהט צו פארשאפן פאר דעם רבי׳ן גוי׳אישע פאפירן, כדי ער זאל קענען דערמיט אריבערגיין דעם גרעניץ צום רומענישן זייט, וואו דער צושטאנד איז געווען פיל לייכטער.

איין טאג, גייענדיג מיט די פאפירן אין טאש, האט ער באמערקט א זעלנער. מורא האבנדיג אז ער וועט אים

דער באקאנטער וויזשניצער חסיד רבי מרדכי חנא פוקס זצ״ל

די מצבה פון רבי מרדכי חנא פוקס זצ״ל אין בני ברק יע״א

כאפן מיט די פאפירן איז ער איבערגעשפרינגען א פלויט, האפנדיג דערביי אויסצומיידן פרעמדע אויגן.

דער זעלנער, וועלכער האט אים באמערקט שפרינגען, האט גלייך פארדעכטיגט אז ער באהאלט עפעס אויס פון אים, און זיך גענומען דערנענטערן צו אים.

זעענדיג אין וועלכע אומגעוואונטשענע סיטואציע ער איז אריינגעפאלן, האט זיך ר' שבתי נישט פארלוירן. עס האט אים אויפגעבליצט א געדאנק ווי אזוי צו ראטעוון די פאפירן. ער האט געמאכט דעם אנשטעל ווי ער פאלט אראפ, און בליץ שנעל אונטערגעשטופט אלע פאפירן אונטער א שטיין. אויב וועט ער חלילה געכאפט ווערן, זאלן כאטש די טייערע פאפירן נישט אריינפאלן אין די בארבארישע הענט!

זיין פלאן האט זיך איינגעגעבן. אים האט מען טאקע גלייך פארהאלטן, און געגומען צו א דערנעבענדיגע מיליטערישע באזע. דארט האט מען אים אויסגעטאפט פון אלע זייטן, אבער גארנישט געפינען. דערנאך האט זיך אנגעפאנגען, "פארוואס ביסטו איבערגעשפרינגען דעם פלויט?" אבער ער האט זיך געהאלטן ביי זיינ'ס, אז ער האט בלויז געוואלט מאכן א קורצערן וועג. אבער זיי האבן דאס נישט געוואלט אפקויפן פון אים.

מען האט אים שרעקליך געפיניגט ער זאל אויסזאגן פארוואס ער איז אריבערגעשפרינגען דעם פלויט, און וואס האט ער צו באהאלטן. ר' שבתי האט אבער טראץ די יסורים געהיטן זיין מויל.

רבי שבתי אנדעקט דעם סוד

גלייכצייטיג, האבן זיי אויך ארעסטירט זיין ברודער ר' חיים מאיר, און אים אריינגעפירט אין א דערנעבענדיגע צימער, ערווארטנדיג, אז ווען זיי וועלן צוהערן דעם צווייטן'ס געשרייען, וועלן זיי מודה זיין – אויס רחמנות אויפן צווייטן...

פונדעסטוועגן האבן זיי מיט איבערמענטשליכע כוחות זיך געהאלטן פעסט נישט צו אנטפלעקן דעם סוד – און דערמיט צושטערן חלילה דעם רעטונג'ס-פלאן פון דעם רבי'ן. ווייל טאמער וועט מען געפינען די פאפירן, דעמאלט וועט די צרה זיין א דאפלטע: סיי עס וועלן צוגרונד גיין די הצלה פלענער פונעם רבי, חלילה, און דערצו, וועט ער פערזענליך זיין אין א ערנסטן פראבלעם.

דא האט זיך אריסגעוויזן די באזונדערע סייעתא דשמיא. אין יענע מיליטעריש אפטיילונג האט געארבעט א איד מיטן נאמען ר' פנחס רייך. ר' פנחס איז געווען א זוהן פון א גרויסן נגיד וועלכער האט געהאט א געשעפט פון מענער קליידער, וועלכע די אונגארן האבן קאנפיסקירט, פארשיקנדיג אים צוזאמען מיט זיין זוהן ארבעטן פאר דער מיליטער.

אין א געלעגנהייט, איז ר' פנחס צוגעגאנגען צו ר' שבתי'ן און אים געפרעגט צי האט ער עפעס איבערצוגעבן. ר' שבתי האט איהם שטילערהייט פארגעשטעלט דעם ארט וואו עס ליגן די פאפירן... ער האט זיך טאקע געאיילט אהין און עס געפונען.

מיין מאן ז״ל׳ס ברודער הרה״ח ר׳ חיים מאיר פוקס ז״ל

די מצבה פון ר׳ חיים מאיר ז״ל אין בני ברק יע״א

פאקטיש, האבן זיך די דאזיגע פלענער נישט איינגעגעבן, און צום ענדע האט דער רבי זצ"ל איבערגעשמוגלט אומלעגאל דעם גרעניץ – קיין רומעניע (זע אויספירליך אין קונטרס "חסדי השם").

אינעם צווייטן בונקער

נאך עטליכע טעג פון אויספארשונגען און פייניגונגען, האט מען ארויסגעלאזט די ברידער פון געפענגעניש, אן דערגרייכן קיין שפורן פון דעם רעטונגס-אקציע.

פון דארט זענען זיי ביידע אנטלאפן צו א בונקער, וואס איז געווען פלאצירט אין א הויף, נאנט צום רבי'נס בונקער, אזוי אז אין פאל ווען עס האט געפאדערט, האט מען זיך פארשטענדיגט פון איין בונקער צום צווייטן מיט ויכטיגע אינפארמאציע.

דער בונקער איז בעיקר געאייגנט געווען פאר די איינוואוינער פון יענעם הויף, אבער עס האבן זיך אויך באהאלטן דארט אנדערע אידן. דער אריינגאנג איז געווען באהאלטן אין א שטאל פון בהמות, און אנגעלאדנט מיט שפייז וועלכע האלט זיך לאנג. פון דעסטוועגן, האט מען שטארק אויסגעקוקט אויף די עסן וואס פלעגן געברענגט ווערן דורך די "מאנקע סאלגאלאטס".

די "מאנקע סאלגאלאטס", איז געווען א גרופע אידישע ארבייטער וועלכע האבן געארבעט אויסערן געטא. זייענדיג אין שטאט, פלעגן זיי דארט קומען פון מאל צו מאל, שפילנדיג דעם אנשטעל ווי זיי ארבעטן נעבן בונקערס אדער

אנדערע באהעלטנישן. דאן, וועו קיינער האט נישט געמערקט, האבן זיי אנגעקלאפט אויפן טיר לויט אן אפגעשמועסטער צייכן, און אנגעפילט דעם בונקער מיט כל טוב.

דאס האט זיי געשטעלט אין א גרויסן געפאר. אבער זיי זענען אלעס גרייט געווען צו טון פאר זייערע ליידענדע ברידער, און פרובירט ארויסצוהעלפן מיט וואס נאר מעגליך – ביז מסירות נפש.

מיר זענען ערלעדיגט!

ר' שבתי מיט זיין ברודער ר' חיים מאיר האבן זיך לאנג נישט אויפגעהאלטן אינעם בונקער. אינמיטן א נאכט האבן זיי געהערט קלאפן לויט דעם אפגעשמועסטן צייכן – ווי געווענליך. אבער וועו זיי האבן געעפנט, האט זיך צו זייער ערשיטערונג – באוויזן ביים שוועל א בריט ביינערדיגער גוי.

א פחד איז געפאלן אויף יעדן.

"מיר זענען ערלעדיגט!" האבן אלע אויסגערופן.

דער גוי, שטייענדיג ביים טיר פון בונקער, האט באלד באמערקט דעם שאק וואס ער האט פאראורזאכט, אבער ער האט זיך נישט פארלוירן. "שרעקט אייך נישט", האט ער זיי בארואיגט. "איך ווייס אויך פונעם רבי'נס בונקער מיט אלע סימנים"... אלזא, אלעס וואס ער ווייל זאגן איז – זייענדיג א פראפעסיאנעלער גרעניץ-שמוגלער – אז ער איז גרייט אריבערצופירן פאר א גוטן פרייז אלע וואס זענען

דא אין בונקער – קיין רומעניע, וואו עס איז נישט אזוי ביטער פאר אידן ווי אין אונגארן.

"נאך צוויי טעג" – האט דער גוי אויסגעפירט – "קום איך צוריק, און איך פיר אייך אריבער דעם גרעניץ".

ארויף אויפן בוידעם

די אידן האבן אים נישט געגלויבט. מען האט מורא געהאט אז ער וויל זיי פראסט אריינארן אין זאק. זענען זיי, אין שוץ פון די נאכט פינסטערניש אנטלאפן פונעם בונקער, ארויף אויף א בוידעם און זיך דארט באהאלטן. דער אויבנדערמאנטער ר' חיים מאיר פוקס, האט זיך אויך אויפן בוידעם נישט פארלאזט. ער איז אריבערגעלאפן צום רבי'נס בונקער.

דער מצב אויפן בוידעם איז אבער געווען אומדערטרעגליך, געשטופט און פארשטיקט אן קיין ברעקל עסן אדער טרינקען. עס איז נישט געווען לאגיש מען זאל דארט פארבלייבן. האבן זיי זיך ענדערש בארעכנט צוריק אראפצוגיין אין בונקער, און זיך פארלאזן אויפן באשעפער'ס הילף. און אז דער גוי וועט זיי איבערגעבן, זאל אזוי זיין לטובה. קיין אנדער ברירה איז סיי-ווי נישט געבליבן.

נאך אפאר טעג איז אנגעקומען דער טרויעריגער באריכט, אז מען האט געכאפט דעם רבי'נס בונקער, מיט אלע וועלכע האבן זיך דערין אויסבאהאלטן. די רשעים זענען אריין אין בונקער און באפוילן אלעמען נאכצוגיין די זעלנער. מען האט מארשירט מיט זיי ביז זיי זענען אנגעקומען צו

די לאסט-וואגאנען וועלכע האבן געפירט קיין אוישוויץ... דארט האבן זיי געטיילט זייער שיקזאל מיט נאך פיל אידן וועלכע זענען שוין געווען דארט פארזאמלט אין א געפערליכע שטופעניש.

חסדי השם, דעם רבי'ן מיט זיין גאנצע משפחה האט מען שוין געהאט אריבערגעפירט קיין רומעניע, אזוי אז זיי זענען שוין געווען אויף דער פריי. איבערגעבליבן איז די רעבעצן פונעם 'אהבת ישראל' זי"ע בזיווג שלישי, וועלכע איז נאך פארבליבן אינעם בונקער, צוזאמען מיט נאך אידן. מען האט אלעמען פארשיקט אויף די באנען קיין אוישוויץ. אויך ר' חיים מאיר פוקס, וועלכער איז אנטלאפן פון זיין בונקער צום רבי'נס בונקער, איז מיטגעפארן. אבער ער, האט ביי זיך אפגעמאכט מיט א פעסטן באשלוס זיך נישט אונטערצוגעבן. ער מוז טרעפן א וועג צו אנטלויפן!

ארויסגעשפרונגען פון פענסטער

ביי א געלעגנהייט אין מיטן וועג, איז ר' חיים מאיר ארויסגעשפרינגען דורכן קליינעם פענסטער'ל וואס איז געווען ביים עק פון וואגאן, פארמאכט מיט אייזערנע גראטעס. די רשעים האבן עס אבער באמערקט, און אים נאכגעשאסן... איבעראל זענען געפלויגן זייערע קוילן, רעכטס, לינקס, אויבן, אונטן, נאר נישט אויף אים. חוץ לדרך הטבע, איז דאס געוואגטע שריט געלונגען. מיט גרויסע שווערigkייטן און מיט אפענע נסים, האט ער באוויזן זיך ארויסצודרייען פון די נאצישע נעגל.

ר' חיים מאיר איז געבליבן לעבן. נישט וויסנדיג וואו-אהין זיך צו וועגדן און וואס זיין קומענדיגע שריט

דארף זיין, האט ער גענומען גיין אליין צופיס אויפן פרייען ליידיגן פעלד. ער איז אזוי געגאנגען וואו די אויגן האבן אים געטראגן, האפנדיג נישט אריינצופאלן אין פיינטליכע הענט.

אין באהעלטעניש

נאך א גאנג פון ענדלאזע שעות, איז ער ענדליך אנגעקומען קיין בודאפעסט. אויך דארט האט ער קיין רוה נישט געטראפן, נאר ארומגעלאפן פון איין באהעלטעניש צום אנדערן, זעענדיג דעם טויט פאר זיינע אויגן יעדע מינוט, ביז ער איז ענדליך אנגעקומען צו א בוידעם פון א גרויסע געביידע, וואו ער האט זיך אויפגעהאלטן צוזאמען מיט נאך א איד. דער בעל-הבית פון די געביידע האט זיי פארזארגט מיט ברויט און וואסער, פונקט גענוג, נישט צום לעבן און נישט צום שטארבן.

אבער אויך דאס האט נישט אנגעהאלטן לאנג!

אין א טאג, האבן זיי געהערט פון זייער באהעלטעניש, ווי די עס.עס. מערדער מארשירן אריין אין די געביידע, און באפוילן דעם בעל-הבית ער זאל שוין פארלאזן דאס ארט. ער האט זיך אנגעהויבן צו דינגען און טענה'ן אז עס איז זיינ'ס און ער וויל דא בלייבן, אבער עס האט אים ווייניג געהאלפן. זיי האבן אים פארטריבן מיט געוואלד און איבערגענומען די געביידע.

פארשטייט זיך, אז זיי האבן קיין אהנונג נישט געהאט איבערן עקזיסטענץ פון די אידן אויפן בוידעם. יעצט זענען

זיי געבליבן פארשפארט, מיט א שטיקל ברויט און א גלעזל וואסער. פון אראפגיין איז קיין רעדע נישט געווען. דאס וואלט געמיינט אריינשפרינגען אין מויל פון לייב. זענען זיי אזוי פארבליבן ציטערנדיג זיך צו רירן. יעדע שארך וואלט געקענט ציען די אויפמערקזאמקייט פון די עס.עס.'ניקעס אונטן, און דאן – זענען זיי ערלעדיגט.

א ביס ברויט מיט א שלונג וואסער

עס איז געווען באשטימט ביי זיי א סדר. יעדן טאג האט יעדער געגומען א ביס ברויט מיט איין שלונג וואסער. פון דעם האבן זיי געלעבט. ביז א קורצע צייט, האט דער צווייטער איינגעזען אז דאס בלייבן דארט דערנענטערט דעם טויט מיט שנעלע טריט, ווייל אט-אט לאזט זיך אויס די ביסל שפייז, און ער האט באשלאסן אראפצוגיין פונעם בוידעם. אין א נאכט האט ער זיך אראפגעלאזט מיט א שטריק צום הויף, און פארשלונגען געווארן אין די טונקלקייט.

דאן איז געווארן עטוואס לייכטער פאר ר' חיים מאיר'ן. ווייל די ברויט מיט וואסער וואס יענער האט איבערגעלאזט, האט אויטאמאטיש געדאפלט זיין שפייז רעזערוו: פון צוויי שלונג וואס פלעגט טעגליך פארמינערט ווערן פון די וואסער, איז פון היינט פארמינערט געווארן בלויז איין שלונג... ער האט זיך מער נישט געברויכט טיילן מיט קיינעם.

אבער ביז גאר א קורצע צייט, האט זיך דאס אויך אויסגעלאזט. ער איז געבליבן אן קיין טראפן וואסער און

אן א ברעקל ברויט. דער הונגער האט זיך געשטארקט, און זיין צושטאנד איז אלץ געווארן שווערער און ערגער אזש, די צונג האט זיך אים צוגעקלעבט צום גוימען.

א שטיקל צייט איז ער דארט אזוי אפגעזעצן, נישט וויסנדיג וואס עס טוט זיך אינדרויסן. ער האט געווואוסט אז אונטער אים האלטן זיך אויף דייטש'ע חיות אין געשטאלט פון מענטשן. ער האט אויך פארשטאנען אז די שאנסן זיי זאלן אים כאפן זענען גאר לייכטע, און זיין צושטאנד ווערט אלץ שווערער. אבער ער האט נישט פארלוירן זיין בטחון אין בורא-כל-עולמים אויך אין די שווערע אומשטענדן, ווען דער שווערד פונעם מלאך-המות ליגט אויפן האלז, און געהאפט אז ער וועט נאך איבערלעבן די ביטערע טראגעדיע וועלכע ער טיילט צוזאמען מיט כלל-ישראל.

פרק ז

אוישוויץ

אסרו חג שבועות תש"ד לפ"ק • בייַ די טויערן פון גיהנום • רויך קוימענ'ס • די גוטסקייט פון די קאפא'ס • דאקטאר מענגעלע ימ"ש • מענטשן פלאקערן • פארלוירן די משפחה • אפגעשוירן די האר • די לאגער קליידער • די בלאקן אין לאגער • דער שרעקליכער צייל-אפעל • די לאגער עסן • שפאצירן •

אסרו חג שבועות תש"ד לפ"ק

מיר האבן שוין געהאלטן ביים צווייטן טאג פון אונזער "רייזע", און נאך אלץ געווען אויף די וואגאנען. מיר האבן נישט געוואוסט ווי לאנג מען וועט אונז נאך אזוי ארומשלעפן ווי בהמות: שעות, טעג און אפשר וואכן, אויב עס וועט נאך בלייבן וואס צו שלעפן, רח"ל.

אבער א לייכטער שטראל פון שמחה האט אונז עטוואס אויפגעמונטערט. היינט ווערט דאך מיין ברודער – דוד אלימלך בר-מצוה! מענטשן צו מיטטיילן די שמחה זענען געווען גענוג. עס איז געווען א גרויסער עולם, ווי אויך א גרויסע שטופעניש... אויך מוזיק האט נישט געפעלט; דאס זענען געווען די געווויינערייי און שרייערייי פון די קליינע קינדער. אזוי האבן מיר 'אפגעראכטן' די בר מצוה, מיט א ביטערן שמייכל. אין אומבאגרייפליכע אומשטענדן, אן קיין טאטע, אן קיין מאמע. ווער רעדט נאך וועגן א סעודה אדער כאטש א לחיים. און דאך, א בר-מצוה. מיר האבן זיך פרובירט מחזק זיין אינאיינעם. דער פאוער רבי האט אים געלייגט זיינע אייגענע תפילין, דאס ערשטע מאל. דוד-אלימלך הי"ד האט נאך עספייעט צוויי מאל צו לייגן תפילין אויפן וועג, איידער ער האט אומגעקערט זיין לויטערע נשמה צום באשעפער.

אזוי זענען מיר אפגעפארן דריי טעג און דריי נעכט, אונטער שטופערייי און ווייננערייי פון קינדער. שלאפן? מיר האבן פארגעסן וואס אזוינס באדייט. אנשטאט מינימאלסטע געברויכן האבן מיר באקומען ברוטאלע באנעמונג פון די בארבארישע זשאנדארן.

דער אריינגאנג קיין אוישוויץ מיט'ן אויפשריפט "ארבייט מאכט פריי"

ביי דעם וואנט האבן פיל קדושים הי"ד מקדש געווען שם שמים

ענדליך האט זיך די באן אפגעשטעלט.

מיר זענען אנגעקומען!

ביי די טויערן פון גיהנום

נאך דריי טעג זיך ארומוואלגערן, נישט זיצן און נישט שטיין, זענען מיר ענדליך אנגעקומען צום טרויעריג-בארימטן טונקלסטער ארט איבער די וועלט פון אלע צייטן – **די טויערן פון גיהנום:**

אוישוויץ.

געווען איז עס אינמיטן א פינסטערע נאכט. איינגענומען איז קיינמאל נישט געווען אנצוקומען קיין אוישוויץ. אבער די ערגסטע איז געווען אנצוקומען אהין ביינאכט. די מהומות דעמאלט זענען געווען שרעקליך. האלב טויט האלב לעבעדיג, הונגעריג און מיעד, אויסגעמוטשעט פון לאנגן וועג, האבן מיר אראפגעשטעלט אונזערע וואקלדיגע פיס אויף די בלוטיגע ערד.

ווי די טיר פון וואגאן האט זיך געעפנט, זענען די אויגן פארבלענדעט געווארן פון פלוצלינגדיגער איבערגאנג צו ליכטיגקייט. גרויסע פראזשעקטאר'ס האבן אריינגעשיינט אין די וואגאנען, און עס האט געדויערט א צייט ביז אונזערע אויגן האבן זיך צוגעוואוינט דערצו. אבער דער 'העפליכער' קבלת פנים האט זיך אנגעפאנגען גלייך. מען האט אונז אנגעהויבן ארויסטרייבן. הויכע, גרילציגע טענער פון קלאסישע מוזיק-קלאנגען האבן געשלאגן אין אונזערע אויערן. וואס באדייט די מוזיק?

ווי מיר האבן זיך שפעטער דערוואוסט, איז דאס געווען א ספעציעלע טאקטיק פון די רשעים צו פארטויבן אונזערע אויערן, עס זאל אונז נישט דערגרייכן די געשרייען פון די אומגליקליכע צום טויט געאורטיילטע...

קוים אנגעקומען, אבער מען האט אונז נישט געשענקט קיין רגע צו אטעמען. די דייטשע עס.עס. לייט, זענען ערשינען ביי די טירן, צוזאמען מיט די קאפא'ס – אידן וועלכע זענען געצוואונגען געווען צו ארבעטן פאר די נאצי'ס. א געפערליכע מהומה איז אנטשטאנען. זיי האבן געשריגן "שנעלער, שנעלער", און מיט ווילדקייט אראפגעטריבן די אומגליקליכע פון באן, נישט לאזנדיג מיטנעמען גארנישט און צוזאגנדיג אז שפעטער וועט מען אלעס געפינען... פון די וועלכע האבן פרובירט כאטש מיטצונעמען טלית ותפילין, האבן זיי עס ארויסגעריסן פון די הענט און צוריקגעווארפן אין וואגאן אריין.

יעדער איז שנעל ארויסגעלאפן פון וואגאן, אויס מורא פאר די קלעפ וועלכע מען האט געטיילט פאר די פוילע... עס האט אויסגעקוקט ווי תחיית-המתים; נאך דריי טעג פון נישט עסן, נישט שלאפן און זיך נישט רירן כמעט, איז מען ארויסגעלאפן פון וואגאן מיט גרויס אימפעט...

רויך קוימען'ס

ווי מיר זענען אראפגעשטיגן פון וואגאן, איז אונז פינסטער געווארן. מיר האבן זיך דערזען אנטקעגן גרויסע רויך קוימען'ס וועלכע דערהויבן זיך ביז צום הימל. קיין צייט אריינצוקלערן צופיל איבער זייער באדייט האבן מיר צו אונזער מזל, נישט געהאט. מען האט איינגעטיילט מענער

איינע פון די גאז קאמערן אין אוישוויץ

איינע פון די גאז קאמערן וואס מיין ברודער האט געהאלפן צאמווארפן

און פרויען באזונדער, און געהייסן אזוי שטיין אונטערן פרייען הימל.

אין דעם גרויסן טומל האבן מיר זיך פונאנדער געטיילט פון די משפחה מיטגלידער. איך האב זיך פלוצלינג דערזען אליין, אן מיינע באקאנטע.

די גוטסקייט פון די קאפא'ס

די קאפא'ס, וועלכע זענען געווען פולישע אידן, האבן אונז באגריסט מיט די ווערטער 'אונגארישע בהמות'. זיי זענען געוויס שלעכטע מענטשן! האבן מיר געהאלטן. אבער ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, זענען זיי געווען געטרייע ברידער. וויסנדיג אז יונגע קינדער שיקט מען גלייך צו די קרעמאטאריום'ס, האבן זיי פרובירט איבערגעבן די קליינע קינדער פאר עלטערע וועלכע זענען נישט ארבעטס-פעאיג, און וועלן סיי-ווי נעבעך, אנקומען צו די קאמערן. זיי האבן נישט געלאזט קינדער מיטגיין מיט די ארבעטס-פעאיגע, ווייל אין פאל ווען די רשעים טרעפן א קינד ביי אזעלכע, ווערן ביידע פארשיקט לינקס!

דעריבער, זענדיג א יונגע מיידל האלטן א קינד, האבן זיי געשריגן זי זאל דאס שוין אומקערן פאר די עלטערן. מיר זענען געווען זיכער אז זיי האבן פארקויפט זייער זעל פארן דייטש און מיינען דערמיט בלויז רשעות, און מיר האבן זיי דעריבער געשאלטן מיט כל-ערליי קללות, גלייכצייטיג ווען זיי האבן גאר פרובירט אפצוראטעווען ווי ווייט מעגליך נאך ברידער און שוועסטער! רעדן קלאר האבן זיי נעבעך, נישט געקענט, זייענדיג באאבאכט אונטער די

דייטשע אפיצירן. האבן זיי זיך דעריבער געמוזט באנוצן מיט אזעלכע אויסוועג.

וועג מיר האבן ענדליך אנערקענט זייערע ריכטיגע כוונות, האבן מיר זיי באדאנקט פון טיפן הארצן אויף זייערע שריט. איך האף אז זיי האבן אונז מוחל געווען פאר אונזערע בייזע מחשבות קעגן זיי.

דאקטאר מענגעלע ימ"ש

אזוי שטייענדיג און וואַרטנדיג אויף אונזער גורל, איז אנגעקומען דער טרויעריג-בארימטער דאקטאר מענגעלע ימ"ש, און איינגעטיילט וואו יעדער זאל גיין, אנווייזנדיג מיט זיין שטעקעלע רעכטס אדער לינקס. יעדער לויט זיין רייע איז אריבער אונטער דאקטאר מענגעלע'ס ריט, און פארשיקט געווארן לחיים אדער למוות.

מיין רייע איז אנגעקומען. רעכטס! האט געוויזן די שטעקעלע. גלייך האב איך זיך געפינען לויפן אן אטעם, וועג די מלאכי – חבלה לויפן נאך און שמייסן מיט קאנטשיקעס אויף אלע זייטן. איך האב מיך דערמאנט וואס מיין מאמע האט מיר דערציילט, ווי-אזוי דער גיהנום זעט אויס – ענליך צו די סצענע; פייער ברענט, מען יאגט נאך די נשמה, שלעכטע מלאכים לויפן נאך און שמייסן...

מיר זענען געלאפן און געלאפן אן אויפהער, האפנדיג ווי שנעלער אנצוקומען צום ציל. פילייכט דארט, וועלן מיר שוין האבן עטוואס מנוחה?

מענטשן פלאקערן

לויפנדיג, זענען מיר דורכגעלאפן גריבער וועלכע האבן העליש געפלאקערט. מיט אונזערע אייגענע אויגן האבן מיר

געזען מענטשליכע קערפערס ווערנדיג פארברענט אין פייער וואס פארלענדעט ברוטאליש זייערע הענט און פיס. עס האט געסמאליעט און געוויכערט פון פלייש, פון האר, און דער געוך האט זיך צעטראגן אויפן גאנצן ארום, איבערלאזנדיג א שרעקליכן איבל ביי אלע צושויער. עס האט אונז צעטרייסלט אלע גלידער צוזעענדיג אזוינס! א שרעק האט אונז באנומען באטראכטנדיג די אומגליקליכע קרבנות. ווי עס שיינט, איז נישט געווען גענוג פלאץ פאר די קרבנות אין די קרעמאטאריום, האט מען זיי דארט ערלעדיגט. איך בין נישט געווען זיכער וואו איך געפין זיך. כ'האב ליבערשט געגלייבט אז איך בין אנגעקומען צו די טויערן פון גיהנום.

איז דאס רעאליטעט, אדער בייזע קאשמאר? האב איך געטראכט לויפנדיג.

איך בין נישט געווען זיכער מיט זיך. איך האב געהאפט אז גאר אינגיכן וועל איך מיך אויפכאפן און זען אז עס איז אלעס ווילדע חלומות. דאס האט אבער ליידער, נישט פאסירט.

איך האב נישט געגלייבט אז אויף אונזער ערדישער פלאנעט קען אזוינס פארקומען.

פארלוירן די משפחה

'וואו איז יעדער? ווי-אזוי לאזט מען דאס צו? איז שוין טאקע קיין נארמאלע מענטשן נישט געבליבן אויף דער וועלט?'

'וואו איז מיין ברודער דוד-אלימלך?' איך האב אים שוין נישט געקענט מער זען. איך האב מיך דערשראקן פארן

געדאנק, אז ער איז אויך צווישן די גליקליכע וועלכע זענען געשיקט געווארן לינקס – און פטור געווארן פון דעם געמיינעם גיהנום. אבער אויף זיכער האב איך נישט געקענט וויסן.

'און וואס האט פאסירט מיטן פאוער רבי און זיינע טעכטער?' איז מיר דורכגעלאפן א געדאנק. וער ווייסט...

אזוי זענען מיר וויטער געלאפן ביז מיר האבן זיך אפגעשטעלט אויף א פלאץ, וואו מען האט אונז געהייסן שטיין בלייבן. מיר זענען אזוי געשטאנען א לאנגע צייט אויף די קעלט. עס האבן געציטערט די ביינער, מיר האבן נישט געווואוסט פאר וועלכן צוועק מיר שטייען דא. מיטאמאל גיט מיר א בליץ פאר די אויגן. איך האב דערזען פייגי'ן, דעם פאוער רבי'נס טאכטער, שטיין הארט נעבן מיר! איך האב מיך געפריידט און געדאנקט דעם אויבערשטן, אז כאטש איין נאנטער מענטש וועל איך האבן נעבן מיר, אין דעם פארשאלטענעם ארט.

איך האב אפגעגעבן א שבח והודאה פאר השם-יתברך, אז נאך אן אייניקל פון אונזער גרויסן זיידן איז נישט פארשיקט געווארן לינקס. איר עלטערע שוועסטער ראכיל, טראץ דעם וואס זי איז נאך געווען א יונגע ווייבל אן קינדער, איז געגאנגען לינקס. וואַרשיינלעך, דערפאר וואס זי האט פרובירט צו העלפן איר עלטערע שוועסטער, חנה הי"ד מיט די קינדער. אבער ווי עס שיינט, האט זיך פייגי געראטעוועט דערפאר וואס זי האט נישט געהאלטן קיין קינדער.

די אויבערדעמאנטע חנה, האט געוואוינט אין בראשוי – א שטאט אין רומעניע, וואו די גזירות זענען נישט

געווען אזוי שרעקליך. מען האט פון דארט נישט דעפארטירט קיין אידן. נאר צו איר ביטער מזל, איז זי געקומען קיין גרויסווארדיין הארט פארן קריג צו זיין מיט איר פאטער, דער פאוועד רבי ז"ל. דעריבער, האט זי ליידער אויך מיטגעטיילט דעם שיקזאל פון אלע ארטיגע אידן און אומגעקומען אין אוישוויץ.

מעגליך, אז ווען זי וואלט געבליבן אין רומעניע, וואלט זי איבערגעלעבט די קריג. אבער פון הימלישע גזירות קען מען נישט אנטלויפן, און צוזאמען מיט אירע מיליאנען ברידער און שוועסטער איז זי אומגעקומען אויף קידוש השם.

השם ינקום דמם.

אפגעשוירן די האר

נאכן שטיין אזוי אינדרויסן לאנגע שעות אינמיטן נאכט, האט מען אונז אלע אריינגעפירט אין א גרויסע געביידע, וואו מען האט אונז געהייסן אויסטוען די קליידער. דערנאך זענען געקומען שערערס, וועלכע האבן אלעמען סאדיסטיש אפגעשוירן די האר פון קאפ. וועד עס האט געהאט צירונג, האט מען דאס אוועקגעריבט. פון מיר האבן זיי ברוטאליש אפגעריסן די אויער-רינגלעך, וועלכע איך האב נאך געטראגן פונעם געבורט – פארשאפנדיג מיר דערביי שרעקליכע שמערצן. דאן האבן מיר געמוזט פארלאזן די געביידע, שאקירט, פארפרוירן, אנטבלויזט, אן קליידער.

און אזוי, האט מען אונז געמוזט טרייבן אין די שרעקליכע קעלט, צו א צווייטע געביידע, וועלכע האט

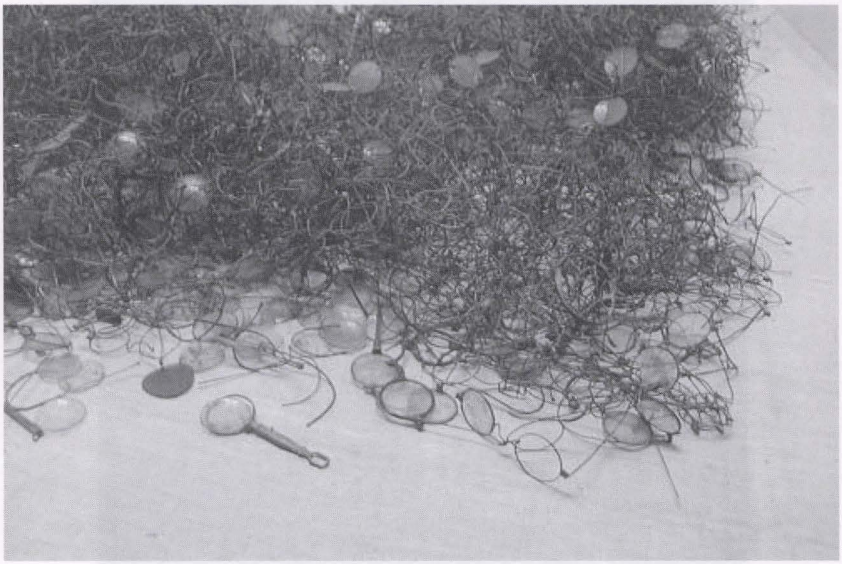
א בארג פון אפגעשוירענע האר אין אוישוויץ

הויפן פון שיך און קליידער

צאמגענומענע טליתים אין אוישוויץ

צאמגענומענע אויגן-גלעזער אין אוישוויץ

געזאלט דינען אלץ 'באד'. מיר זענען אנגעקומען אין א צימער, וואס פון זיין דאך האט געטראפט אביסל וואסער. עס זענען געווען אזלעכע וואס האבן געזאגט, אז מען זאל נישט שטיין אונטער די וואסער, ווייל פון דארט קומט די גאז... אבער אפילו ווען עס וואלט אזוי געווען, וואלט מען גארנישט אויפגעטון מיטן אפרוקן זיך, וויבאלד די טירן זענען סיי-ווי געווען פארמאכט, אזוי אז דער גאנצער פלאץ וואלט פארגאזט געווארן.

דערווייל איז קיין גאז נישט ארויס פון די שאורס... עס האט בלויז געטראפט לאנגזאם טראפעלעך וואסער. נאך עטליכע מינוט האבן זיך די טירן ווילד צעעפנט, און ווידער האט מען אונז ארויסגעטריבן פון די געביידע. מיר זענען אזוי געלאפן נאס און אנטבלויזט, פארשעמט און דערנידערט אין אן אומגעהויערע פראסט, ביז צו אן אנדערן געביידע, וואו מען האט צוגעווארפן א גרויע קלייד פאר יעדן. עס איז נישט געווען די מעגליכקייט זיך צו קלויבן, דערפאר איז אויסגעקומען אז איינע האט באקומען א לאנגע קלייד און איינע א קורצע. עס איז געווען אומבאקוועם אויפן קערפער, מיידלעך האבן באקומען צו שמאלע אדער צו בריייטע קליידער. זיי האבן נישט געלאזט שטיין, מען האט זיך געמוזט שנעל אנטוען און ווייטער לויפן, אזוי ווי מ'שטייט און גייט.

די לאגער קליידער

מיר זענען שוין געווען אויסגעשעפט, פארמאטערט, אן קיין ברעקל כוח. לאמיר נישט פארגעסן: מיר זענען געווען נאך דריי טעג פארן אין א צושטופטע וואגאן נישט זיצנדיג

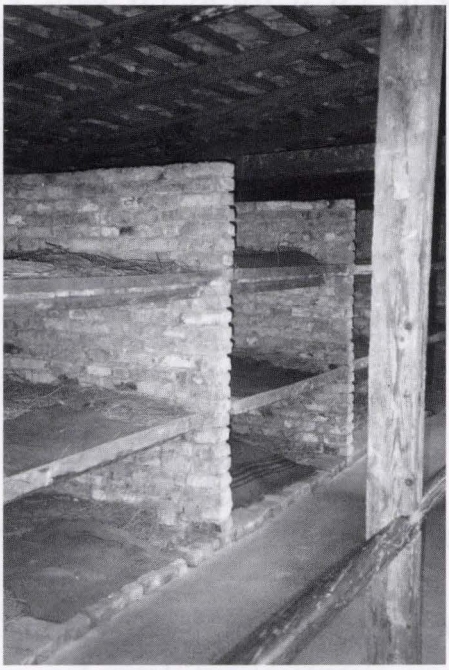
נישט שטייענדיג, אן עסן און טרינקען, אן קיין לופט. און אצינד אין אוישוויץ, נאך לויפן עטליכע שעות אריינכאפנדיג מערדערישע קלעפ פון די סאדיסטישע עס.עס. ניקעס.

וועו מיר זענען ענדליך אנגעקומען צו א לאגער, איז שוין געווען ארום מיטאג צייט, דארט האבן מיר פרובירט זיך אנצוטוען געהעריג די קליידער וואס די נאצי'ס ימח-שמם האבן אונז געגעבן. מיר האבן פרובירט זיך צו טוישן לויט די ריכטיגע מאס, אבער נישט אלע האבן גערן געטוישט. עס זענען געווען אזעלכע, וואס האבן באקומען צו לאנגע קליידער, און זיי האבן געהאפט אפצושניידן אביסל דערפון, און זיך מאכן א גארטל אדער אן אנדערע ניצבארע זאך. פאר געוויסע איז יא געלונגען צו טוישן לויט די ריכטיגע מאס.

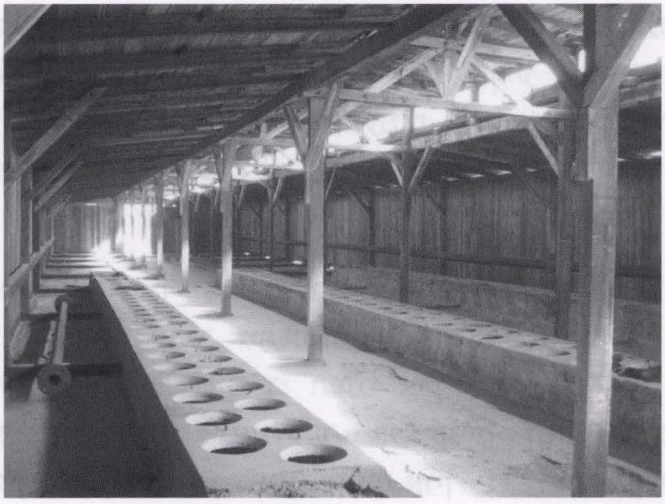
די בלאקן אין לאגער

נאך א שטיק צייט, האט מען צוגעטיילט יעדן איינעם צו שלאפן אין די בלאקן. איך בין געווען אין בלאק 30#, וואו מיר זענען געשלאפן איינע איבער די אנדערע, צושטופט. אזוי ווייט, אז אויב מען האט געשפירט פאר נויטיג זיך איבערצודרייען אינמיטן שלאף, איז עס נישט געווען מעגליך.

יעדע האט זיך פרובירט צורוקן ווי נענטער צום וואנט, ווייל אינדערפרי, וועו די 'בלאק-עלטסטע' האבן אויפגעווועקט, האבן זיי מערדעריש געשמיסן מיט קאנטשיקעס. און כדי זיך אויסצומיידן פון די סאדיסטישע קלעפ, איז דאס בעסטע געווען צו זיין וואס ווייטער אוועק פון זיי.

די בעטן ווי עטליכע זענען געשלאפן צוזאמען

די בתי-כסאות אין אוישוויץ

די ערשטע נאכט אין אוישוויץ, איז שווער צו שילדערן שריפטליך. פון אלע ווינקלעך האבן זיך כסדר געהערט זיפצן פון די אומגליקליכע מיידלעך. מען האט זיך געבענקט נאך די גוטע צייטן, נישט געגלויבט אז דאס אלעס איז ווירקליך. מען איז געווען שאקירט, צעבראכן אויף שברי-שברים. מיר האבן געוויינט און זיך געבעטן פארן רבונו-של-עולם, ער זאל זיך שוין אומקוקן אויף זיינע טעכטער און אויף אלע אידן וועלכע געפינען זיך דא אין דעם פארשאלטענעם לאגער – אוישוויץ.

דער שרעקליכער צייל-אפעל

אינדערפרי, נאכן ווילד אויפוועקן פון אונזער קורצער קאשמארישער דרימל, דורך בער'ישע שרייערייַ און גרויזאמע קלעפ פון די קאפא'ס, האבן מיר זיך געדארפט שטעלן צום צייל-אפעל. דער צייל-אפעל, איז איינגעפירט געווארן אלץ טאג טעגליכער שטייגער, מיטן ציל זיכער צו מאכן אז קיינער איז חלילה נישט אנטלאפן. איי, ווי איז מעגליך צו אנטלויפן, וועו באוואפנטע נאצי'ס קאנטראלירן יעדע באווענגונג פון זייערע הויכע אויפזיכט טורעמ'ס, און עלעקטריזירטע שטאכדראט צוימען רינגלען ארום דעם גאנצן לאגער? דאך האבן זיי יעדן צופרי געציילט און זיכער געמאכט.

צומאל, וועו די חשבונות האבן נישט אזוי גוט געשטימט, זענען מיר געשטאנען פינף אין א רייע, אין א קניענדיגע פאזיציע, מיט די הענט ארויף. די ערד איז געווען זאמדיג, פול מיט שטיינדלעך. די קניען האבן אנגעהויבן שרעקליך צו שמערצן, און אזוי אויך די הענט. דערווייל זענען די עס.עס. לייט ארומגעגאנגען פון איין בלאק צום

צווייטן, געציילט און געציילט. אויב עס האט נישט געשטימט, האט מען איבערגעציילט נאך אמאל און ווידער אמאל - ביז דער צאל האט געשטימט. זיי האט ניטאמאל געקימערט ווי לאנג מיר קניען שוין.

אזוי האבן מיר זיך צומאל געפונען קניען לאנגע שעות נאכאנאנד, נישט קענענדיג זיך רירן פון ארט. עס איז נישט געגעבן געווארן קיין מעגליכקייט פאר די מינימאלסטע מענטשליכע געברויכן. די רשעים האבן זיך ארומגעדרייט ווי אנגעבלאזענע פאווע'ס מיט זייערע געביגלטע מונדירן און גלאנציגע שטיוול און געשמיסן אויף רעכטס און לינקס.

דאס איינציגסטע וואס מיר האבן יא געקענט און מיר האבן טאקע געטאן, איז געווען – דאווענען. מיר האבן שטענדיג מיטגעהאלטן דעם חשבון פונעם אידישן קאלענדער, געדענקענדיג ווען איז שבת אדער יום-טוב. אין סאמע צייל-אפעל, פלעגן מיר אויסגיסן דאס הארץ פארן באשעפער. אן קיין סידור, האבן מיר געדאוונט אויסנווייניג, וויפיל מיר האבן געדענקט. אדער זיך אויסגערעדט צום רבונו-של-עולם אויף מאמע לשון, געבעטן פאר אונזער וואוילזיין.

ליידער, זענען געווען אויך אזעלכע, וועלכע האבן נעבעך פון צרות און ביטערניש פארלוירן זייער אמונה. איך געדענק נאך ווי איינע פון זיי האט מיר געזאגט זענענדיג ווי איך מורמל מיט די ליפן: "וואס פלאפלסטו דארט אין די וועלט אריין?"... איך האב געטראכט צו מיר: 'נעבעך, מען קען איהר נישט אורטיילן'.

די לאגער עסן

ווען מען האט ענדליך געענדיגט מיטן ציילן, איז שוין געווען מיטאג צייט. דאן האט מען געטיילט "עסן". די עסן

איז געווען א שיסל מיט שווארצע קאווע פאר צעהן מענטשן. יעדער האט געגעבן דריי שלונג. אויב איז איבערגעבליבן אביסל, האט יעדער געמעגט טרינקען נאך א שלונג, אבער יעצט האט מען שוין געמוזט אכטונג געבן צו שלינגען ווייניג. עס האט זיך אויך געמאכט אז פון אומדערטרעגליכע הונגעריגקייט האבן זיך מיידלעך צעשלאגן איבער די שיסל. צומאל האט מען זיך אזוי לאנג ארומגעריסן, ביז דער גאנצער שיסל האט זיך אויסגעגאסן און קיינער האט גארנישט געהאט...

שפאצירן

פון דעמאלט ביז ביינאכט, האבן מיר נישט געטאן קיין זאך. מען האט אונז געהאלטן אונטער שווערע אומשטענדן, מיטן אייניציגן ציל, אז ווען עס וועט זיך פאדערן פרישע הענט פאר א געווייסער לאגער, זאל מען האבן גרייט פון ווען צו נעמען.

נאכן צייל-אפעל, ווען מיר האבן שוין געענדיגט מיטן "עסן", פלעגן מיר ארומגיין צווישן די בארעקן זוכן קרובים און בעקאנטע. און צומאל זיך באקאנט געמאכט מיט מיידלעך פון אנדערע בארעקן.

איין טאג, גייענדיג שפאצירן מיט פייגי'ן, האט אונז אנגעטראפן אן איבעראשונג!

"פון ווען קומט איר?" הערן מיר א פראגע.

צוויי מיידלעך זענען געשטאנען קעגן אונז און געווארט אויף אן ענטפער.

"פון גרויסווארדיין".

"פילייכט קענט איר אונזערע קרובים וועלכע וואוינען דארט?"

"ווער זענען אייערע קרובים?"

"מיר האבן דארט א פעטער וועלכן מען רופט 'דער פאוער רבי'!"

אינגאנצן באגייסטערט זענען מיר געבליבן, מיט די אויגן און מויל ברייט אפן. 'ווייסן דען די מיידלעך, וועמען זיי האבן דא אנגעטראפן?' קלער איך צו מיר איבערראשט. דער פאוער רבי? ער איז דאך מיין ערשטער קוזין, און פייגי, וועלכע שטייט נעבן מיר איז זיין טאכטער!...

"דו זעהסט די פרוי, דאס איז דעם פאוער רבי'נס טאכטער!" רוף איך מיר אן אנווייזנדיג אויף פייגי.

"ביזטו דעם פאוער רבי'נס טאכטער?" רופט אויס איינע פון די מיידלעך מיט עקסטאז, "אויב אזוי, זענען מיר דאך ערשטע קוזינעס..."

"און ווי הייסט איר?" פארלאנג איך צו וויסן.

"יענטי אייכנשטיין, א טאכטער פון ר' מענדעלע, וועלכער איז געווען אן איידעם פון הרה"צ ר' יחיאל און שוואגער פון דעם פאוער רבי'ן. די מיידל נעבן מיר איז אויך א קוזינע; זי הייסט ראכיל לייפער, א טאכטער פון ר' מאיר, דער טורבינויער רבי, א ברודער פון דעם פאוער רבי'ן".

פלוצלינג, אומגעראכטן, האבן זיך דערזען אין טיפסטן אפגרונד, פיר קוזינעס – ארומגעהאלזט.

ווער האט זיך אזוינס געגלויבט אין אוישוויץ?!

ווען מיר האבן זיך עטוואס בארואיגט, האט יענטי אנגעטראגן, מיר זאלן זיך אריבערציען צוזאמען מיט זיי אין זייער באראק, און אזוי וועלן מיר אלע פיר זיך קענען האלטן צוזאמען!

"עס וואלט געקענט זיין וואונדערבאר", ענטפערן מיר "אבער ביזטו דען אזוי זיכער אז די איבעריגע מיידלעך פון אייער באראק וועלן דערצו איינשטימען?"

"נישט קיין פראבלעם!" זאגט יענטי, "לאזט עס פאר מיר".

יענטי מיט ראכיל זענען אריין צוריק צו זייער באראק, און גענומען איינרעדן די מיידלעך דערציילנדיג דארט וואס זיי האבן 'געהערט' פון אונטער די קוליסן... "מ'פלאנט אריינצוברענגען אנדערע מיידלעך ביי אונז אין באראק", האבן זיי מיטגעטיילט 'פרישע נייעס'. "וער ווייסט וער די נייע וועלן זיין?" האבן זיי אויסגעדריקט זייער זארג הויך, און יענטי האט גלייך פארגעלייגט איהר פלאן: "אפשר וואלט כדאי געווען אריינצוברענגען מיינע קרובים פון צווייטן באראק? איך קען זיי, – האט יענטי געזאגט – זיי זענען אנשטענדיגע מיידלעך. לאמיר זיי אריינעמען, אזוי וועט מען נישט קענען אריינשטופן נאך מיידלעך דא, און מיר וועלן נישט דארפן אויסשטיין צו אזעלכע וואס מיר קענען נישט און ווייסן נישט"...

אלע מיידלעך האבן גערן איינגעשטימט. ביז א קורצע צייט האבן זיך אלע פיר קרובים געפונען אין איין באראק!

דאס איז געווען אן אומפארגעסליכער מאמענט! אין סאמע ברען פונעם ביטערן קריג, ווען מען לעבט ענדערש ווי חיות פון וואלד ווי איידער ציוויליזירטע מענטשן. ווען יעדער איז עלנד, איינזאם, אפגעהאקט פון זיינע נאנעמטע און קרובים, איז געלונגען פאר פיר מיטגלידער פון איין פאמיליע צו טרעפן זיך און האלטן צוזאמען.

אונזער שמחה איז געווען געוואלדיג. מיר האבן זיך געשפירט איבערגליקליך! ווער, אין דעם גרויסן שרעקליכן גיהנום, האט זוכה געווען צו אזא לוקסוס, זיך צו האלטן מיט משפחה!? אזוינס איז נישט פארגעקומען בכלל אין יענע צייטן.

דאס האט זיכער פארלייכטערט אונזער געמיט אין די שווערע צייטן. עס איז קיין צווייפל נישט, אז דאס האט אונז געהאלפן זיך שטארקן פיזיש, גייסטיג און מאראליש איבערצולעבן די שוידערליכע מיטמאכעניש ביז צום באפרייאונג.

די זיידעס אויבן אין הימל, האבן געוויס צוגעקוקט מיט גרויס הנאה ווי די צווייגעלעך פון דעם הייליגן בוים – אין וועלכער זיי האבן אריינגעלייגט אזויפיל הארעוואניע און פלאג – פלעכטן זיך צונויף, אונטערהאלטנדיג זיך איינע די צווייטע. אין אזא פאל קען די שטארקסטע וואפן זיי נישט פארלענדן!

לאמיר זיך דא אפשטעלן פאר א ווייל, און זעהן ווער זענען עס יענטי מיט ראכיל, און ווי-אזוי זיי זענען אנגעקומען ביז אהער

קיין אוישוויץ, ווי יענטי זעלבסט – וועלכע איז פארבליבן א איינציגע פון איר גאנצע פאמיליע – וועט אונז דערציילן:

יענטי אייכנשטיין [זילבערבערג] – די צווייטע קינד פון אכט צו איר מאמע – הרבנית חוה רחל ע"ה, א טאכטער פון הרה"ק רבי יחיאל לייפער בן הרה"ק רבי יוסף לייפער זצ"ל פון בארשא, און צו איר טאטע הרה"צ רבי מנחם מענדיל אייכנשטיין זצ"ל – זידיטשויבער רבי פון מאראש-וואשארהעלי, רומעניא, האט ווי איר גאנצע שטעטל מיטגעמאכט שבעה מדורי גיהינום, צוזאמען מיט איר גאנצע משפחה. במשך די יארן האבן זיי זיך געפינען אונטער די שווערסטע אוממענטשליכסטע אומשטענדן, סיי אין געטא, לאגערן, און אויך זייענדיג אין אוישוויץ... און-אזוי-ווייטער, ביזן באפרייט ווערן.

פרק ח

די צרות הויבן זיך אן

מאראש-וואשארהעלי, רומעניע - ווינטער תש"ב (1942) • מאראש-וואשארהעלי אונטער די אונגארן • דער פאטער גערופן צו פאליציי • מ'נעמט צו אונזער דירה • אין מונקא-טאבאר • צוריק צום הויף • פורים תש"ד (1944) • די משפחה איינקויפערין • וואנדאליזם קעגן אידן • פסח רוקט זיך אונטער • דער לעצטער סדר מיט'ן טאטן •

מאראש-וואשארהעלי, רומעניע - ווינטער תש"ב (1942)

יענטי דערציילט:

וועו איך דערמאן זיך פון מיין יונגע פארגאנגענהייט, מיין היים שטעטל מאראש-וואשארהאלי, איידער דעם ביטערן חורבן, שטעלן זיך מיר טרערן אין די אויגן. טרערן פון בענקשאפט צו מיין אמאליגע ליכטיגע, וואַרעמע היים. צו מיינע טייערע טאטע-מאמע, ברידער און שוועסטער, שכנים, פריינד און נאך פיל בעקאנטע, וועלכע זענען ליידער אוועקגעריסן געווארן אין יענע בלוטיגע יארן צוזאמען מיט רוב רובם פונעם אייראפעישן יודנטום.

ווי קען איך דען פארגעסן די גאלדענע צייטן, וועו מיר האבן געוואוינט ביים הייליגן זיידן, הרה"ק ר' יחיאל לייפער זי"ע, וועלכער האט געפירט א גרויסן רבי'שן הויף דארט אין מאראש-וואשארהעלי, וואו צענדליגער און הונדערטער אידן פלעגן זיך פראווען און קומען צוקוקן זיין הייליגע עבודה, זאל זיין א שבת, א יום-טוב, צי סתם א יומא דפגרא. וויפל קדושה מען פלעגט דארט אנשעפן!

אויך שפעטער, וועו דער טאטע הרה"צ ר' מנחם מענדיל אייכנשטיין זצ"ל האט זיך אוועקגעצויגן פון זיידנ'ס הויף, און האט מיטן צושטימונג פון דעם זיידן געעפנט אן אייגענעם בית-מדרש אין אן אנדערן געגנט פון שטאט, געדענק איך ביז היינט, די שמחה אין משפחה, ווי מיט אייפער און פלייס האבן מיר געפאקט אונזער גאנצע האב און גוטס, זיך אריבער געפעקלט צו אונזער נייע דירה וואס איז געבויעט געווארן ספעציעל פאר אונז, העכערן נייעם בית-מדרש.

יחיאל לייפער
חופקין
מיכאלישקין יבז

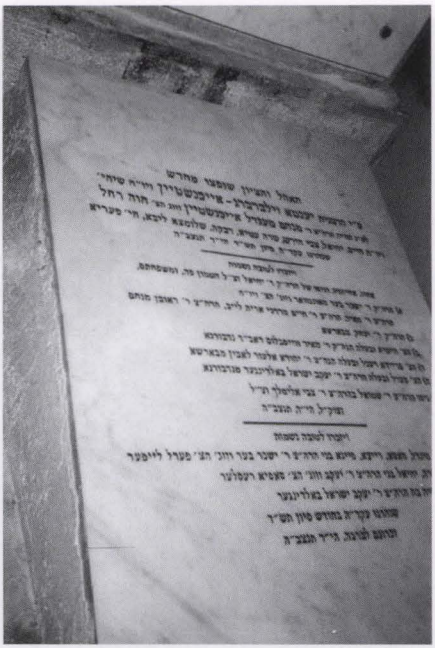
אן אינטערעסאנט בריוול פונעם זיידן הרה״ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ״ל

דער אהל און די מצבה פון הרה"ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ"ל

די צווייטע זייט און די ליגעדיגע חלק פון די מצבה פון הרה״ק רבי יחיאל זצ״ל
(איבערגעמאכט דורך אונזער קרוב הר״ר יעקב ישראל לייפער (באלדינגער) שיחי׳ פון בני-ברק)

די אלטע און נייע מצבה פון הה״ק רבי צבי אלימלך רעסלער זצ״ל
דער שווער פון הרה״ק רבי יחיאל פון וואשארהעלי זצ״ל

די מצבה פון זיין רביצין הרבנית שרה רעסלער ע״ה

זייט דעמאלט, האט דער טאטע זצ"ל אנגעפירט מיטן נייעם בית-מדרש מיט זיין ספעציעלן חן, און צוגעצויגן מתפללים פון אלע עקן פון שטאט, וועלכע זענען זיך געקומען דערקוויקן מיט א שיין שטיקל זידיטשובער נוסח, אדער הערן א שיינע געפלאכטענע שלש-סעודות תורה, צי סתם אזוי א גוט ווארט.

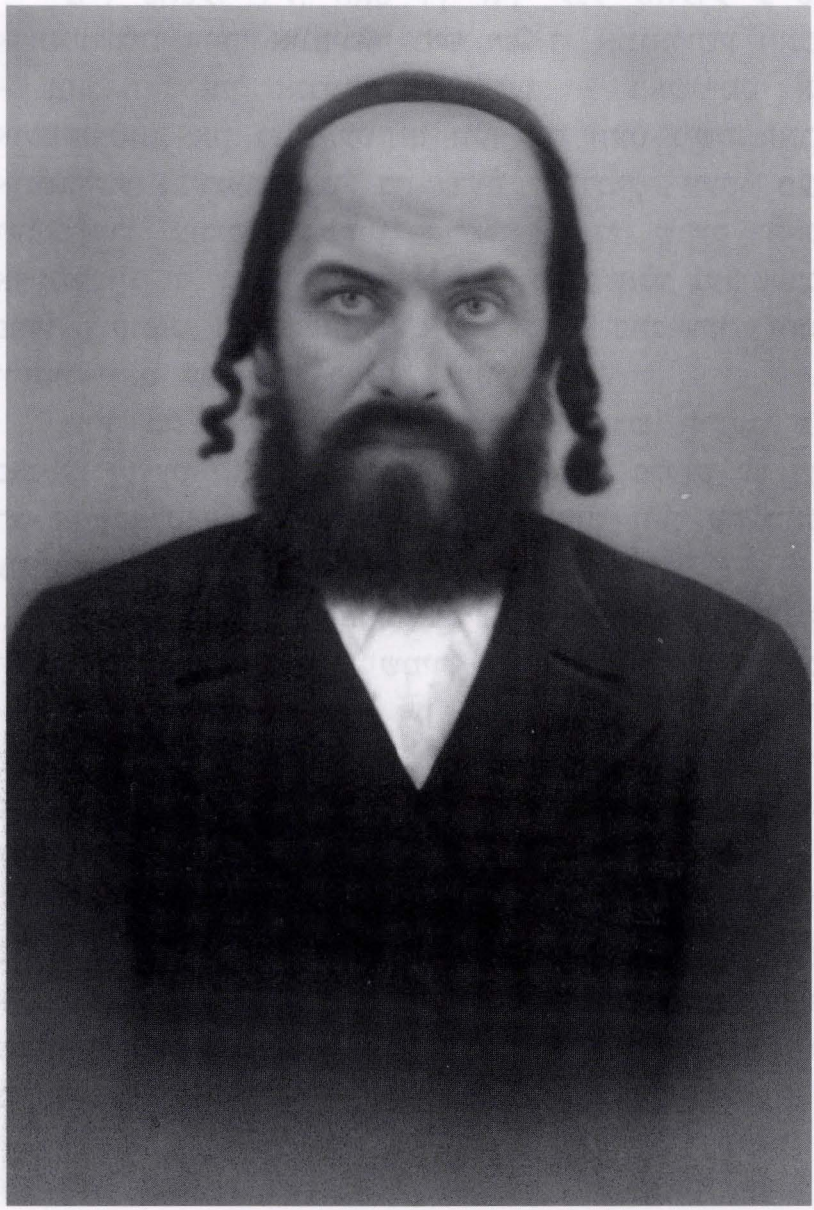
אלעס האט זיך געפירט על מי מנוחות, קיינער האט ניטאמאל גע'חלומ'ט וואס ס'וואלט אונז אפ.

ביז...

שווארצע וואלקענעס האבן זיך א לאז געטאן איבערן העל-בלויען האריזאנט און פארטונקלט דעם הימל. די רואיגקייט פון אונזער קליין שטעטעלע איז צעשטערט געווארן, איבערגענומען פון אנטיסעמיטישע אומרוען. שוועדע שטיינער האבן געפרעסט אויפן ארץ. מען האט נישט געוואוסט מה יולד יום, אויף וואס מען דארף ערווארטן. מען האט בלויז געקענט האפן אויפן בעסטן.

מאראש-וואשארהעלי אונטער די אונגארן

מיט דעם אלעס, איז דער צושטאנד אונטער די רומענישע רעגירונג, נאך געווען דערטרעגליך. אבער זייט די אונגארן האבן פארנומען די הערשאפט איבער דעם גאנצן ראיאן – אריינגערעכנט אונזער געגנט, ווערט די לאגע פון אידן פיל פארערגערט. פון טאג צו טאג ווערט דאס לעבן שווערער; אנטיסעמיזם שטייגט. אידן באהאלטן זיך אין די הייזער ווי פלעדער-מויזן אין זייערע נארעס, פארמיידנדיג זיך צו באווייזן אויפן גאס.

מיין טאטע הה״צ רבי מנחם מענדל אייכענשטיין זצ״ל
זידיטשובער רבי פון מאראש-וואשארהעלי

מיין פאטער ז"ל, האט זיך אין יענע שוועדע צייטן ארומגעדרייט זייער אומזיכער מיט זיך. די אונגארישע האבן – אזוי ווי אין אנדערע שטעטלעך – באשטימט אן אולטימאטום, און געדראעט אז ווער עס וועט נישט האבן אונגארישע בירגערשאפט ביז דעם טערמין, וועט מען דעפארטירן צוריק צו זיין היימלאנד. די שרעק האט אריינגעצויגן די גאנצע פאמיליע. מיר האבן אלע געציטערט פארן צוקונפט; דער פאטער איז דאך א פוילישער. ווער ווייסט וואס עס וועט פאסירן מיט אים!?

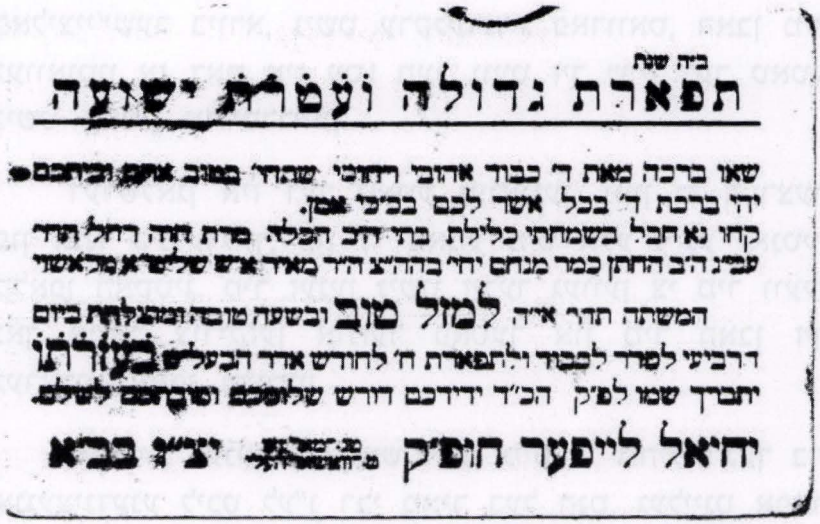
אויך ביז אהער, האט ער געהאט היבש ארבעט צו באנייען יעדעס יאר זיין פאספארט, און אזוי פלעגט ער זיך דא אויפהאלטן, ביז צום קומענדיגן דאטום ווען ער האט עס ווידער געמוזט באנייען.

באנייען דעם פאספארט איז נישט געווען קיין גרינגע זאך. דאס האט באדייט – שמירן און צאלן גרויסע סומעס אויף אלע זייטן... כדי צו זען זיך מיט א פארלענגערטן פאספארט אין האנט, האט מען אן-א-שיעור כוחות פארלייגט. אבער דאס אלעס איז כאטש געווען גילטיג ביז אהער.

יעצט, נאך די פרישע גזירה, זענען מיר אלע געווען באזארגט: 'וואס וועט זיין? מיט א פוילישער פאס – אויך א פארלענגערטע, קען מען זיך מער נישט אויפהאלטן דא. עס וועט גארנישט העלפן. דער טאטע מוז האבן אונגארישע בירגערשאפט!'

דער פאטער געפונען צו פאליציי

דאס לעבן האט ווייטער פארגעזעצט, טראץ די שרעק און זארג. אבער דעם טאג ווען עס איז אנגעקומען די

ביה שנת

תפארת גדולה ועטרת ישועה

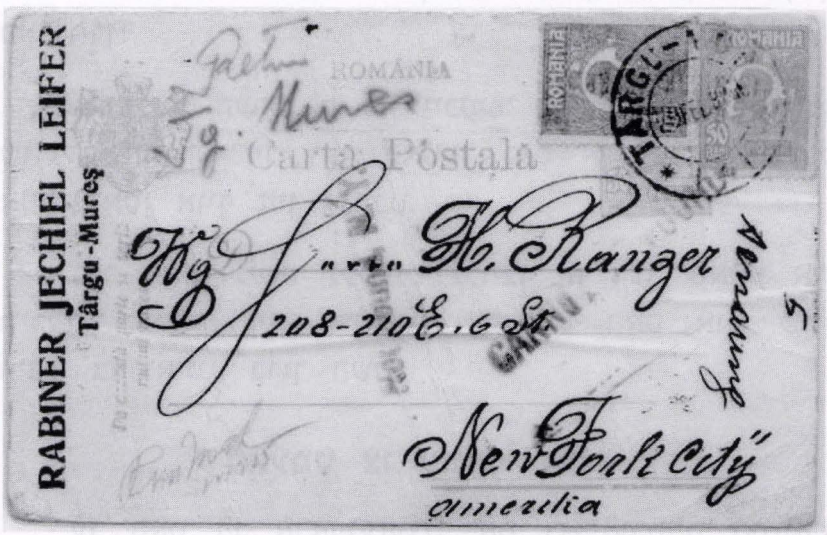
שאו ברכה מאת ד' כבוד אהובי וידידי שהוד' מטוב אותם וביתם
יהי ברכת ד' בכל אשר לכם בכ"מ אמן.
קחו נא חבל בשמחתי כלילת בתי חב הפלה מרת חוה רחל הי"ד
עב"נ ה"ב החתן כמר מנחם יחי' בהה"צ הי"ד מאיר איש שליש"א מראשוי

המשתה תהי' אי"ה למזל טוב ובשעה טובה ומצלחת ביום
דרביעי לסדר לכבוד ולתפארת ח' לחודש אדר הבעלש בעזרתו
יתברך שמו לפ"ק הכ"ד ידידכם חורש שלומכם ושמחתם לשלם.

יחיאל לייפער חופ"ק יצ"ו בבא

די איינלאדענונג צו די חתונה פון מיינע עלטערן

הה"צ רבי מנחם מענדל אייכענשטיין זצ"ל זידיטשובער רבי פון מאראש-וואשארהעלי

די חתונה איינלאדענונג פון דער צווייטער זייט

מעלדונג, אז דער פאטער דארף זיך שטעלן פאר דער פאליציי'ישער ביורא, נישט ערקלערנדיג פארוואס, האבן מיר געוואוסט אז דאס איז עס! מער וועט זיך שוין דער טאטע נישט קענען ארויסדרייען.

דערשלאגן איז דער טאטע געגאנגען, וועו די הערצער פון אונז קינדערלעך, פון די מאמע מיט אלע זיינע נאנטע, קלאפן האסטיג. מיר זענען נישט זיכער געווען צי מיר וועלן נאך אמאל צוריקזען אונזער פאטער און מיר האבן זיך גערואכטן אויפן ערגסטן.

דערווייל זענען מיר געשטאנען מיט די תהילים'לעך ביי אנגעצינדענע ליכט לע"נ רבי מאיר בעל הנס, געלייגט אפאר לעי אין פושקע, און געהאפט אויף א הימלישע ישועה.

לאנגע שעות זענען פארביי, און מיר האבן נאך גארנישט געהערט פונעם טאטן. מיר זענען געווען שרעקליך פארלוירן!

פלוצלינג, הערט זיך א לייכטער קלאפ אין טיר. אויפן שוועל באווייזט זיך דער פאטער מיט א לייכטן שמייכל אויסגעגאסן אויף זיין געזיכט.

מיר האבן נישט געקענט גלויבן אז דער טאטע איז ווירקליך צוריק. זיין ערשיינונג זעלבסט האט אונז שוין היבש בארואיגט. ברוך השם!

מ'נעמט צו אונזער דירה

ער האט זיך אראפגעזעצט, און רואיגערהייט געגומען דערציילן:

דער גוי, צו וועמען אונזער דירה באלאנגט, ווייל עס פארקויפן, אבער לעגאל קען ער עס נישט אדורכפירן. ער קען דאך נישט ארויסשטעלן די איינוואוינער אויפן גאס. איז ער געפאלן אויף א געדאנק, און אפגעטאן א שפיצל.

האבנדיג פארבינדונגען מיט די הויכע פענסטער, איז אים געלונגען צו ווירקן אז מען זאל רופן דעם טאטן, און אים צווינגען אונטערצושרייבן א דאקומענט אז מיר פארלאזן דאס הויז...

דאס אלעס! – מיר האבן אלע אפגעדעכעט. מיר זענען געווען צופרידן, אז עס איז נאר דאס!

טאקע נישט קיין לעבנס פראבלעם, אבער א צרה איז עס פארט: וואס זאלן מיר טון? ווי אהין גייען מיר? דערויף האבן מיר נישט געהאט קיין פאסיגן ענטפער.

אין מונקא-טאבאר

קוים זענען פארלאפן עטליכע טעג, מען האט שוין אנגעהויבן פלאנען און זוכן א דירה, ווען פלוצלינג קומט אן א אומגעראכטענער באפעל, אז דער טאטע מוז שוין אריבערגיין קיין מונקא-טאבאר אין לאגער!

מיר האבן שוין געהערט באריכטן וועגן מונקא-טאבאר, און געווואוסט דעם באדייט... א ציטער איז אונז באפאלן. אבער עס איז נישט געווען וואס צו טאן אויסער – זיך געזעגענען. ווער ווייסט צי אויף אייביג?!

די מאמע ע"ה האט זיך נישט געקענט אן עצה געבן מיט א דירה. בלית-ברירה, האט זי געבעטן ערלויבעניש פון

די ראשי הקהילה, צו באהאלטן אין דעם קעלער פון די גרויסע שוהל די ווערדפולע מעבל. אונז – די גאנצע משפחה האבן זיך אריינגעצויגן אינעם זיידן'ס הויף – וואו מיר האבן אמאל געוואוינט.

צוריק צום הויף

דער זיידע ר' יחיאל זצ"ל האט שוין נישט געלעבט. אבער די באבע – הרבנית איטא הינדא – האט נאך געוואוינט דארט אין הויף צוזאמען מיט איר זוהן – אונזער פעטער הר"ר מאיר לייפער זצ"ל, דער טורבינויער רבי, און זיין גאנצע משפחה. אויך האט דארט געוואוינט די מומע פערל, איר מאן הר"ר בערצי לייפער זצ"ל, מיט זייער פאמיליע.

עס איז נישט געווען לייכט זיך איינצוארדענען מיט אזויפיל נפשות. נאר קיין אנדער אויסוועג איז נישט געווען. האט מען געמוזט אנגיין ווייטער מיטן לעבן אפילו אין אזעלכע אומשטענדן און זיך מחזק זיין אינאיינעם.

דערווייל רוקן זיך די טעג, און צוזאמען מיט זיי – נאך און נאך שווערigקייטן. טאג טעגליך, ווערן ארויסגעגעבן פרישע גזירות, איינס שווערער פונעם אנדערן. כמעט אלע פרנסות נעמט מען צו פון אידן. אפילו פון די אנגעזעהענע בעלי-בתים רייסט מען ארויס דאס ביסן פון מויל. ווער רעדט נאך דא, ביי דער באבע אין הויז. דא הונגערט מען פשוט. קיין עשירים זענען מיר קיינמאל נישט געווען, און אז דערצו זענען פארזאמלט עטליכע משפחות אין איין הויז אן קיין ברויט געבער, איז דער מאנגל געווארן שרעקליך.

פורים תש"ד (1944)

יענעם פורים איז פרייליך נישט געווען. אנדערש פון אלע יאר, ווען די לעבעדיגקייט און לוסטיגקייט האבן זיך געשפירט איבעראל, איז יעצט געווען טרויעריג און שרעקפול. קוים האט מען זיך ערלויבט ארויסצושטעקן דעם קאפ פון שטוב. מען האט יוצא געווען די מצוה פון משלוח-מנות מיט די מינימאלסטע וואס איז נאר מעגליך געווען.

איין זאך איז וויכטיג צו באצייכענען: אין מאראש-וואשארהעלי, האט געוואוינט אן ערליכער איד, א סוחר, ר' יעקב שווימער ז"ל, וועלכער פלעגט דאוונען שבת ביי אונז אין שוהל. ער האט אנגעפירט מיט א שניט-וואר געשעפט, צוזאמען מיט זיין ברודער ר' משה שווימער ז"ל פון גרויסווארדיין. דער ר' משה – א פייערדיגער וויזשניצער חסיד – איז אויך געווען אן איידעם ביי א פאמיליע אין מאראש-וואשארהעלי. און קומענדיג קיין מאראש-וואשארהעלי, פלעגט ער אויך דאוונען ביי אונז. די צוויי ברידער פלעגן טאן פיל מעשים טובים און גמילות חסד.

איינע פון זייערע נאבעלע טהאטן איז געווען, אז יעדן פורים פלעגן זיי שיקן, אויסער די געווענליכע משלוח מנות – אויך שטאף פאר אינגלעך-אנצוגן און מיידלעך קליידער. יענעם יאר, וועלכער איז געווען דאס לעצטע בעפארן אריבערגיין צום געטא, האבן זיי מיט מסירות נפש געטאן דאס זעלבע, כאטש די צייטן און אומשטענדן האבן עס קוים ערלויבט. דער 'משלוח מנות' האט אונז זייער מחי'ה געווען.

די משפחה איינקויפערין

דערווייל איז די שטוב געווארן אויסגעליידיגט פון שפייז. דער מאנגל איז געווען שרעקליך. קיין עסן איז נישטא. מיט וואס איינצוקויפן – אויך נישט. אפילו ווען עס זאל שוין יא זיין געלט, איז אבער צווישן די ביטערע גזירות, אויך פארבאטן פאר אידן איינצוקויפן אין מארק! נאר אין סוף פון מארק-טאג, ווען אלע גוטע סחורות זענען שוין פארקויפט געווארן און דער מארק האט זיך געהאלטן ביים שליסן, האט מען אונז ערלויבט צו קומען קויפן...

אין דעם שווערן צושטאנד, האב איך מיך אנגעטראגן פאר מיין מאמע'ן זיך איינצושטעלן און גיין איינקויפן. מיט מיינע שיינע בלאנדע האר און בלויע אויגן, און דערצו אביסל צופוצן, קען איך גענצליך טוישן מיין אויסזען – ווי א נישט אידיש קינד.

אין אנפאנג, האט זי נישט געוואלט הערן דערפון. וואס? יענטי זאל זיך אנטאן גוי'איש, און זיך איינשטעלן דאס לעבן? נאר אנערקענענדיג אז קיין אנדער ברירה איז נישטא, האט זי איינגעשטימט מיט א שווערע הארץ. איך האב מיר אויפגעשפרייט מיינע הער מיט א שיינעם סטייל, זיך געמאכט גוט אויסזען. מיין מאמע האט מיר צוגעגעבן א לייטישן קויש, און מיט ווארעמע ברכות מיך באגלייט, האפנדיג אז איך וועל צוריקקומען אהיים געזונט און אומבאשעדיגט.

מיט א קלאפעדיג הארץ, ווי ביי א גזלן, האב איך זיך ארויסגעלאזט אין וועג, נישט וויסנדיג ווי עס וועט זיך

אויסלאזן. דערווייל האט מיר קיינער נישט אפגעשטעלט, איך האב איינגעקויפט די געברויכן און אהיימגעברענגט פאר די משפחה.

מיטן אויבערשטנס הילף איז מיין ערשטע מיסיע געלונגען. איך האב זיך אומגעקערט אומבאשעדיגט!

זינט דאן בין איך געווארן די איינקויפערין פאר די גאנצע פאמיליע.

וואנדאליזם קעגן אידן

יענע צייטן איז געווען א גאנץ רוטינע ערשיינונג אז מען האט באפאלן אידן און אנגעבראכן די ביינער אן קיין סיבה.

איך געדענק ווי אמאל, קומט אריין צו דער באבע'ן ע"ה מיין קוזין, א בחור'ל פון פערצן יאר, מיט אן ארויסגעריסענע פאה וויינענדיג, און דערציילט אז גייענדיג אויפן גאס, זענען פלוצלינג אנגעפאלן אויף אים עטליכע כוליגאנעס, אנגעשלאגן די ביינער און אויסגעריסן די פאה...

אן אנדערס מאל האב איך מיט מיינע אויגן צוגעזען א שוידערליכע סצענע, ווי א גרופע בחורים ווערן באפאלן דורך ווילדע שקצים. מען האט אנגעשמירט זייערע געזיכטער מיט שארפע פאפריקע וואס ברענט שרעקליך. זיי זענען געווארן רויט, אויסגעזען געפערליך, אבער קיינער האט זיי נישט געקענט העלפן.

נאך פיל אזעלכע פאלן און ענליכע פאסירונגען זענען פארגעקומען טאג טעגליך.

פסח רוקט זיך אונטער

דערווייל רוקט זיך נענטער דער פסח. אין די טעג, ווען געווענליך זענען די הכנות אויפן העכסטן פארנעם. מ'רוימט, מ'וואשט און מען שייערט, איז היי יאר קיין זכר פון פסח נישטא. עס איז קוים דא עפעס חמץ אויפצורוימען, ווער רעדט נאך וועגן צוגרייטן א סדר נאכט. מאין יבוא עזרי? האבן מיר אויפגעהויבן בעטנדיגע אויגן צום הימל. פון וואו נעמט מען מצות און ווין אויף יום-טוב?

אבער איין טאג, האט אונז אפגעווארט אן איבעראשונג: עס איז אנגעקומען מיט 'שפילטער' (פאסט-דערליווערי) א פעקל פון גרויסווארדיין. דאס פעקל איז געשיקט געווארן דורך אונזער פעטער – מיין מאמע'ס ברודער – דעם פאווער רבי. אין פעקל איז געלעגן אן אוצר: שמורה-מעל לכבוד פסח! די פרייד איז געווען אומגעהויער. א קלייניגקייט? מיר ווועלן זוכה זיין צו האבן כשר'ע מצות אויף פסח. בליץ שנעל האבן מיר אויסגעריניגט די שטוב, געגומען טישן פון בית-מדרש, אויסגעלייגט די פסח'דיגע ברעטער צוזאמענשטעלנדיג א פראוויזארישע מצה-בעקעריי. שכנים זענען געקומען העלפן מיט קנעטן און באקן, און עס איז געווען פארן גאנצן הויף מצה אויף פסח.

פיין, מצה איז שוין דא. אבער וואס איז מיט א שטיקל פלייש לכבוד יום-טוב? הינער, אין יענע אומשטענדן איז געווען כמעט אוממעגליך צו דערגרייכן.

פסח אן פלייש?? פסח אן שמאלץ?? – קען דען אזוינס געמאלט ווערן?

אין אזא פאל, שיקט מען מיך – די משפחה איינקויפערין, אריבערגיין צום נאנטן דארף. פילייכט וועל איך דארט עפעס דערגרייכן?

דאס איז געווען נישט א קליינע איינשטעלעניש פאר מיר. אבער פאר אזא צוועק האב איך זייער גערן אינגעשטימט צו גיין, און באגלייט מיט הייסע וואונשן בין איך ארויס אויפן וועג.

וועו איך בין אהיימגעקומען מיט צוויי הינער אין די הענט, איז געווארן יום-טוב; צום ערשט אז איך בין מיטן אויבערשטן׳ס הילף אנגעקומען בשלום. און דערצו, אז עס איז דא פלייש און שמאלץ אויף יום-טוב!

דער לעצטער סדר מיט׳ן טאטן

מיר זענען געווען העכסט צופרידן. ענדליך איז שוין פאראן מצות, פלייש איז אויך דא, ברוך השם. אבער איין זאך פעלט. פעלט זייער אויס.

אונזער פאטער.

מיט א ביטער געלעכטער האבן מיר זיך פארגעשטעלט ווי קאמיש וועט עס זיין, וועו מיר וועלן פייערן א סדר נאכט לכבוד דעם ׳זמן חירותנו׳, וועו אידן זענען באפרייט געווארן פון זייער קנעכטשאפט אין מצרים וואו זיי האבן געארבעט שווער און ביטער, גלייכצייטיג וועו אונזער פאטער זעלבסט געפינט זיך אין גלות און קנעכטשאפט...

אבער עטליכע טעג פאר פסח איז אויך דאס אומערווארטענע געשען: דער טאטע איז ערשינען ביים שוועל!

זיין אומגעראכטענע ערשיינונג האט אונז אריינגעבראכט א שיין אין די טונקעלע אומשטענדן. נאך דריי מאנאטן זיך נישט זען, נישט וויסן און הערן וועגן אים, מאנאטן פון בענקשאפט און זארג – האט יעצט א שווערער שטיין פארלאזט אונזערע הערצער.

ער האט דערציילט, אז עס איז געקומען א באפעל פון די העכערע פענסטער, אז ווער עס איז העכער אכט-און-דרייסיג יאר, זאל צוריק אהיימגעשיקט ווערן. מיין טאטע איז געווען פון די גליקליכע! אזוי האבן מיר זוכה געווען צו פארברענגען דעם יום-טוב צום לעצטן מאל מיטן טאטן אינאיינעם.

פרק ט

דער געטא אין מאראש-וואשארהעלי

די געלע לאטע • מען זוכט מיידלעך • די מאמע ביים דאקטער • פון אונז פארגעסט מען • אריין אין געטא • מען פלאצירט זיך אין געטא • דער גערודער • כמעט געראטעוועט • די שוהל אלץ שפיטאל • רשות אהיים צו גיין • א באזוך אין שוהל • דער פעטער אין געטא •

די געלע לאטע

פון טאג צו טאג זענען אונזערע אומשטענדן געווארן ענגער און געדריקטער. נאך און נאך צוימען און מויערן פון בייזע גזירות, האבן אונז אפגעטיילט פון דער פרייער וועלט – ווי געפאנגענע אין א פאסטקע, ארומגערינגלט און פארשפארט פון אלע זייטן.

און אט איז ארויס די פרישע גזירה, אז אידן טארן נישט ארויסגיין אויפן גאס אן א געלע 'מגן-דוד' לאטע אנגעשפילקעט אויף דעם קלייד. ווער עס וועט געכאפט ווערן אן דעם – האבן זיי געווארנט – וועט שטרענג באשטראפט ווערן.

מאכטלאזיקייט און פארצווייפלונג געפילן האבן אלעמען באהערשט.

און אזוי-ווי שטענדיג שפראצן אויף אזעלכע אידן וואס נוצן אויס יעדע מעגליכע סיטואציע צו מאכן אפאר גראשן אין דער זייט, זענען אצינד אויך געווען געשיקטע וועלכע האבן זיך צוגעכאפט צו דעם געשעפט, און גאר געמאכט ביזנעס פון די צרות... מיט עפעס אנדערש קען מען דאך נישט האנדלען, זאל מען כאטש פארדינען עפעס דערפון. מיט גרויס אייפער האבן זיי זיך געגומען אויפנייען מגן-דוד'ס, צוגעהאפטן מיט א שפילקע, גרייט צום פארקויפן.

נישט אלע האבן אבער געהאט די מעגליכקייט צו קויפן. מיר למשל, האבן זיך עס נישט געקענט ערלויבן. ביי אונז איז מען ארויף אויפן בוידעם, געזוכט גלעל סחורה. איך האב דערפון אויסגעשניטן מגן-דוד'ס און עס צוגעקלעבט צו יעדן'ס קלייד.

אידן מיטן געלן לאטע

מען זוכט מיידלעך

דער פחד איז אין יענע טעג געווען אומגעהויער. טאג טעגליך פלעגט מען כאפן מענטשן אויף די גאסן און זיי פארשלעפן צו דער ארבעט. דערפאר איז מען כמעט נישט ארויס פון שטוב, אויסער אין גאר וויכטיגע פאלן. אפילו אין הויז זעלבסט האט מען זיך פארשפארט אונטער שלאס און ריגל, וועלנדיג זיך באשיצן דאס מאקסימום וואס מעגליך. יא, מיט אן אפענע טיר, זענען מיר געווען איינגעשטעלט.

איין מאל, האבן מיר פארגעסן און געלאזט אפן דעם טויער פון הויף. מיטאמאל באווייזן זיך צוויי פארשוינען, וועלכע האבן ווי עס שיינט, וואלונטירט פאר דער אונגארישער ארמיי. זיי האבן געזוכט מיידלעך וועלכע זאלן באדינען פארוואונדעטע סאלדאטן אין שפיטאל. זייער בליק איז געפאלן אויף ראכיל'ען, דער פעטער ר' מאיר'ס טאכטער, און זיי האבן איהר געפרעגט איר נאמען. זי האט אבער נישט געוואלט ענטפערן, און זיי זענען זיך אוועקגעגאנגען, צו אלעמענ'ס וואונדער.

די מאמע ביים דאקטער

ראכיל האט אבער פארשטאנען אז עס וועט זיך נישט ענדיגן דערמיט, נאר זיי וועלן זיכער פאר'מסר'ן פאר די פאליציי אז זי וויל נישט ארויסגיין ארבעטן. איז זי שנעל געלאפן צום דאקטאר ארויסנעמען א צעטל, אז זי האט אן אלטן טאטן וועמען זי ברויך באדינען, און דערפאר קען זי נישט גיין העלפן די פארוואונדעטע סאלדאטן.

געגנוי ווי זי האט זיך פארגעשטעלט, איז טאקע געשען. קוים זענען אדורך געציילטע מינוטן, ביז עס האבן אריינמארשירט אין שטוב עטליכע דזשאנדארן מיט ביקסן אין די הענט. וועז זיי האבן נישט געזען ראכיל'ען, האבן זיי געמיינט אז זי באהאלט זיך ערגעץ וואו. זיי האבן זיך געוועדעט צו מיין טאטע, דונערנדיג: "וואו איז דיין פרוי?" מיינענדיג אז ראכיל איז ווירקליך זיין ווייב...

צו אונזער מזל איז מיין מאמע טאקע נישט געווען אינדערהיים. זי איז פונקט דאן אויך געגאנגען צו א דאקטאר – נישט דער וואו ראכיל האט זיך געוועדעט – נעמען א צעטל פאר אירע קינדער, אז זיי זענען קראנק און קענען נישט ארויסגיין צו 'לעוועטע'...

לעוועטע – דאס איז געווען א געזעץ, אז קינדער העכער דרייצן יאר, מוזן גיין איין מאל אין וואך רייניגן די קאזארמעס, וואו די מיליטער האט זיך אויפגעהאלטן.

מיין פאטער, פארשטייענדיג אז זיי זוכן ראכיל'ען, האט זיי געענטפערט: "מיין ווייב איז נישט אינדערהיים". ער האט זיי געוואלט ערקלערן וואו זי איז, אבער זיי האבן נישט געוואלט הערן. זיי האבן אים געשלעפט און געוואלט אוועקנעמען... איך בין געשטאנען פון דער זייט דערשראקן, נישט וויסנדיג וואס טוט מען. ביז עס איז מיר איינגעפאלן, און איך האב זיי פארהאלטן דעם וועג, זאגנדיג אז איך וועל זיי ווייזן וואו די מאמע איז געגאנגען.

וואונדער איבער וואונדער; זיי האבן איינגעשטימט.

בין איך ארויס אינאיינעם מיט די רשעים. זיי האבן מיר געהייסן גיין פאראויס, און זיי זענען נאכגעגאנגען אונטער מיר.

מיין הארץ האט ווילד געצאפלט. 'וואס גייט זיין דער קומענדיגער שריט?' האב איך צו מיר געקלערט מיט שרעק.

גייענדיג האב איך ערקלערט פאר די דזשאנדארן, אז די מאמע איז געגאנגען צום דאקטאר, נעמען א צעטיל אז אירע קינדער קענען נישט ארויסגיין צו לעוועטע. איך האב זיי אזוי געזאגט, הגם איך האב גאנץ גוט געוואוסט אז זיי זוכן נישט די מאמע, נאר ענדערש ראכיל'ען.

אנקומענדיג צום דאקטאר, איז שוין דארט די מאמע נישט געווען. די זעלנער האבן העפליך סאלוטירט ווי עס פאסט פאר א מיליטערישער דאקטאר. איך האב שנעל א פרעג געטון: "איז מיין מאמע דא געווען?" דער דאקטאר האט צוגעשטימט: "יא, זי איז דא געווען".

אויפן וועג אהיים האבן די דזשאנדארן מיר באגלייט. מיין טאטע איז געווען העכסט צופרידן מיך צו זען לעבעדיג און גאנץ. אזוי זענען מיר בדרך נס פטור געווארן פון די צרה, בסייעתא דשמיא.

פון אונז פארגעסט מען

דערווייל רוקט זיך אונטער די צייט פון אולטימאטום. צוביסלעך הויבט מען אן צוזאמענעמען אלע משפחות וועלכע פארמאגן נישט קיין אונגארישע בירגער-רעכט. מיר האבן געציטערט; דער פאטער איז דאך אויך נישט קיין אונגארישער. יעדן טאג קענען אנקומען דעטעקטיוון – געהיים פאליציאנטן, און הייסן זיך פאקן צום וועג. מיר האבן געלעבט אין א שרעקליכן פחד פאר אט דעם מאמענט!

טאג טעגליך האבן מיר געהערט אדער געזען נאך משפחות, וועלכע מען האט געפונען און דעפארטירט.

איין טאג, בין איך צופעליג אדורכגעגאנגען דעם דערנעבנדיגן הויף. און אט זע איך ווי עס שטייען דארט עטליכע פאליציי דעטעקטיוון, און א פאניק הערשט ביי די פאמיליע. מען גייט אריין און ארויס פון הויף, מ'טראגט און מען שלעפט ארויס זאכן פיבערהאפטיג. עס טוהט זיך א געווויינערייי, א יללה.

איך בין גראד אהיימגעגאנגען, און געמאלדן מיינע עלטערן: "גרייט זיך! ווארשיינליך זענען מיר די קומענדיגע אויף די ליסטע!"

אזוי האבן מיר געווארט דערשראקענע אויף אונזער שיקזאל, ווי אן אנגעקלאגטער וואס זיין פסק איז שוין פארזיגלט אין געריכט. עס גייט דורך איין טאג און נאך א טאג, אבער מערקווירדיג! קיינער קומט נישט! ווי עס שיינט האט דער באשעפער אנדערש געוואלט. א נס האט דא פאסירט, מסתמא. זיי האבן פשוט פארלוירן אדער פארזען אונזערע פאפירן!

אריין אין געטא

דריי וואכן נאך פסח תש"ד, איז ארויס דער שטרענגער באפעל, אז אלע אידן מוזן זיך פארזאמלען אויסערן שטאט, צו א באשטימטער געטא, וואס איז געווען א גרויסע געביידע פון א ציגל פאבריק.

דער ציגל-פאבריק איז געווען אן אלטע אפגענוצטע געביידע, אינדרויסן פון שטאט, אן קיין פענסטער. אינעווייניג

איז עס געווען אפגעטיילט אויף צימערן, מיט וועגט פון ציגל. די ציגל איז געווען אזוי אלט, אז נאר אנכאפנדיג עס, האט זיך עס צעברעקלט. קיין געהעריגן דאך האט די געביידע אויך נישט פארמאגט, און ביי יעדן רעגן איז אלעס דורכגענעצט געווארן. שפין-געוועב איז געווען דארט א רוטינע ערשיינונג, קריכעדיגע ביאקטן זענען געווען בשפע. די איינציגע זאך וואס איז צוגעשטעלט געווארן מיט ברייטקייט...

מען פלאצירט זיך אין געטא

גלייך האט זיך יעדער איינגעארדנט א ווינקל, אראפגעלייגט דאס ביסל האב און גוטס. טייערע זאכן ווי צירונג, לייכטער און נאך, האט מען שוין פריער באהאלטן, איידער מען איז ארויס צום געטא. מיר, האבן איבערגעגעבן אונזערע ווערטפולע חפצים – צווישן זיי אונזער טאטנ'ס טייערער ירושה בעכער – פאר אונזער שכן, אן ערליכער גוי, אן אינדזשענער. אין געטא האט מען מיטגעברענגט נאר די סאמע וויכטיגסטע זאכן צום לעבן.

די מענער האבן ארומגעגראבן א קאנאל וואו די וואסער זאל אריינרינען. ווי אויך האבן זיי אויסגעגראבן א גרוב און עס פארדעקט מיט א ברעט, צו דינען אלץ קלאזעט – וואס האט פארשטייט זיך, נישט געשאפן קיין ספעציעל איינגענעמער גערוך. אבער עפעס בעסער'ס איז נישט געווען.

איין ווינקל פונעם פאבריק, האט מען אפגעטיילט פאר א בית-המדרש. דארט האט מען געדאוונט, געלערנט און

אנגעהאלטן מיטן אידישן לעבן אויך אונטער יענע אומשטענדן.

דורכן גאנצן טאג, האט מען גארנישט געטאן. געזעסן געפאנגענע, אין ענגשאפט און געדרענג מיט פארלייגטע הענט. אויך וואו זיך ארומצודרייען איז נישט געווען. געגעסן אויף די ערד, וועלכע איז געווען אויסגעלייגט מיט בעט געוואנט – אויב עס איז געווען וואס צו עסן; געשמועסט אויפן 'בעט' און געשלאפן אויפן 'בעט'. אזוי האט מען דארט פארברענגט כמעט דעם גאנצן טאג.

דער געזודער

די אומשטענדן זענען געווען געפערליכע. קינדער האבן כסדר געווויינט. זיי זענען געווען קאלט און הונגעריג, און די מאמע'ס האבן נישט געקענט העלפן – אויסער מיטווויינען צוזאמען מיט זיי. מיר האבן געלעבט ערגער ווי די חיות אין וואלד, און דאס אלעס אונטער א שטרענגע באוואכונג, פיר-און-צוואנציג שעה אין טאג.

פארשטייט זיך, אז אונטער אזעלכע אוממענטשליכע אומשטענדן, זענען אסאך פארקיהלט און קראנק געווארן – און מיר האבן קיין מיטל נישט געהאט מיט וואס צו העלפן אדער פארלייכטערן זיי. ניטאמאל קיין ווארעמע טיי איז געווען צום געפינען. ווער רעדט וועגן אספירין, טיילענאל. אפילו טראכטן דערוועגן איז נישט איינגעפאלן. א פארלוירנקייט און פארצווייפלונג האט אלעמען באהערשט.

הונדערטער מענטשן, מענער, פרויען און קינדער, וואוינען צעקווועטשט, צוזאמגעפרעסט אין א ענגע,

פארלאזטע געביידע, אן קיין טירן און פענסטער, קאלט, אינאיינעם מיט קריכעדיגע בייסענדע באשעפענישן; מענטשן זענען קראנק. קינדער זענען הונגעריג, ווייענדיג, אן די מינדעסטע געברויכן. ווער רעדט וועגן געהעריגע קליידונג, עסן אדער טרינקען. נישטא וואו זיך צו רירן. עס טוהט זיך א געוויינערייַ, א טומל. ביינאכט, קען מען קוים איבענעכטיגן אויף אזא געלעגער. און אז עס לאזט זיך אראפ א רעגן...

כמעט גערעטעוועט

יוסף דער זוהן פון מיין פעטער הרה"צ רבי מאיר דער טורבינויער רבי, איז נאך פארן אויסברוך פון קריג פארשיקט געווען קיין מאנקא-טאבאר, וואו ער האט שווער געארבעט. איינמאל, ווען ער האט באקומען אורלויב, איז ער אהיימגעגאנגען. ווי פארוואונדערט איז ער געבליבן ווען ער איז צוגעגאנגען צום טויער פון שטוב און עס געטראפן פארשפארט! ער גייט אריין, קוקט זיך ארום, קיינער איז נישטא... ער קלאפט אן ביי א גוי'אישן שכן, און דערוואוסט זיך אז מען האט צונויפגעזאמלט אלע אידן פון שטאט, און אפגעפירט צו א געטא אויסערן שטאט.

הערנדיג דאס, איז ער געקומען צו פארן צום געטא, און זיענדיג וואס דארט קומט פאר האט ער באשלאסן אז ער גייט נישט צוריק צו דער ארבעט. ער בלייבט אינאיינעם מיט די משפחה. דער באשלוס איז פארשטייט זיך, געווען א געגרייזטער, און ס'האט אים געקאסט מיטן לעבן. יוסף איז ליידער אומגעקומען צוזאמען מיט אלעמען. זייער מעגליך, אז ווען ער וואלט צוריק געגאנגען וואלט ער זיך גערעטעוועט. אבער אזוי האט מען פון הימל צוגעפירט.

די שוהל אלץ שפיטאל

וויבאלד די צאל קראנקע איז אלץ געשטיגן, און עס איז פאר זיי געווען א געפאר צו בלייבן אונטער אזעלכע אומשטענדן אינעם ענגן געטא, האט מען באשטימט די גרויסע שטאטישע שוהל אלס צייטווייליגער שפיטאל.

דער פעטער ר' מאיר – טורבינויער רבי, איז געווען זייער שוואך, און וויבאלד די אומשטענדן אין געטא האבן אים נישט צוגעגעבן געזונט, איז ער אויך אפגעפירט געווארן צום שטאטישן שוהל, צוזאמען מיט אלע קראנקע.

רשות אהיים צו גיין

אין געטא זעלבסט, ווערט דער מצב אלץ מער געדריקט. עס לאזט זיך אויס אויך דאס לעצטע ביסל שפייז. עס נויטיגט זיך נאך און נאך געברויכן וועלכע מען האט נישט אויסגערעכנט פון פאראויס און זענען וויכטיג צום לעבן. דאס וואס מען האט מיטגעברענגט פונדערהיים קלעקט שוין נישט. נישטא קיין ברירה, האבן עטליכע אידן באשלאסן, זיך איינגעשטעלט און געבעטן ערלויבעניש פון די וועכטער צו לאזן גיין אומקוקן זיך אין די ליידיגע הייזער אויסערן געטא, פילייכט איז עפעס געבליבן צו ברענגען פאר די נויטבאדערפענדע אין געטא. די וועכטער האבן איינגעשטימט, אבער נאר ביז צען מענטשן, נישט מער!

איך בין געווען איינע פון די צען.

אונטערן באגלייטונג פון עטליכע וועכטער, וועלכע זענען געשטעלט געווארן צו היטן איבער אונז, לאזן מיר זיך ארויס פון געטא אויפן וועג צום אידישן קווארטל. מיר

די שוהל אין מאראש-וואשארהעלי

גייען אריין אין די הייזער און שלעפן צוזאמען אלעס וואס מיר קענען, מיט האפענונג צופרידן צו שטעלן די וואַרטנדיגע אידן אין געטא.

איינער פון אונז האט באקומען פון זיין גוי'אישע שכנה צוויי ליטער מילך! דער איד האט אויפגעלויכטן און זיך געשפירט גליקליך. אזא מציאה, ענדליך וועט ער שוין האבן עפעס צו שפייזן זיינע פארהונגערטע קינדערלעך. זיי וועלן זיך קוויקן דערמיט!

א באזוך אין שוהל

זייענדיג שוין אין שטאט, האב איך געבעטן ערלויבעניש פון די וועכטער, צו גיין באזוכן דעם פעטער, וועלכער געפינט זיך אין די שטאטישע שוהל. צום אנפאנג האט ער מיר קאטעגאריש אפגעזאגט. אבער נאכדעם ווי איך האב זיך שטארק איינגעבעטן, האט ער איינגעוויליגט און מיר ערלויבט באזוכן דארט פאר פינף מינוט!

עס איז געווען א שוידערליכע בילד צו זען, ווי די קראנקע מוטשען זיך נעבעך, ליידענדיג פון הונגער און קעלט און קיינער קוקט זיך נישט געהעריג אום אויף זיי. מיין הארץ איז אויסגעגאנגען פאר רחמנות.

דער איד וועלכער האט באקומען פון זיין שכן די מילך, האט אראפגעגאסן אביסל אין א גלאז, און מיר געשיקט עס איבערגעבן פארן פעטער. איך האב אזוי געטאן. אבער דער פעטער האט קיין אנדער זארג נישט געהאט, נאר געוואלט וויסן צי איך בין געווען ביים מעלקן! אן צווייפל האב איך זיך אנגערופן: "יא, יא פעטער. זיכער בין

איך דארט געווען, טרינק און זאל זיין צום געזונט". איך האב געוואוסט אז דאס איז פיקוח-נפש, און איך מוז עס טאן כדי ער זאל וועלן טרינקען.

דער פעטער אין געטא

מיר זענען צוריק געפירט געווארן צום לאגער, מיטברענגענדיג "סחורה" פארן עולם. איך האב מיך ספעציעל געפריידט אז איך קען מיטברענגען אויך א גרוס פונעם פעטער.

איין רעגנדיגער טאג, גייענדיג אין הויף פון געטא, זעה איך צו מיין גרויס שטוינונג – נישט מער און נישט ווייניגער – דעם פעטער בכבודו ובעצמו, ווי ער זיצט אינדרויסן אויף א באנק...

'ווי קומט ער אהער? ווער האט אים אהערגעשלעפט???' איך האב מיך זייער געוואונדערט. 'ווער ווייסט ווי לאנג ער זיצט שוין דא אזוי?' – עס האט מיר אנגעכאפט א רחמנות געפיל, זעענדיג ווי דער פעטער זיצט אויף א באנק אונטער א גאס רעגן, וועדנדיג דורכגענעצט פון קאפ ביז פיס.

צוקומענדיג נענטער, דערציילט מיר דער פעטער, אז מען האט באשלאסן צוריקצוברענגען אלע קראנקע פון שפיטאל. וועז מען איז אנגעקומען, האבן זיי אים דא אוועקגעזעצט. און וויבאלד ער קען דאך נישט גיין אליין, איז ער געבליבן זיצן...

איך האב זיך נישט געקענט באהערשן און אויסגעבראכן אין א געוויין. אבער דער פעטער, וועלכער האט מקבל

געווען יסורים באהבה, האט מיר בארואיגט: "נו, נו, גענוג, הער אויף צו ווינען". איך בין שנעל געלאפן צו מיינע עלטערן, און זיי דערציילט אז דער פעטער איז דא. מיר האבן אים אריינגענומען, אויסגעבעט א געלעגער נעבן אונז. זיין טאכטער ראכיל, האט זיך געפונען אין אן אנדערן געטא, ביים צווייטן עק שטאט, א שטייגער ווי אונזערער, מיט די זעלבע 'באקוועמליכקייטן'.

פרק י

דער שוידערליכער וועג

שבועות תש"ד • אוועק מיט די מילך • אכציג אויף יעדע וואגאן • דער שוידערליכער וועג • "וער ווייסט צו מיר וועלן זיך נאך זען?!" • איבעראשענדע באגעגעניש •

שבועות תש"ד

דער ביטערער טאג איז געקומען. אין דעם ערשטן טאג שבועות זענען הונדערטער אידן, אנשים נשים וטף, דעפארטירט געווארן פונעם מ. וואשארהעלי'ער געטא.

מען האט אנגעזאגט יעדן, מיטצונעמען נאר וואס עס איז נויטיג פאר דעם וועג. די איבעריגע זאכן וועלן זיי שוין נאכשיקן...

יעדער האט זיך געזומען גרייטן, איינגעפאקט דאס וויכטיגסטע, און זיך ארויסגעלאזט צו דער באן-סטאנציע.

מענער, פרויען און קינדער, יונג און אלט. אלעס האט מארשירט איבער די גאסן, אונטער א שווערע וואך פון זעלנער. פון די זייטן זענען געשטאנען די גוי'אישע איינוואוינער, און זיך צוגעקוקט מיט אפענע פרייד; ענדליך ווערט מען שוין פטור פון די אידן.

די זעלנער האבן געדונערט: "שנעלער, שנעלער". עס איז אבער נישט געווען אזוי איינפאך. עלטערע אידן און קליינע קינדער האבן נישט געקענט גיין אליין. אויסער די פעקלעך וועלכע מען האט געשלעפט, האט מען אויך געדארפט האלטן די קליינע אין די הענט. זיי האבן געווויינט און פארפירט, אבער עס איז נישט געווען קיין צייט זיך אפצוגעבן מיט זיי. אויב מען איז געבליבן שטיין פאר א מינוט, האט מען געכאפט א זעץ איבערן קאפ, מיט א ביקס.

אוועק מיט די מילך

נאנט צו מיר, איז געגאנגען די טאכטער פון דעם נעאלאגישער אויבער-ראבינער. זי איז געווען א קינדער

דאקטארין פון פאך אויס. אויפן וועג איז זי געגאנגען האנט ביי האנט מיט איהר אייניציגע טאכטער. א גוי׳טע וועלכע האט איהר געזען, האט רחמנות באקומען, און איהר דערלאנגט א טעפל מילך, זי זאל עס געבן פאר איהר טאכטער.

די אויסגעדארשטע מיידל נעמט דאס טעפל, דערנענטערט עס צו איר מויל – צו טרינקען. אבער דא קומט אונטער פלוצלינג א דזשאנדאר, מיט א קאלטבלוטיגקייט כאפט ער אראויס דעם טעפל פון אירע הענט, און שליידערט עס אראפ צו דער ערד... דאס קינד נעבעך, האט אויסגעבראכן אין א היסטעריש געוויין. קיינער האט איר נישט געקענט בארואיגן.

אכציג אויף יעדע וואגאן

אנגעקומען צום באן זענען מיר נישט טויט נישט לעבעדיג, אויסגעמוטשעט און מיעד. יעדער האט זיך גענואלט האלטן צוזאמען מיט די משפחה, אבער אונטער אזעלכע אומשטענדן איז דאס געווען זייער שווער. די דזשאנדארן האבן געשטויסן און געבריקעט, שרייענדיג ווילדע קולות אויף די אומבאהאלפענע אידן.

די רשעים האבן ווילד ארויפגעפאקט אכציג אידן אויף יעדן וואגאן, זיך נישט רעכענדיג מיט משפחה אדער פריינד. אפגעציילט אכציג, און אפגעשטעלט דעם שטראם פון די מענטשן. נישט קוקנדיג אז אויף דעם וואגאן האט מען ארויפגעשטופט א קליין קינד און די מאמע איז געבליבן אין דרויסן. אכציג איז אכציג.

אידן אנקומענדיג קיין אוישוויץ מיטן באן

אידן ווארטנדיג אויף זייער גורל ביים אנקומען קיין אוישוויץ

אינעווייניג איז געווען ענג און צושטופט, ווי הערינג אין פעסלעך. מען האט זיך נישט געקענט רירן. איין קליין פענסטערל איז געווען ביים עק פונעם וואגאן, ארומגענומען מיט אייזענע גראטעס. פון צייט צו צייט האט מען געהערט געשרייען פאר הילף, אבער אומזיסט. ווער האט דען געקענט העלפן? אפילו קיין וואסער צו דערמינטערן די פאר׳חלש׳טע – איז נישט געווען. מאנכע האבן געפילט ווי זיי טרעטן, פשוט און פראסט, אויף קערפער׳ס פון מענטשן. אבער מען האט זיך נישט געקענט קימערן דערפון. אין די אומשטענדן, איז קיין וואונדער, אז קומענדיג קיין אוישוויץ זענען שוין אכציג לעבעדיגע מענטשן – אין קיין וואגאן נישט געבליבן.

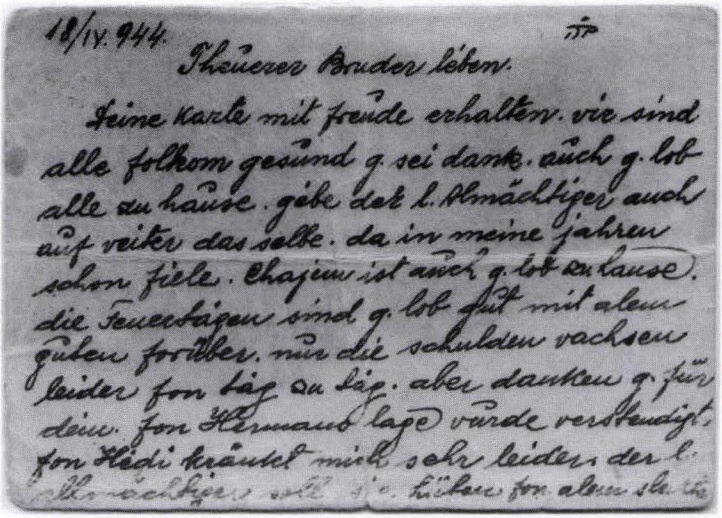
דער שוידערליכער וועג

אין דער זייט פון וואגאן, איז געשטאנען א קובעל געאייגנט פאר מענטשליכע געברויכן. דאס האט נישט בעסער געמאכט די לופט. מען האט געמוזט אויסהאלטן דעם שווערן גערוך.

גאנצע פיר טעג האבן מיר מיטגעמאכט די שוידערליכע נסיעה, וועלכע איז א גאנצער פרק אין מסכת גיהנום – ביז מיר זענען ענדליך אנגעקומען צום טרויעריג-בארימטן לאגער – אוישוויץ.

"ווער ווייסט צו מיר וועלן זיך נאך זען?!"

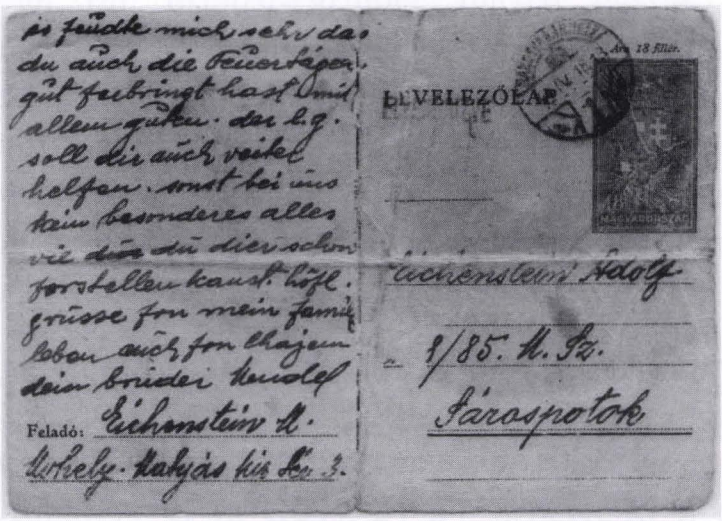
צו אונזער מזל, זענען מיר אנגעקומען בייטאג. מיר האבן זיך אביסל בארואיגט, ווייל ביינאכט, איז באוואוסט געווען פאר די שווערסטע אומשטענדן אנצוקומען קיין

18/IV. 944.

Theuerer Bruder lieben.

Deine karte mit freude erhalten. wir sind alle folkom gesund g. sei dank. auch g. lob alle zu hause. gebe det l. Almächtiger auch auf weiter das selbe. da in meine jahren schon viele. Chajem ist auch g. lob zu hause. die Feuertägen sind g. lob gut mit alem guten forüber. nur die schulden vachsen leider fon täg zu täg. aber danken g. für dein. fon Hermann lage wurde verstendigt. fon Hedi kränkelt mich sehr leider, der l. Almächtiger soll sie. hüten fon alem shlechten

es freüdte mich sehr das du auch die Feuertägen gut farbringt hast mit allem guten. der l.g. soll dir auch weiter helfen. sonst bei uns kein besonderes alles wie dir du dier schon forstellen kanst. höfl. grüsse fon mein famil leben auch fon Chajem dein brüder Rudolf

Feladó: Eichenstein R.

Lőrinc. Kalyás köz 3.

LEVELEZŐLAP

Eichenstein Adolf

9/85. H. Sz.

Várospotok

א פאסט-קארטל וואס מיין טאטע הה״צ רבי מענדל אייכענשטיין הי״ד זידיטשובער רבי פון וואשארהעלי האט געשריבן צו זיין ברודער הר״ר אברהם ז״ל קיין מונקא-טאבאר. עס איז געשריבן אויף דייטש צוליב דעם וואס אלע בריוון זענען צענזורירט געווארן. ער שרייבט: **״דער יו״ט איז גוט פאריבער, די חובות וואקסן. חיים איז אין דער היים, פון הערשל איז מען געווארן פארשטענדיגט, און פון חי׳ קרענקט אונז זער״** [ווייל זי איז פארכאפט געווארן פון גאס און איז געווארן אוועקגעפירט].

אוישוויץ. גלייך האט מען געעפנט די טירן און ארויסגעטריבן דעם עולם אונטער בארבארישע קלעפ און געשרייען.

"וואר ווייסט צו מיר וועלן זיך נאך אמאל זען!?" האט זיך מיין מאמע ע"ה אנגערופן.

מיר האבן נישט געוואוסט ווי גערעכט זי איז דאן געווען.

איבעראשענדע באגעגעניש

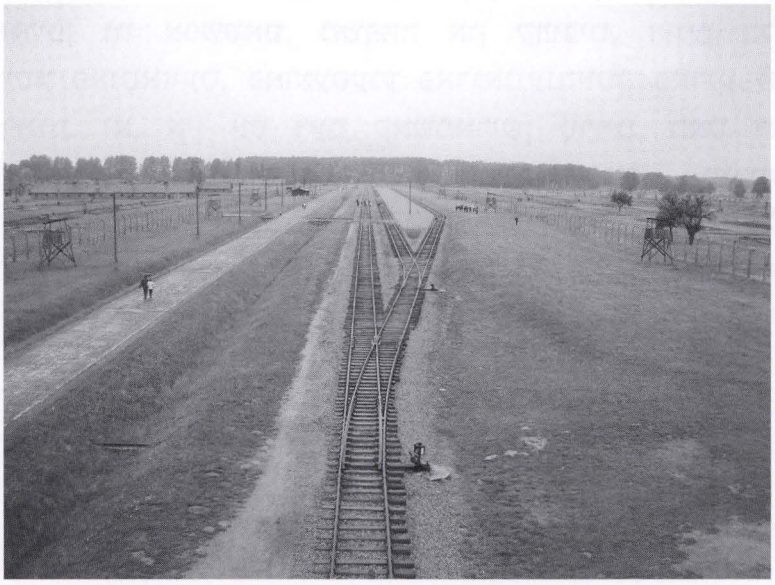
נאכדעם וואס די דייטשע רשעים האבן אונז איינגעטיילט צו גרופן פון פופציג פערזאן פער גרופע, איז געקומען דער טרויעריג-בארימטער וועלט'ס מערדער, ד"ר מענגעלע ימח-שמו. אזוי שטייענדיג מיט איין פוס אויפן בענקל, האט ער אנגעוויזן מיט זיין שטעקעלע פאר יעדן איינעם, רעכטס אדער לינקס. מיין מאמע ע"ה, האט ער געשיקט אויף לינקס, גראד צו די גאז-קאמערן. השם-ינקום-דמה. און איך ווערנדיג פארשיקט אויף רעכטס, צו די ארבעט, בין געווען פון די גליקליכע...

אנקומענדיג, האט מען אונז איינגעטיילט אין בארקן, וואו מיר האבן זיך פלאצירט, בעסער געזאגט צוזאמענגעקוועטשט. נאך איידער איך האב געהאט די געלעגנהייט זיך צו אריענטירן, בין איך אראפגעפאלן א מידע און איינגעשלאפן.

אויפשטייענדיג האב איך געהערט, אז עס איז אנגעקומען א פרישער טראנספארט פון מאראש-וואשארהעלי, מיין היים-שטאט. אינטערעסירנדיג זיך, האב איך געהערט

די בארַאקן אין אוישוויץ

די באן שינעס אין אוישוויץ

אז מיין קוזינע, ראכיל לייפער, דער פעטער ר' מאיר'ס טאכטער איז צווישן די אנגעקומענע.

איך האב זיך דאן פאראייניגט מיט איר, און מיר האבן זיך נישט אוועקגעגירט איינע פון די צווייטע.

איין טאג נאכן ציל-אפעל, זענען מיר געגאנגען שפאצירן. גייענדיג, האבן מיר אנגעטראפן צוויי מיידלעך, און אנגעהויבן שמועסן צווישן זיך. מיטאמאל, זענען מיר שטארק איבערראשט געווארן, הערנדיג וועך זיי זענען.

מיר האבן זיך איבערגעבליקט פארוואונדערט, דערשטוינט, און נישט געקענט גלויבן; אין סאמע טיעפסטן אפגרונד, וואו אידישע בלוט גיסט זיך ווי וואסער, וואו מענטשן'ס לעבן איז נישט ווערד קיין גראשן, וואו אזעלכע באגריפן ווי אפשטאם, משפחה און קרובים, זענען בלויז ווייטע פאנטאזיעס, פארגעסענע פארגאנגענהייטן, פארנעפלטע זכרונות. יא, אין אט דעם קאשמארישן טרוים, האט דאס אוממעגליכע פאסירט. מיר האבן זיך ווירקליך צוזאמענגעטראפן מיט משפחה מיטגלידער, מיט אונזער בלוט און פלייש. **א פונק פון טרייסט האט אויפגעשיינט אין פינסטערן לייבן גרוב.**

פרק יא

דאס לעבן אין אוישוויץ

די ברעטער ברעכן זיך • גניבות אין לאגער • נאך קרובים • דער סדר היום אין אוישוויץ • באגעגענישן צווישן ביידע לאגערן • אומגעקומען ביי די דראטן • געפאקט ביי די גניבה • די באהעלטענישן • אונזער פארדינסט • בלאק שפערע • נאך מענטשן קיין אוישוויץ •

די ברעטער ברעכן זיך

חייטשא דערציילט ווייטער:

ווי געשמועסט, זענען מיר, איך מיט פייגי אריבער צום אנדערן באראק, צוזאמען מיט יענטי און ראכיל. דער נייער באראק איז געווען עטוואס בעסער פונעם פריעדיגן. די אויפזעערין דארט איז געווען א בעסערע, נישט צופיל געפייניגט. אויך איז מען דארט נישט געשלאפן אויף דער ערד, נאר אויף שטאקן, איינס העכער די אנדערע, ווען בלויז דינע האלצענע ברעטער טיילן אפ צווישן די שטאקן. די שטאקן זענען אבער געווען שוואך געבויעט און אומפארזיכערט, אזוי אז צומאל האט זיך א ברעט אונטערגעבראכן, אראפפאלנדיג אויף די מיידלעך וועלכע זענען געשלאפן אונטער דעם.

אין אזא פאל, האט מען אביסל פונאנדערגעשפרייט די איבעריגע ברעטער, כדי עס זאל נישט זיין קיין לאך אינדערמיט און מען זאל קענען דארט שלאפן. פארשטייט זיך אז דאס האט געשאפן לעכער און שפאלטן צווישן די ברעטער, און שלאפנדיג האבן זיך די הארטע ברעטער אריינגערוקט אינעם קערפער, און מען איז געווארן צעקראצט און צעריבן. אבער וועמען האבן געקימערט די קלייניגקייטן?

גניבות אין לאגער

אמאל, קומט צו א מיידל פון אן אנדערן בלאק צו יענטי'ן, און דערציילט איר מיט א ווייענדיגע שטימע, אז ויבאלד מארגן גייט פארקומען א סעלעקציע אין איר בלאק,

און זי האט זייער מורא דערפאר, דעריבער וויל זי איבערשלאפן מיט אונז די נאכט. מיר האבן רחמנות געהאט אויף איר, און זיך צוזאמענגעשטופט, מאכנדיג פאר איר פלאץ איבערצושלאפן.

ווי מיר זענען אויפגעשטאנען אינדערפרי, האבן מיר זיך דערזען, אז דאס מיידל איז פארשוואונדן, און צוזאמען מיט איהר א שטיקל ברויט, ווי אויך א שטיקל קאָץ וואס יענטי האט זיך פון ערגעץ-וואו פארשאפט... דאס איז געווען אין לאגער א יקר המציאות. ווי עס שיינט, איז דאס מיידל נעבעך יעדע נאכט ארומגעלאפן צו אן אנדערן בארק, מיט א ענליכע מעשה...

נאך קרובים

אין א צייט ארום, האט זיך אנגעשלאסן צו אונזער גרופע נאך א מיידל, מלכה רייזל וואלדמאן, [איר טאטע'ס טאטע, רבי אלעזר אלימלך וואלדמאן ז"ל פון בארדיוב, איז געווען א ברודער מיט פייגי'ס מאמע, די פאוועך רביצין ע"ה]. – פונקטליך ווי אזוי מיר האבן איר אנגעטראפן, געדענק איך נישט. שטענדיג האבן מיר פינף זיך געהאלטן אינאיינעם, און מ'האט אונז אפילו געגעבן א צונאמען: "דער פינפטלינג". דער נאמען האט אונז באגלייט דורכאויס אונזערע אלע מיטמאכענישן וואס מיר האבן אלע איבערגעלעבט אינאיינעם.

יעדן טאג ביים צייל-אפעל, ווען מען האט געדארפט שטיין פינף אין א רייע, זענען מיר "דער פינפטלינג" געשטאנען אין די זעלבע רייע, שפעטער האבן מיר

געטרינקען פונעם זעלבן שיסל די שווארצע קאווע, און ביינאכט געטיילט זיך מיט דעם זעלבן ברויט.

דארט אין אוישוויץ, האב איך געטראפן נאך א מומע, מיין מאמע'ס שוועסטער, סאשע שיף פון שימלוי. זי האט ליידער נישט זוכה געווען צו קיין קינדער, טראץ דעם וואס זי האט געהאלטן אסאך יאר נאך די חתונה. דווקא פארן דעפארטירן איז זי אויפגעראכטן געווארן. צום אנפאנג איז זי געשיקט געווארן רעכטס, צווישן אלע ארבעט-פעאיגע. אבער נאך עטליכע חדשים, האט מען ביי א סעלעקציע אין לאגער איר אפגעשיקט צו די גאז קאמערן. השם ינקום דמה.

דער סדר היום אין אוישוויץ

אינעם אוישוויץ לאגער האבן מיר כמעט גארנישט געטאן דורכן טאג. דעם ערשטער האלב טאג, איז מען געווען פארנומען מיטן צייל-אפעל, דערנאך האט מען געגעבן צו שלינגען שווארצע קאווע. עטליכע שעה דערנאך, איז שוין ווידער געווען א צייל-אפעל, און דאן האט מען געטיילט א שטיקל ברויט מיט זאמדיגע זופ.

די איבעריגע פאר שעה וואס מען האט געהאט אביסל צייט, פלעגט מען זיך ארומדרייען געזוכט קרובים, אדער זיך באקאנט געמאכט מיט אנדערע.

די לאגע איז געווען ביטער שווער, מען איז ארומגעגאנגען הונגעריג, עס איז כמעט נישט געווען וואס צו עסן. מיידלעך זענען געשטאנען און גענישטערט ביי די מיסט פון די קאך, צו געפינען עטוואס צו שטילן דעם

הונגער. זעלטן האט מען עפעס געטראפן. דער הונגער איז געווען אומדערטרעגליך.

א גאנצן טאג פלעגן מיר שמועסן און פאנטאזירן וועגן רעסיפיס פון פיינע דעליקאטעס, וואס מען וועט קאכן וען מיר וועלן באפרייט ווערן. איך, האב זיך נישט פארנומען מיט אזעלכע טרוימען; אין דעם שרעקליכן הונגער, איז מיין זיסטער וואונש געווען, צו באקומען א גאנצן לעבל ברויט פאר מיר אליין, און נישט מוזן זיך טיילן מיט קיינעם...

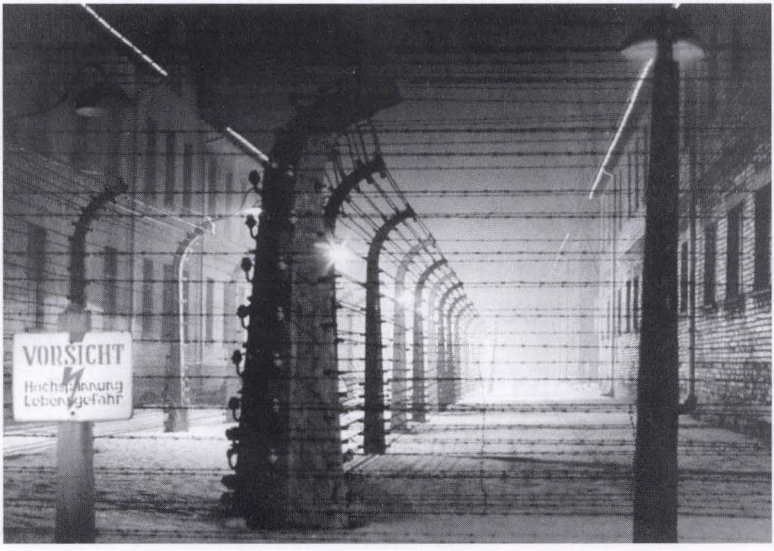
באגעגענישן צווישן ביידע לאגערן

אונזער לאגער איז געווען ארומגענומען מיט עלעקטערישע דראטן, מען זאל נישט קענען אנטלויפן. פונעם לאגער האט זיך געצויגן א שטיקל שטראז, ביז צום מענער לאגער. אויף דעם שטראז פלעגן די דייטשע עס.עס.'ניקעס פארן אויף טרעקלעך פון איין לאגער צום צווייטן. אויך פלעגן די טראנספארטן אנקומען אויף דעם שטראז, און פון דארט האט מען אויסגעקליבן און געשיקט, צו די ארבעט אדער צו די קאמערן. די מענער אין לאגער, זענען געגאנגען אנגעטאן מיט א געשטרייפטן העמד און הויזן, מיט קעשענעס דערין. צומאל פלעגט מיר אנכאפן א קנאה געפיל אויף זייערע קעשענעס, וואס אונז האבן נישט געהאט. א קעשענע וואלט אונז שטארק געקענט צונוץ קומען אין יענע צייט, צו קענען באהאלטן ג'ע'גנב'עטע עסנ'ס אדער אנדערע חפצים.

פון ביידע זייטן פון די לאגערן, פלעגט מען שטיין עטוואס אפגערוקט פון די דראטן, אזוי אז מען האט געקענט אריבערשרייען דעם שטראז איינער צו אנדערן,

קינדער שטיין ביי די דראטן ארום אוישוויץ

די דראטן ארום אוישוויץ מיטן טאוועל צו זיין פארזיכטיג

פרעגן אינפארמאציע, צי מען ווייסט פון עפעס באקאנטע וועלכע געפינען זיך אינעם אנדערן לאגער.

עס איז געווען שוידערליך צו זען ווי מענער שרייען צו זייערע פרויען אויף דער אנדער זייט. אנדערע האבן געשריגן צו זייערע געשווויסטער אדער אנדערע קרובים. אזוי האט מען נעבעך געלעבט אליין, אפגעטיילט פון די משפחה, וועו דער איינציגסטער פארבינדונג איז, אריבער שרייען זיך פון מאל צו מאל.

אומגעקומען ביי די דראטן

איך קען נישט פארגעסן א דראמאטישע, רירנדע סצענע, וועלכע האט זיך אפגעשפילט פאר אונזערע אויגן. געווען איז עס אין א טאג, גייענדיג שפאצירן – ווי אונזער שטייגער – נעבן די דראטן. און אט זעען מיר א ברודער וועלכער האט געפונען זיין שוועסטער אויף די אנדערע זייט פונעם שטראז! די שמחה פון די צוויי איז געווען געוואלדיג. זיי האבן זיך איבערגעשריגן און געשמועסט א לענגערע ווייל.

נאכן שמועסן אביסל, שרייט ער צו איר, אז זי זאל צוריקקומען אויפן זעלבן פלאץ אין א באשטימטע שעה, און ער וועט איר אריבערווארפן א שטיקל ברויט.

די צייט איז געקומען. ברודער און שוועסטער האבן זיך געטראפן, און ווי אפגעשמועסט, האט ער איר אריבערגעווארפן דאס שטיקל ברויט. אבער צו איר אומגליק, האט עס זיך פארהאנקערט צווישן די דראטן! זי האט עס פרובירט נעמען, אבער פלוצלינג... א גרויסער רויעך וואלקן

איז ארויס פון איר מויל, זי איז עלעקטרעזירט געווארן פאר די שאקירנדע אויגן פון איר ברודער, וועלכער איז געשטאנען דארט דערשיטערט און זיך צוגעקוקט ווי זיין שוועסטער איז נעבעך אומגעקומען דורך די שטיקל ברויט, וואס ער זעלבסט האט איר געשיקט, צו שטילן איר הונגער...

מען האט עס גלייך איינגעמאלדן פאר די באאמטע. זיי האבן אויסגעשאלטערט די עלעקטריציטעט, און איר אוועקגעפירט פון דארט. דער ברודער איז נאך אלץ געשטאנען דארט צוגענאגלט, זיך נישט קענענדיג אוועקרירן פון זיין ארט. געקוקט מיט א טרויעריגע בליק ווי מען פירט אוועק זיין אייגענע שוועסטער.

אזלעכע טראגעדיעס און נאך, האבן מיר באגעגנט טאג טעגליך אינעם טרויעריג בארימטן אוישוויץ לאגער, און מיר האבן זייער אפט בייגעוואוינט נאך שוידערליכע סצענעס, וועלכע האבן אוועקגערויבט פון אונז יעדן פיצל געפיל וואס איז נאך פארבליבן אין אונזער גייסט.

געפאקט ביי די גניבה

איין טאג, גייענדיג אזוי שפאצירן מיט יענטי'ן, זענען מיר אנגעקומען צום טויער פון אוישוויץ, וואו עס איז געשטאנען דער אויפשריפט "ארבעט מאכט פריי". דארט האבן מיר געזען א וואגן, אנגעפילט מיט פארשידענע כלים, וואס מען האט צוזאמענגענומען פון די אנגעקומענע וואגאנען. וועז יענטי האט דאס געזען, האט זי זיך ארומגעקוקט און זיכער געמאכט אז קיינער קוקט נישט.

"דו זעסט דעם טעפל", רופט זי זיך אן צו מיר, "דאס דארף אנקומען צו אונז. אזוי, אז ווען עס וועט קומען צום טיילן דאס עסן ביינאכט, וועט מען קענען נעמען זופ פאר אונז עקסטער, האבנדיג די געלעגנהייט זיך צו צוטיילן צווישן "דער פינפטלינג".

פארזיכטיג האט זי ארומגעקוקט, און דאן האט זי א כאפ געטאן דעם טעפל, און מיר האבן אנגעהויבן מאכן פליטה...

פלוצלינג וואקסט אויס ווי פון אונטער דער ערד, א אידישער קאפא, שטעלט זיך פארנט פון אונז, און פרעגט שטרענג:

"וואס האט איר דא אפגעטאן?!"

אויף אזוינס האבן מיר זיך נישט גערעכטן. יענטי איז געווארן רויט ווי א בוריקע; מען האט איר געכאפט ביי די גניבה! זי האט זיך געפילט ווי א שולע מיידל, וועלכע די לערערין האט געכאפט איבערנעמען א פאפיר פון א צווייטע מיידל אינמיטן א פארהער.

א פארשעמטע, האט זי געוויזן דעם טעפל פארן קאפא, ווארטנדיג אויף איר פסק. צו איר גרויס וואונדער, איז דער קאפא געבליבן שטיין און גארנישט געזאגט. מיר זענען געווען דערשראקענע צום טויט, און זיך נישט געקענט רירן פאר שרעק.

פלוצלינג רופט ער זיך אן: "וואס נאך דארפט איר?" יענטי האט זיך מיישב געווען אז דעם טעפל לוינט זיך נישט צו האלטן, ווייל זיי וועלן עס סיי-ווי נישט צולאזן.

האט זי געפרעגט אויב מען קען אויסטוישן דעם טעפל פאר א טרינק-פלאש (קאלאזש). דאס, האט זי געהאפט, וועט מען בעסער קענען באהאלטן. דער קאפא האט צוריק גענומען דעם טעפל, ארויסגענומען פון וואגן א קאלאזש, און עס אונז געגעבן.

ער איז זיך אוועקגעגאנגען, אבער מיר זענען געבליבן שטיין. מיר האבן זיך איבערגעקלערט צי עס איז כדאי זיך איינצושטעלן, און בעטן אויך א מעסערל. מיר האלטן אינמיטן דיסקוטירן, און ווידער קומט אן דער קאפא. דאס מאל שוין אביסל אויפגערעגט: "וואס נאך ווילט איהר פון מיינע זיבעציג יאר?". דאן האבן מיר געפרעגט אויב ער האט פאר אונז א מעסערל. ער האט ארויסגענומען זיין מעסערל פון טאש און דאס אונז געשאנקען.

מיר האבן אים זייער שטארק באדאנקט, און זיך אפגעטראגן פון דארט מיט אן אומשאצבארן אוצר. וואַרשיינליך זענען מיר איצט געווען די רייכסטע מענטשן אינעם גאנצן לאגער! די כלים זענען אונז זייער שטארק צוניץ געקומען.

די באהעלטענישן

טאשן וואו צו אפהיטן די אוצרות, האבן מיר ווי פריער דערמאנט, נישט פארמאגט. דעריבער האבן מיר באהאלטן דאס מעסערל אין די שיך. דעם טרינק פלאש, האבן מיר מיטגענומען וואו אימער מיר זענען געגאנגען. ביים צייל-אפעל, האבן מיר עס נישט געוואלט איבערלאזן אין בלאק. דאס איז געווען צו א גרויסער אוצר איבערצולאזן וואו פרעמדע הענט קענען דערגרייכן. האבן

מיר דאס דערפאר מיטגענומען מיט אונז, און עס באהאלטן אונטערן קלייד. וועו עס איז פארגעקומען א סעלעקציע, און מען האט געדארפט האלטן די הענט אין דער הויך, האט מען דאס געשטופט אונטער די פיס.

אונזער פארדינסט

פארנאכטס האט מען געטיילט פאר יעדע פיר פערזאן – איין ברויטל, גרויס ווי א קליין קאנווערט, מיט א טעלער זופ פאר יעדע צען. די זופ איז געווען זאמדיג, עס האט געקריצט די ציין. מען האט זיך איינגעטיילט די שלינגען אזוי ווי אינדערפרי. די ברויטלעך האבן די שטאבן-דינסטן צושניטן און געטיילט פאר אלע מיידלעך א גלייכע שטיקל. דער סדר איז געווען אז יעדע ברויט האבן זיי צושניטן אויף פינף טיילן, איין חלק האבן זיי אוועקגעלייגט פאר זיך, און די איבעריגע פיר האבן זיי פארטיילט פאר די מיידלעך, יעדע איינע א גראדע שטיקל.

מיר, דער פינפטלינג, האבן געקענט האבן גרעסערע רעפטלעך ברויט פון יעדן. דאס איז געווען צו פארדאנקען אונזער מעסערל. מיר האבן געזאגט פאר די שטאב דינסטן, אז זיי דארפן נישט צושניידן אונזער ברויט, מיר קענען דאס אליין טאן. בעסער זאל זי אונז געבן א גאנצע ברויט פאר פיר פון אונז. די גאנצע ברויט האבן מיר צושניטן אויף פיר חלקים גלייך אויף גלייך, אזוי אז מיר האבן נישט געהאט קיין פינפטל ברויט אזוי ווי אלע לאגער מיידלעך, נאר א פערטל, און מיט די פינפטע מיידל וועלכע האט נאך נישט באקומען איר פארציע, האט געזומען א שטיקל פון די שטאבן דינסטן, צוזאמען מיט יעדן. זי האט טאקע

געהאט א קלענערע שטיקל פון אונז, מיר האבן זיך דעריבער איינגעטיילט, יעדן טאג האט דאס א צווייטע קוזינע באקומען...

בלאק שפערע

פון צייט צו צייט, איז געווען 'בלאק שפערע'. דאס איז געווען ווען עס איז אנגעקומען א פרישע טראנספארט פון מענטשן. דאן האט קיינער נישט געטארט ארויסגיין פון בלאק [פארשטייט זיך, כדי די אנקומענדיגע זאלן נישט באמערקן וואס דא קומט פאר...], מען איז געזעצן איינגעשפארט א גאנצן טאג, אן עסן אדער טרינקען. מיר זענען געווען הונגעריג און דארשטיג, אבער עס האט גארנישט געהאלפן, מען האט קיינעם נישט ארויסגעלאזט!

אויך דא, איז אונז צונוץ געקומען אונזער אוצר. מיר האבן געהאלטן אינעם טרינק פלאש וואסער גרייט פאר אזא פאל, און דערמיט האבן מיר געשטילט אונזער דארשט מיט אפאר שלינג.

נאך מענטשן קיין אוישוויץ

איין אזא טאג ווען מיר אלע זענען שוין געווארן לאנגווייליג, זענען מיר געפאלן אויף א המצאה.

מיר האבן זיך ארויפגעדראפעט איינע אויפן צווייטן, ביז מיר האבן זיך דערשארט צו דעם הויכן פענסטער וואס האט זיך געפונען אויבן, נאנט צום דאך פונעם בלאק, און אזוי האבן מיר ארויסגעקוקט.

עס האט זיך דאן באוויזן פאר אונז א שוידערליכע בילד.

די באן שינעס וואס פירן אריין קיין אוישוויץ

אידן אנקומענדיג קיין אוישוויץ

א פרישע טראנספארט, נאר-וואס אנגעקומען מיט די וואגאנען פון דער פריי. קוים אראפ פון די בהמות לאסט וואגאנען, און מען מאכט סעלעקציעס, מ'טרייבט, מ'פיניגט. מענטשן שרייען, זוכן זייערע קרובים, עס טוט זיך א רעש א געפילדער. מיר האבן געקענט לייענען די מחשבות זייערע. פונקט ווי אונזערע, פאר עטליכע וואכן צוריק: 'מען האט אונז פשוט אריינגענארט, זאגנדיג אז מען פארט צו א גוטן ארבעט'ס פלאץ. די עלטערע וועלן אכטונג געבן אויף די קינדער. ווען מיר וואלטן געוואוסט וואו מיר גייען, וואלטן מיר כאטש געווארענט אנדערע, זיך צו באהאלטן און זיך ראטעווען'.

אבער עס איז שוין געווען צו שפעט.

מיר זענען געשטאנען צוגענאגלט צום פלאץ, זיך דערמאנענדיג ווען מיר האבן דאס אליין געשפירט אויף די אייגענע הויט.

יא, יא, מיר האבן פונקט אזוי אויסגעקוקט מיט אפאר וואכן צוריק, און אריינבליקנדיג אין לאגער, האבן מיר געמיינט אז דאס איז א משוגעים אנשטאלט. מענטשן גייען ארום אן קיין האר און אן קליידער. מיר האבן נישט געטראכט, אז נאך אפאר שעה, קוקן אנדערע אויף אונז, פונקט ווי מיר קוקן יעצט אויף אנדערע...

מיר האבן נישט געקענט גלויבן, וואס מען טוט אלץ מיט מענטשליכע נשמות. מיר האבן די גאנצע צייט געציטערט, אז די בלאק עלסטע זאל זיך נישט פלוצלינג באווייזן און אונז כאפן דערביי.

איין טאג, ווען עס איז געווען 'בלאק שפערע', און מיר האבן ארויסגעקוקט פון פענסטער, האבן מיר געזען א פריש אנגעקומענער טראנספארט, דאס מאל פון א קינדערהיים. די קינדער האבן אויסגעקוקט לוסטיג און פריילעך, ווי די וועלט וואלט געווען זייער'ס. זיי האבן זיך נישט פארגעשטעלט, וואס וועט אין דעם מארגנדיגן טאג מיט זיי געשען. רחמנא-ליצלן.

צומארגנס, איז קיינער פון זיי נישט איבערגעבליבן.

א וואך דערנאך, האבן מיר געזען פון פענסטער'ל, א גרופע ציגיינער, באוואקסן מיט האר, מיט נארמאלע קליידונג, דרייען זיך ארום ווי נישט זיי מיינט מען. אויך פון זיי איז גארנישט געבליבן דעם קומעדיגן צופרי.

אזוי האבן מיר געהאט די פריוילעגיע, יעדעס מאל ביי 'בלאק שפערע' זיך באקענען מיט פרישע גרויליכע געשעענישן, פון טרויעריגן אוישוויץ.

פרק יב

ניסים אין אוישוויץ

מען פירט אוועק פון סאטמאר • געבוירן אויפן באן • די שייס קאמאנדא • מען קומט הערן נייעס • אויסגעקליבן צו די ארבעט • אן אנטלויף פראבע • די לעצטע הכנות • א באגעגעניש מיטן מלאך המות • א פרישע סעלעקציע • זאג ח"י •

מען פירט אוועק פון סאטמאר

אין די שטאט סאטמאר, אין די ארטיגע ישיבה, האט זיך מיין ברודער מאיר געטונקען אין די הייליגע תורה וואסערן, אונטערן אויפזיכט פון דעם סאטמארער רבי זי"ע. אלעס האט אויסגעזען געוועלך. די ישיבה האט זיך געפירט לויט איר שטייגער, און די איינוואוינער האבן אנגעפירט זייער לעבן ווי שטענדיג.

אבער אויך דארט – ווי איבעראל – האבן די צרות ענדליך דערגרייכט. געקומען איז דער טאג וואס מען האט דעפארטירט אלע אידן פון סאטמאר.

געבוירן אויפן באן

א מומע האבן מיר געהאט אין סאטמאר מיטן נאמען יענטי ווייגפעלד. איר מאן, ר' שמחה הי"ד, האט מען שוין אוועקגעפירט פריער קיין מאנקא-טאבאר. זי איז געבליבן אליין מיט פינף קינדערלעך, וועו זי זעלבסט איז נישט אין בעסטן געזונט-צושטאנד.

מיין ברודער מאיר איז מיטגעגאנגען מיט איר אויפן באן. עס איז געווען שרעקליך צוצוקוקן ווי זי גייט קוים, אן כוח. אינמיטן פארן, אונטערן געדרענג און גערודער וועלכע האבן געהערשט אויפן באן, האט זי געבוירן א אינגל – איר זעקסטע קינד. אידן אויפן באן האבן פרובירט איר צו ארויסצוהעלפן ווי ווייט מעגליך.

אנקומענדיג קיין אוישוויץ, ח' סיון צופרי, האבן איר אפאר דייטשע עס.עס. זעלנער איינגעפאקט צוזאמען מיט דעם קינד אין א קאָץ. איינער האט איר אויפגעהויבן אויף

ביים ארויפטרייבן אידן אויפן באן

די דראטן ארום אוישוויץ

זיינע פלייצעס – ווי זי וואלט געווען א זאק קארטאפל, און איר אפגעפירט גראד אין קרעמאטאריום. הי"ד.

די שייס קאמאנדא

מאיר איז אבער געפירט געווארן רעכטס, צו די ארבעט, דורכמאכנדיג דעם זעלבן פראצעדור ווי אלע אנדערע אידן. וועו מען האט זיי אפגעשוירן די בארד און פיאות האבן אלע ביטערליך געווויינט. די רשעים האבן געשלאגן און געהאקט אן רחמנות, געלאכט און געשפעט פון די צעבראכענע אידעלעך.

דאן האט מען אים אריינגעשטעלט אין לאגער A, וואו ער איז געבליבן א שטיק צייט, ביז מען האט אים אריבערגעשיקט צום לאגער E. ער האט דארט געארבעט צוזאמען מיט נאך אפאר יונגענטליכע, מיט ריניגן די אפפלוס קאנאלן. מען האט זיי גערופן "די שייס קאמאנדא".

צומאל, פלעגן זיי אויך קומען צו אונזער לאגער, ריניגן די קאנאלן. אפיציעל האבן זיי נישט געטארט רעדן מיט קיינעם, אבער אסאך מאל איז זיי געלונגען זיך צו טרעפן מיט זייערע קרובים. מיר, איז דאס נישט געלונגען. מיין ברודער האט מיר גראדע געזוכט, אבער קיינמאל נישט געפונען.

מען קומט הערן נייעס

עס איז אזוי געווארן איינגעפירט אין לאגער, אז וועו די 'שייס קאמאנדא' פלעגט קומען, זענען אלע פלוצלינג געלאפן אין קלאזעט (בית-הכסא). דארט האט מען געקענט

הערן נייעס... זיי פלעגן מיטטיילן פרישע געשעענישן וואס עס טוט זיך אפ אין אנדערע פלעצער.

די 'שייס קאמאנדא' האט געהאט א באזונדערע פריווילעגיע. אין יעדן לאגער וואו זיי פלעגן אנקומען, האבן זיי באקומען אביסל זופ מיט ברויט, וואס זיי פלעגן טיילמאל אוועקגעבן פאר די מיידלעך.

אויסגעקליבן צו די ארבעט

מאיר האט דארט געארבעט, ביז עס האבן זיך אנגעפאנגען די סעלעקציעס. דאן איז ער געבליבן אין לאגער מיט אלע אנדערע אידן וואס זיין שיקזאל.

די רשעים האבן אויסגעקליבן דוקא די אידישע ימים-טובים פאר זייערע סעלעקציעס, כדי נאך מער צו צעברעכן די הערצער.

טיילמאל, האבן זיי אפילו נישט געמאכט קיין סעלעקציע. זיי זענען בלויז אריין אין בלאק און געפרעגט דעם אויפזעהער, אויב אלע זענען דא יוגענטליכע. און וועו יענער האט געענטפערט "יאוואל", האט ער אלעמען ארויסגעשיקט און אוועקגעפירט צו די גאז קאמערן.

אן אנטלויף פראבע

איינמאל, ביי אזא סצענע, זענען זיי אריינגעקומען אין בלאק, און א פרעג געטאן: "אלע יוגענטליכע?", וועו מען האט געענטפערט 'יא', האבן זיי פארשפארט דעם גאנצן בלאק. געווען איז דאס אין שמחת תורה תש"ה. אין בלאק האבן זיך דאן געפינען זעקס הונדערט יוגענטליכע, צווישן

זיי אויך מיין ברודער. מען האט נישט געלאזט קיינעם אריין אדער ארויס. אין זייט איז געשטאנען א קליינע קובעל פאר מענטשליכע געברויכן, וועלכע די וועכטער האבן כסדר אויסגעליידיגט.

נאך דריי טעג פון זיצן אזוי איינגעשפארט, האט מען ענדליך געעפנט די טיר. דאן האבן זיך א יאווע געגעבן אפאר יוגנטליכע און זיך גענומען אנטלויפן... די וועכטער, וועלכע זענען אויך געווען אידן, זענען זיי נאכגעלאפן און געכאפט. פארשטייט זיך אז דער שפיל האט זיך נישט געלוינט, זיי האבן דערפאר געכאפט ביטערע קלעפ. אבער אויך די וועכטער האבן געליטן דערפאר, מען האט זיי איינגעשפארט צוזאמען מיט די יונגטליכע אלץ שטראף פאר זייער נאכלעסיגקייט. די וועכטער האבן שוין געוואוסט וואו אהין מען גייט...

די לעצטע הכנות

פיל פון די יונגע בחור'לעך אינעווייניג, האבן געזאגט ווידוי, און זיך געגרייט צו זייער לעצטן וועג. נאכן דאוונען און ווידוי זאגן, האט מיין ברודער צוזאמענגענומען זיינע חפצים, און עס געלאזט – ירושה פאר זיינע חברים. אונטערן טיר איז געווען א קליין שפאלט, דורך וועלכע ער האט ארויסגעלייגט זיינע זאכן. ער האט פארמאגט א קליין לעפעלע, א מעסערל מיט אפאר תפילין, וואס ער האט געקויפט צוזאמען מיט צוויי חברים, פון א ציגיינער, פאר פופצן פארציעס ברויט, וועלכע יעדער פון די חברים האט געגעבן פינף. צום באמערקן אז ביידע פון די צוויי האבן ב"ה איבערגעלעבט דעם קריג, איינער פון זיי ר' עקיבא

דייטש ע"ה פון בארא-פארק, איז ממש לעצטנס נפטר געווארן. דער צווייטער – ר' טוביה לייב גרין ע"ה, האט געוואוינט אין קאנאדע.

אויפן דריטן טאג, האט מען געעפנט די טויערן און געשריגן: "אלעס הערויס, אלעס הערויס". מען האט איינגעטיילט די גרופע אין צוויי, דריי-הונדערט פער גרופ, און זיי געפירט אויפן וועג צו די קאמערן, באגלייט דורך דרייסיג עס.עס. לייט מיט הינט.

א באגעגעניש מיטן מלאך המות

אויפן וועג – באגעגענען זיי זיך פלוצלינג מיט נישט קיין אנדערער ווי דער רשע מענגעלע ימ"ש זעלבסט, פארנדיג אויף א ביציקל! ער האט זיך ערשט אומגעקערט פון א קורצע וואקאציע, וואו ער האט זיך אפגערוהט פון זיין שווערע ארבעט... זיין פארטרעטער מיטן נאמען 'טילא', האט אנגענומען דעם באשלוס אפצופירן די זעקס הונדערט יונגע צום פארניכטן.

מענגעלע, וועלכער האט געזען ווי מען פירט א גרופע אידן אונטערן באוואכונג פון די ס.ס., האט געפרעגט וואו-אהין מען פירט זיי. וען ער האט געהערט אז זיי זענען אויפן וועג צו די גאז-קאמערן האט ער זיך שטארק אויפגערעגט. זיין כבוד איז באירירט געווארן.

"פארוואס פארניכט מען זיי?" האט ער געדונערט.

מענגעלע איז געשטאנען נעבן די גרופע אן אויפגערעגטער. געמיינט האט ער אז ער איז דער איינציגסטער בעל-הבית. דערווייל קומען מענטשן און גיבן

ארויס אנדערע באפעלן. דאס האט אים פשוט ארויסגענומען פון די כלים.

"פירט זיי שוין צוריק פון וואנען זיי קומען!" האט ער שטרענג באפוילן, קלאר מאכנדיג אז אויסער אים האט קיינער נישט קיין רעכט ארויסצוגעבן באפעלן!

א פרישע סעלעקציע

מען וועט מאכן א פרישע סעלעקציע! האט מענגעלע באשטימט. אזוי וועט אויסגעקליבן ווערן וער פון די קינדער זאל איבערבלייבן, און נישט פארשיקט ווערן צו פארניכטן.

מענגעלע זעלבסט האט צוריקגעפירט די גרופע צו זייער בלאק, וואו די רשעים זענען געשטאנען גרייט דורכצופירן א סעלעקציע.

ביי יענע סעלעקציע, איז מענגעלע געשטאנען אויפן אויוון, וועלכע האט זיך געפונען אינמיטן צימער. יעדער האט געמוזט דורכגיין פאר דעם רשע מענגעלע ימ"ש, אן א העמד, און ער האט געאורטיילט ווער עס זאל בלייבן לעבן און ווער נישט.

זאג ח"י

מיין ברודער מאיר איז דאן אלט געווען פופצן יאר. ווען עס איז אנגעקומען זיין רייע, האט אים מענגעלע באטראכט, און אים געהייסן זיך אויסדרייען, וויל ער האט געווואלט זען זיין רוקן. דאן האט מענגעלע אים געפרעגט ווי אלט ער איז. צו זיין וואונדער, האט ער געשפירט ווי איינער קלאפט אים אין פלייצע און גיט אים א זאג

מיין ברודער הה״צ משעניצא שליט״א אין יאר תשנ״ב
צייגט אן זיינע איבערלעבענישן פון אמאל אין אוישוויץ

מען זעהט דא דער אויוון אינמיטן באראק וואס אויף דעם
איז מענגעלע ימ״ש געשטאנען צו מאכן די סעלעקציע

שטילערהייט: "חי". עס איז אים געווען זייער א וואונדערליכע זאך, דען קיינער איז דארט נישט געשטאנען, אויסער מענגעלע אליין. די רשעים האבן באאבאכט יעדן ריר פון אלעמען. אך און ווי איז געווען צו דעם וואס האט זיך געוואגט ארויסצורעדן א ווארט צו א צווייטן.

גראד האט ער געענטפערט פאר דעם רשע "אכצען". מענגעלע האט אים דאן באטראכט נאכאמאל פון אויבן ביז אונטן דעם גאנצן קערפער, א זאך וואס ער האט נישט געטאן פאר קיין אנדערן. מאיר האט שוין חרטה געהאט פארוואס ער האט געזאגט "אכצען", וויבאלד ער האט אויסגעזען פיל יונגער... נאכן גאנצן אונטערזוכונג, האט ער אים געהייסן אדורכגיין דעם אויוון. דאס מיינט – די זייט וואו עס זענען געשטאנען אלע לעבן געבליבענע!

ווען ער איז שוין געווען אויף דער אנדערע זייט, האט אים מענגעלע צוריקגערופן... א פחד האט דורכגענומען זיינע ביינער. ווער ווייסט צו דער רשע האט נישט באמערקט אז ער האט נאר-וואס ליגנט געזאגט. צו זיין מזל האט אים מענגעלע אנגעוויזן א לעפל וואס איז אראפגעפאלן פון זיינע קליידער...

מאיר האט אויפגעהויבן דעם לעפל, און עס אריינגעלייגט אין טאש, און מיט גרויס פרייד האט ער געדאנקט דעם אויבערשטן אויף דעם אומגלויבליכן נס.

אזוי איז ער גראטעוועט געווארן צוזאמען מיט נאך הונדערט-און-צוואנציג קינדער, פון צווישן זיבן-טויזנט וועלכע

זענען ליידער אומגעקומען אין יענע תקופה דורך די גאז-קאמערן פון אוישוויץ.

נאכן באפרייאונג, האט ער דערציילט די מעשה פאר אונזער פעטער, דער נאדבורנא'ער רבי זצ"ל, ר' לוי יצחק לייפער פון אראד. ער האט אים געזאגט אז וויבאלד דאס איז געווען כ"ה תשרי, דער יארצייט פונעם זיידן הרה"ק בעל "קדושת לוי" מבארדיטשוב זי"ע, שיינט – אז דער זיידע האט זיך פון הימל באמיט פאר זיין אייניקל, און אים געראטעוועט, כדי ער זאל ווייטער קענען ציען דעם גאלדענעם קייט פון די הייליגע משפחה.

מאיר האט זיך אומגעקערט צום לאגער. אבער דאן איז ער קראנק געווארן מיט די טיפוס קראנקהייט ה"י, און מען האט אים אפגעפירט צום לאגער F. דער גאנצער לאגער איז געווען געווידמעט פאר א שפיטאל, ווען יעדער בראק איז באשטימט פאר אן אנדערן קרענק. דארט איז ער אפגעלעגן עטליכע מאנאט.

פרק יג

ארויס פון אוישוויץ

סעלעקציעס • אויסגעקליבן צו דער ארבעט • ’ריין יודן פעטס’ • די סירענעס קלינגען • אנקומענדיג קיין שטאטהויף • קאנטשיק שפראך • צוויי מאל עסן • אנגעקומען קיין טארן • מיר שטעלן אויף געצעלטן • די ארבעט פאלט אויף אונז • הייצן דעם אויוון • אונזער ארבעט •

סעלעקציעס

פון מאל צו מאל פלעגן אויך פארקומען סעלעקציעס. אין אזא טאג איז נישט געווען קיין איבעריגע צייט. כמעט דער גאנצער טאג איז אוועקגעגעבן פאר די סעלעקציע.

יעדע שטיקל צייט זענען פארגעקומען די סעלעקציעס. דארט האט מען פונדאסניי אויסגעקליבן וועך עס איז פאראיג צו ארבעט. די אנדערע האט מען אפגעשיקט צו די קאמערן – אויף אייביג.

בעפאר אזא סעלעקציע, פלעגן מיר שפירן בחוש 'מי לחיים ומי למות'. מיר האבן באגרייפט אז אין דער סעלעקציע איז אפהעניג אונזער גאנצער צוקונפט. מיר פלעגן זיך פאטשן אין פנים, פרובירנדיג צו אויסזען רויטליך און פריש, מען זאל אונז חלילה נישט פארשיקן צו די גאז קאמערן, נאר ענדערש אפשיקן ערגעץ ארבעטן. יעדע ארבעט, אבי נישט פארבלייבן אין אוישוויץ.

אויסגעקליבן צו דער ארבעט

פאר די הייליגע טעג פון שנת תש"ה, איז אנגעקומען א באריכט, אז עס גייט פארקומען א פרישע סעלעקציע. ווי געווענליך האבן מיר זיך שטארק דערשראקן, אבער גלייכצייטיג געהאפט צו זיין פון די גליקליכע וועלכע וועלן אויסגעקליבן ווערן צו ארבעטן.

אזוי ווי שטענדיג, פאר א סעלעקציע, האבן מיר זיך געפאטשט אין פנים, געבלאזן, געטאן אלעס וואס איז מעגליך, זיכער צו מאכן אז מיר זעהען אויס רויט, געזונט און פאראיג צו דער ארבעט.

די סעלעקציעס ביים אראפקומען פון באן

דאס מאל איז עס געלונגען, אבער נאך ווי!

דער גאנצער 'פינפטלינג' – אלע פינף קוזינעס, זענען אויסגעקליבן געווארן צו דער ארבעט – אלע אין איין פלאץ, צוזאמען מיט נאך טויזענט מיידלעך!

מיר האבן דאס געזען פאר א נס פון הימל. פון פילע טויזנטער מיידלעך, וועלכע האבן זיך באטייליגט אין יענע סעלעקציע, זענען נאר טויזנט אויסגעקליבן געווארן צו פארשיקט ווערן צו דער ארבעט. די איבעריגע זענען אדער פארשיקט געווארן צו די גאז קאמערן, אדער געבליבן אין אוישוויץ. אבער אונז – דער פינפטלינג, זענען געווען פון דעם קליינעם צאל וועלכע איז אויסגעקליבן געווארן צו פארלאזן אוישוויץ און ארבעטן אלע אין דעם זעלבן פלאץ!

נאך מער. אונזער בלאק איז באשטאנען פון טויזנט מיידלעך. פון זיי, זענען בלויז אומגעפער פופציג מיידלעך, אויסגעקליבן געווארן צו ארבעטן. און פונקט זענען אונז פינף, געווען צווישן די פופציג! איז דאס נישט קיין איבערנאטירליכער נס, דאס קיינער פון אונז האט נישט געטיילט דעם זעלבן גורל פון די איבעריגע ניין-הונדערט-און-פופציג?

מיר האבן נישט געקענט באגרייפן דעם נס. ענדליך גייען מיר שוין ארויס פון אונטער די פלאקערדיגע, פארשאלטענע ערד! מיר האבן זיך געשפירט איבערגליקליך. קען מען זיך דען וואונשן בעסער!? וואר רעדט נאך אז דערצו, מיר וועלן זיך נישט דארפן שיידן. ביי די ארבעט וועט מען נישט זיין אומעטיג, אלעמאל וועט מען האבן א נאענטע, מען וועט זיך קענען ארויסהעלפן איינע די אנדערע.

'ריין יודן פעטס'

מען האט אונז געפירט צו א באד. יעדע פון אונז האט באקומען א שטיקל זייף, וועלכער האט פארמאגט אן אויסשריפט .R.I.F... מיר האבן נאך דאן נישט פארשטאנען דעם באדייט פון די דאזיגע בוכשטאבן. ערשט נאכן קריג, זענען מיר געוואויער געוואָרן, אז די באדייט פון די אותיות זענען "ר'יין י'ודן פ'עט"... די זייף איז געמאכט געוואָרן פון דאס פעטס פון די אומגעקומענע אידישע קערפערס! וועו מיר וואלטן עס דאן געוואוסט, וואלטן מיר – פארשטייט זיך – נישט צוגעריט דערצו. וועו איך דערמאן זיך נאר, מיט וואס איך האב מיך דאן ארומגעוואשן, כאפט מיר א שוידער.

[נאך די מלחמה האט מען צוזאמענגעקליבן די איבעריגע זייף, און עס באערדיגט כדת וכהלכה.]

די סירענעס קלינגען

מען האט אונז געגעבן פרישע קליידער זיך איבערצוטאן. וועו עס האט נישט געהאט קיין שיך, האט דאס אויך באקומען. פון בהמות אין וואלד, זענען מיר געוואָרן צו שקלאפן.

שטייענדיג אין באד, הערן מיר פלוצלינג הויכע סירענעס – א צייכן אז מיר ברויכן זיך באהאלטן, וויייל די אליאירטע באמבאדירן דעם געגנט. די דייטשן, האבן געכאפט הענט און פיס און אנטלאפן. אבער מיר זענען געבליבן אליין אין באד. א פאניק האט אונז באהערשט. אנדערע מיידלעך האבן נאך געהאלטן פארן אריינגיין, און

ביים מלווה זיין די זייף וואס איז געווען געמאכט פון אומגעקומענע אידישע קערפער הי״ד. אויפן בילד ווערט געזען ההי״צ רבי אהרן ארי׳ לייפער זצ״ל דער טעמעשוואַרער רבי

איינע פון די מצבות איבער די באגראבענע זייף פון אידישע קערפער

זיי זענען געבליבן אינדרויסן, וועו די פראסט שניידט אומדערטרעגליך אין די ביינער. עס איז געווען אין די סאמע טיעפסטע נאכט שטונדן. אלע גלידער האבן געציטערט פאר קעלט, עס האט געקלאפט א צאן צו א צאן, מיר זענען שיעור נישט פארפרוירן געווארן שטייענדיג אזוי. מען האט נאר געווארט אז די אנגעצויגענע מאמענטן זאלן פארביי גיין.

נאך צוויי שעה, איז געקומען דער צייכן אז דער געפאר איז אריבער. מיר האבן זיך אנגעטאן, גרייט געמאכט, און זיך ארויסגעלאזט אין וועג מיט די באנען.

אנקומענדיג קיין שטאטהויף

צוויי טעג זענען מיר געווען אויפן וועג. אן צו באקומען עטוואס עסן אדער טרינקען. די צוויי טעג פאסטנדיג, אונטערוועגנס, אין אזעלכע אומשטענדן האט אונז געצליך אפגעשוואכט, און קיין ציל האט מען נאך נישט דערגרייכט.

וועו מיר האבן שוין אנגעהויבן טראכטן, אז דער וועג וועט זיך קיינמאל נישט ענדיגן, האבן זיך די וואגאנען אפגעשטעלט. מיר זענען אנגעקומען קיין שטאטהויף, א לאגער נעבן פוילן. געווען איז עס אויך א פארניכטונג לאגער, גלייך ווי אוישוויץ. נאכן אפגיין, מיט די לעצטע כוחות א שטרעקע ביז צום לאגער, האבן מיר דערזעען דארט עטליכע קראנען מיט וואסער! נישט טראכטנדיג פיל, זענען מיר צוגעלאפן, און גענומען שלינגען וויפיל עס לאזט זיך... די וואסער האט געהאט א פארזשאווערטן טעם, עס

איז געווען זייער ביטער, אבער וועמען האט עס געקימערט? עס איז דא וואסער – טרינקט מען!

קאנטשיק שפראך

דאן האט מען אונז פלאצירט אין בראקן. מען האט געטיילט א שטיקל ברויט מיט אביסל זאמדיגע זופ. מיר האבן געגעסן און זיך געלייגט שלאפן.

אין די פריהסטע פארטאגס שטונדן, האט מען אונז אויפגעוועקט צום צייל אפעל. ביי די טירן, זענען געשטאנען צוויי שטאב דינסטן, און געשמיסן מיט קאנטשיקעס שרייענדיג "ארויס ארויס!". מיר האבן זיך געשטעלט פינף אין א רייע, אזוי ווי מיר זענען געווען געוואוינט פון אוישוויץ. פלוצלינג, נעמען זיי זיך לויפן צווישן די שורות, און האקן מיט די קאנטשיקעס אויף אלע זייטן, מיר האבן נישט געוואוסט וואס זיי ווילן. זיי האבן אזוי לאנג געקלאפט און געזעצט, ביז עס איז אויסגעקומען, אז מיר זענען געשטאנען צעהן אין א רייע. דעמאלט זענען זיי רואיג געווארן, און זיך געזומען ציילן.

עס איז זיי גאר נישט איינגעפאלן צו רעדן מיטן מויל, און זאגן אז דא שטייט מען צען אין א רייע. עס איז זיי ליבערשט געווען צו רעדן די קאנטשיק שפראך!

ביינאכט, ווען עס איז געקומען צום צייל אפעל, זענען מיר פשוט ארויסגעשפרינגען פון די פענסער, כדי אויסצומיידן די ביטערע קלעפ פון די שטאב דינסטן ביים טיר.

צוויי מאל עסן

דערווייל גייט אריבער א טאג נאך א טאג, און מען האט אונז נאך אלץ נישט געגעבן קיין ארבעט.

אין א טאג, האט מען אונז באפוילן זיך צו שטעלן צום צייל-אפעל פריער ווי געווענליך. דאס האט אונז פארדעכטיגט; וואס איז היינט אנדערש פון אלעמאל? נאכן צייל-אפעל האט מען אונז געטיילט א שטיקל ברויט, און געמאלדן, אז מען פירט אונז אוועק צו די ארבעט!

גרייטנדיג זיך צום וועג, האבן זיי זיך איבערגעקלערט אז מען ברויך נישט אזוי פיל מיידלעך. האט מען צוריקגעשיקט צוועלף מיידלעך, וועז מיר, דער 'פינפטלינג', זענען אלע צווישן די צוריקגעשיקטע... ווידער האבן מיר זיך איבערצייגט, אז א מיסטעריעזע האנט פון הימל היט אויף אונז, מיר זאלן זיך נישט פונאנדערשיידן. מיר זענען איבערגליקליך געווען, אז מיר זענען פטור געווארן פון די ארבעט.

אין לאגער, האט אונז אפגעווארט אן איבעראשונג.

מיר האבן נישט געוואוסט וואספארא פרייליכע טאג, היינט איז!

אין לאגער, האט די קאך שטאב געטיילט עסן פאר אלע וואס זענען איבערגעבליבן אין לאגער. אויך אונז האבן באקומען עסן, כאטש מיר האבן שוין געהאט געגעסן בעפאר מיר זענען ארויס צו די ארבעט!

אזא געווינס, צוויי מאל צו באקומען עסן, איז געווען אן אויסער-געווענליכע ערשיינונג אין לאגער!

אנגעקומען קיין טארן

אין שטאט-הויף, זענען מיר פארבליבן אויף צוויי וואכן. דערנאך האט מען אונז ארויפגעשיקט אויף באנען, און מיר זענען געפארן צו א צווייטן לאגער.

נאך לאנגע פארעניש פון צוויי טעג, זענען מיר אנגעקומען קיין 'טארן', א שטעטל אין פוילן. די וואגאנען האבן זיך אפגעשטעלט נעבן א וואלד, און מיר האבן זיך געדארפט אויסשטעלן פינף אין א רייע און גיין שנעל. פארשטייט זיך אז דער פינפטלינג האט זיך געהאלטן צוזאמען אין א רייע, מיר זענען אזוי געלאפן א צירקע צוויי שעה, ביז מיר זענען אנגעקומען, אפגעמוטשעט און אויסגעמאטערט, צו אן אויסגעהאקטער פלאץ אינמיטן וואלד.

מיר שטעלן אויף געצעלטן

דארט זענען שוין געווען אויפגעשטעלט רונדיגע געצעלטן פון דינע האלץ. יעדער געצעלט איז געווען איינגעטיילט אין צוויי: ביים אריינגאנג, זענען געווען אויסגעלייגט – פון די טיר – שטיינדלעך, וועלכע האבן געשאפן אן אנצייכענונג פון א דורכגאנג צום צענטער פון געצעלט. דארט האט זיך געפינען אן אייווועלע, וואס מען האט שטענדיג געדארפט הייצן, עס זאל עטוואס ווארעמען דעם פלאץ, וויבאלד די וועטער זענען געווען געמאכט פון דינע האלץ, און עס האט געהערשט דארט א שרעקליכע קעלט. ארום דעם אייווועלע זענען געווען אויסגעלייגט קליינע שטיינדעלעך אלץ צוים. פון די אנדערע זייט פון די

שטיינדלעך איז מען געשלאפן, אויף דער ערד, אונטערגעבעט מיט אביסל שטרוי.

אין יעדן געצעלט, האט מען פלאצירט פופציג מיידלעך. צום ערשט האט מען אונז געהייסן ארויסגיין אין וואלד, אויסשניידן פון דער ערד פיר עקיגע שטיקלעך, און עס ארויפלייגן צוזאמען מיט גראז אויפן דאך פון געצעלט, וועלכע איז געווען געמאכט פון בלויזע האלץ. די ביסל ערד און גראז האט געזאלט מאכן די בודקעלע עטוואס ווארעמער...

דערנאך האבן מיר געדארפט נעמען אזעלכע לאנגע שטעקלעך, עס אריינהאקן אין די ערד ארום דעם געצעלט, דאן אפשניידן פון די ביימער צווייגעלעך, און ארומפלעכטן זיי ארום און צווישן די שטעקעלעך. דאס איז געווען ווי א מויער ארום דעם געצעלט. צווישן דעם צווייגן-מויער און דעם געצעלט, האבן מיר אריינגעווארפן שטיקלעך ערד, וואס מיר האבן אויך געברויכט אליין אויסהאקן. דאס האט געזאלט דינען אלץ שוץ פון די שרעקליכע ווינטערדיגע פראסט וואס האט דארט געהערשט!

אבער דאס אלץ האט ווייניג געהאלפן.

די ארבעט פאלט אויף אונז

נאך אזא אויסמאטערנדע וועג, האבן פיל מיידלעך נישט געהאט קיין כח. מען האט געוואלט בלויז שלאפן. אנדערע האבן געהאלטן, אז וויבאלד עס טוט סיי-ווי גארנישט אויף, איז עס פשוט א שאד צו ארבעטן אזוי שווער פאר א זאך וואס מען וועט דערפון נישט ענין.

געבליבן זענען נאר איך מיט יענטי, וועלכע זענען געווארן די 'ארכיטעקטן' פון אונזער הייזקע – אויב עס האט געקענט אזוי אנגערופן ווערן. מיר האבן געדארפט אונטערגיין די איבריגע מיידלעך, זיי זאלן אויך צולייגן א האנט.

איך בין געשטאנען אויפן דאך, און יענטי האט מיר דערלאנגט די פיר-עקיגע שטיקלעך, אזוי האבן מיר געבויט אונזער בודקע.

עטליכע וואכן האט עס געדויערט. יעדן טאג נאך די טעגליכע ארבעט אין לאגער האבן מיר זיך אפגעגעבן מיט אונזער בודקע, ביז עס איז ענדליך פארטיג געווארן.

ווינטער איז געווען דארט שרעקליך קאלט. אויף אזוי ווייט, אז די וועגט פון די בודקע האבן געגלאנצט פון די אייז וועלכע איז געבליבן אויף די וועגט.

הייצן דעם אויוון

ביינאכט האט מען פאר יעדן געגעבן א קאָץ, דערמיט איז מען געשלאפן. איין מיידל איז געבליבן וואך די גאנצע נאכט און געהייצט דעם אויוון וואס איז געשטאנען אינמיטן געצעלט. מען האט געדארפט כסדר צולייגן האלץ, כדי דער אויוון זאל ווייטער ברענען. דעם קומענדיגען טאג האט זי נישט געדארפט ארויסגיין צו די ארבעט, נאר געבליבן שלאפן.

די האלץ צום הייצן האבן מיר געדארפט אליין אויסהאקן פון וואלד. דאס האבן מיר געמוזט טאן נאך א שווערער ארבעט'ס טאג. עס איז אונז נישט געווען גרינג

– יונגע אפגעשוואכטע מיידלעך, אבער קיין אנדער ברירה איז נישט געווען. מיר האבן אויסגעהאקט האלץ פון וואלד, עס אפגעזעגט און צעשניטן אויף שטיקלעך. דערנאך עס געלייגט אין געצעלט.

קיינער פון די מיידלעך, האט נישט געוואלט געניסן פון אט דעם כבוד, אנצוהייצן דעם אויוון. עס זענען געווען מיידלעך וואס עס איז זיי פשוט נישט אנגעגאנגען צי עס איז יא געהייצט צי נישט, זיי האבן גע'טענה'ט אז אזוי צי אזוי איז דער פראסט שרעקליך. דעריבער איז אויסגעקומען אז אונז פינף, מיט נאך אפאר מיידלעך האבן זיך כסדר געטוישט מיט הייצן ביינאכט דעם אויוון.

אזוי האבן מיר מזכה געווען די גאנצע גרופע, אז עס איז געווען עטוואס אנגעווארעמט דער געצעלט.

אונזער ארבעט

יעדן צופרי, נאכן צייל-אפעל, האט מען אונז געגעבן עפעס צו עסן. דערנאך זענען מיר ארויס צו דער ארבעט.

אונזער ארבעט איז באשטאנען פון אויסגראבן 'פאנצער גרובנ'ס' פאר די מיליטער. דאס איז אזעלכע אריינגעגראבענע וועגן וואו די טאנקען זאלן קענען דורכפארן, אן צו באמערקט ווערן פון די לופט. כדי, אין פאל עס פאסירט א לופט אטאקע, זאל דער שונא נישט באמערקן די טאנקען. מיר האבן געדארפט גראבן דריי מעטער בריייט, און די טיף, אויף איין זייט א מעטער מיט פופציג, און די אנדערע זייט א מעטער מיט אכציג, אזוי אז דער בונקער זאל זיין אביסל שיף.

אויך פאר די פיס-גייענדע סאלדאטן זעלבסט, האבן מיר געדארפט גראבן 'שוצן-גרובנס'. דאס זענען געווען אזעלכע שמאלע גריבער, זיי זאלן זיך קענען דארט באהאלטן אין פאל פון אטאקע. אבער יענע גריבער זענען פארשטייט זיך געווען פיל קלענער פון די גרויסע, וועלכע זענען געווען געאייגנט פאר טאנקען.

געווענליך איז פון אויבן פאראן שווארצע ערד, און נאכן גראבן ארום א פיס טיף געפינט מען געלע ערד. די דייטשן האבן אבער נישט געוואלט אז מען זאל דערקענען די געלע ערד, ווייל אויב די עראפלאנען וועלן דאס דערקענען וועלן זיי באמערקן אז דייטשן באהאלטן זיך דארט. דעריבער האבן מיר אווועקגעלייגט די שווארצע ערד וואס מיר האבן פון אנהויב געגראבן, און שפעטער ווען דער גרוב איז געווען פארטיג האבן מיר דאס איבערגעדעקט מיט די שווארצע ערד, כדאי עס זאל נישט זיין קענבאר און ציען די אויגן פון די אלאירטע.

טיילמאל איז די ערד געווען אזוי פארפרוירן פון קעלט, אז עס איז געווען ביטער שווער דאס אויפצוהאקן. מיר האבן קודם געמוזט האקן מיט א האק אויף די ארטע ערד, כדי עס ווייך צו מאכן, דאן האבן מיר דאס געקענט אויפגראבן.

פרק יד

אונזערע אויפזעער

דער אויפזעער בייַ די ארבעט • דער גרויסער אפיציר • אונזערע וועכטער • לאזט גיין צום פארם • געפאלן אין שנייַ • די 'בלאקעווע' • יענטי אלס בלאקעווע • די קאך מייַדל • דער אויבערשארפפירער • טוב שבנחשים • זיין געבורט טאג • געפונען א קרובה • יענטי אין קאמער • געשאפט קוילן •

דער אויפזעער ביי די ארבעט

איבער אונז איז געשטאנען אן אינזשינער, וועלכער פלעגט אונז געבן אנווייזונגען ווי אזוי צו גראבן. זיך נאר צו דערמאנען זיין רויטן אנגעצויגענעם געשטאלט, ווארפט א שרעק. יענער איז געווען א רשע לויט אלע סימנים. ער איז געגאנגען אין ציווילע קליידער, און וויפל ער האט נאר געקענט האט ער געפיניגט.

דער גרויסער אפיציר

יעדן טאג, פלעגט אנקומען אינמיטן די ארבעט, א גרויסער אפיציר, באהאנגען מיט מעדאלן איבער אלע זיינע קליידער. ער האט זיך אביסל אומגעקוקט ווי די ארבעט גייט אן און וואס מען ברויך נאך צו טאן. דער רויטער פלעגט דאן איבערגעבן א פונטקליכן באריכט פון די ארבעט, און זיינע פלענער אויף ווייטער.

איינמאל הערט יענטי, ווי דער רויטער זאגט עפעס אריין דעם אפיציר אין אויער, און טייטלט דערביי אויף אונז מיט זיין פינגער.

צוגייענדיג נענטער, אין א פארזוך זיך אונטערצוהערן וואס זיי רעדן, הערט זי ווי דער רויטער זאגט:

"וועז מיר וואלטן געהאט נאך אפאר מיידלעך אזוי ווי זיי, וואלט די ארבעט געפארן איינס צוויי".

אונזערע וועכטער

די וועכטער האבן נישט געווואוינט דארט מיט אונז. זיי פלעגן קומען פון דערווייטנס אכטונג צו געבן אויף אונז

ביי די ארבעט. זיי זענען געווען גרויסע רשעים. זייער איינציגע זארג איז געווען אז מיר זאלן ווי פריער ענדיגן מיט די ארבעט, כדי זיי זאלן שוין קענען אהיימגיין. דערפאר פלעגן זיי אונז אונטעריאגן און שרייען: "שנעלער, שנעלער". זייערע געשרייען זענען אפט מאל באגלייט געווארן מיט קלעפ.

זיי זעלבסט פלעגן גיין ווארעם אנגעטאן, און פלעגן זיך אנצינדן שייטערלעך צו אנווארעמען זייערע שוין אזוי אויך אנגעווארעמטע ביינער. אבער אויף אונז פלעגן זיי שרייען אז די ארבעט נעמט צו לאנג, ווייל זיי ברויכן שוין אהיימגיין...

לאזט גיין צום פארם

פאר זיי, איז געווען צוגעשטעלט א באזונדערע קיך מיט אן עקסטערן גרוב וואו זיי פלעגן האלטן קארטאפל. ווען זיי האבן זיך פארקוקט, פלעגן מיר ארויסנעמען פון דארט אביסל קארטאפל און נעמען מיט זיך צום בארק...

נישט ווייט פון אונז האט זיך געפינען א פארם (דארפישע לאנדווירטשאפט – מיט בהמות און שאף), אבער מיר האבן, פארשטייט זיך, קיינמאל נישט געטארט אהינגיין. איינמאל, ווען עס איז אויסגעפאלן א גרויסער שניי, און די ברויט איז נישט אנגעקומען אין לאגער, און די סאלדאטן האבן אזוי ווי אונז – אויך נישט געהאט צופיל עסן. האט איינער פון זיי אונז ערלויבט צו גיין שנארען אביסל קארטאפל פונעם פארם, מיטן באדינג אז מיר זאלן אים געבן דערפון. מיר זענען געגאנגען און דערווייל האט זיך

דער וועכטער צוגעגרייט צו דער סעודה, און געמאכט א פייער אפצובראטן זיינע קארטאפל...

געפאלן אין שניי

איין טאג איז געפאלן א גרויסער שניי, און גייענדיג צו דער ארבעט, האט זיך יענטי'ס שוך צעעפנט, און געבליבן שטעקן אין די שניי. האט זי נישט געהאט קיין ברירה, נאר ארויס פון די רייע, און פרובירט צובינדן איר שוך מיט אירע געפרוירענע הענט.

פלוצלינג באמערקט זי ווי איינער פון די וועכטער רייסט אראפ א צווייג פון בוים, און וויל זיך נעמען צו אירע ביינער... זי האט תיכף געהויבן פיס און זיך געגומען לויפן, וועו דער סאלדאט לויפט איר נאך אויף דעם שניי...

אינמיטן לויפן – טראאאאאך... יענטי גיבט זיך א דריי אויס, צו זען וואס איז דער זעץ וואס זי האט געהערט אונטער זיך. צו איר וואונדער זעט זי ווי דער וועכטער ליגט אויסגעצויגן אויף דער ערד, מיטן פנים אראפ. עס האט זיך ארויסגעשטעלט אז וויבאלד עס איז געווען שנייאיג און גליטשיג, איז דער סאלדאט אריינגעפאלן אין א טיפן זומפ, נישט קענענדיג אזוי שנעל ארויסקריכן פון דארט...

יענטי האט אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך שנעל אויסגעמישט מיט אלע איבעריגע מיידלעך, כדי ער זאל איר נישט דערקענען...

די 'בלאקעווע'

אין יעדן בראק איז געווען געשטעלט א 'בלאקעווע'. דאס איז געווען די בלאק-עלטסטע, וועלכע איז אויך געווען

א אידישע מיידל. איר אויפגאבע איז געווען צו אכטונג געבן, אז אלעס אינעם בלאק זאל זיך פירן ווי עס דארף צו זיין. די 'בלאקעווע' האבן די מיידלעך אליין אויסגעווועלט לויט זייער געשמאק, און זי פלעגט נעמען אפאר מיידלעך אלץ שטאבן-דינער זיי זאלן איר צוהעלפן אין איר ארבעט.

די 'בלאקעווע' און אירע מיידלעך, זענען געווען מיט אונז אין בלאק, אבער זיי האבן געהאט א בעזונדער שטיבל פאר זיך, וואו זיי זענען געשלאפן און געגעסן בעסער פון אונז...

זייענדיג אין אוישוויץ זענען די 'בלאקעווע'ס געווען פוילישע אדער סלאוואקישע מיידלעך. זיי זענען שוין דארט געווען אפאר יאר, און דעריבער קען מען זיי נישט אורטיילן – איבער דעם וואס מערהייט פון זיי זענען געווען ביטער שלעכט... דאך, זענען אויך געווען צווישן זיי גוטע.

אין זייער שטיבל, האבן זיי צוגעגרייט אלע פארציעס ברויט, וועלכע מען האט פארטיילט פאר די מיידלעך, און אינאיינווועגס האבן זיי זיך געגומען 'חלה' פון יעדן ברויטל – א רעפטל...

מיר האבן נישט קיין פארדרוס אויף זיי, פארן נעמען זיך 'חלה' פון די ברויטלעך, און מיר זענען זיי מוחל מיט דעם גאנצן הארץ.

נאכדעם וואס אונזער טראנספארט איז אנגעקומען און מיר האבן זיך פלאצירט, האט זי געהאלטן פאר אונז א רעדע. "איר זאלט זיך נישט איינרעדן" – האט זי אונז געזאגט – "אז אייערע עלטערן זענען נאך ביים לעבן. יעדער

איז שוין אין גן עדן..." און מיר דארפן פאלגן אלעס וואס זי הייסט אונז טאן, אזוי אז זי זאל נישט דארפן שלאגן... זי, פון איר זייט, וויל נישט זיין שלעכט. אבער אויב מיר וועלן נישט פאלגן, וועט זי מוזן שלאגן, ווייל זי מוז אויספאלגן דעם באפעל פון די דייטשן ימ"ש. אז נישט – איז זי אויף צרות...

זי האט אונז אמאל דערציילט אז זי מיט אירע שטאבן דינסט זענען געווארן צו דער ביורא, וואו די דייטשן האבן זיי באשטראפט איבער דעם וואס זיי פירן זיך נישט גענוג שטרענג מיט אונז!

דא אין די ארבעטס לאגער איז אונזער 'בלאקעווע' געווען א אידישע אונגארישע מיידל מיטן נאמען 'באבא'. זי איז געווען זייער א פיינע, אפילו צו פיין. זי פלעגט שטענדיג זאגן, אז זי בענקט זיך נאכן שאוילנט (טשאלנט, אויפן אונגארישן אקצענט) וואס איר מאמע פלעגט קאכן... זי איז געווען זייער עמאציאנעל, און דעם אויבערשארפירער איז נישט געפעלן איר וויכקייט צו די אנדערע מיידלעך.

יענטי אלס בלאקעווע

צוליב איר וויכקייט, האט איר דער אויבערשארפירער געוואלט אויפטוישן מיט א צווייטע, און געפאדערט אז די מיידלעך זאלן אויסקלויבן א צווייטע אלץ 'בלאקעווע'. מערסטנס מיידלעך האבן געוואלט אז יענטי זאל זיין בלאקעווע. זי איז געווען דער בעסטער קאנדידאט דערצו. אבער יענטי האט עס נישט געוואלט אננעמען, טראץ דעם וואס די בלאקעווע פלעגט באקומען יעדן טאג א דאפעלטע פארציע.

באבא, וועלכע האט נישט געוואוסט פון יענטי׳ס באשלוס, איז צוגעקומען צו איר מיט א ביטע אז זי זאל דאס נישט אננעמען, ווייל אויב יענטי וועט דאס אננעמען וועט זי מוזן גיין צו די ארבעט און גראבן גריבער. "איך בין נישט צוגעוואוינט דערצו", האט זי זיך געבעטן, "איך קען עס נישט טאן"... יענטי האט געקלערט צו זיך, ׳מען קען מיינען אז אלע דא זענען יא צוגעוואוינט דערצו...׳ אבער זי האט איר באראיגט אז זי גייט דאס סיי-ווי נישט אננעמען.

צום סוף האט מען אויפגענומען אן אנדערע מיידל, א דייטשקע, וואס איר גאנצע זינד איז געווען אז זי האט ליידער חתונה געהאט צו א איד. זי האט זיך געהאלטן זייער נאנט צו אונז. וועז מען האט איר איינמאל געפרעגט, צי עס טוט איר נישט באנג אויף דעם וואס זי האט געהייראט א איד, און צוליב דעם געפינט זי זיך דא? האט זי געענטפערט, ניין! זי פילט זיך ווי איינע פון אונז!

די קאך מיידל

דא אין טארן, האט יעדע מיידל באקומען א שיסעלע פאר די זופ וואס מען האט געטיילט אין לאגער. געווענליך האט קיינער נישט געהאט קיין איבעריגע געדולד זיך אפצוגעבן דערמיט און עס מאכן זויבער. אבער מיר פלעגן דאס ארומוואשן און רייבן מיט זאמד יעדן טאג, אזוי אז עס האט געגלאנצט און געשפיגלט הערליך.

איינמאל אין וואך פלעגן מיר באקומען אביסל מארמעלאדע (דזשעם). דאס פלעגט אנקומען אין קאך אין א גרויסן קובעל, וואס האט ענטהאלטן ארום צוויי גאלאן.

פון קאך האט עס די בלאק-עלטסטע אפגענומען. עס האט געסטייעט קוים איין לעפל פאר יעדן. וועו עס האט זיך אויסגעלייגט, האט מען זיך באנוצט דערמיט צו ווארעמען וואסער, און צומאל צו אויפקאכן קארטאפל. יעדע מאל וועו עס איז ליידיג געווארן א קובעל, האט עס באקומען אן אנדערן געצעלט.

מיר האבן געהאט אן עקסטערן קובעל צו ווארעמען וואסער מיט קארטאפל. ווי אזוי מיר האבן דאס דערגרייכט איז פארבונדן מיט א בעזונדערע געשיכטע:

איינמאל, וועו די בלאק-עלטסטע איז געגאנגען אפנעמען מארמעלאדע פאר אונזער בלאק, האט זי מיטגענומען יענטי'ן, מיט איר שיסעלע אין וועלכע זי פלעגט יעדן טאג אפנעמען די זאמדיגע 'זופ'. אנקומענדיג אין קאך, איז געפאלן די אויגן פון די קאך-מיידל אויף איר שיין געגלאנצטע שיסעלע. עס האט זיך איר פארגלוסט... רופט זי זיך אן צו איר: "איך געב דיר אוועק דעם קובעל, דערין איז דא גענוג און נאך מארמעלאדע פארן גאנצן געצעלט. דערפאר גיב דו אהער דיין שיסעלע". יענטי האט זיך געפריידט צום פארשלאג און גערן איינגעשטימט.

יעצט זענען מיר פינף באריכערט געווארן מיט א גאנצן קובעל – פאר אונז אליין! עס איז אונז זייער גוט צוניץ געקומען. מיר האבן זיך דערמיט באנוצט צו ווארעמען וואסער, און צו אויפקאכן קארטאפל...

דער אויבערשארפפירער

איינמאל, אינמיטן נאכט, וועו מיר האבן געהאלטן אינמיטן אפקאכן קארטאפל, ערשיינט פלוצלינג דער

אויבערשארפפירער... עס איז אונז פינסטער געווארן פאר די אויגן. יענער האט דערשמעקט אז עפעס קאכט זיך דא, און ער האט גלייך געפרעגט: "וואס איז דאס?" וויבאלד עס איז געווען טונקל אינעם געצעלט, האבן די מיידלעך שנעל אראפגענומען די קארטאפל פון פייער און אהינגעשטעלט אן אנדערן קובעל מיט וואסער. ער האט גארנישט באמערקט. מיר האבן אים געענטפערט: "וואסער זיך צו וואשן".

ער איז עטוואס צומישט געווארן, נישט כאפנדיג וואס דא גייט פאר. ער האט גענומען זיין בליץ לעמפל, געשיינט אויפן קובעל און געזען אז עס איז טאקע וואסער.

איז ער אוועקגעגאנגען.

מען האט דערקענט אז ער האט גאנץ גוט פארשטאנען וואס עס קומט פאר. ער האט זיך פשוט נישט וויסנדיג געמאכט.

טוב שבנחשים

יענער אויבערשארפפירער, האט זיך גראדע נישט ארויסגעשטעלט צו זיין אזוי שלעכט. איינמאל, ווען מיר זענען געשטאנען אין די רייע צו באקומען זופ, איז פלוצלונג צוגעקומען דער אויבערשאפירער און צוגעגאנגען צו די טיילערין, איבערגענומען פון איהר דעם שעפ לעפל, דאן האט ער גוט אויסגעמישט די זופ, כדי עס זאל זיין אביסל געדיכט אויך אין אויבערשטן טייל פון דעם טאפ...

מיט דעם אלעס, האב איך אמאל 'זוכה' געווען צו א 'מתנת יד' פון אים. געווען איז דאס איינמאל ווען עס איז

אנגעקומען אין לאגער א טרעקל מיט קארטאפל און מייערן, און פארנדיג זענען אראפגעפאלן צוויי מייערלעך פונעם טרעקל. איך האב זיך אומגעקוקט אויף אלע זייטן, און ווען קיינער האט נישט געזען האב איך אויפגעהויבן די מייערן, עס באהאלטן אונטערן דזשאקעט און זיך געלאזט צום בראק...

פלוצלינג בין איך אפגעשטעלט געווארן דורכן אויבערשארפפירער. ער גיט מיר א פרעג: "וואס האסטו דארט אונטער דיין דזשעקעט?" איך האב זיך דערשראקן. נישט האבנדיג קיין ברירה, האב איך ארויסגענומען מיין אוצר פון באהעלטעניש, און אומגעדולדיג געווארט אויף מיין שטראף.

מיט א ברוגז'דיגע מינע, האט ער צוגענומען פון מיר די צוויי מייערן, און מיר אראפגעלאזט צוויי געזונטע פעטש, אז זיינע לאפעס האבן זיך דערקענט אויף מיין פנים עטליכע טעג.

זיין געבורט טאג

אבער געוועלך האט ער זיך ארויסגעשטעלט צו זיין גאנץ א פיינער מענטש. איך געדענק אפילו איינמאל אין זיין געבורט-טאג, האט יעדע מיידל באקומען דריי געקאכטע קארטאפל צוזאמען מיט די שאלעכץ, אנשטאט די זופ. דאס איז געווען א זעלטנהייט אין לאגער. ער האט זיך דאן ארומגעדרייט צווישן די בראקן און אפגענומען זיינע קאמפלימענטן. אלע האבן אים געוואונטשן א פריילעכן געבורט טאג...

געפונען א קרובה

אבער נישט יעדן טאג האט דער מזל אונז געשפילט. ווייל דאס גאנצע געקעכץ וואס מיר פלעגן געווענליך באקומען איז געווען בלויז א טעלער זופ, און אויך דערצו האט מען געדארפט א היפש ביסל מזל. ביים טיילן די עסן האט געהערשט אומגעדולד און שטופעניש. מ'האט געדארפט אנקומען צו א בעזונדער מזל צו באקומען א בעסערע פארציע זופ. וועו עס האט באקומען פון די אויבערשטע חלק טאפ – איז געבליבן אנטוישט, וויבאלד די זופ איז געווען דארט זייער שיטער, אבער די אונטערשטע זופ איז געווען פיל געדיכטער און זעטיגער. נישט פאר יעדן איז בכלל געלונגען צו באקומען זופ, און פיל מאל האט מען געמוזט אונטערהונגערן ביז צומארגנ'ס.

איין טאג, ווען מען האט געטיילט עסן, בין איך געשטאנען מיט מיין שיסעלע, ווי געווענליך. אנקומענדיג צו די מיידל וועלכע האט געטיילט די זופ, רופט זי זיך פלוצלינג אן: "חייטשא, דו ביזט דאס?"

איך בין געבליבן צעטומלט. וועו איז דאס מיידל, און פון וואו קען זי מיך?! פלוצלונג האב איך זיך געכאפט, אז דאס איז נישט קיין אנדערע, נאר מיין קוזינע, חנה וואלקנפעלד. [חנה'ס פאטער – ר' בן-ציון וואלקנפעלד ז"ל, איז געווען א ברודער צו מיין באבע חנה-פייגא. אויך איז ער געווען א פעטער פאר פייגי, וויבאלד זיין רעבעצן איז געווען א שוועסטער מיט פייגי'ס מאמע, די פאווער רביצין ע"ה. נאך זיין חתונה האט ער געוואוינט אין בארשא אבער וויבאלד ער האט נישט געהאט קיין פרנסה האט ער זיך

די מצבה פון הה״צ רבי בן-ציון וואלקענפעלד זצ״ל

אריבערגעצויגן קיין אמעריקא וואו ער האט געגרינדעט א שיינעם בית-המדרש. זיין משפחה האט אים געוואלט נאכגיין, און ער האט שוין געהאט ארויסגעשיקט די נויטיגע פאפירן פאר די גאנצע משפחה. זיי האבן שוין אפילו אלעס פארקויפט, און זיך ארויסגעלאזט אויפן וועג, וועו גאנץ בארשע האט זיי באגלייט. אבער וועו זיי זענען אנגעקומען צום שיף, האט מען זיי שוין נישט ארויפגעלאזט. די טויערן פון דער פרייער וועלט זענען שוין געווען פארמאכט. זיי האבן זיך געמוזט צוריקקערן קיין בארשע, וואו זיי האבן מיטגעטיילט דעם גורל פון זייערע איבעריגע אידישע ברידער. וועו דער באריכט איז אנגעקומען צו ר' בנציון, אז זיין גאנצע פאמיליע איז אומגעקומען על-קידוש-השם אין אוישוויץ, האט ער עס נישט אריבערגעטראגן, און פאר גרויס צער און עגמת-נפש איז ער ליידער אוועק פון דער וועלט. פון די גאנצע משפחה איז נאר חנה באפרייט געווארן. זי האט חתונה געהאט צו ר' אברהם פערל שו"ב. צום אנהויב האט זי געוואוינט אין בריסל, בעלגיע, און דערנאך זיך געצויגן קיין טאראנטא, קאנאדא].

אין לאגער האט חנה געארבעט אין קאך, וואו זי האט געקאכט און געטיילט די עסן. וויבאלד עס איז אוממעגליך געווען צו רעדן דארט, האב איך איר אריינגעמורמלט אין אויער אין וועלכע בלאק איך געפין זיך, און וועייטער געגאנגען.

ביינאכט איז חנה געקומען אונז באזוכן, מיטברענגענדיג עפעס צו עסן. זייט דאן, פלעגט זי מיר כסדר קומען באזוכן מיט עסן. איך האב זיך מיט אלעס געטיילט מיטן 'פינפטלינג'.

יענטי אין קאמער

איינמאל האט זיך יענטי נישט גוט געפילט, און באקומען א צעטל אז זי דארף נישט ארויסגיין צו דער ארבעט, זי קען פארבלייבן אין געצעלט, זיך אויסצורוהען.

אבער פארן אויבערשארפירער איז דאס צעטל נישט געפעלן. ער האט געהאלטן אז דאס איז געפעלשט! כאטש עס איז נישט געווען מעגליך אונטער די אומשטענדן צו פעלשן; קיין פאפיר האבן מיר דאך נישט געהאט, קיין בליי אדער פענע – זיכער נישט, פון דעסטוועגן האט ער איר איינגעשפארט אין א קוילן קאמער – אזא סארט געצעלט וואו מען האט געהאלטן קוילן פאר די סאלדאטן. זי איז געזעצן צוזאמען מיט נאך א מיידל וואס האט זיך אויך עפעס 'פארזינדיגט', און זיי האבן געמוזט פארבלייבן דארט ביז מען קומט צוריק פון די ארבעט.

יענע האט דארט געווויינט און פארפירט: זי איז נאך קיינמאל נישט ארעסטירט געווארן. קיינער פון איר משפחה האט מען נאך נישט איינגעזעצט, און דוקא איר האט מען יעצט ארעסטירט. א געוואלדיגע זארג וואס זי האט געהאט... און וואו איז זי יעצט? איז דען דער לאגער נישט איין גרויסער ארעסט? אבער יענטי, האט זיך ארומגעדרייט מיט אנדערע געדאנקען. זי האט זיך געזומען פלאנען ווי אזוי מען גנב'עט ארויס פונעם קאמער אביסל קוילן...

געשאפט קוילן

וויבאלד דער קוילן-קאמער איז געווען א שוואכער געבוי, איז עס געווען אפן פון אונטן. האט יענטי

ארומגעשטיפט קוילן צו אלע זייטן פון דעם קאמער, אבער פארשטייט זיך נישט אינגאנצן ארויסגעשטופט, כדי מען זאל נישט פריצייטיג אנדעקן איר פלאן. נאר געלייגט עס גענוג נאנט צום עק, אז מען זאל עס קענען שפעטער ארויסציען פון דרויסן... זי האט אכטונג געגעבן אז מען זאל גארנישט דערקענען אז עפעס איז אנדערש ווי געווענליך.

די נאכט איז צוגעפאלן.

מיר זענען צוריקגעקומען פון די ארבעט, ווי געווענליך. גלייכצייטיג איז יענטי אויך באפרייט געווארן פון איר ארעסט. דאן האט זי מיר געזאגט: "קום מיט מיר, איך האב דערווישט אן אוצר". מיר זענען אנגעקומען ביז צום געצעלט, און זיך געזומען לקח'ענען פון דארט וויפיל עס האט זיך נאר געלאזט... מיר זענען געגאנגען און געקומען עטליכע מאל, ביז מיר האבן זיך אנגעזאמלט אסאך קוילן.

פאר א שטיק צייט האבן מיר שוין נישט געברויכט גיין אין וואלד אויסהאקן בוימער... מיר האבן געהאט גענוג און נאך. די קוילן האט זיך געהאלטן לענגער ווי סתם האלץ, און עס איז געווען פיין ווארעם.

דער ארעסט פון יענטי האט זיך ארויסגעשטעלט אלץ א טובה פאר אונז און פאר אונזער גאנצן בארק.

פרק טו

דאס לאגער לעבן

אונזערע קליידער • לייז • פול מיט בלאטערן • ארבעט צום טויט • ארבעט נאך ארבעט • די פרומע קרובה • די שוך-זויל • שווערע קרעמפען • א קידוש אין לאגער •

אונזערע קליידער

די קעלט איז געווען שרעקליך. מיר פלעגן גיין געקליידעט זייער קנאפ. אן אלטער דזשאקעט וועלכע מיר האבן אפגע'ירש'נט פון די ציגיינער, מיט אונטערשלאק (ליינינג) וואס האט געהאנגען פון אלע זייטן, דאס האט אונז אפיציעל געזאלט אנווארעמען. בעסער ווי גארנישט איז עס זיכער געווען.

א שמאטע אויפן קאפ האבן מיר אויך געהאט, אנטקעגן די קעלט. פיל האט עס נישט אויפגעטאן, אויסער אונז לאזן איינרעדן זיך אז מיר זענען כאטש צוגעדעקט...

זאקן, האט נישט יעדער זוכה געווען צו באקומען. יענטי מיט מיר למשל, האבן געהייסן גוטע ארבייטער – דערפאר האבן מיר באקומען זאקן. יענטי האט באקומען צוויי גרויע זאקן, און איך בין ארומגעגאנגען מיט איין גרויע זאק און איין געלע. דאס איז אנגערופן געווארן 'זאקן', כאטש עס איז געווען נישט מער ווי אן ארבל פון א סוועדער – פארנייעט פון איין זייט... אבער פאר אונז איז קיין נפקא-מינא געווען פון וואס עס איז געווען געמאכט. אבי עס האט געווארעמט!

ווינטער, ווען די קעלט האט געשניטן דעם קערפער, האבן מיר גענוצט אונזער קאָץ (בלענקעט) פאר אן אויבער קלייד, אדער האבן מיר עס ארומגעווויקלט און געמאכט פאר א 'סקורט' (פוסטע). מיר האבן אראפגעשניטן דערפון א פאס פאר א פאסיק, און אזוי איז אונז געווען עטוואס וואַרעמער.

לייז

מיר האבן געהאט נאר איין פאר קליידער. קיין מעגליכקייט זיך איבערצוטוישן, אדער וואשן איז פארשטייט זיך נישט געווען. דאס האט צוגעברענגט אז מאסן פון לייז האבן אומגעשטערט קווארטירט אויף אונזערע קליידער, און אונז פארשאפט ביטערע יסורים. מיר האבן דאס פרובירט אפצורייניגן, אבער עס האט ווייניג געהאלפן. וועז מיר האבן נאר געהאט אביסל צייט, האבן מיר געקראכט לייז... ביינאכט האבן מיר עס אויסגעשאקלט אינדרויסן, א זאך וואס האט ווייניג אויפגעטאן.

פאר איין מיידל איז איינגעפאלן א געדאנק. זי האט איבערגעלאזט איר קלייד אינדרויסן, האפנדיג אז איבער נאכט וועלן די לייז געפרוירן ווערן און אזוי ארום וועט זי פטור ווערן פון זיי... אינדערפרי, האט זי טאקע נישט געפונען דארט קיין לייז, אבער אויך נישט דאס קלייד... וואַרשיינליך, האט זיך עס איינעם פארגלוסט.

וואס טוט מען? מען ברויך דאך גיין צו דער ארבעט, וויקלט מען זיך ארום מיטן קאָץ, און מען גייט.

עטליכע טעג האט געדויערט, ביז זי האט באקומען אן אנדער קלייד.

יעדע עטליכע וואכן פלעגט אנקומען א טראנספארט פון קליידונג, צעריבענע, אפגענוצטע שמאטעס. אויב עס האט זיך עמיצן עפעס צוריסן, האט מען געמוזט וואַרטן צום קומענדיגן טראנספארט.

פול מיט בלאטערן

הענטשקעס? וועך האט ג'חלום'ט אפילו דערפון!? אפגעזען וואס מיר האבן געמוזט גראבן א גאנצן טאג מיט אונזערע בלויזע הענט, וועלכע זענען געווען אנגעשוואלן, פול מיט בלאטערן. וועך די בלאטערן האבן געפלאצט, איז געבליבן רויע פלייש. דערנאך איז עס פארהארטעוועט געווארן, און אזוי האבן מיר ווייטער געארבעט...

ארבעט צום טויט

מיר זענען ארויס צו די ארבעט טאג איין טאג אויס, אריינגערעכנט שבת און יום-טוב. זיך ארויסצודרייען פון ארבעטן איז געווען אוממעגליך. אבער מיר פלעגן כאטש האלטן דעם חשבון פון די טעג, וועך עס פאלט אויס שבת אדער יו"ט, און דאן, וואס מיר האבן נישט געמוזט האבן מיר נישט געטאן.

אונזער טאג האט זיך אנגעהויבן פרי, וועך עס איז נאך געווען טונקל אינדרויסן. דאן איז פארגעקומען דער צייל-אפעל, אויף וועלכע די רשעים האבן קיינמאל נישט אויפגעגעבן. מיר האבן געמוזט שטיין אויף איין פאזיציע פאר לאנגע שעות, ביז מען האט אונז געציילט און איבערגעציילט און זיכער געמאכט אז קיינער פעלט נישט. ביינאכט וועך מיר זענען צוריקגעקומען פון די ארבעט האט זיך דאס ווידער איבערגעשפילט, עס האט קיינעם נישט געקימערט אז עס איז ווינטער, וועך אינדרויסן הערשט אן אומערטרעגליך שרעקליכע פראסט. נישט איינמאל, זענען מיידלעך נעבעך, אפגעפרוירן געווארן פון קעלט. מען האט

זיי אוועקגעפירט אן קיין לעבנס צייכן, איינגעוויקלט אין זייערע בלענקעטס, צו אן אומבאוואוסטן ארט...

אנדערע האבן גלאט אזוי פארלוירן זייער ווילן צום לעבן. אין יענע אומשטענדן ווער עס האט נישט געקעמפט פארן לעבן, האט טאקע נישט געקענט מער עקזיסטירן... איינמאל אויפגעגעבן – און ביז געציילטע טעג איז שוין אלעס געווען א פארגאנגענהייט.

ארבעט נאך ארבעט

ווען דער צייל-אפעל אין אוועגד האט זיך שוין ענדליך געענדיגט, זענען מיר נאך אלץ נישט פארטיג געווארן. נאכן עסן די זאמדיגע זופ, האבן מיר, מיעדע און אפגעשוואכטע, געמוזט גיין אפזעגן בוימער פון וואלד, עס צעהאקן אויף שטיקלעך, עס זאל זיין צום הייצן...

דאס איז געווען פאר אונז עבודת פרך. אפיציעל האט עס גערייסן אז אלע מיידלעך טיילן זיך איין, און יעדע נאכט טוען עס אנדערע מיידלעך. אבער ווי געזאגט, האט זיך קיינעם געגלוסט זיך צו פארנעמען מיט די שווערע ארבעט, דעריבער איז עס – פונקט ווי אסאך אנדערע זאכן – געפאלן אויף אונזערע פלייצעס, און מיר האבן עס געמוזט טאן כמעט יעדע נאכט.

די פרומע קרובה

איינע פון דעם פינפטלינג, מלכה רייזל, איז געווען א גרויסע צדקנית. וואו זי איז געשטאנען און געגאנגען האט זי כסדר געשעפשעט מיט איר מויל. זי האט געהאלטן אין

איין דאוענען און זאגן קאפיטלעך תהילים, וויפיל זי האט געדענקט אויף אויסנווייניג.

מיין קוזין, הר"ר יעקב יוסף לייפער ז"ל פון אונגוואר, האט מיר אמאל דערציילט, אז פארן קריג איז מלכה-רייזל געווען א כלה. איינמאל איז זי געוואויר געווארן אז איר חתן איז פונקט אנגעקומען אין שטאט וואו זי האט געוואוינט. האט זי זיך אויפגעהויבן און אוועקגעפארן צו א צווייטע שטאט, כדי חתן – כלה זאלן זיך נישט אנטרעפן צופעליג ערגעצוואו, אויפן גאס.

זי איז געווען זייער א שוואכינקע. מיר האבן איר כסדר געמוזט צוהעלפן מיט איר ארבעט. דאס זעלבע איז געווען אויך מאראליש. מיר האבן איר אלץ געדארפט אויפמונטערן און מחזק זיין. מיר האבן איר צוגעהאלטן ממש מיט אייזערנע קייטן. אנדערש וואלט זי חלילה, צוגרונד געגאנגען.

זי האט זיך כסדר געמוטשעט מיט עסן און קליידונג. אלעמאל איז צו איר אנגעקומען פונקט די שוואכע סחורה. שטענדיג ווען עס פלעגט אנקומען אין לאגער א פרישע טראנספארט פון קליידער, איז פאר איר אויסגעפאלן עפעס א דינטשיגע שמאטע... אזוי איז כסדר געווען איר מזל.

די שוך-זויל

איינמאל, איז איר אראפגעפאלן די זויל פון איין שוך. מלכה-רייזל איז אזוי ארומגעגאנגען עטליכע וואכן. עס האט דאן געזאלט אנקומען א טראנספארט פון קליידונג און שיך

פארן ווינטער, און זי פלעגט יעדן טאג גיין קוקן אויב דער טראנספארט איז שוין דא.

ווען מען האט שוין ענדליך איינגעטיילט די אנגעקומענע קליידונג, האט זי באקומען א פאר שיך מיט האלצערנע זוילן... עטליכע טעג דערנאך, קומט זי אריין אין בראק וויינענדיג. וואס איז געשען? זי איז געגאנגען אין א שוועדע בלאטע, און איר זויל האט זיך דארט פארהאנקערט און צוריסן...

מיר האבן פרובירט צו בארגן שיך פאר מלכה רייזל. צי פון מיידלעך וועלכע האבן זיך נישט גוט געפילט און האבן געהאט ערלויבעניש צו פארבלייבן אין בראק, אדער פון די וועלכע האבן געהייצט ביינאכט, און האבן אויך נישט געמוזט ארויסגיין ארבעטן.

איך געדענק, ווי איינמאל האבן מיר געמאכט א געשעפט מיט א מיידל. מיר זענען גרייט געווען אוועקצוגעבן איר א קארטאפל, און דערפאר זאל זי אונז געבן אירע שיך פאר דריי טעג. אבער זי האט איינגעשטימט בלויז אויף צוויי טעג! ענדליך האבן מיר געמאכט א פשרה: צוויי קארטאפל פאר פינף טעג.

שפעטער האבן מיר אפגעשניטן א בענדל פון א בלענקעט, און דערמיט צוגעבינדן דעם זויל צום צוריסענעם שוך. מיר האבן אויך אריינגעלייגט שטרוי צו ווארעמען. זעלבסטפארשטענדליך אז די אלע געניאלע פאטענטן האבן גאנץ ווייניג געהאלפן. א לאנגע צייט האט געדויערט ביז וואנען מלכה-רייזל האט באקומען געהעריגע שיך.

שווערע קרעמפען

אין א נאכט, האט א יונגע א פרוי וועלכע מען האט דעפארטירט ארום א יאר נאך איר חתונה, געליטן פון שטארקע קרעמפען. מען האט געקלערט אז עפעס מיט די עסן איז נישט אין ארדענונג, אדער ליידט זי צוליב דעם שווערן הונגער. מ'האט געהאפט אז ביז אפאר טאג וועט איר בעסער ווערן, אבער דאס האט נישט פאסירט.

געוועלך אין א פאל ווען א מיידל האט נישט גוט געפילט, איז זי געגאנגען צום 'ריוויר'. דאס איז געווען דער ארט וואו מען האט געגעבן מעדיצינען פאר אלע קראנקהייטן. אבער אויך דער מעדיצין וועלכע מען האט איר געשיקט, האט נישט געהאלפן. איז מען געגאנגען נאכאמאל צום 'ריוויר'. דאן איז שוין די קראנקן-שוועסטער זעלבסט געקומען איר באזוכן. א זאך וואס איז נישט אפט פארגעקומען. און דאן איז געשען עפעס אויסטערליש:

א קידוש אין לאגער

"מזל טוב, מזל טוב, א מיידעלע!"

פריידיגע געשרייען האבן זיך געהערט אין באראק. יעדער איז געווען אויסער זיך פון פרייד. וואו הערט מען נאך אזוינס? א מיידל געבוירן געווארן אין לאגער.

די באגייסטערונג איז געווען גרויס. מען האט איינגעפאקט דאס קינד אין א קאָץ, ארומגעגלעט און זיך געפארעט מיט איר. די געווייגערייען פון די קליינע האבן פריליך געמאכט יעדן איינעם. ענדליך עפעס א לעבעדיגער צייכן אין לאגער!

די שמחה האט אבער לאנג נישט אנגעהאלטן. צופרי דערויף איז אנגעקומען דער אויבערשארפפירער מיט זאכן פאר די בעיבי. ער האט איר איינגעפאקט און זיך אפגעטראגן מיט איהר צו א דערנעבענדיגער פארם, אוועקגעגעבן דאס אומגליקליך, פריש געבוירן קינד צו א קינדערלאזן פויער.

פרק טז

ימים טובים אין לאגער

די הייליגע טעג • חנוכה • ברען ליכטעלע, ברען • חנוכה אינדערהיים • עס וועט זיך נישט אויסלעשן • זכרונות • קארטאפל פאר פסח • א 'לוח' אין לאגער • סימני גאולה • 'בעטרוהע שיינונג' • אויפן וועג צו פרייהייט • דער מארש • די פירערס אויפן וועג • מיט די לעצטע כוחות • נאך אביסל... •

די הייליגע טעג

וועו עס האבן זיך אונטערגערוקט די ימים נוראים, האט זיך אנגעהויבן שפירן אין לאגער אן ערנסטער אטמאספער. די מיידלעך האבן זיך פארזאמלט אין איין בארַאק און וועו עס האט געדענקט פון די ימים-נוראים'דיגע תפילות האט פארגעזאגט אויסנווייניג. אויך יענטי האט געזאגט פון אירע זכרונות פון איר טאטע – אויפן זידיטשובער נוסח, און די מיידלעך האבן זיך אנגעווארעמט מיט די הייליגע תפילות.

חנוכה

אפאר מאל אין וואך, האבן מיר באקומען אביסל מארגארין. דאס איז געווען ממש א ברעקל – 'נישט צו שלינגען און נישט צו שפייען'.

אבער מיר האבן די פעטנ'ס-ברעקלעך נישט געגעסן, נאר עס געהיטן אויף אן אנדערער צייט!

חנוכה!

מיר האבן אויסגעהוילט א האלבן קארטאפל, אריינגעלייגט דערין די שטיקל מארגארין. דאן האבן מיר ארויסגעצויגן עטליכע פעדימער פון אונזערע קליידער אדער פון א קאָץ, עס צונויפגעפלאכטן און גענאכט דערפון א קנויט, אריינגעשטעלט דעם קנויט אינעם קארטאפל מיט מארגארין, און – מיר האבן געהאט א ליכט'ל.

נישט סתם א ליכט, נאר א חנוכה ליכטל!

יעדע נאכט האט אן אנדערע פון די פינף געמאכט די ברכה און אנגעצינדן די ליכט.

און דאס ליכטעלע האט געברענט.

נישט נאר דעמאלט, ביז היינט ברענט עס נאך!

עס האט געטליעט, און ארויפגעברענגט זכרונות פונעם בענקעדיגן אמאל, די זיסע טעג וואס זענען אונטערגעגאנגען און פארשוואונדן.

ברען ליכטעלע, ברען

מיר זענען אזוי געזעצן ארום דאס איינציגע ליכטל, און אונזערע געדאנקען זענען פרייוויליג געפלאסן. יעדע פון אונז האט זיך דערמאנט פון איר טאטע-מאמע, פון די וואַרעמע היים. יעדע האט דערציילט ווי אזוי עס האט אויסגעקוקט חנוכה ביי זיי, וויאזוי דער טאטע איז געשטאנען ביי די מנורה, און אלע קינדערלעך ארום, באטראכטנדיג יעדער באווּעגונג פונעם טאטן. ווי די משפחה איז אינאיינעם געזעצן און זיך צוגעהערט צו די נסים וואס האבן זיך אפגעשפילט מיט טויזנטער יארן צוריק. אלע האבן געהאפט אז די דאזיגע נסים וועלן זיך אויך אפשפילן ביי אונז אינגיכן, מיר וועלן גאר אין נאנטן אויסגעלייזט ווערן פון דעם נאצי'שן גיהנום, און זיך אומקערן צוריק צו אונזערע אלטע היימען, אונטער דער מאמע'ס וואַרעמער פארטוך...

חנוכה אינדערהיים

אויך מיך האבן פארפלייצט געדאנקען. אבער נאך ווי...

אך, ווי שיין איז דאס געווען די צייטן, ווען מיין פאטער ז"ל איז נאך געווען אינדערהיים, מיין מאמע איז נאך געזונד געווען. זי פלעגט שיין אפפוצן די זילבערנע מנורה, ביז עס האט געגלאנצט. מיין טאטע פלעגט מאכן די קנייטלעך, און אלע קינדער זענען געשטאנען ארום, צו הערן די חנוכה ליכט צינדן. דערנאך האט מען געזונגען און מיר אלע זענען מיטן טאטן ארויס א רקידה. דאן האט ער געטיילט חנוכה-געלט, אפאר לעי (פענים) פאר יעדן קינד, און מיר האבן געשפילט מיטן דריידל וועלכע מיר האבן אליין אויסגעשניצט פון האלץ. אין שטוב איז געווען ווארעם, און די פיינע געשמאקע מאכלים וואס מיין מאמע האט צוגעגרייט לכבוד חנוכה, האבן געשמעקט ביז ווייט.

דאס אלעס איז שוין א ווייטע פארגאנגענהייט... מען קען נאר חלום'ן דערפון.

אבער דאס ליכטעלע איז נאך געבליבן ברענען!

עס וועט זיך נישט אויסלעשן

יעדער האט דערציילט אן אנדערע מעשה און אויסגעמאלן דעם חנוכה ביי זיי אין הויז.

מיר האבן זיך איינגעקוקט אין דעם ליכטל, און זיך געבעטן עס זאל נישט אויפהערן צו ברענען, נאר שיינען מיט איר פולסטע שטאלץ און גלאנץ.

און יא... אונזער תפילה איז אנגענומען געווארן!

אפילו נאך אלעם וואס עס האט דורכגעמאכט, טראץ די שרעקליכע און פינסטערע קאשמארן, האט זיך דער

אידישע פלאם קיינמאל נישט אויסגעלאשן. אדרבה! עס האט זיך נאר מער צופלאקערט ברענגענדיג דעם פרישן דור, מיט א נייעם גייסט פון תורה און אידישקייט.

זכרונות

חנוכה, ברענגט ארויף ביי מיר אויך אנדערע זכרונות. עס איז דעמאלט געווען די צייט צו שחט'ן די גענז אויף פסח, וויבאלד אין דעם סעזאן האט מען געקענט ארויסנעמען גאר אסאך פעטנס. לכבוד דעם האט מען פסח'דיג געמאכט א געוויסןווינקל אין שטוב, און מען האט כשר געמאכט די גענז אין פסח'דיגע כלים. די שמאלץ מיט גריוון האט מען אוועק געשטעלט אויף פסח, און די פלייש האט מען צוביסלעך אויפגעגעסן. אזוי איז אויסגעקומען אז לכבוד חנוכה האט מען געהאט אביסל בעסערע עסן...

אלץ לכבוד חנוכה.

קארטאפל פאר פסח

איין טאג, ווען מיר זענען צוריק געגאנגען פון די ארבעט, האבן מיר מארשירט – ווי דער שטייגער – פינף אין א רייע, ווען יענטי גייט פון זייט. א דייטשער סאלדאט, איז צוגעקומען און איר געפרעגט: "ווארום ביזטו היער?" יענטי האט געהאט בלאנדע האר מיט בלויע אויגן, אויסגעזען ווי א דייטשקע. זי האט אים גלייך אפגעענטפערט: "ווייל איך בין איין יודע". יענער האט דאס נישט געקענט גלויבן. א רחמנות געפיל האט אים באנומען.

דאן האט ער געזאגט אז היינט וועט ער שטיין אויף דער וואך ביי די קארטאפל. מיר האבן גלייך פארשטאנען וואס דאס מיינט: מען קען היינט קומען נעמען קארטאפל וויפל מען ווייל; דער וועכטער וועט זיך מאכן נישט וויסנדיג.

דער פינפטלינג האט זיך צוזאמגענומען, און גלייך אנגעהויבן מיט דער ארבעט. מיר זענען געגאנגען עטליכע מאל אהין און צוריק און געהאלטן אין איין ברענגען נאך און נאך קארטאפל... איך בין געגאנגען מיט מלכה-רייזל און יענטי איז געגאנגען מיט פייגי. ראכיל איז דערווייל געבליבן אכטונג געבן אויף די אנגעזאמלטע קארטאפל, זיי זאלן נישט קיין רגע בלייבן אן שמירה, קיינער זאל עס חלילה נישט בא'גנב'ענען ביז מיר וועלן צוריקקומען.

דער סאלדאט האט שפאצירט אהין און צוריק. יעדן מאל וועו מיר זענען צוגעקומען האט ער אוועקשפאצירט, געבנדיג אונז די געלעגנהייט צו נעמען וויפיל עס לאזט זיך... מיר האבן עס טאקע אויסגענוצט ביז צום מאקסימום. די קארטאפל האבן מיר באהאלטן אונטערן דזשאקעט און עס געטראגן צום בארק.

אזוי האבן מיר גענומען און גענומען – ביז פייגי איז געקומען. דאן האט דער סאלדאט זיך אנגערופן צו איר: "דו אלטע קריפעלע, וויפיל מאל נעמען קראמפלי?" (קארטאפל אויף אונגאריש).

הערנדיג דאס, האבן מיר פארשטאנען אז עס איז שוין גענוג.

די קארטאפל האבן מיר באהאלטן פאר פסח, און טראץ דעם וואס עס האט נאך געהאלטן א היבשע פאר מאנאטן פאר פסח, האבן מיר נישט געוואלט פארלאזן זיך אויף די לעצטע מינוט, און אנגעהויבן זאמלען קארטאפל אויף יום-טוב. אונטער אונזערע געלעגער'ס האבן מיר אויסגעגראבן א גרוב, עס אויסגעבעט מיט שטרוי, אריינגעלייגט דערין די קארטאפל, פריש איבערגעדעקט מיט שטרוי, דערויף ארויפגעשאטן ערד, און אויף דעם אונזער 'געלעגער' וועלכע איז באשטאנען פון צווייגלעך וואס מען האט אפגעריסן פון בוימער אין וואלד.

איין נאכט, ווען דער הויפט פירער פון לאגער האט זיך פלוצלינג באוויזן, האט ער געקוקט אויף אונזערע געלעגערס מיט א פארדעכטיגטער בליק, און געפרעגט:

"ווארום איז היער הויך און דא ניקס?"

מיר האבן זיך שטארק דערשראקן! מיר האבן אים ערקלערט אז מיר האבן 'אויסגעבעט' די דאזיגע געלעגערס מיט מער צווייגן, דעריבער איז עס העכער...

עס איז געלונגען, ער האט אונז געגלויבט. ווער ווייסט וואס עס וואלט פאסירט ווען ער וואלט אונז געכאפט.

זייער מעגליך, אז ביז היינט זענען נאך פארבליבן קארטאפל אין יענע גריבער...

א 'לוח' אין לאגער

עס זענען געווען מיידלעך וועלכע האבן כסדר מיטגעהאלטן דעם אידישן קאלענדער. פון וואו זיי האבן

עס געוואוסט, ווייס איך נישט. אבער שטענדיג האבן זיי געהאלטן דעם חשבון פון די טעג און געלאזט וויסן פאר די אנדערע מיידלעך וואו מען האלט.

סימני גאולה

דערווייל האבן זיך אנגעהויבן שפירן אין די לופט סימנים פון באפרייאונג. גענוי וועט עס וועט פאסירן האט מען נישט געוואוסט, אבער מיר האבן געווארט און געהאפט מיטן גאנצן הארץ, זיך זען ווי פריער אויף דער פרייהייט.

פון מאל צו מאל, פלעגן מיר זען רייעס עראפלאנען פליען איבער אונזערע קעפ. די פליגערס זענען געווען אזוי קליין, אויסגעקוקט ווי קליינע פינטעלעך אינמיטן הימל. ווען זיי פלעגן זיך באווייזן, פלעגן די דייטשן אנטלויפן און זיך באהאלטן צווישן די בוימער... דאגעגן מיר, פלעגן שטיין און פאכען צו זיי מיט אונזערע הענט, זיי צו באגריסן. מיר האבן געהאפט צום באשעפער אז זיי וועלן שוין קומען אונז אויסלייזן ווי פריער.

דערווייל, איז אלעס ווייטער אנגעגאנגען ווי געווענליך. אינדערפרי א ציילי-אפעל. דערנאך ארבעט ביז ביינאכט, און דאן ווידעראמאל – ציילי אפעל.

'בעטרוהע שיינונג'

איין צופרי, וועו מיר זענען ארויס צום ציילי-אפעל ווי דער שטייגער, האבן מיר באמערקט אז עפעס איז נישט ווי געווענליך. די סאלדאטן האבן זיך ארומגעדרייט נערווועז, געציילט און געציילט איינמאל און נאכאמאל. ענדליך האט

מען באפוילן אז אלע וועלכע האבן א 'בעטרוהע שיינונג' – א צעטל פון דאקטאר אז מען פילט זיך נישט גוט און מען איז פטור פון ארבעטן, זאלן ארויסטרעטן עקסטער.

א גרויסע צאל מיידלעך וועלכע האבן פארמאגט דאס צעטל האבן תיכף ארויסגעטרעטן. יענטי האט פונקט יענעם טאג זיך נישט אזוי גוט געשפירט. זי האט גראדע אויך געהאט אזא צעטל, אבער איר הארץ האט איר נישט פאראויסגעזאגט קיין גוט'ס, און דערפאר האט זי נישט ארויסגעטראטן.

גלייך נאכדעם וואס זיי האבן אלע ארויסגעטראטן, זענען זיי געווארן ארומגערינגלט מיט סאלדאטן וועלכע האבן זיי באוואכט פון אלע זייטן, און מען האט זיי ארײנגעפירט אין באזונדערע געצעלטן. דאן האבן שוין אלע איינגעזען אז עפעס גייט פאר.

אויפן וועג צו פרייהייט

מען האט אונז אלעמען צוריק געשיקט אין די געצעלטן, און געהייסן וואַרטן. מיר זענען געבליבן דארט ביז מיטאג. דאן האט מען אונז ארויסגערופן אויף צייל-אפעל.

נאכן צייל-אפעל, האט מען געמאלדן אז מען פארלאזט דעם פלאץ און מען זאל זיך גרייטן אין וועג. וועד עס פילט אז זי וועט נישט קענען מיטהאלטן דעם וועג, זאל זיך מעלדן. די, וועלן פארבלייבן דא און עס וועט זיי גארנישט פאסירן –האבן זיי צוגעזאגט, – אבער וועד עס קומט מיט אין וועג און וועט זיך אפשטעלן אינמיטן גיין, וועט מען שיסן!

אזעלכע 'מארשן' פלעגן די דייטשן אנפירן אין די ענדע פון קריג, ווען מען האט זיך כסדר געהאלטן אין איין צוריקרוקן, אויס מורא פאר די רוסישע ארמייען.

צו איר מזל, האט יענטי נישט ארויסגעטראטן ביים צייל-אפעל. ווען יא, נישט זיכער צו זי וואלט איבערגעלעבט די קריג.

דער מארש

דער מארש האט זיך אנגעהויבן!

דער פינפטלינג האט פארשטייט זיך, מארשירט אינאיינעם.

מ'גייט, מ'גייט. מען גייט אריין אין וואלד, טיעפער און טיעפער. עס פאלט צו די נאכט, עס לאזט זיך אראפ א שוועכער שניי און א ביטערער פראסט שניידט די ביינער. מיר זענען זיכער אז דא וועט קומען אונזער סוף. פארוואס דען פירט מען אונז אריין אין וואלד אינמיטן דער טונקעלער נאכט?

אבער צום גרויסן וואונדער, האבן מיר עס אויך דורכגעמאכט.

מיר זענען ארויסגעקומען פון וואלד, געגאנגען ווייטער ביז שפעט אינדערנאכט, ווען מיר זענען אנגעקומען צו א פארם. דארט האט מען אונז געלאזט איבערנעכטיגן אין די שטאלן, אויפן בוידעם און וואו אימער עס איז נאר געווען אביסל פלאץ.

קיין עסן האבן מיר נישט באקומען. עס זענען געווען מיידלעך וועלכע האבן זיך פארשאפט טעפלעך, און

אויסגעמאלקן די קיען וועלכע האבן זיך דארט געדרייט, אזוי האבן זיי געהאט עפעס אריינצונעמען אין מויל.

נאך איידער עס איז ליכטיג געווארן, האט מען פארגעזעצט דעם וועג. א הויכער און טיעפער שניי איז שוין געווען אנגעזאמלט פון א גאנצע נאכט.

די פירערס אויפן וועג

מיר זענען געווען ארומגענומען מיט ליטווינע סאלדאטן, וועלכע האבן נישט געקענט גוט די דייטשע שפראך. זיי האבן געטראגן היטלעך מיט אן אויסשריפט 'סם'. דאס איז געווען אן אויסצייכענונג וואס זיי האבן באקומען, איבער דעם וואס זיי האבן אויסגעמארדעט צען-טויזנט אידן אין ליטווע אין איין טאג!

אין א פארמאכטן קאטש, אויסגעבעט מיט דאכענעס און קישענעס, איז געזעסן די פרוי פונעם אויבערשאפפירער. זי איז געווען ווארעם איינגעפעלצט, און פון צייט צו צייט האט זי א זופ געגעבן פון א פלעשל.

מיט די לעצטע כוחות

דא האבן זיך אנגעהויבן פראבלעמען. א טייל מיידלעך האבן עס שוין נישט געקענט אריבערטראגן; די שרעקליכע קעלט, די לאנגע אומענדליכע שטרעקעס, דער הונגער און דארשט. וויסנדיג וואס אפשטעלן זיך באדייט, האבן מיר זיי ארויסגעהאלפן מיט וואס נאר מעגליך, זיי אונטערגעהאלטן און געשלעפט מיט איבערמענטשליכע כוחות.

אנדערע האבן אויפגעגעבן. זיי האבן זיך אוועקגעזעצט אינמיטן וועג זאגנדיג אז זיי קענען נישט מער... געשווינד

איז צוגעקומען א סאלדאט, אויסגעצויגן דעם ביקס, אריינגעיאגט אין אפאר קוילן, און...

אין איין פאל, האבן צוויי שוועסטער מארשירט צוזאמען. איינע פון זיי האט זיך נישט גוט געפילט, זי האט נישט געקענט גיין ווייטער. איר שוועסטער, צוזאמען מיט נאך איינע, האבן איר אונטערגעהאלטן. אבער זי האט אזוי אויך נישט געקענט באווייזן צו גיין, אירע פיס האבן זיך פשוט אונטערגעבראכן.

גלייך איז צוגעקומען א סאלדאט און געשאסן. איר שוועסטער, נעבעך, האט גארנישט געקענט טאן, אויב בלייבט זי שטיין, שיסט מען איר אויך.

האט זי געלאזט א לעצטן שמערצליכן בליק אויף איר שוועסטער, וועלכע האט מיטגעמאכט מיט איר די גאנצע שווערע קריג, און יעצט ביים שוועל פון באפרייאונג אויפגעגעבן, און זי איז ווייטער געגאנגען. האט זי דען א בירה געהאט?

מיר האבן זיך אלץ באמיהט נישט צו זיין פון די לעצטע מארשירער'ס, נאר זיך ענדערש געפינען אינמיטן פונעם מארש, פון פחד פאר די רשעים.

נאך אביסל...

אזוי האבן מיר מארשירט א גאנצע וואך, ווען יעדן טאג פאלן אנדערע מיידלעך אוועק קרעפטלאז, און די רוצחים דערשיסן זיי צום טויט און לאזן זיי ליגן אונטערן פרייען הימל. פון צייט צו צייט האבן זיי געגעבן א שטיקל הארטע ברויט, און מיר האבן דאס צוגעביסן מיט א שטיקל

שניי. יעדע ביסל צייט האבן מיר זיך אראפגעבויגן און אריינגענומען נאך א שטיקל שניי אין מויל.

אויף איין פלאץ, ווען מיר זענען אנגעקומען צו א פארם, האט מען אונז געגעבן געקאכטע קארטאפל. די קארטאפל האט מען אריינגעלייגט אין א טעפל אין וועלכן מען פלעגט געווענליך געבן צו עסן פאר די בהמות. אויך האבן מיר דארט געהאט אביסל מילך, וואס מיר האבן אויסגעמאלקן פון די קיען.

פרק יז

אויפן שוועל פון פרייהייט

קראנע • דער דאקטאר • א האר
צווישן לעבן און טויט • ערגער
פון די דייטשן? • א נס פון
הימל • א פייער • מיר
לאזן זיך אהיים • אויפן
וועג • גע'גנב'עטע עסן •

קראנע

יעדן מאל וואס מיר האבן זיך דערנענטערט צו א וואלד, האבן מיר געמיינט אז אט-אט קומט שוין אונזער ענדע, און מען וועט אונז באלד אויסשיסן.

ענדליך זענען מיר אנגעקומען קיין קראנע.

מען האט אונז אריינגעפירט אין א טורמע איבערצונעכטיגן. עס זענען געווען דארט קליינע שמאלע בעטלעך, וואו מען האט אונז אויסגעלייגט צוויי אויף איין בעטל, איינע צוקאפנ'ס און איינע צופיסנ'ס.

אבער מיר זענען נישט געשלאפן!

א גאנצע נאכט האבן מיר געהערט שוועדע באמבאדירונגען. עס האט געדונערט און געבליצט.

מיר זענען געווען פרייליך און גלייכצייטיג אויך באזארגט: זיך געפריידט אז אט-אט ווערן מיר שוין באפרייט, אבער פול מיט זארג; ווער ווייסט וואס די דייטשן קענען נאך אריינכאפן אפצוטאן די לעצטע מינוטן איידער זיי ווערן געכאפט אין פאסטקע?

די נאכט איז געווען א שרעקעדיגע און א לאנגע. ווען עס האט אנגעהויבן טאגן, האבן זיך די באמבאדירונגען נאכגעלאזט. איינע פון די מיידלעך איז צוגעגאנגען צום פענסטער. זי האט זיך בלויז געוואלט אפשפיגלן דערביי, נאך א לאנגע צייט וואס זי האט זיך נישט געזען אין שפיגל...

טראכט...

א באמבע האט באטראפן דעם פענסטער, און די גלאז איז אריינגעפלויגן גראד אין איר. בלוט האט זיך געגאסן. מיר האבן פרובירט העלפן, אבער אן ערפלאג. מיר האבן היסטעריש געקלאפט אויף די פענסטער, געשריגן נאך הילף. אבער 'אין קול ואין עונה', קיינער רופט זיך נישט אן. די טירן זענען פארשלאסן און קיינער באווייזט זיך נישט אינדרויסן.

דער דאקטאר

מיטאמאל זעען מיר דורך דעם פענסטער, ווי איינער שפאצירט. מיר האבן געגומען שרייען צו אים דורך די פארגראטעטע פענסטער. יענער האט זיך אידענטיפיצירט אלץ טורמע דאקטאר. מיר האבן אים געבעטן ער זאל קומען זען דאס מיידל וועלכע איז געטראפן געווארן פון א אויפרייס, צי קען מען איר נאך העלפן.

דער דאקטאר האט אריינגעקוקט דורך די גראטעס אויף דאס מיידל, און באשטימט אז עס איז שוין צו שפעט. די אומגליקליכע איז אפגעלאפן פון בלוט, מען קען איר שוין צודעקן...

נעבעך! זי האט שוין דורכגעמאכט דעם גאנצן ביטערן גיהנום, כמעט דערלעבט דעם באפרייאונג. אבער די לעצטע מינוט, האט איר דער מלאך-המוות דערגרייכט.

א האר צווישן לעבן און טויט

דער דאקטאר האט אונז דערציילט, אז די דייטשן האבן געהייסן די באפעלקערונג וואס וואוינען ארום די טורמע,

זיי זאלן זאפארט פארלאזן זייערע הייזער, וויבאלד זיי גייען באמבאדירן די געביידע! אבער זיי האבן שוין נישט געהאט קיין צייט דערצו, און זענען אנטלאפן אינמיטן נאכט.

א האר האט געפעלט צווישן אונז און דעם טויט!

חסדי ה' כי לא תמנו, דער באשעפער ברוב רחמיו וחסדיו האט געהאלפן, און זייערע פינסטערע פלענער האבן זיך נישט איינגעגעבן.

מיר זענען געבליבן אין תפיסה ביז מיטאג צייט, וועו די טירן האבן זיך בריט געעפנט.

ביים שוועל האבן זיך באוויזן רוסישע סאלדאטן.

באפרייט!

דער קריג האט זיך טאקע נאכנישט געענדיגט, אבער מיר זענען שוין געווען באפרייט.

ערב שבת שירה איז דאן געווען, וועו די לאנג ערווארטעטע בשורה איז אויסגערופן געווארן. מיר האבן פריי אפגעדעכט און געלויבט דעם אויבערשטן פאר זיינע גוטס, מיר האבן געשפירט ווי די קייטלעך איבער אונזערע הענט און פיס זענען אויפגעבינדן געווארן. פון די אנדערע זייט איז די שמחה געווען ווייט פון א שלימות'דיע, יונגע מיידלעך שטייען אליין אויף די וועלט, אויף זייער אייגענעם אחריות, אן א שטוב און אן א עסן און קליידונג...

וואס טוט מען ווייטער?

אונזער ערשטע דאגה נאכן באפרייען, איז געווען – זוכן עסן!

מיר האבן זיך א לאז געטאן אין קאך, און אין אלע ארומיגע צימערן. וואו מיר האבן נאר עפעס דערווישט, האבן מיר דאס גענומען אין מויל אריין.

גלייכצייטיג האבן מיר אויך אפגעזוכט עטוואס נארמאלערע קליידונג, מיר האבן זיך אויסשטאפירט און צוביסלעך אנגעהויבן צוריקבאקומען א מענטשליכער אויסזען.

נאך עטליכע טעג האט מען אונז ארויסגעפירט פון טורמע, און אונז פלאצירט אין א שולע-געביידע. עס איז געווען א הויכע געביידע פון דריי שטאק. דארט האבן מיר זיך אויפגעהאלטן א שטיק צייט, געשלאפן צוזאמענגעפרעסט ווי הערינג אין די פעסלעך.

ערגער פון די דייטשן?

די רוסן, טראץ דעם וואס זיי האבן אונז באפרייט, האבן זיך נישט אפגעגעבן מיט אונז ווי געהעריג. זיי האבן אונז פשוט געלאזט אויף הפקר. מיר האבן זיך אליין געדארפט באזארגן מיט עסן און קליידונג, כאטש מיר האבן נישט געהאט פון וואו עס צו נעמען. דער אמת איז אז עס איז זיי פשוט נישט איינגעפאלן דאס אונז צו פארזארגן, ווייל זיי האבן פאר זיך אליין אויך נישט געהאט...

ציגארעטלעך האבן זיי אונז דערלאנגט... און ווען מיר האבן דאס אפגעזאגט מיט א שיינעם דאנק, זענען זיי באליידיגט געווארן.

אין א געוויסן זין, זענען די רוסן געווען נאך ערגער פון די דייטשן. די דייטשן פלעגן כאטש געבן עפעס א

שטיקל ברויט מיט א לעק זופ. די רוסן האבן דעם מינימום אויך נישט צוגעשטעלט.

שטעלט אייך פאר, וועו א מיידל אדער גרופע מיידלעך, דרייען זיך היינט צו טאגס אויף די פארנומענע גוי'אישע גאסן. ווי שטארק איז דער פחד, נאר צו טראכטן וואס עס קען אלץ געשען.

נאך דער קריג זענען מיר געווען פונקט אויף דעם מצב, און פיל ערגער. מיר זענען געווען פארלאזטע מיידלעך אליין, אן קיין משפחה, אן קיין קרובים, אין א שטאט פול מיט גויים, ארומגענומען מיט רוסישע און פוילישע סאלדאטן איבעראל.

מיר זענען פשוט געווען דארט אויף הפקר. עס איז קיינעם נישט אנגעגאנגען וואס עס טוט זיך מיט אונז, קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף אונז. עס האט קיינעם נישט געקימערט צי מיר האבן צו עסן אדער וואו צו שלאפן. אויב איז עפעס געשען צו איינע, האט קיינעם נישט אינטערעסירט.

מיר האבן געלעבט אין א שרעקליכן פחד, געציטערט פאר יעדן שאטן.

א נס פון הימל

ארום א וואך נאך אונזער באפרייאונג, אינמיטן א נאכט, וועו מיר זענען געשלאפן אין דער שולע, שפאצירט זיך פלוצלינג אריין א רוסישער סאלדאט מיט זיין גרויסן

רעוואלווער אויפן אקסל און א בליץ-לעמפל אין האנט, און דרייט זיך ארום צווישן אונז.

מיר האבן זיך אלע געמאכט שלאפנדיג און געציטערט פאר זיינע בייזע כוונות. איך בין געשלאפן נעבן יענטי'ן, און זיך שטילערהייט צוגעקוקט, מיט א קלאפעדיג הארץ, ווען ער האט זיך פלוצלינג אפגעשטעלט נעבן אונז.

די מיידלעך האבן אלע געציטערט, אבער קיינער האט זיך נישט דערוואגט אויסצורעדן א ווארט. אבער איך, זעענדיג אז מיר זענען אין א סכנה, האב איך געזומען שרייען מיט באנומענע קולות, האפנדיג אז איינער פון דרויסן וועט הערן, און אריינקומען.

פלוצלינג שפאצירט זיך אריין א הויכראנקיגער אפיציר, וועלכער מיר האבן פריער קיינמאל נישט געזען און קיינמאל נישט שפעטער, ער איז געווען באהאנגען מיט פיל מעדאלן. דערזעענדיג דעם סאלדאט, האט ער אים באפוילן ער זאל זיך שוין אפטראגן... אפגעזאגט די ווערטער און ארויס...

דער סאלדאט איז זייער בייז געווארן אויף אונז. אין זיין צארן האט ער ארויסגעציגן זיין רעוואלווער, עס צוגעלייגט צו מיין שטערן, און געגעבן א שאס, וועלכער האט אפגעהילכט אין גאנצן צימער.

א טויט-שטילקייט האט אלעמען באהערשט. די מיידלעך זענען ווי פארשטיינערט געווארן. זיי זענען זיכער געווען אז אט יעצט איז נאך א קרבן געפאלן אויף קידוש-השם. אין זייער הארץ האבן זיי זיך שוין געזעגנט פון מיר.

דאקעגן איך, בין געזעצן אויף מיין געלעגער און זיך געוואונדערט. 'בין איך טויט? אויב אזוי, פארוואס קען איך

נאך זען, הערן און אטעמען? וואס גייט דא פאר? ער האט דאך געשאסן!'

איז מעגליך, אז א סאלדאט זאל ארומגיין אין סאמע ברען פון קריג, מיט א ליידיגען רעוואלווער? עס קומט נישט אין באטראכט. אלזא האט ער מיך געשאסן מיט א אנגעלאדנטן רעוואלווער, אין שטערן, און איך בין געבליבן לעבן!

ניטאמאל קיין סימן פון א שאס איז דא אויף דעם ארט.

אן אפענער נס פון הימל!

די מיידלעך האבן זיך נישט געקענט אפוואונדערן פון דעם אפענעם נס. קיינער האט נישט געקענט פארשטיין וואס אזוינס האט דא פאסירט; מען האט דאך געהערט ווי ער שיסט! און דאס מיידל לעבט.

א מיספארשטענדעניש!

ווידער, איז דאך מאדנע: וויאזוי קומט אהער אינמיטן א פינסטערע נאכט, א הויכראנקיגער אפיציר? פארוואס באשליסט ער אריינצוקומען אין די געביידע פונקט יעצט? קיין אפיציר דרייט זיך נישט אזוי אינדרויסן, ווער רעדט נאך אינמיטן נאכט!

עס איז קיין ספק נישט, אז עפעס העכער'ס האט זיך דא אפגעשפילט – וואס איז פארהוילן פון אונזערע מענטשליכע אויגן. סיי דער אומגעלונגענער שאס, און סיי דער אומבאקאנטער אפיציר, וואס ביז היינט ווייסן מיר נישט ווער עס איז געווען.

דאס איז אבער אבסאלוט זיכער, אז פון הימל האט מען מיט גרויסע נסים אונז באגלייט און אפגעהיטן פון אלע געפארן אין אונזער לאנגער גלות-וועג. ווייל נאך אלעם, איז עס געווען א קריג-צייט, ווען יעדער האט געקענט טאן וואס ער באגערט. אויב נישט די שמירה פון הימל, וואלטן מיר דאס נישט געקענט דורכמאכן.

א פייער

מיר זענען קוים צו זיך געקומען, און אריענטירט זיך פון דער שרעלקיכער פאסירונג, ווען פלוצלינג הערן מיר געשרייען: "פייער, פייער, עס ברענט". מיר קוקן ארויס, און אט זעהען מיר ווי זיילן רויך דערהויבן זיך פון אונזער ריכטונג. די געביידע האט אנגעהויבן פלאקערן! עס איז אנטשטאנען א שרעקליכע היסטעריע און פאניק. אלע האבן געמומען ארויסלויפן. ביי די טרעפ, זענען מיידלעך געלאפן שטופנדיג איינע די אנדערע, יעדער האט זיך שוין געוואלט זען אינדרויסן. די אונטערשטע מיידלעך זענען אומגעפאלן אונטערן דרוק פון די קומענדע, און אויף זיי זענען ארויפגעפאלן די אנדערע מיידלעך. דער געדרענג איז געווען אזוי שרעקליך, אז עטליכע מיידלעך פון אונטן זענען ליידער דע'הרג'עט געווארן פון דעם גרויסן שטופעניש.

ענדליך האבן צוויי סאלדאטן באוויזן אונז ארויסצושלעפן פון דארט. טייל מיידלעך, וועלנדיג זיך ראטעווען, און זענדיג דעם מיידלעך קנויל אויף די טרעפ, האבן זיך פשוט אראפגעגליטשט איבער די קעפ פון די געשטראנדעטע מיידלעך, און אזוי ארויסגעגאנגען פון דער געביידע...

אנדערע, וועלכע האבן נישט באוויזן זיך צו ראטעווען דורך די טרעפ, האבן זיך אראפגעווארפן פון פענסטער, און געפונען זייער טויט אונטן, אויפן שנייאיגן פעלד.

עס איז זיי ליידער נישט באשערט געווען צו לעבן.

אבער וועמען איבער דער וועלט איז דעמאלט אנגעגאנגען אז אפאר אידישע מיידלעך זענען אומגעקומען דורך א שריפה? – קיינעם!

מיר זענען געשטאנען בארוועסיג אין דער טונקעלער נאכט, אויפן שניי. עס איז דאן געווען די ערשטע נאכט וואס מיר האבן זיך געוואלט מאכן אביסל באקוועם, און מיר האבן געהאט אויסגעטאן די שיך פארן שלאפן. די פייער-לעשער האבן געשפריצט מיט וואסער, וואס איז באלד געווארן פארפרוירן. אזוי אז אונזערע בארוועסע פיס האבן זיך כמעט צוגעקלעבט צום אייז...

ארויסגעשטעלט האט זיך, אז א מיידל האט זיך אנגעצונדן א פייערל אויפן האלצערנעם גאניק פונעם דריטן שטאק. דערפון האט די שריפה אויסגעבראכן.

די פאלאקן זענען געווען אויף אונז זייער ברוגז. זיי האבן געשאלטן מיט טויטע קללות (אויף זייערע קעפ), זענדיג ווי דער בנין פלאקערט.

ענדליך האבן זיי באוויזן צו באקעמפען דעם פייער. מיר זענען דאן אריין אינערווייניג, צו נעמען אונזערע שיך, קליידונג און אנדערע זאכן. נישט אלעס האבן מיר געפונען. זענען מיר צוריקגעגאנגען אין טורמע, וואו עס איז געווען א גאנצער צימער פון וואַרעמע קליידונג, און זיך פריש אויסשטאפירט.

מיר לאזן זיך אהיים

דעם קומענדיגן טאג האבן מיר, א מחנה פון עטליכע הונדערט מיידלעך, זיך ארגאניזירט און באשלאסן אז עס איז נישט קיין תכלית צו פארבלייבן דא. שוין צייט זיך אהיימצולאזן. אויך דער פינפטלינג – האט אנטייל גענומען אין אט דעם מאסן-רייזע. מיר האבן זיך באזארגט מיט אביסל עסן, און זיך גענומען נאכפרעגן ווי אזוי מען קומט אן 'אהיים'.

קיין פוליש האבן מיר נישט געקענט. מלכה-רייזל האט געקענט אביסל טשעכיש וואס איז ענליך צו פוליש, און אויך אביסל שטום-שפראך. זי איז געווען אונזער דאלמעטשער, גערעדט פאר אונז, און אזוי האבן מיר זיך גענאזט צום באן סטאנציע.

מיר זענען געשטאנען און געווארט עטליכע שעה ביים באן-סטאנציע, ביז עס איז אנגעקומען צו פארן א לאסט-וואגאן. אפיציעל האבן ציווילע מענטשן זיך נישט געטארט באנוצן זיך מיט די באנען, נאר מיליטער לייט און העפטלינגען. אבער אונז איז יא געלונגען אויפצושטייגן אויפן באן. אין יענע טעג האט מען רחמנות געהאט אויף די באפרייטע, און מען האט געלאזט פארן אומזיסט.

אויפן וועג

מיר האבן געוואנדערט פון שטאט צו שטאט. אביסל געפארן, אביסל געשפאנט, און זיך אלץ דערנענטערט צו אונזער היים.

איבעראל וואו מיר זענען אנגעקומען, איז אלעס געווען צושמעטערט און באמבאדירט, חרוב ונחרב. אלע געביידעס

זענען געווען פארניכט, און וויבאלד עס זענען דארט נישט געפארן קיין באנען, זענען מיר מער געגאנגען ווי געפארן.

וואו מיר זענען אנגעקומען, האבן מיר די ערשטע זאך זיך ארויסגעלאזט שנארען אביסל עסן. זיך אפגעזוהט איין טאג, און דאן פארגעזעצט ווייטער. טייל מענטשן האבן צוגעקלאפט די טיר אויף אונז מיט פארדאכט, אנדערע פלעגן יא געבן עפעס עסן. עס זענען אויך געווען פיל ליידיגע הייזער, וועלכע אנטלאפענע דייטשן האבן פארלאזט. מיר פלעגן מורא האבן אריינצוגיין אהין, צוליב די רוסן. אבער ווען מיר זענען יא אריין, פלעגן מיר געפינען פארשידענע עסנווארג ווי אייער, קעז, דזשעלי, און נאך.

צירונג אדער אנדערע ווערטפולע זאכן, איז אונז אפילו נישט איינגעפאלן צו זוכן. מיר האבן בלויז געוואלט שטילן דעם הונגער. דאס איז אין יענע טעג געווען – אונזער איינציגער באגער.

גע'גנב'עטע עסן

עס האט זיך אויך געמאכט, אז מען זאל גנב'ענען אונזערע עסן וואס מיר האבן קוים צוזאמענגעשלעפט. דאס פלעגט פאסירן בעיקר, ווען מיר זענען געגאנגען אין פלעצער וואו רוסישע סאלדאטן האבן זיך דארט ארומגעדרייט, אזויווי אין באן סטאנציע, פארנדיג פון איין שטאט צום צווייטן, און-אזוי-ווייטער. עס האט נישט אויסגעפעלט מער, ווי מען זאל אוועקדרייען דעם קאפ אויף א קורצע ווילע, און דאס עסן איז שוין נישט געווען...

אזוי האבן מיר זיך געדרייט פון איין ארט צום צווייטן, זוכנדיג עסן און קליידונג, בלויז כדי זיך צו שיצן פאר הונגער און קעלט.

איינמאל, ווען מיר האבן געזוכט עסן, האבן מיר אנגעטראפן א ליידיגע הויז. מיר זענען דארט אריין, און געפונען א פלאש מיט אביסל סיראפ, און א דזשאר (סלוי) לעקוואר. אבער אז קיין ברויט איז נישטא, וואס טויג עס?!

פלוצלינג באמערקן מיר, ווי אין א טאפ קאכט זיך זופ מיט גאנצע קארטאפל אין די שאלעכץ! איך האב אריינגעשטעקט מיינע פינגער אין די קארטאפל, עס ארויסגעכאפט און געגאנגען ווייטער.

ארויסגייענדיג, זעען מיר צוויי שיקסעס שארן די שניי פארנט פון הויז. עס איז ווארשיינליך געווען זייער הויז, און זיי האבן אונז נישט באמערקט ארויסקומענדיג. געוויס האבן זיי זיך געוואונדערט שפעטער, וואו אהין זייער עסן איז אהינגעקומען...

פרק יח

פון גלות צו גלות

פוסט און וויסט • קיין וועג ארויס • די בריק קרעכצעט אונטער • אין וואַרט זאל • וואלגערן אויף די גאסן • דער וואוילער פאלאק • עסן צו דער זעט • דער רוס האט געהאלפן • בראמבערג • מען לאזט נישט מנוחה • יענטי מיט פיבער • מיידלעך פון יענע וועלט • פון די עשרה ראשונים? • די לעצטע מינוט •

פוסט און וויסט

טיעף אין הארץ, האבן מיר שוין געוואוסט וואס עס ווארט אונז אפ אינדערהיים. האבן מיר דען נישט געזען אז אלעס ארום איז פוסט און וויסט? טראצדעם האבן מיר זיך געשלעפט פון שטאט צו שטאט, אלץ נענטער אהיים, אנהאלטנדיג זיך מיט איין האפענונג: אפשר דאך וועלן מיר טרעפן אין אונזער היימשטאט נאך איבערלעבער פונעם ביטערן גיהנום?

ענדליך נאך לאנגע וואנדערניש אין ארומקלעטערן זענען מיר אנגעקומען קיין ווארשע.

ווארשע איז דאן געווען תיכף נאך איר באפרייאונג. רוסלאנד האט איר באפרייט פון די דייטשן, (נישט ווי איך האב געזען געשריבן, אז די אמעריקאנער האבן איר באפרייט און געטיילט דארט שאקאלאד... דאס איז א טאטאלער גרייז). פון אלע זייטן האט מען נאך געהערט באמבאדירונגען פון די רוסישע מיליטער פליגערס, נאכאנאנדע בליצן האבן זיך אלץ געזען אויפן האריזאנט.

דארט אין ווארשע איז אלעס געווען חרוב ונחרב. צעהאקט אויף שטיק שטיקער. קיין גאנצע געביידע איז נישט געווען צום געפינען. מיר האבן זיך געשלעפט און געזוכט אוואו איבערצונעכטיגן, אבער נישט געטראפן קיין איין געהעריגער ארט זיך צו פלאצירן.

עטליכע שטונדן האבן מיר זיך אזוי ארומגעדרייט זוכנדיג, ביז מיר האבן געפינען א חרוב'ע געביידע מיט אפאר צוהאקטע צימערן, וואו אלע פענסטער זענען געווען אויסגעבראכן. אויך א קאריאר איז דארט געווען, וואס

די שטאט ווארשא פארן קריג און נאכן קריג

מען איז דורך דעם קאריאדאר אריבער פון איין צימער צום צווייטן, און האט אויך נישט פארמאגט קיין פענסטער. מיר האבן זיך אריינגעזעצט און זיך אויפגעהאלטן אין דעם מיטעלסטן צימער אינעם קאריאדאר, וואו מיר האבן זיך געפילט זיכערער, און איבערגענעכטיגט דארט.

קיין וועג ארויס

צומארגנס, האבן מיר געוואלט ווייטער גיין, אבער מיר האבן נישט געפונען קיין וועג ארויס פון ווארשע! אלעס איז געווען חרוב, קיין באנען זענען נישט געפארן, אפילו די באן-ליניעס און שאסייען זענען געווען צוהאקט און צוקלאפט. מיר האבן זיך דערוואוסט, אז אין 'פראגע' א פארשטאט פון ווארשע, זענען יא געבליבן גאנץ די באן-ליניעס, און עס פארן פון דארט באנען. אלזא, האבן מיר זיך געלאזט קיין פראגע.

אבער צווישן פראגע און ווארשע האט אפגעטיילט דער 'ווייסלע' טייך, און דער איינציגסטער וועג אנצוקומען קיין פראגע, איז געווען א פריוויזארישע, האלצערנע בריק, וואס מען האט אויפגעשטעלט אריבערצוגיין דעם וואסער.

די בריק קרעכצעט אונטער

די בריק איז אבער געווען א וואקלדיגער און א שוואכער. עס איז געווען זייער נאנט צום וואסער, און מיר האבן מורא געהאט אריבערגיין איבער איר... האבן מיר זיך ארומגעדרייט אין שטאט, זען אויב עס איז פאראן נאך א וועג, אבער מיר האבן גארנישט געפונען. נישט האבנדיג קיין אנדער ברירה, האבן מיר זיך אומגעקערט צום בריק,

מיט א הייסע תפילה צום הייליגן באשעפער, וועלכע האט אונז געהיטן ביז איצט פון אלע שווערע דורכגענג, ער זאל אונז ווייטער היטן – מיר זאלן אנקומען אויפן צווייטן זייט בריק בשלום.

מיר זענען ארויף אויפן בריק, עס האט אונז באהערשט אן אומגעהויערער פחד. מיר האבן געציטערט יעדע מינוט. אזוי האבן מיר געשפאנט א היבשע פאר מינוט, וועלכע האט זיך אונז אויסגעדוכט ווי א אייביגקייט, ביז מיר האבן ענדליך דערגרייכט די אנדערע זייט.

אין ווארט זאל

מיר זענען אנגעקומען קיין פראגע, און זיך גלייך געלאזט צום ווארט-זאל ביי די באן, גרייט זיך ארויסצולאזן אויפן וועג. עס איז שוין געווען נאך האלבע נאכט. געווען זענען דארט צוויי שטיבלעך, ווו מענטשן זענען געזעצן אויפן ערד און געווארט.

מיר האבן זיך אראפגעזעצט צוזאמען מיט יעדן, אבער עס זענען דארט געווען אזעלכע וואס ס'האט זיי נישט צו שטארק געשמעקט אז מיר זיצן דארט. האבן זיי אונז אנגעהויבן שטעכן מיט נאדלען... מיר האבן זיך כסדר אפגערוקט אלץ ווייטער פון זיי, און זיי האבן ווייטער געשטאכן, האפנדיג אז מיר וועלן זיך אפטראגן. אבער ווי באלד מיר האבן נישט געהאט ערגעץ אנדערש ווו צו גיין, זענען מיר דארט געבליבן ווארטן, צו זייער אנטוישונג.

ענדליך קומט אן איינער פון די באן איינגעשטעלטע, און רופט אויס, אז די באן וועט אפפארן מארגן צען אזייגער צופרי. דערווייל זאל יעדער פארלאזן דעם פלאץ!

מיר זענען געווארן זייער אנטוישט. מיר האבן נישט געהאט וואו צו גיין! האבן מיר זיך איינגעבעטן ביים באאמטער, ער זאל אונז לאזן פארבלייבן אויף די איין נאכט אין סטאנציע. מיר האבן גע'טענה'עט אז עס איז טונקל, קאלט און שנייאיג, מיר זענען א גרופע יונגע מיידלעך, איבערלעבער פונעם קריג, מיר האבן נישט ערגעץ-אנדערש וואו צו בלייבן אינמיטן נאכט, אבער עס האט אונז גארנישט געהאלפן!

וואלגערן אויף די גאסן

מיר האבן זיך דערזען אליין, אין א טונקעלע נאכט, ווען אינדרויסן שנייעט און פרירט, נישט וויסנדיג וואו זיך צו וועגדן. האבן מיר זיך איינגעטיילט און צוויי גרופעס, און זיך ארויסגעלאזט זוכן א פלאץ צו נעכטיגן.

אין די טונקלקייט האבן מיר זיך ארומגעדרייט, א גרופע יונגע מיידלעך, פון איין הויז צום צווייטן. מיר האבן אנגעקלאפט ביי מענטשן, געבעטן עפעס פלאץ און שטאל אדער אין האלץ קאמער, אבער קיינער האט אונז נישט געוואלט אריינענעמען. צו לאזן אונז נעכטיגן אין א שטוב, האבן מיר אפילו נישט געהאט די חוצפה צו בעטן.

דער וואוילער פאלאק

אזוי האבן מיר זיך ארומגעדרייט, ביז מיר זענען אנגעקומען צו א קליין גראסערי (שפייז קראם), וועלכע די פאליצעס אינערווייניג זענען געווען דריי-פערטל ליידיג. מיר האבן זיך ווידער געבעטן ביי די גוי'טע וועלכע איז דארט

געווען, אבער אויך זי האט אונז נישט געוואלט לאזן איבערנעכטיגן.

עס האט זיך דאן געפונען אין קראם אן אלטער פאלאק. הערנדיג אונזער געשיכטע, האט ער פארגעשלאגן מיטצוקומען מיט אים. ער האט נאר איין שטוב – זאגט ער – מיר וועלן דארט קענען איבערנעכטיגן, און ער זעלבסט וועט אריבערגיין שלאפן בייַ א חבר.

נישט טראכטנדיג צוויי מאל זענען מיר מיטגעגאגען מיט אים. ער האט אונז אריינגעפירט אין זיין שטוב, און געטאן פאר אונז אלעס וואס ער האט נאר געקענט. ער האט זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן פאר אונז; ארויסגעגאנגען זוכן אין די פינסטערניש און פראסט האלץ צום הייצן, צוהאקט אפאר שטיקלעך האלץ פון א חרוב'ע פלויט און געברענגט. אויך קארטאפל האט ער געברענגט, מיר זאלן זיך אפקאכן און עסן. מיר האבן דארט, צום ערשטן מאל נאך א לאנגע צייט, געגעסן צו דער זעט. זעהט אויס אז אונזער געשיכטע האט אנגערירט זיין הארץ.

ער האט געהאט בלויז איין ברייטע בעט, דארט האבן זיך פלאצירט אויף די ברייט, זיבן מיידלעך... די איבריגע זענען געשלאפן אויף דער ערד. דער גוי האט געברענגט עפעס אונטערצולייגן, און דערנאך אוועקגעגאנגען צו זיין חבר שלאפן.

מיר האבן זיך דארט עטוואס אויסגערוהט.

עסן צו דער זעט

צופרי איז דער גוי ווידער געקומען מיט קארטאפל, און געגעבן אונז צו עסן. דאן האט ער אונז ווידער געוויזן

דעם וועג צוריק צום באן סטאנציע. מיר האבן אים הערצליך באדאנקט, נישט געפינענדיג די ריכטיגע ווערטער אין מויל, און זיך געלאזט אין וועג אריין. שווער צו פארשטעלן, דעם שטארקן איינדרוק וואס האט אויף אונז איבערגעלאזט דעם מענטשליכן באציאונג וואס יענער האט אונז ארויסגעוויזן, אינמיטן א ים פון שנאה און ברוטאליטעט וואס האט פארפלייצט די וועלט ארום.

ער איז זיכער געווען פון די חסידי-אומות-העולם.

ביז היינט טוט מיר באנג, פארוואס מיר האבן נישט געגומען פון אים אן אדרעס אדער א נאמען, כדי מיר זאלן אים אמאל קענען מכיר טובה זיין פאר זיין ווארעמע אכסניה. אבער ווי עס פארשטייט זיך, איז שווער צו האבן דעם קאפ אויפן פלאץ, אונטער אזעלכע אומשטענדן.

דער רוס האט געהאלפן

מיין ברודער מאיר האט מיר שפעטער דערציילט, אז אויך ער האט נאכן קריג ארומגעוואנדערט מיט א גרופע יונגלעך, זוכנדיג ווו דעם קאפ אראפצולייגן, און קיינער האט זיי נישט געוואלט אריינענעמען. ביז ענדליך, האבן זיי אנגעטראפן און זיך אויסגערעדט פאר א רוסישער סאלדאט. יענער איז אריין אין א שטוב, און באפוילן די איינוואוינער זיי זאלן שוין מאכן פלאץ און זיי געבן צו עסן. ווען נישט – האט ער געווארנט – וועט ער אלעמען אויסשיסן!

אבער מיר יונגע מיידלעך, האבן ווי געזאגט, מורא געהאט פון די רוסן. דערפאר האבן מיר זיך נישט דערוואגט דאס צו טאן.

בראמבערג

אזוי האבן מיר זיך אלץ געדוקט נענטער און נענטער צו אונזער שטעטל, ווען מלכה-רייזל העלפט אונז ארויס מיטן שפראך. מיר זענען אנגעקומען קיין בראמבערג.

אין בראמבערג, האט מען אונז שוין באזעצט אין געהעריגע בארַאקן, דארט וואו די דייטשע ארמיי איז פריער געווען באזעצט. דאס איז געווען איבער א קאנצערוון פאבריק, וואו מען האט פארפאקט פארשידענע סארט פיש.

פון צייט צו צייט פלעגן ארויפקומען עטליכע ארבייטער, און געבליקט אויף אונז מיט וואונדער. זיי האבן אונז געבערענגט אפאר פון די פארמאכטע קאנצערוון, און אזוי האבן מיר זיך מחיה געווען מיט די עסן.

מען לאזט נישט מנוחה

די ארטיגע רוסן האבן אונז נישט צורוה געלאזט, זיי האבן אונז פרובירט צו טשעפענען און שלעכטס טאן ווען אימער זיי האבן נאר געקענט.

עס איז טאקע געווען א שלאס אויפן טיר, אבער קיין סאך האט דאס נישט געהאלפן, ווייל עס איז געווען שוואך און זייער גרינג צו אויפברעכן. דעריבער, פלעגן מיר אנלייגן פארן טיר אן אייוועלע מיט שווערע מעבל און אנדערע זאכן. דאס האט אויך נישט פיל געהאלפן, נאר אויף אזוי ווייט, אז אויב הערט מען ווי איינער וויל זיך אריינבאקומען אין שטוב, זאל זיין גענוג צייט צו אנטלויפן דורכן פענסטער...

עס זענען טאקע פארגעקומען פעלער ווען מיידלעך זענען ארויסגעשפרינגען פון פענסטער, און זיך אויסבאהאלטן ביז די סכנה איז פארביי.

מיר האבן זיך דערויף אפגערעדט פאר די מענטשן וועלכע האבן געברענגט די קאנזערוון, און זיי האבן טאקע געמאכט ארדענונג און עס איז געווארן שטיל.

יענטי מיט פיבער

יענטי האט זיך דארט נישט גוט געשפירט, זי איז געלעגן אין בעט מיט הויך פיבער. מען האט כסדר ארומגעוויקלט איר שטערן מיט קאמפרעסן, אז די פיבער זאל אראפגיין.

איין טאג, ווען דער גוי איז געקומען און געברענגט די קאנזערוון, האט ער געזאגט אז ער וויל נעמען יענטי'ן אין שפיטאל, וואו זי וועט זיך ערהוילן. הערנדיג דאס, האבן מיר – וועלכע האבן שוין נישט געטרויט קיינעם, געכאפט פיס און אנטלאפן.

מיר זענען ווייטער געפארן, ביז מיר זענען אנגעקומען קיין לובלין.

דארט האבן מיר שוין אנגעטראפן צייכנ'ס פון אידישקייט. עס איז שוין געווען דארט טעטיג א אידישע קאמיטע, וועלכע האט זיך אפגעגעבן מיט די גראטעווועטע פון קריג.

מיידלעך פון יענע וועלט

אין לובלין האבן מיר זיך געטראפן מיט צוויי מיידלעך פון יענע וועלט!

יא, אזוי ווי איר הערט. פון יענע וועלט!

די מעשה גייט נאך צוריק צום ארבעטס לאגער – אין טארן. ווי שוין דערמאנט, דעם לעצטן טאג איידער מען איז ארויס אויפן ריקצוג מארש, האבן די זעלנער באפוילן אז ווער עס האט א 'בעטרוהע שיינונג', דאס הייסט א צעטל אז זי פילט זיך נישט גוט און גייט נישט צו די ארבעט, זאלן ארויסטרעטן פון די רייע און זיך שטעלן באזונדער.

אלע אנדערע מיידלעך האבן טאקע אנגעהויבן מארשירן מיט די זעלנער, אבער די וועלכע האבן ארויסגעטראטן פון די רייע, האט מען אריינגעשיקט אין א געצעלט. ערשט וועז אלע מיידלעך האבן שוין פארלאזט דעם ארט, זענען די דייטשן אריינגעקומען אין יענעם געצעלט און געהייסן יעדן זיך אראפלייגן און זיך צודעקן מיט די בלענקטס – דעקעס, איבערן קאפ.

דאן האבן זיי ברוטאל גענומען שיסן אויף רעכטס און לינקס. וועז זיי האבן געענדיגט, האבן זיי געטראטן מיט זייערע שטיוול אויף יעדנ'ס קאפ, זיכער צו מאכן אז זיי זענען טאקע טויט.

די צוויי מיידלעך, זענען אויף א מיסטעריעזע וועג גערעטעוועט געווארן פון פארניכטונג. זיי זענען געבליבן לעבן!

זיי האבן געווארט ביזן קומענדיגן טאג, און וועז זיי האבן געזען אז עס איז שטיל, קיינער איז נישטא, האבן זיי זיך אויפגעהויבן און גענומען נאכגיין אונזערע פיס-טריט

אין די שנייען, זיי האבן דערנאך געוואנדערט לאנג, ביז זיי זענען אנגעקומען קיין לובלין.

פון די עשרה ראשונים?

נאך עטליכע טעג אפזיצנדיג אין לובלין האבן מיר זיך אביסל צונויפגערעדט וואס מ'טוט ווייטער. מלכה-רייזל און פייגי האבן נאך געוואלט פארבלייבן אביסל דארטן זיך אפצורוהען, טענה'נדיג אז מיר דארפן נישט זיין פון די עשרה ראשונים צוריקצוקומען צו אונזער חרוב'ע היים. דאקעגן מיר, די איבעריגע פון די גרופע, האבן געהאלטן אז ס'האט נישט קיין זין דא צו פארבלייבן און מיר דארפן זען ווי שנעלער אנקומען אהיים.

נאך עטליכע דיסקוסיעס האבן מיר באשלאסן אז מיר גייען זיך צוטיילן – צום ערשטן מאל זינט מיר האבן זיך געטראפן. אזוי האב איך, יענטי, און ראכיל זיך געזעגנט פון זיי ביידע און זיך ארויסגעלאזט ווייטער אויפן וועג, און זיי צוויי זענען פארבליבן אין לובלין.

צום סוף, האבן די רוסן פארשלעפט די צוויי, טיעף אין ווייס רוסלאנד, און זענען אהיימגעקומען א פאר מאנאטן נאך אונז...

די לעצטע מינוט

ביי איינע פון אונזערע סטאנציעס, ווען אונזער לאסט-וואגאן האט זיך אפגעשטעלט פאר א ווייל, זיך אפצורוען, איז ארויפגעקומען א רוסישער אפיציר – א איד. פאר אים האבן מיר נישט מורא געהאט, וויבאלד ער איז

געווען אן אפיציר און נאך-דערצו א איד. האבן מיר אביסל געשמועסט מיט אים. ווען מיר האבן אים געבעטן אביסל עסן, האט ער אונז געזאגט אז ער האט נישט, אבער מיר קענען פרובירן צוגיין צו דער פאליציי סטאנציאן, דארט וועט מען אונז מעגליך, געבן עפעס צו עסן.

לויט זיינע ווערטער, איז געווען א קורצער מהלך צו גיין ביז צום פאליציי סטאנציע, און דער צוג וועט נאך בלייבן שטיין א לאנגע צייט. דערפאר האבן מיר געשיקט יענטי'ן, מיט נאך א מיידל פון אן אנדערע גרופע, זיי זאלן גיין נעמען עסן פון די פאליציי סטאנציע.

דער אפיציר האט זיי געגעבן אנווייזונגען וואו צו גיין און זיי האבן זיך ארויסגעלאזט אין וועג. גייענדיג, האבן זיי אנגעטראפן א וועכטער טראגנדיג מיט זיך א ביקס. פרעגן זיי אים אויף דייטש: "וואו איז די פאליציי סטאנציע?". יענער האט קיין דייטש נישט געקענט, און האט געמיינט אז ער האט אנגעטראפן דייטשע מיידלעך. האט ער זיי גלייך אפגעפירט צום פאליציי סטאנציע...

די ארטיגע פאליציי האבן יא געקענט דייטש. אבער צום אנטוישונג פון די מיידלעך, האבן די פאליציי נישט פארמאגט ביי זיך קיין עסן. יענטי איז געווען אויסער זיך; דערפאר האט זי געמוזט מאכן אזא וועג, לאזן וואַרטן די איבריגע מיידלעך ווי אויף שפילקעס, כדי צו הערן אז זיי האבן נישט קיין עסן!?

האט די פאליציי געשיקט א ציווייל-געקליידעטער מאן מיט א ביקס, אז ער זאל גיין פארשאפן עסן פאר די מיידלעך. ער איז געגאנגען מיט זיי, אנגעקלאפט אויף א

טיר פון א דייטשע פאמיליע, און באפוילן אז מען זאל געבן צו עסן. יענע האבן זיך געוואלט נעמען קאכן, אבער יענטי האט נישט געהאט קיין צייט, און געבעטן אז זיי זאלן געבן וואס זיי האבן. צום סוף, האט זי באקומען פון זיי קאלטע געקאכטע קארטאפל מיט זויער קרויט. דאן האט יענער זיי אפגעפירט צוריק צום באן סטאנציאן.

אינצווישן, זענען מיר געזעצן אין צוג און געווארט זייער באזארגט. קיינער האט נישט געוואוסט וואס עס גייט פאר מיט די מיידלעך, 'וואו זענען זיי פארשוואונדן?' דער צוג דארף שוין באלד אפפארן, און זיי זענען נישטא!

אונזערע הערצער האבן געקלאפט ווי מיט האמערס, זענדיג ווי די אנדערע צוגן וועלכע זענען אויך געשטאנען דארט, פארן אפ איינע נאך די אנדערע. מיר האבן געוואוסט אז אונזער צוג דארף שוין אויך אט-אט אפפארן און מיר האבן פון טיפעניש פון הארץ מתפלל געווען צום בורא-כל-עולמים, וועלכער האט אונז שטענדיג געהיטן, זאל אויך יעצט היטן יענטי בת חוה-רחל מיט די אנדערע מיידל, זיי זאלן זיך אומקערן אמשנעלסטן בשלום.

דערווייל זענען די צוויי טאקע אנגעקומען צום באן סטאנציע. פונדערווייטנס האבן זיי שוין באמערקט אז דאס פלאץ איז געצליך ליידיג, אלע צוגן האבן שוין געהאט אפגעפארן, אויסער איינער וועלכע איז געשטאנען גרייט צו פארן. זייער הארץ האט געצאפלט. זיי האבן נישט געוואוסט צי דאס איז אונזער צוג. וועמען צו פרעגן, האבן זיי אויך נישט געהאט, ווי‌באלד די סטאנציע איז געווען ליידיג פון מענטשן. זיי האבן אויך נישט געקענט באמערקן פון די

פענסטער פון די וואגאנען, צי דאס זענען די זעלבע מענטשן פון זייער וואגאן.

אין איילעניש, האבן זיי געמאכט א שנעלן באשלוס, אריינצושפרינגען אין דעם איינציגער וואגאן וועלכע איז דארט געשטאנען. אזוי האבן זיי זיך מיטגעכאפט מיטן צוג, נישט וויסנדיג וואו-אהין ער פארט...

ווי נאר זיי זענען אריין, האט זיך די טיר פארמאכט, און די באן איז ארויסגעפארן אין וועג.

מיר האבן זיך אלע געפונען אינאיינעם!

נאכן אפאטעמען, האבן מיר ענדליך געקענט פארזוכן פון די עסן וואס זיי האבן געבראכט.

פרק יט

אונזערע וועגן צוטיילן זיך

אהיים • צווישן היימישע אידן • א חתונה • ר' חיים פריעדמאן • א שבת בייַ ר' חיים • שוידערליך • הכנות צום פסח •

אהיים

סוף ווינטער תש"ה האבן מיר ברוך-השם דערגרייכט די אונגארישע טעריטאריע, דארט איז שוין געווען מער צייכנ'ס פון אידן און אידישקייט.

מיר זענען געווען פון די ערשטע אנגעקומענע פון די לאגערן. דערפאר, וואו מיר זענען אנגעקומען, האבן אונז ארומגענומען אידן וועלכע זענען געווען פארשיקט קיין מאנקא-טאבאר. דארט איז געווען א גן-עדן, קעגן וואס מיר האבן מיטגעמאכט אין אוישוויץ. זיי האבן פונקטליך געוואלט וויסן וואס עס איז אלץ אריבער אויף אונז. מיר האבן זיי אלעס דערציילט גענוי, אבער זיי האבן אונז נישט צופיל געגלויבט. זיי האבן טאקע גארנישט געזאגט, אבער מיר האבן געקענט דערקענען פון זייער געזיכט אז זיי גלויבן גארנישט...

וואר האט יא אזוינס געקענט גלויבן?

צווישן היימישע אידן

מיר זענען אנגעקומען קיין סאטמאר. דארט האבן מיר באקומען א שיינעם קבלת-פנים. מען האט אונז באהאנדלט קעניגליך, געפירט מיט א פיאקער צום באד, וואו מיר האבן זיך צום ערשטן מאל געהעריג ארומגעוואשן, און זיך שטארק מחיה געווען.

די אידן אין סאטמאר האבן זיך פארשטענדיגט מיט גרויסווארדיין, און געלאזט וויסן די אידישע עסקנים אז עטליכע איינוואוינער פון דארט זענען אנגעקומען. מיר האבן זיך גלייך ארויסגעלאזט אויפן וועג קיין גרויסווארדיין.

אנגעקומען זענען מיר פרייטאג. דארט האבן אונז שוין אפגעווארט עטליכע אידן, וועלכע האבן אונז זייער שיין אויפגענומען און באגריסט. איך האב זיך ארויסגעלאזט אויף א שפאציר מיט ראכיל'ן, יענטי איז דערווייל געבליבן אליין אכטונג געבן אויף אונזערע געפעק.

א חתונה

איינע פון די דארטיגע אידן וועלכע האבן אונז אויפגענומען האט זיך אידענטעפיצירט צו יענטי'ן אלס חיים פרידמאן. ער האט איר אביסל אויסגעפרעגט ווער זי איז און פון וואו זי קומט. הערנדיג אז זי שטאמט פון דער לייפער משפחה, האט ער איר געפרעגט צי איר פעטער איז נישט צופעליג, ר' לוי יצחק לייפער, וועלכער וואוינט אין אראד. וועו זי האט דאס באשטעטיגט, האט ער איר דערציילט, אז ערשט פאריגע וואך האט ער חתונה געמאכט א טאכטער.

א חתונה? – יענטי איז געווען שאקירט!

עס פירט זיך א נארמאלע וועלט. עס לעבט זיך, מען מאכט חתונות. עס האט זיך בשום אופן נישט געקענט זעצן ביי אונז אויפן שכל. ערשט מיט אפאר טעג צוריק, האבן מיר זיך געפונען גענצליך אין אן אנדערער וועלט, און דא, לעבט מען ווי געהעריג?!

ר' חיים פריעדמאן

ר' חיים פריעדמאן האט געוואלט איינלאדענען יענטי'ן אויף שבת, אבער זי האט נישט געוואלט. זי האט אנגעגעבן

פארשידענע תירוצים, ווי, אז זי ברויך אכטונג געבן אויף די באגאזש, און אונז דארפן באלד קומען, און נאך פארשידענע אויסריידן.

שמועסנדיג האט ר' חיים איר דערציילט אז ער וואוינט נישט אליין, ער געפינט זיך מיט א ברודער און א שוועסטער, און מיט זיין צען יעריג יונגל.

[ר' חיים איז פארן קריג געווען א חסיד'ישער איד, מיט אלע שמונה בגדים. ער האט געהאט א שטוב מיט קינדער. זיי האבן געשמוגלט דעם גרעניץ, צוזאמען מיט זיין ברודער און שוועסטער. אויפן וועג האט מען געכאפט זיין פרוי מיט א מיידעלע און מען האט זיי פארשיקט. אבער ער מיט זיין ברודער און שוועסטער, מיטן צען יעריג קינד זענען אדורך בשלום.]

צום ענדע האט יענטי זיך געבויגן, און איינגעווילִיגט צו קומען צו אים אויף שבת.

א שבת ביי ר' חיים

ווען מיר זענען צוריקגעקומען פון אונזער שפאציר, האט אונז יענטי דערציילט דעם גאנצן שמועס וואס זי האט געהאט מיט ר' חיים. מיר זענען געווען מלא שמחה, אז מיר האבן וואו אראפצולייגן אונזער אויסגעמאטערטע גלידער.

מיר זענען געווען צוזאמען זעקס מיידלעך, און מיר זענען אלע געגאנגען צו אים אין שטוב, וואו עס האט שוין געשמעקט א שבת'דיגער גן-עדן טעם. פיינע פרישע חלה, היימישע פיש, זופ, קוגל, פערפל, טשאלנט, מיט אלע

גוטע זאכן. קיין נארמאלע עסנווארג האבן מיר שוין לאנג נישט פארזוכט, אפגערעדט פון געשמאקע שבת'דיגע מאכלים!

מען האט אונז אראפגעזעצט ביי א טיש. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל וואס מיר האבן זיך אראפגעזעצט עסן ביי א געגרייטן טיש, ווי נארמאלע מענטשן. מען האט אונז סערווירט א טועמיה פון אלעמען גוטן, און מיר האבן געגעסן צו די זעט.

נאכן עסן, האט יעדער גענומען א באד. די שוועסטער פון ר' חיים, א יונגע מיידל, האט יעדן באזארגט מיט געהעריגע קליידונג, און ר' חיים אליין האט אפגעפוצט יעדנ'ס שיך. דאן איז יעדער געגאנגען מאכן די האר, יעדער האט באקומען א פערמאנענט צו האלטן די האר שיין געלאקט...

דער שבת איז געווען א שבת צום געדענקען. מיר האבן גענאסן מכל טוב וטב. איך האב מיך נישט געקענט גענוג אפוואונדערן ווי א יונגע מיידל, האט אליין צוגעשטעלט אזא שיינעם שבת, אויף אזוי ווייט אז עס האט גארנישט געפעלט.

עס זענען געווען אין גרויסווארדיין נאך משפחות וואס האבן אריינגענומען מיידלעך, וועלכע זענען געקומען מיט אונז. אבער דאס וואס מיר האבן באקומען, האט מסתמא קיינער נישט געהאט!

היינט צו טאגס, וואוינט ר' חיים אין ארץ-ישראל. זיין גוטהארציגקייט און געטריישאפט – וועלן מיר קיינמאל נישט פארגעסן.

שוידערליך

אין גרויסווארדיין, האבן מיר געטראפן נאך מלחמה איבערלעבער. יעדער איינער האט געהאט זיינע געשיכטעס צו דערציילן, איינס שוידערליכער פונעם צווייטן.

אויך האבן מיר אנגעטראפן פיל אידן וועלכע די צרות פון די מלחמה האט באווירקט זייער גייסט, זיי האבן נישט געהאט ענוג שטארקייט און קרעפטן זיך צו אנהאלטן מיט זייער אמונה און בטחון אין די שרעקליכע מיטמאכענישן, און זענען ליידער ווייט אפגעפארן פון תורה און אידישקייט.

מיין מומע ראצע, די רעבעצן פון הרה"צ ר' לוי יצחק לייפער זצ"ל, איז איינמאל געקומען צו פארן פון אראד קיין גרויסווארדיין. אויפן צוג האט זיך דאן געפונען א שטארק באקאנט רעביש קינד, וועלכער איז געקומען פון די לאגערן. יענער איז געגאנגען ר"ל, אין הוילן קאפ מיט א גרויסן פריזאר, און נישט געהיטן קיין תורה און מצוות.

מיין מומע, זעענדיג אים אין אזא צושטאנד, האט אים אנגעהויבן צו מוסר'ן: "צו ווייסטו פון וועלכע משפחה דו שטאמסט, וער דיינע זיידע'ס זענען געווען? פארוואס גייסטו ארום אין הוילן קאפ?".

דער רעביש קינד, האט גלייך אנגעהויבן צו ענטפערן: "ווען איר וואלט געזען דאס וואס איך האב געזען, ווייס איך נישט ווי אזוי איר וואלט אויסגעזען".

"איך וועל אייך געבן בלויז איין ביישפיל", האט יענער געזאגט, "מיט מיינע אייגענע אויגן האב איך צוגעזען ווי אין א טראק וואס איז געמאכט אויפצוהייבן און אויסגיסן

זאמד, האט מען אריינגעזעצט פיל קינדערלעך. דער טראק האט זיך אויפגעהויבן, צוגעפארן צו א גרוב, אין וועלכן עס האט געפלאקערט א פייער, און אויסגעגאסן אלע קינדערלעך אין דעם ברענענדיגן גרוב אריין"...

"נו, וואס זאגט איר צו דעם, רעבעצן? און דאס איז נאר איין מעשה".

מיין מומע האט מיט אים געריידט, ערקלערט אז מיר קענען נישט פארשטיין די דרכים פון רבש"ע. זי האט אים ציטירט אסאך מאמרי חז"ל וועלכע ערקלערן אונז, וויי ווייט מיר זענען פון באגרייפן די אויבערשטע הנהגה, און פרובירט ערווענקן ביי אים זיין אידישן פונק. יענער האט איר אויסגעהערט און עטוואס האט זיך געריירט אין זיין פארלאשענע הארץ.

שפעטער האט זיך יענער אומגעקערט צו אידישקייט, און ערליך אפגעהיטן תורה-ומצוות.

הכנות צום פסח

אינצווישן האט זיך דער פסח אנגעהויבן אונטערצורוקן. ר' חיים האט אונז געבעטן מיר זאלן פארבלייבן ביי אים אויף פסח, אבער ראכיל מיט יענטי, האבן זיך שוין געוואלט צוריקקערן אהיים, זענען זיי אהיימגעפארן אכט טאג פאר פסח.

איך בין איבערגעבליבן ביי ר' חיים'ען אויף פסח. עס האבן זיך דארט געפינען נאך עטליכע פליטים פון אנדערע שטעט, און מיר האבן דארט געפראווען א סדר אזוי ווי אמאל, אין דער אלטער אידישער היים.

פרק כ

מאראש-וואשארהעלי
נאכן קריג

חרבנות • אין שפיטאל • דער אלטער הויף • פסח אין בית-המדרש • אונזער רעסטוראנט • אז עס איז באשערט... • אידישקייט בליהט • א בריוו פון קאשוי • דער וועג קיין קאשוי • ביים שמוגלען דעם גרענ'יץ • א באריכט בריוול קיין קאשוי • דעם זיידע'ס הויז •

חרבנות

ווי געזאגט זענען יענטי מיט ראכיל צוזאמען אהיימגעפארן עטליכע טעג איידער דעם יום-טוב פסח, צו זייער היים-שטאט, מאראש-וואשארהעלי.

דארט האבן זיי געפינען רואינירטע שטעט, ממש נישט צום דערקענען. ווי יענטי אליין דערציילט:

מאראש-וואשארהעלי מיט דעם גאנצע אומגעגנט, איז געווען ביי די ענדע קריג 'יודן ריין'. עס איז כמעט נישט פארבליבן קיין שום זכר אדער סימן פון אידן און אידישקייט. איין לעדער געשעפט האט פארט עקזעסטירט, וועלכער דער אייגנטומער דערפון איז געווען א איד מיטן נאמען קרויס. דעם איד האט מען נישט דעפארטירט, ער איז געבליבן דער איינציגסטער איד אינעם גאנצן ראיאן. מען האט אים געלאזט, צוזאמען מיט זיין גאנצע משפחה, ווי אויך זיין לעדער געשעפט.

דער איד, האט ביי די ערשטע וועלט קריג געדינט אין די אונגארישע ארמיי, און האט דארט פארלוירן א האנט. דעריבער האבן זיך די אונגארן געשפארט אז מען זאל אים נישט דעפארטירן נאר מ'זאל אים – מיט זיין גאנצע משפחה – לאזן פארבלייבן אין שטאט. די דייטשן איז, פארשטייט זיך, נישט געפעלן דער פארשלאג, אבער זיי האבן זיך גערעכנט מיט די אונגארן וועלכע האבן זיך איינגעשפארט, און געמוזט נאכגעבן.

צוריקקומענדיג, בין איך פונקט אריינגעפאלן אין דעם געשעפט. דער איד האט פונקטליך געוואלט הערן וואס עס

איז אויף אונז אריבער, און איך האב דערציילט. אבער יענער האט גארנישט געגלויבט! עס האט געגומען היבש צייט אים איבערצוצייגן וואס אזוינס עס איז מיט אונז פארגעקומען.

אין שפיטאל

אין מאראש-וואשארהעלי האבן די עסקנים אונז פלאצירט צוזאמען מיט נאך אפאר אידן, פליטים ווי אונז, אין א פריוואטער שפיטאל, וואו מען האט אלעמען באדינט מיט איבערגעגעבנהייט, זיכער געמאכט אז עס איז דא עסן צו דער זעט, און בכלל אז אלע געברויכן זאלן צוגעשטעלט ווערן ווי געהעריג.

ווען די דאקטורים און די איבעריגע מאנשאפט פונעם שפיטאל, האבן געמאלדן א-טאג-צוויי פאר פסח, אז זיי גייען אונז געבן צו עסן חמץ, האבן איך מיט ראכיל אפגעמאכט אז מיר גייען זיך זוכן א צווייטן ארט, כאטש מיר האבן געוואוסט אז קיין אנדער פלאץ וואו צו גיין איז מסתמא, נישט פאראן.

דער אלטער הויף

מיר האבן טאקע געפאקט פעקלעך און זיך אפגעטראגן פון דארט. און מיר האבן געוועגדעט אונזערע טריט צו דעם אמאליגן הויף פון די באבע ע"ה, דארט ווי מיר זענען אויפגעוואקסן. דאס ארץ האט ממש געבלוטיגט צו זען וואס דארטן איז פארגעגאנגען. דער הויף מיטן בית-המדרש זענען פארוואנדלט געווארן צו שטאלן פאר בהמות. די

גמרות מיט די ספרים זענען געלעגן צעריסן און צעפליקט אויף דער ערד. די הארץ האט וויי געטאן צוזעענדיג דעם פארלאזטן צושטאנד פון דעם בית-המדרש, מיר האבן פרובירט עס אביסל צוריקשטעלן אויפן פלאץ.

מיר האבן זיך דערמאנט אינעם בעכער מיט די צירונגען, וועלכע מיר האבן געגעבן צו באהאלטן ביי דעם גוי, דער אינזשינער. האבן מיר אנגעקלאפט און געבעטן אונזער פקדון.

יענער האט זיך געוואונדערט צו זען אז מיר האבן איבערגעלעבט... ער האט אונז שיין באגריסט, און מיר האבן זיך זייער געפריידט צוריקצובאקומען דעם טאטנ'ס בעכער.

דעם גוי'ס ווייב איז גראדע געווען א אידישע. אויך איר האט מען פארשיקט. טראץ דעם וואס איר מאן האט געהאט גרויסע פארבינדונגען מיט די רעגירונג, האט עס איר גאנץ ווייניג געהאלפן. אבער אויך זי האט איבערגעלעבט און צוריקגעקומען אהיים.

פסח אין בית-המדרש

די מעבל, וואס מיר האבן באהאלטן אין קעלער פון מיין טאטנ'ס בית-מדרש, וועלכן מיר האבן זיך אריבערגעצויגן צו דער באבע'ס הויף, איז שוין נישט געווען דארט. אויך די ספרי תורה מיט די קרוינען, זענען פארשוואונדן.

אין קהל'ס קליינעם בית-המדרש, האט זיך אויפגעהאלטן א קרוב מיטן נאמען בערל לייפער, ער האט זיך איינגעארדנט אין עטליכע צימערן אין בית-מדרש.

מיר זענען אריבער צו אים, און זיך איינגעארדנט אין א דערנעבנדיגן צימער. בערל האט אפגעמאכט מיט אונז אז ער צוזאמען מיט נאך עטליכע בחורים, וועלן שאפן געלט פאר די פסח געברויכן, און ראכיל מיט מיר זאלן ארויסגיין אויפן מארק, איינקויפן פראדוקטן און קאכן אויף פסח.

מיר האבן אזוי געטאן, זיך געזומען צו די ארבעט. א גאנצן טאג האבן מיר גע'כשר'ט, געשייערט און געריבן, געקאכט און געבאקן לכבוד פסח, ביז מיר האבן זיך דערזען אין סאמע ערב יום-טוב.

ביינאכט האט מען געפראווען א סדר. ווי מען האט נאר אנגעהויבן, האבן זיך געזומען גיסן טייכן טרערן ביי אלע אנווועזנדע. יעדער האט זיך דערמאנט פון די גוטע צייטן, פון זיינע ליבע און טייערע, פון דער סדר-נאכט ביי טאטע-מאמע אינדערהיים. אצינד זיצן מיר 'אחד מעיר ושנים ממשפחה' עלנדע ווי שטיינער. אזוי איז דער ערשטער סדר-נאכט נאכן באפרייאונג, פארוואנדלט געווארן אין א מין תשעה-באב פול מיט קלאג און געוויין, אויף וואס עס איז געווען און נישטא מער. און טראץ דעם, האבן מיר נישט פארגעסן צו דאנקען דעם רבוש"ע פאר דעם היינטיגן יציאת מצרים, אויף די גרויסע נסים וואס מיר האבן מיטגעלעבט אויף טריט און שריט, ביז צום באפרייאונג.

אונזער רעסטוראנט

נאך פסח, האבן מיר זיך ארויסגעצויגן פון דעם בית-המדרש, און זיך געדונגען א דירה אין שטאט. דירה געלט האבן מיר געהאט צו צאלן דערפון וואס מיר האבן

געקאכט עסן פאר וועך עס האט באשטעלט. אונזערע קליענטן זענען געווען נאך פליטים, ארטיגע אידן וועלכע זענען כסדר אנגעקומען פון די לאגערן, און נישט געהאט וועך עס זאל פאר זיי קאכן און באקן.

אינצווישן, איז אויך אנגעקומען הערש אלימלך, ראכיל'ס ברודער, וואס האט אויך מיטן אויבערשטנ'ס הילף איבערגעלעבט דעם קריג און אויך ער האט זיך איינגעארדנט אין די דירה.

אז עס איז באשערט...

הערש אלימלך אליין האט אויך געהאט מיטגעמאכט שבעה מדורי גיהנום – און צווישן אנדערע אויך דורכגעמאכט אינעם ביטערן אוישוויץ. די האר פון קאפ האבן זיך אויפגעשטעלט פון גרויל און ערשיטערונג, הערנדיג זיינע שרעקליכע איבערלעבענישן.

הערש אלימלך האט דערציילט, אז אין יענעם לאגער וואו ער האט זיך געפינען פלעגן כסדר פארקומען פרישע סעלעקציעס אוועקנעמענדיג די נישט טויגליכע ארבעטער גראד צו די גאז קאמערן. צומאל פלעגט זיין דער סדר ביים סעלעקציע אז מען האט נישט גלייך גענומען די קרבנות צום פארניכטן נאר מען האט קודם גענומען זייערע נעמען מיט דעם נומער וואס איז געווען אויסגעקריצט אויפן ארעם, און מיט א צייט שפעטער איז מען געקומען, אויסגערופן די נעמען, און זיי אוועקגעפירט.

אמאל, איז איינגעפאלן פאר א איד אן עצה. יענעם האט מען געהאט אויסגעקליבן ביים סעלעקציע צום

הר״ר הערש אלימלך לייפער ז״ל א זוהן פון הגה״צ דער טורבינויער רב זצ״ל

הר״ר הערש אלימלך לייפער ז״ל (רעכטס) תיכף נאכן קריג
מיט הר״ר שמחה בונם קליין ז״ל (לינקס), שפעטער גרינדער פון קרית מאטערסדארף
אין ירושלים עיה״ק תובב״א, א זוהן פון הגה״צ דעווא רב זצ״ל

פארשיקן צו די גאז קאמערן. פרעגנדיג אים זיין נאמען, האט ער זיך איינגעגעבן אז ער הייסט מאיר שאמועלס. דאס איז געווען א פאלשער נאמען און ווירקליך איז עס געווען דער נאמען פון א צווייטער ארעסטאנט. דער שאמועלס איז געווען א בריט געבויעטער און שטארקער מענטש. דעם איד'ס חשבון איז געווען, אז ווען מען וועט קומען אפנעמען יענעם, וועט מען זען אז עס איז פשוט געווען א טעות. יענער איז צו געזונט צו פארגאזן. ער קען נאך עפעס דינען דעם דריטן רייך! אזוי וועלן ביידע פארדינען.

אבער ווי אזוי גייט דער באוואוסטער פאלקס ווארט: 'דער מענטש טראכט, און דער אויבערשטער לאכט'!

ווען מען איז ווידער געקומען, און מען האט אויסגערופן דעם נאמען 'מאיר שאמועלס', איז יענער צוגעגאנגען און גע'טענה'עט אז עס איז זיכער א טעות, "קוקט אויף מיר" האט ער געזאגט, "איך בין בריט און שטארק, איך בין פעאיג צו ארבעטן". אבער עס האט אים גארנישט געהאלפן, מען האט אים אוועקגענומען.

ביי די קומענדיגע סעלעקציע, האט מען שוין אויך צוגענומען יענעם איד וועלכער האט זיך ארויסגעגעבן מיטן פאלשן נאמען.

אידישקייט בליהט

אזוי איז אדורכגעלאפן א קיילעכיגער יאר. פרנסה האבן מיר געשאפט פון דעם "רעסטוראנט" וואס מיר האבן

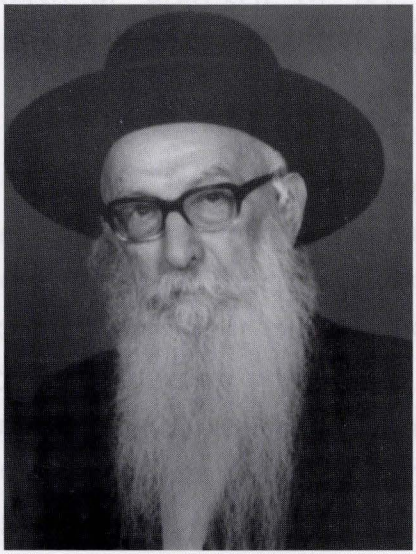
אויפגעשטעלט. ווי געזאגט, האבן דורכאויס דעם יאר אסאך פליטים זיך באזעצט אין ווארשארהעלי, ווו אידישקייט האט צוביסלעך אנגעהויבן בליען. צווישן די אידן האט זיך אויך געפינען הרה"צ ר' יוסף פאנעט זצ"ל, דער דעעשער רבי וועלכער איז געראטעוועט געווארן פונעם קריג אויף א ווונדערליכן אופן, כמעט מיט זיין גאנצע משפחה. ער האט איינגעזען אז דערווייל איז ווארשארהעלי א מקום מוכשר זיך צו באזעצן ווילאנג ער וועט זיך נאך געפינען אויפן אייראפעאישן באדן.

א בריוו פון קאשוי

פאר שבועות שנת תש"ו לפ"ק – בערך א יאר נאכן באפרייאונג, האט מיין טאטנ'ס ברודער, דער פעטער הרה"צ ר' יצחק אייזיק אייכנשטיין, דער יונגער קיוויאשדער רב זצ"ל, וועלכער האט דאן געוואוינט אין קאשוי – טשעכיי, זיך דערוואוסט אז איך – זיין ניכטע האב איבערגעלעבט, און געפין זיך אין מאראש-וואשארהעלי. האט ער מיר געשיקט א בריוו, אז איך זאל קומען צו פארן קיין קאשוי און וואוינען ביי אים.

פון אנהויב, האב איך נישט געהאט קיין חשק דערצו. איך האב זיך גאנץ גוט געפילט ביי ראכיל און הערש-אלימלך און זיך נישט געזוכט קיין נייע גליקן. איך האב ענדערש געוואלט פארבלייבן דארט וואו איך בין.

אבער וועו דער פעטער האט נישט נאכגעלאזט, און געהאלטן אין איין שיקן בריוועלעך, האבן ראכיל מיט הערש

מיין פעטער הה״צ רבי יצחק אייזיק אייכענשטיין זצ״ל קיוויאשדער רב

די מצבה פון קיוויאשדער רב זצ״ל

אלימלך מיר אנגעהויבן צוצורעדן, אז איך זאל יא פארן, ביז איך האב אויך אנגעהויבן צושטימען דערצו.

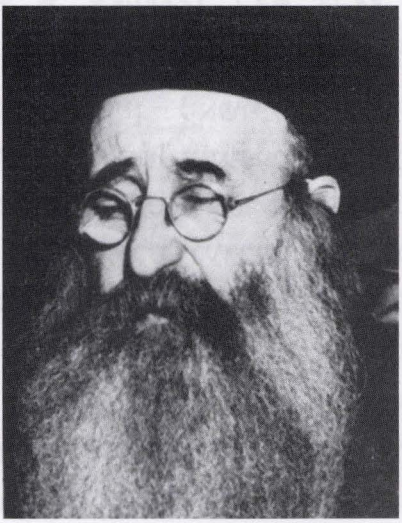
דער וועג קיין קאשוי

וען איך האב זיך גענומען אינטערעסירן, בין איך געוואויר געוואָרן, אז דער דעעשער רבי האט א פלאן צו דינגען א לאסט-אויטא מיט א רוסישן דרייוער, וועלכער וועט אפפירן עטליכע אידן קיין אוהעל, ביים גרעניץ פון אונגארן און טשעכיי. הערנדיג דאס, האב איך זיך אויך איינגעגעבן מיטצופארן, מיטן האפענונג אז פון דארט וועל איך שוין געפינען א וועג אנצוקומען צו דער אנדערער זייט גרעניץ, קיין קאשוי.

מיר האבן זיך ארויסגעלאזט אין וועג אריין מיט א געפאקטער טראק, האפנדיג אנצוקומען קיין אוהעל ווי פריער. אבער דורכפארנדיג די שטאט נירבאטור, האבן די פאליציי אפגעשטעלט דעם טראק, און עס איינגעפירט אין פאליציי סטאנציע. מיר האבן נישט געהאט קיין שום פאפירן, און דער מצב איז נישט געווען אזוי גינסטיג.

וען די ידיעה איז אנגעקומען אין שטאט, איז דער נירבאטער רב זצ"ל, און נאך עסקנים אריבערגעגאנגען צו די פאליציי סטאנציע, און זיך איינגע'טענה'עט מיט זיי, אז די אנקומענדע זענען בלויז העפטלינגען, וועלכע זענען געקומען זען צי זיי קענען געפינען משפחה דא, און זיי פארן שוין ווייטער.

נאך אסאך השתדלות, האט מען פרייגעלאזט דעם טראק, און מיר זענען געפארן ווייטער קיין אוהעל, וואו מיר האבן זיך אויפגעהאלטן ביז נאך שבועות.

הה״צ רבי יוסף פאנעט דער דעעשער רבי זצ״ל

הה״צ רבי חנניה יו״ט ליפא טייטלבוים דער נירבאטער רב זצ״ל

ביים שמוגלען דעם גרעניץ

נאך יום-טוב, האט מען אנגעהויבן צו קלערן ווי אזוי מען קען אנקומען קיין קאשוי, וועלכע איז אויף די טשעכישע טעריטאריע. עס זענען טאקע געווען שמוגלער'ס וועלכע זענען געווען גרייט דאס צו טאן, אבער זיי האבן פארלאנגט גאר אסאך געלט דערפאר. דאס גאנצע וואס איך האב דאן פארמאגט איז געווען בלויז זעקס דאלער. איך האב זיך נישט געקענט ערלויבן אזא לוקסוס.

צום סוף, האבן גוטע אידן מיר איינגעארדנט צו מיטפארן מיט א צוגארעטלעך שמוגלער. צום אנהויב האט יענער נישט געוואלט הערן דערפון, אבער שפעטער האט ער זיך געלאזט איבערעדן – נאר מיט איין באדינג – אז איך וועל אליין האלטן מיין רענצל.

מיר האבן זיך ארויסגעלאזט אין א קאלטע נאכט. עס האט געגאסן א שלאקס רעגן, און מיר זענען געגאנגען צווישן הויכע גראזן. דער שמוגלער איז געגאנגען פון פארנט, און איך האב געברויכט נאכגיין. צופיל האב איך זיך נישט געקענט אליין אן עצה געבן, בפרט שלעפנדיג דאס רענצל. צום סוף, האט יענער רחמנות באקומען אויף מיר, און איבערגענומען דאס רענצל פון מיר.

אינמיטן וועג איז דער שמוגלער אומגעפאלן צווישן די הויכע גראז. איך האב אים מער נישט געקענט זען, און געווארן פארלוירן אויף א ווייל. רעדן האב איך נישט געקענט, אויס מורא אז מען זאל נישט הערן. אבער נישט לאנג דערויף האט זיך יענער צוריקגעכאפט און מיטן באשעפער'ס הילף, האבן מיר געקענט ווייטער פארזעצן דעם וועג.

א באריכט בריוול קיין קאשוי

פארטאגס זענען מיר שוין געווען אויף דער טשעכישער זייט. מיר זענען צוגעגאנגען צו א פויערישע הייזקע, וואו עס האט געוואוינט א גוי'טע, וועלכע פלעגט פארדינגען פאר די שמוגלער'ס געלעגערס צו שלאפן. איך האב זיך אראפגעזעצט אויף מיין רענצל, אנגעשפארט מיין קאפ אויפן וואנט, און אזוי בין איך געשלאפן.

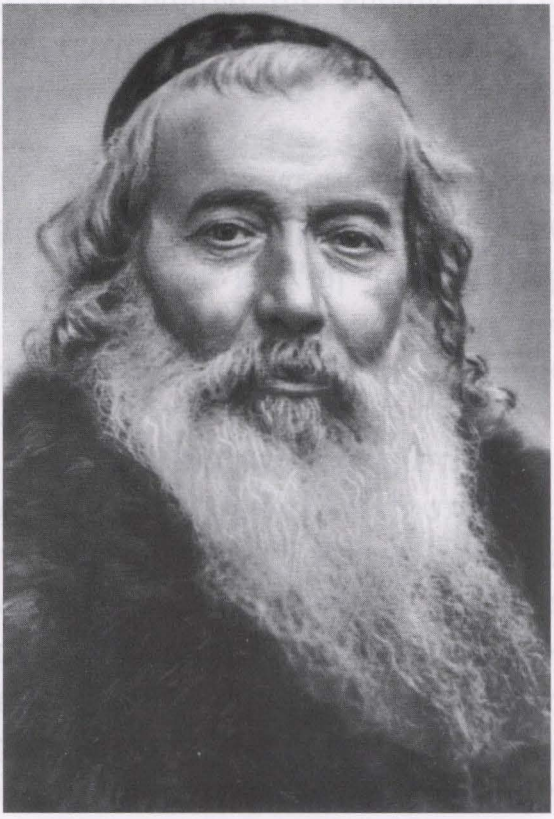
צופרי איז די גוי'טע אריבערגעלאפן צו א אידישע שכנה, וועלכע איז געקומען מיר אפנעמען פון יענע שטוב. זי האט מיר סערווירט א פיינעם פרישטאג, און איך האב זיך מחיה געווען.

דערנאך האב איך אפגעפונען איינעם וועלכער איז געפארן קיין קאשוי, האב איך מיטגעשיקט מיט אים א בריוו צום פעטער, אים צו לאזן וויסן אז איך בין דא. איך אליין, האב נישט געקענט זיך ארומדרייען אויף פרעמדע באדן'ס, ווייל איך האב דאך נאך נישט געהאט קיין פאפירן.

עס האט נישט גענומען לאנג, ביז דער פעטער ר' אברהם'טשע, א ברודער פונעם קיוויאשדער רב, וועלכער האט אויך געוואוינט אין קאשוי, איז אנגעקומען, מיטברענגענדיג די פאפירן פון זיין ווייב, און אזוי זענען מיר צוזאמען צוריקגעפארן קיין קאשוי. מיר האבן אביסל מורא געהאט אויב וועט מען מיר פרעגן עפעס אונטערוועגנס, און איך וועל נישט קענען ענטפערן אויף טשעכיש, אבער מיטן אויבערשטנ'ס הילף האט גארנישט פאסירט. אלעס איז אריבער בשלום.

דעם זיידע׳ס הויז

אנקומענדיג, האב איך, צום אלעמען ערשטן, באזוכט דעם הויז וואו מיין זיידע, ר׳ מאיר׳ל אייכנשטיין (מיין טאטע׳ס טאטע), האט געוואוינט. דארט האט איצט געוואוינט דער אלטער קיויאשדער רב, מיט די רעבעצן און נאך צוויי טעכטער. איך האב דארט געפינען די סחורה פון דער באבע׳ס שטערן-טיכל. די צירונג איז שוין נישט געווען דארט.

מיין זיידע הה״צ רבי אהרן מאיר אייכענשטיין זצ״ל פון קאשוי

פרק כא

קיין אמעריקא

די אגודה אקטיוויטעטן • אין שליחות פון מיין פעטער • אויפן וועג קיין אמעריקא • מיטן גערער רבי'ס טאכטער • ראכיל מיט הערש אלימלך • אן עראפלאן קראך •

די אגודה אקטיוויטעטן

אין יענע צייטן האט זיך אין אמעריקא געגרינדעט אונטער די פירערשאפט פון די אגודה, א וועד פון רבנים וואס זייער ציהל איז געווען צו פראבירן צו ערלעדיגן וויזע'ס פאר די אלע איבערגעבליבענע פליטים וואס האבן זיך נאך געפינען אין די פארשידענע לאגערן, ווייל עס איז זייער שווער געווען צו פארשאפן וויזעס אריינצוקומען קיין אמעריקא.

ווי‌באלד די אמעריקאנער רעגירונג האט נאכנישט אזוי שנעל אינגעשטימט אריינצולאזן פליטים, זענען די רבנים פון אמעריקא אין שפיץ פון הג"ר אליעזר סילווער זצ"ל און דער בורשטינער רבי זצ"ל, אויפגעקומען מיט א גראנדיעזן פלאן, אז מען זאל פאררופן א ריזן צוזאמענקום (קאנוועגשן) פון אלע אגודה פירער ארום די וועלט, אריינגערעכנט די רבנים פון די פליטים-לאגערן, און איינמאל זיי וועלן זיך שוין געפינען אויפן אמעריקאנער באדן, וועט שוין די אגודה אויסנוצן זייערע פארבינדונגען ביי די רעגירונג אז זיי זאלן שוין מעגן פארבלייבן אין די שויס פון זייערע משפחות...

דער פלאן האט זיך טאקע איינגעגעבן, און אזוי האבן צענדליגע רבנים באקומען די וויזעס קיין אמעריקא, מיטן אויסרייד אז זיי קומען זיך באטיילigן אינעם אגודה קאנוועגשן. צווישן די רבנים האבן זיך געפינען הגאונים הצדיקים דער קלויזנבורגער רב זצ"ל, דער בעל 'ברך משה' מסאטמאר זצ"ל, רבי שלמה'לע באבובער זצ"ל, דער ווייצענער רב זצ"ל, דער ספינקער רבי ר' יעקב יוסף זצ"ל און נאך פיל אנדערע באוואוסטע גדולי ישראל.

הג״ר אליעזר סילווער זצ״ל

בורשטינער רבי זצ״ל

קלויזענבערגער רבי זצ״ל

בעל ברך משה מסאטמאר זצ״ל

באבובער רבי זצ״ל

ווייצענער רב זצ״ל

ספינקער רבי זצ״ל

סלאטפינער רב זצ״ל

אין שליחות פון מיין פעטער

מיין פעטער, דער קיוויאשדער רב זצ"ל איז אויך געווען צווישן די איינגעלאדנטע. אבער כדי צו באקומען די פאפירן און די וויזעס האט מען געדארפט אראפפארן קיין פראג, ביים דארטיגן קאנסול און פון דארט האט מען אלעס ערלעדיגט. די אויפגאבע פון אהינפארן האט דער פעטער ארויפגעלייגט אויף מיר, און איך בין טאקע געפארן עטליכע מאל אהין און צוריק, זייענדיג פארנומען מיט די פאפירן.

ביי איין פאל, האט דער פעטער מיטגעשיקט מיט מיר א בריוו צום דעמאלטדיגער רב פון פראג, הגאון רבי יצחק מאיר ראפאפארט זצ"ל. זעט אויס אז דער בריוו איז געווען גאר וויכטיג, ווייל ווען דער פראגער רב האט דורכגעלייענט דעם בריוו האט ער זיך אנגערופן צו מיר מיט א שמייכל: "עס מוז זיין אז איר זענט גאר חשוב ביי אייער פעטער, ווייל ער געטרויעט אייך".

אויפן וועג קיין אמעריקא

פאר די ימים-נוראים פון תש"ז לפ"ק, איז דער פעטער מיט מיר אפגעפארן קיין פאריז, כדי פון דארט אפצופארן קיין אמעריקא צו דעם קאנווענשן. נאך די ימים-טובים, זענען מיר געפארן קיין שערבורג, און פון דארט האבן מיר זיך ארויפגעזעצט אויף די שיף קיין אמעריקע, וואו מיר זענען אנגעקומען אכט טעג שפעטער.

אויפן שיף זענען מיר געפארן צוזאמען מיט א גאנצע גרופע, צווישן זיי דער ברך משה מסאטמאר זצ"ל און זיין שוואגער דער נירבאטער רב זצ"ל. איך האב זיך דארט

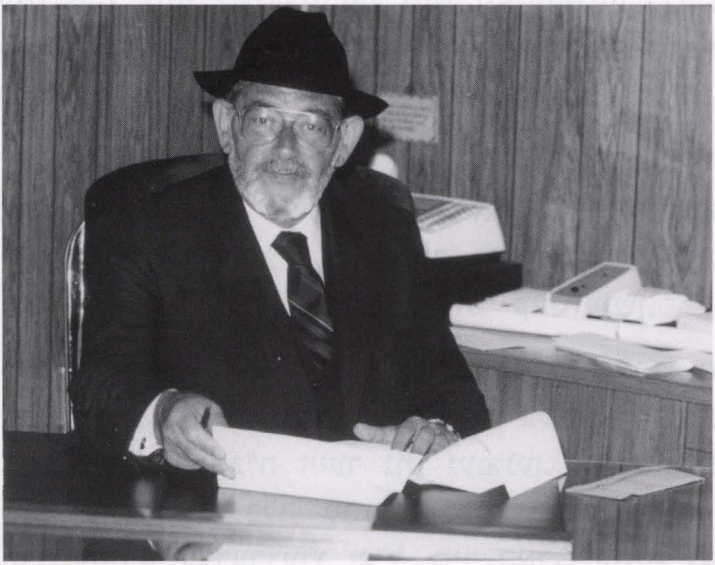
באקענט מיט צוויי ניכטע׳ס פון דעם סאטמארער רבי זצ״ל, חנה׳לע און ברכה, די קינדער פון זיין שוואגער הרה״צ ר׳ חיים אייזיק הלברשטאם דער סלאטפינער רב זצ״ל.

אנקומענדיג, האט מיר אפגעווארט מיין פאטער׳ס שוועסטער, מרת עטיל האלפערן ע״ה. אויך איז דארט געווען דער בורשטינער רבי זצ״ל, וועלכער איז געקומען באגריסן אלע אידן וועלכע זענען געקומען צום קאנוועגשן.

אין אמעריקע האב איך זיך אויפגעהאלטן ביי די מומע, מרת האלפערן, מיין טאטע׳ס שוועסטער, בערך א יאר צייט. איך האב זיך דארט ב״ה זייער גוט געפונען. אין יאר תש״ח בין איך צו מזל א כלה געווארן מיטן פיטסבורגער רב׳ס זון, הרב עקיבא זילבערבערג זצ״ל. מיר האבן חתונה געהאט אין פיטסבורג וואו מיר האבן געוואוינט א היבשע צוואנציג יאר, ביז מיר האבן זיך געצויגן קיין בארא-פארק.

מיין מאן הרב עקיבא זילבערבערג ז״ל אלס בר-מצוה בחור

הרב עקיבא זילבערבערג ז״ל, גרינדער און פרעזידענט פון קאונסיל אין ב״פ
און גרינדער פון מוסדות יגדיל תורה דחסידי גער

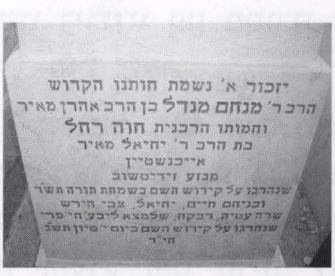

די ישיבה יגדיל תורה אין בארא פארק וואס הרב עקיבא זילבערבערג ז״ל
האט געגרינדעט און אריינגעלייגט זיין לייב און לעבן שלא על מנת לקבל פרס

מיטן אויבערשטנ׳ס הילף, האב איך זוכה געווען אויפצושטעלן א חשוב׳ע שטוב, וועלכע איז א פראכט און שטאלץ פארן אידישן פאלק. קינדער, אייניקלעך און אור-אייניקלעך, וועלכע גייען אויפן הייליגן אויסגעטראטענעם וועג פון זייערע זיידעס און עלטער זיידעס, ציענדיג ווייטער די גאלדענע קייט פון די הייליגע משפחה.

מיטן גערער רבי׳ס טאכטער

שפעטער, וועו איך האב שוין געוואוינט אין בארא-פארק, האב איך זיך באקענט מיט הרבנית מרת רבקה לעוו ע״ה, א טאכטער פונעם גערער רבי אדמו״ר הלב שמחה זצ״ל, זי איז געווען ביי איר פאטער ווי אן אויג אין קאפ. וואס זי האט נאר געוואלט, האט זי ארויסגעזאגט פון מויל, און דאס איז גלייך באשאפן געווארן.

די מצבה פון הרב עקיבא זילבערבערג ז״ל אויפן הר המנוחות
(צווישן זיין טאטע דער פיטסבורגער רב זצ״ל און הגה״צ רבי מנחם זעמבא זצ״ל הי״ד)

איינמאל אין א זומער, האט זי געוואלט פארן אין קאנטרי, און מיר געוואלט מיטנעמען. האט זי אנגערופן איר טאטע, דער גערער רבי זצ"ל. וועז ער האט געהערט מיט וועמען זי ווייל פארן, האט ער תיכף אפגעשיקט צוויי-טויזענט דאלער, עס זאל דעקן אלע קאסטן פון די נסיעה.

מיר האבן טאקע געהאט אן איינגענעמע זומער!

ראכיל מיט הערש אלימלך

ראכיל איז דערווייל איבערגעבליבן אין מאראש-וואשארהעלי, צוזאמען מיט איר ברודער הערש אלימלך. אבער אויך נישט אויף צו לאנג. זיי האבן ביידע געשטרעבט אויפצובויען זייערע שטיבער, מאראש-וואשארהעלי איז נישט געווען גענוג רייף דערצו.

נאך עטליכע חדשים האט ראכיל זיך געצויגן קיין ארץ-ישראל, אין בני-ברק, וואו זי האט חתונה געהאט מיט איר חשוב'ער מאן, הר"ר פסח לאנגזאם ז"ל. זיי האבן ווייטער געפלאכטן די גאלדענע קייט לשם ולתפארת, זיך נישט רירנדיג פון מסורת אבות וואס זיי האבן מקבל געווען, מיט קיין האר.

ראכיל מיט איר מאן ר' פסח, זענען שוין היינט אין עולם-האמת. זיי האבן איבערגעלאזט דריי ערליכע חסיד'ישע קינדער, ווי אויך אייניקלעך און אור-אייניקלעך, וועלכע גייען אין זייערע פיס טריט, לתפארת המשפחה.

הערש אלימלך ז"ל, האט זיך אויך געצויגן קיין ארץ-ישראל, וואו ער האט חתונה געהאט מיט די חשוב'ע פרוי, בת גדולים וקדושים מרת שרה תחי', די טאכטער פון וויענער רב, הרה"ג ר' מרדכי גרינפעלד זצ"ל.

ליידער האבן זיי נישט זוכה געווען צו זרע-של-קימא, אבער זיינע מעשים טובים וואס ער האט געטאן אויף דער וועלט, טוען אים זיכער ביישטיין אויף יענע וועלט. ער איז געווען א זיידענער, גוטהארציגער מענטש, אזוינס וואס איז שווער צו טרעפן. צוזאמען מיט זיין ב"ב תחי', האבן זיי פיל טובות געטאן פאר אידישע קינדער, זייענדיג אן אייגעשטעלטער ביי די שטאט-ראט פון ירושלים עיה"ק.

עס איז כדאי צו באמערקן א דבר פלא. אין די וואכן טעג איז ער געווען א מתפלל קבוע אין סאטמארער בית-המדרש אין ירושלים. איין טאג איידער ער איז נסתלק געווארן איז ער נאך געווען פריש ווי געווענליך, און יענעם טאג האט ער געלאזט וויסן פאר זיינע באקאנטע אין שוהל אז ווער עס ברויך עפעס א טובה פון דער שטאט-ראט,

די חופה פון ראכיל מיט איר מאן הרה"ח ר' פסח לאנגזאם ז"ל עס ווערט געזען הה"צ רבי אהרן ארי' לייפער זצ"ל טעמעשוואראר רבי (זאגנדיג א ברכה), און זיין ברודער מיין פעטער הה"צ רבי לוי יצחק זצ"ל אראדער רבי

זאל זיך שוין היינט מעלדן צו אים. נישט יעדער האט דאן פארשטאנען וואס עס ליגט אונטער זיינע ווערטער. צומארגנס, האט שוין יעדער געוואוסט; ער איז דאן נסתלק געווארן לגנזי מרומים. עס איז געווען א בחינה פון 'איהו לא חזי אבל מזליה חזי'.

זיין יארצייט פאלט אויס ט"ו כסלו.

זיינע מעשים טוען אים זיכער ביישטיין!

אן עראפלאן קראך

מלכה רייזל, האט נאך דער באפרייאונג חתונה געהאט און אויפגעשטעלט איר שטוב מיט איר מאן, הרב רפאל הורוויץ זצ"ל, א זון פון הגה"צ ר' חיים שלמה זצ"ל מסטריזוב.

נאך דער חתונה האבן זיי זיך באזעצט אין טעמעשוואר וואו איר מאן איז געווען רב אין א דארטיגע שוהל. אנהויב ווינטער תש"ז, נאכן געבורט פון זייער ערשטע קינד, האבן זיי באשלאסן זיך אוועקצוציען פון רומעניע וואס איז שוין דאן געווען קאמוניסטיש, און עס איז זייער שווער געווען צו היטן דארט אידישקייט. געפלאנט האבן זיי זיך צו באזעצן אין אמעריקא.

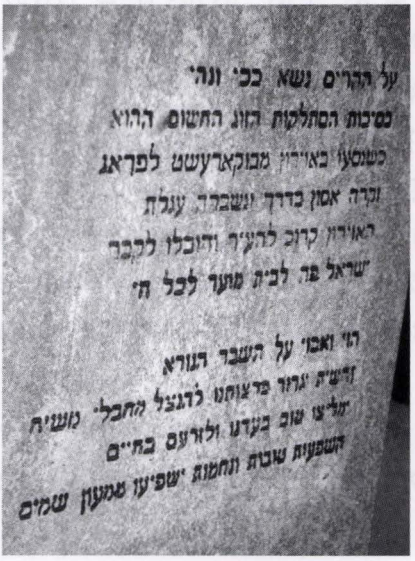
אום ט' כסלו תש"ז זענען זיי ארויסגעפארן פון דארט. זיי זענען געפארן מיט א פליגער קיין פראג, א זאך וואס איז געווען א זעלטנהייט. אבער דאן האט ליידער אן טראגישער אומגליק פאסירט.

פון רומעניע זענען זיי ארויסגעפארן, – אבער קיין אמעריקא זענען זיי נישט אנגעקומען. ווי נאר דער פליגער האט זיך אויפגעהויבן, האט עס געקראכט און זיי ביידע זענען נעבעך אומגעקומען!

די מצבות פון מלכה רייזל ע״ה און איר מאן הרב רפאל הורוויץ ז״ל
אין פראג, וואס שפעטער האט מען זיי אריבערגעפירט קיין ארץ ישראל

די צווייטע זייט פון מלכה רייזל׳ס מצבה וואס דערציילט פונעם עראפלאן קראך

הרב ר׳ רפאל הורוויץ ז״ל

איין אייניציגער איבערלעבער איז געבליבן פונעם פליגער. דאס איז געווען דאס קליין קינד פון ר׳ רפאל מיט מלכה-רייזל. דאס קינד איז געווען פארפאקט אין א קליין קישעלע, און געפאלן ביים קראך אויף א בוים און געבליבן הענגען דערויף, אזוי איז ער בנסי נסים ניצל געווארן. דער יונגל – יעקב צבי הורוויץ הי״ו, איז אויפגעצויגן געווארן ביי זיין זיידע און באבע. ער וואוינט אין בארא פארק, וואו ער האט ב״ה זוכה געווען פאראייביגן דעם אנדענק פון זיינע עלטערן, אויפשטעלנדיג הערליכע דורות פון קינדער און אייניקלעך ציענדיג ווייטער די גאלדענע קייט וואס וועט זיך אי״ה קיינמאל נישט אפרייסן, עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו אמן.

ער מיט זיינע קינדער פלעכטן ווייטער דעם גאלדענעם קייט, צו די שטאלץ פון זייערע חשוב׳ע עלטערן!

פרק כב

מיין ברודער'ס באפרייאונג

געפונען מיין משפחה • ישרות און ערליכקייט • ביים באפרייאונג • באפרייט • "אלע הערויס" • דעם לעצטן מארש • פארשוואונדן • צוריק קיין אוישוויץ • די רוסן קומען • דער שענ'יצע'ר הויף •

געפונען מיין משפחה

חייטשא דערציילט ווייטער...

נאך עטליכע וואכן זיך אויפהאלטן אין גרויסווארדיין, בין איך אריבערגעפארן קיין אראד, צו מיין פעטער הרה״צ ר׳ לוי יצחק לייפער זצ״ל, אראדער רבי, און מיין מומע הרבנית ראצע ע״ה, וועלכע איז געווען מיין טאטע׳ס שוועסטער.

ביי מיין פעטער און מומע איז אנגעגאנגען א ׳הכנסת אורחים׳ אויפן ברייטסטן פארנעם. אן א שיעור פליטים פון אלע שטעט זענען דארט אריינגעקומען און זיך מחי׳ געווען מיט א היימיש ווינקל, סיי ביים אנפאנג קריג – וועמען עס איז געלונגען זיך צו ראטעווען פון די נעגל פו די רשעים ימ״ש, און סיי נאך די קריג ווען אלע באפרייטע פון די לאגערן, עלנדע, פאר׳יתום׳טע און היימלאזע אידן זענען אויפגענומען געווארן מיט אפענע הענט און מיט א ברייטהארציגקייט ביי מיין פעטער און מומע׳ס הויז, וועלכע האבן זיך איבעגעגעבן מיטן גאנצן הארץ צו ארויסהעלפן ווי ווייט מעגליך די צעבראכענע נפשות.

ישרות און ערליכקייט

זייענדיג אין אראד, האב איך בייגעווואוינט צו זען די ישרות און ערליכקייט פונעם פעטער לוי יצחק. דאס האב איך טיילמאל געזען אויף דעם אופן ווי אזוי ער האט געהאנדלט אין שטוב.

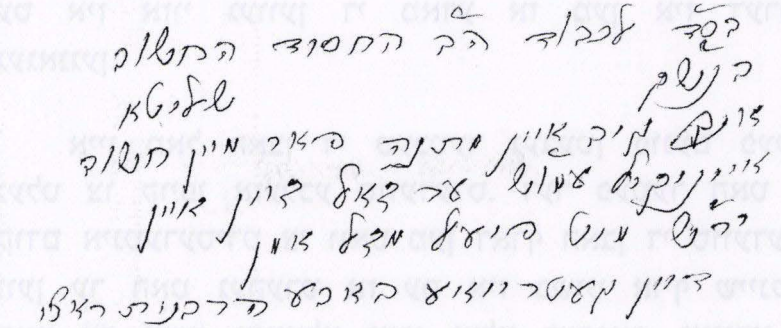
אין יענע טעג איז ארויסגעקומען א נייע סארט סוועדער וואס די מיידלעך פלעגן טראגן פאר שיינקייט,

מיין פעטער ההי"צ רבי לוי יצחק לייפער זצ"ל
אראדער רבי

און זיין מצבה אויפן הר המנוחות

די שריפט פון מיין מומע הרבנית הצ' ראצי לייפער ז"ל אראדער רביצין

די מצבה פון מיין מומע די אראדער רביצין ז"ל אויפן הר המנוחות
נפטרה בש"ט ה' תשרי תשמ"ט לפ"ק

עס איז נישט דוקא געווען אויף אנצואווארעמען זיך נאר עס איז אזוי געווען די מאדע אז מען איז דערמיט געגאנגען.

איין מאל האבן די טעכטער געבעטן פונעם פעטער געלט צו קויפן אזעלכע סוועדערס. דער פעטער האט זיך קודם אינטערעסירט צי וואס מען דארף האבן די סוועדערס. וועז ער האט געהערט אז עס איז פשוט אויף שיינקייט האט ער נישט געוואלט געבן געלט דערפאר, זאגנדיג אז ווי באלד ער באקומט געלט פון קהל האט ער נישט די רעכט אויסצוגעבן דאס אויף סתם מאדעס, ווייל מסתמא גיבט מען אים די געלט נאר אויף זאכן וואס ער מוז האבן, אבער אויף איבעריגע מותרות גיבט מען אים נישט קיין געלט.

אט דאס, און נאך ערליכע גוטע מידות, האב איך קענען געלערנט ביים פעטער, בשעת איך האב זיך דארט אויפגעהאלטן.

ביים באפרייאונג

דארט אין אראד האב איך זיך געטראפן מיט מיין ברודער מאיר, וועלכער איז אויך מיט נסי נסים געראטעוועט געווארן פונעם פונסטערן גיהנום.

ווי אויבנדערמאנט, איז מיין ברודער מאיר שוין געווען אויפן וועג צו די גאז קאמערן, נאר בחסדי ד' איז ער געראטעוועט געווארן, וועז מענגעלע האט געפונען די גרופע און זיך בארעכנט צו מאכן א פרישע סעלעקציע.

וועז ער האט זיך אומגעקערט צום לאגער, איז ער אנגעשטעקט געווארן מיטן 'טיפוס' קראנקהייט, און פלאצירט געווארן אינעם שפיטאל לאגער.

אינצווישן האט זיך דערנענטערט דער טאג פון באפרייאונג. די רוסן האבן זיך געהאלטן אין איין פאראויס רוקן. די דייטשן האבן אנגעהויבן ציטערן. צוביסלעך האבן זיי אויסגעלייגט די לאגערן, אבער דעם שפיטאל האבן זיי נאך גלאזט מיט אירע פאציענטן.

באפרייט

מיין ברודער הה"צ ר' מאיר דערציילט...

איין נאכט איז דאס געווען.

אינמיטן נאכט, וועז אלע פאציענטן זענען געשלאפן, זענען געקומען די דייטשע דאקטוירים, און אראפגענומען די צעטלעך וועלכע זענען געווען אנגעהאנגען אויף זייערע בעטן. דארט איז געווען אויפגעשריבן דער נאמען, מיט אלע נויטיגע אינפארמאציע איבער יעדן קראנקן.

איך וועלכער איז פונקט געווען דאן וואך, האב זיך זייער דערשראקן. 'וואס עפעס נעמט מען עס אראפ?' האב איך געקלערט. 'וועי וויסט וואס עס וואלט אונז אפ?'

צומארגנס האבן מיר זיך דערזען, אז קיינער באהאנדלט אונז נישט; נישטא קיין דאקטוירים, נישטא קיין דייטשן, קיינער איז נישטא.

מיר האבן באלד פארשטאנען וואס עס קומט פאר. נעמליך, די דייטשן, זעהענדיג אז די רוסן זענען נאנט און קומען באלד אן קיין אוישוויץ, – האבן געהויבן פיס און אנטלאפן...

גלייך זענען אלע קראנקע געזונט געווארן.

מען האט זיך געלאזט הפקר׳דיגע איבערן לאגער, געזונט עסן, טרינקען, קליידער מיט אלעס וואס קען נאר צוניץ קומען...

"אלע ערויס"

אזוי האבן מיר זיך ארומגעדרייט א גאנצע וואך, אן קיינעמ׳ס אויפזיכט. געגעסן וואס עס האט זיך געלאזט, געשלאפן וואו אימער, אן קיין סדר. מיר האבן בלויז געווארט אויף די רוסן, וועלכע האבן געזאלט קומען אונז באפרייען.

איין טאג, הערן מיר דורך דעם הויכהילכער פונעם לאגער: "הערויסטרעטן, אלע יודן הערויסטרעטן", דאס האט געזאלט מיינען א צייל-אפעל וועלכע דארף פארקומען... אלע האבן זיך צולאכט. וואס צייל-אפעל, וואו צייל-אפעל. מיר זענען געווען זיכער אז איינער מאכט זיך דארט נאריש, און ויל אונז אפטאן מיט א שפיצל.

פלוצלינג באווייזן זיך ביים טיר אפאר ס. ס. חברה, און באפעלן יעדן ארויסצוגיין, ווער עס טרעט נישט ארויס, וועט מען שיסן...

געענדיגט מיט די ווערטלעך!

דעם לעצטן מארש

די דייטשן זענען צוריקגעקומען קיין אוישוויץ!

דאס איז געווען דאנערשטאג מיטאג.

זיי האבן צוזאמענגעקליבן דאס ביסל אידן וואס האבן זיך דארט געפינען, און געגומען גיין מיט זיי.

עס זענען דארט אויך געווען גויים, וועלכע זענען געווען אין שפיטאל אין אוישוויץ, אבער זיי האבן נאר געהייסן "יודן איינטרעטן"...

קיין עסן האבן זיי נישט געלאזט מיטנעמען. זיי האבן געהייסן מען זאל זיך גראד ארויסלאזן אין וועג אריין, אזוי ווי מען שטייט און גייט.

וואו זיי האבן געוואלט גיין, האבן זיי וואַרשיינלעך אליין נישט געוואוסט. מן-הסתם האבן זיי געוואלט אויסשיסן אלע אידן אינמיטן וועג.

אינדרויסן האט געהערשט א שניי און א זאוואראכע. מיר זענען געווען אפאר הונדערט אידן, געפירט דורך צען דייטשן. אזוי זענען מיר געגאנגען ביז שפעט אין די נאכט אריין.

דאן האט מען אונז געהייסן זיך אפרוען.

פארשוואונדן

מיר האבן זיך אוועקגעזעצט אויפן אייזיגן ערד, און געווארט אז די דייטשן זאלן הייסן ווייטער גיין. אבער מיר

זענען געבליבן ווארטן א לאנגע צייט, ביז מיר האבן זיך איבערצייגט אז עס איז נישטא אויף וועמען צו ווארטן. די דייטשן האבן אפגעצויגן.

ארויסגעשטעלט האט זיך, אז א דייטשער מאשין איז געקומען צו פארן אין זייער ריכטונג, און אינפארמירט די דייטשן אז די רוסן רינגלען ארום דעם ראיאן. אויב זיי ווילן נישט געכאפט ווערן אין א פאסטקע, זאלן זיי אנטלויפן ווי פריער.

דעריבער האבן זיי אלעס איבערגעלאזט און זענען אנטלאפן!

דאס איז געווען דאס צווייטע מאל, וואס איך בין געראטעוועט געווארן פון א זיכערן טויט. יעדן מאל צוליב א צווייטע אורזאך!

צוריק קיין אוישוויץ

א בהלה איז באלד אנטשטאנען, יעדער האט געזוכט זייערע באקאנטע. מען האט נישט געוואוסט וואו צו גיין, ביז עס האט זיך אויפגעשטעלט א פוילישער איד און אויסגערופן: "איך ווייס וואו מען געפינט זיך דא. איך וועל אייך ווייזן דעם וועג צוריק קיין אוישוויץ".

מיר האבן זיך געלאזט נאך אים, ביז מען איז אנגעקומען צוריק קיין אוישוויץ. דאס איז געווען פרייטאג אינדערפרי, ערב שבת-שירה. אלעס איז געווען ליידיג, און מיר האבן זיך פלאצירט וואו אימער מיר האבן געפינען פלאץ.

די רוסן קומען

שבת-שירה אינדערפרי, זענען די רוסן אנגעקומען און איבערגענומען קאנטראל אויף אוישוויץ. פון אנהויב האבן זיי געמיינט אז אלע וועלכע געפינען זיך דארט זענען דייטשן, זיי האבן געוואלט שיסן. אבער מען האט זיי אויפגעווייזן אז דאס זענען אידן. דאן האבן זיי געלאזט פריי.

שבת האט אויסגעבראכן א פייער אין אוישוויץ, וועלכע מען האט באוויזן צו פארלעשן. טראץ דעם, האבן א גרופע אידן פארלאזט אוישוויץ מוצאי שבת, טראכטנדיג אז עס איז נישט אזוי זיכער דארט צו פארבלייבן.

אויך איך בין געווען צווישן זיי, מיר זענען אריין אין שטאט, אבער אלעס איז געווען פוסט און וויסט. צובראכן און רואינירט איבעראל.

מיר זענען געגאנגען צוזאמען פון שטאט צו שטאט, ביז מיר זענען אנגעקומען יעדער צו זיין אלטן היים-שטאט וועלכע מיר האבן מיט יארן צוריק פארלאזט.

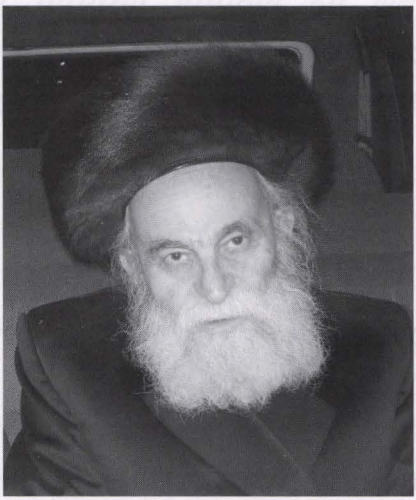
ביז דא זענען די ווערטער פון מיין ברודער.

דער שעניצע׳ר הויף

מיין ברודער הה״צ ר׳ מאיר איז שפעטער אנגעקומען קיין אמעריקא, ווי ער האט אויפגעשטעלט זיין שטוב, מיט די טאכטער פון הרה״צ משעניצא זצ״ל. נאך די פטירה פון זיין שווער האט ער איבערגענומען די הנהגה, און פירט ביז היינט דעם שעניצער הויף, לאורך ימים ושנים טובים.

מיין ברודער הה״צ רבי מאיר ווייסבלום אדמו״ר משעניצא שליט״א אין יאר תש״ו
לערנענדיג אין ווישניצער ישיבה אין גרויסווארדיין תיכף נאכן באפרייען

מיין ברודער כ״ק אדמו״ר משעניצא שליט״א

פרק כג

די ברידער ווערן גערעטעוועט

נסים פון אויבן • קוקן די אנדערע וועג • אין בהמות שטאל • די פאליציי מישט זיך אריין • א קידוש השם • ר' שבתי אנטלויפט אין וואלד • געפינט זיין וועג • אין אראד • א חלום • באגעגעניש מיטן מלאך המות • איבערגעלעבט •

נסים פון אויבן

חייטשא דערציילט ווייטער...

נאך עטליכע וואכן, בין איך – אין א מזל'דיגע שעה א כלה געווארן, מיטן אויבערדערמאנטן הרה"ח ר' שבתי זאב פוקס ז"ל.

ווי איך האב שוין דערמאנט, איז מיין מאן געווען באהאלטן אין א בונקער אין געטא אין גרויסווארדיין, דארט האט ער זיך געפונען צוזאמען מיט זיין ברודער ר' חיים מאיר, ביז א גוי איז געקומען און זיך אנגעטראגן צו שמוגלען די אידן. ר' חיים מאיר האט מורא געהאט אז עס איז אן אונטערגעשטעלטע אקציע איז ער אריבער צום רבי'נס בונקער.

למעשה האט מען דעם רבי'נס בונקער געכאפט און אלעמען פארשיקט קיין אוישוויץ. ר' חיים מאיר האט זיך געראטעוועט דורך ארויסשפרינגען פון פענסטער, און דערנאך זיך אויסבאהאלטן אויף א בוידעם פון א הויז וואס די דייטשן האבן זיך אריינגעצויגן דערין, נישט וויסנדיג אז העכער זיי באהאלט זיך א איד.

קוקן די אנדערע וועג

דערווייל זענען די אידן אינעם אנדערן בונקער געזעצן און געווארט אומגעדוליג אויף זייער גורל.

ענדליך, נאך עטליכע טעג, איז דער שמוגלער אנגעקומען. אבער נישט אליין, ער האט מיטגעברענגט מיט זיך פולע רוקן-זעק. די אנוועזנדע האבן פרובירט צו טראכטן

וואס ער האט אין פלאן. אבער ער האט נישט געלאזט לאנג ווארטן. ער האט געהייסן יעדן איינעם טראגן א זעקל אויף די פלייצעס און מיטקומען מיט אים.

ער האט דערציילט, אז ער האט אונטערגעקויפט די ווענטער פונעם געטא, ערקלערנדיג זיי, אז ער ווייל בעראבעוועון די אידישע שטיבער, דעריבער זאלן זיי אויפן וועג צוריק נישט קוקן...

די אידן האבן אים, מיט קלאפעדיגע הערצער געפאלגט. זיי האבן געטראגן די פעקלעך, מאכנדיג א רושם פון איינער וואס האט נאר-וואס געענדיגט מיט א גוטן רויב. אזוי זענען זיי געגאנגען אין די טונקלקייט פון די נאכט, ביז עס האט שוין אנגעהויבן טאגן. נישט קענענדיג גיין ווייטער, האבן זיי זיך אויסבאהאלטן אין א הויז, וואו אונטן איז געווען א אידישער אפטייק – פארשטייט זיך א ליידיגע. דארט האבן זיי זיך אויפגעהאלטן ביז ביינאכט.

וועו די נאכט איז צוגעפאלן, האבן די אידן זיך גענומען גרייטן צו גיין ווייטער אין וועג. זייער שמחה איז געווען גרויס, האפנדיג אז נאך היינט ביינאכט וועט מען זיך שוין געפינען אויף דער אנדער זייט גרעניץ, זייענדיג פרייע מענטשן. אבער עס איז נישט אזוי געווען.

אין בהמות שטאל

דער גוי איז אנגעקומען, און זיי געהייסן מיטקומען מיט אים. אנשטאט זיי צו פירן ווייטער, האט ער זיי געגומען צו זיך אהיים, זאגנדיג, אז דער שמוגלער וועט אנקומען ערשט מארגן, און דאן וועט מען פארזעצן מיטן

וועג. דערווייל האט ער זיי באהאלטן אין א בהמות שטאל. עס איז טאקע געווען זייער אומאנגענעם, אבער זיי האבן זיך געטרייסט, אז עס לוינט זיך צו צאלן דעם פרייז, אבי זיי זאלן זיך שוין קענען געפינען אויף דער פריי.

דארט האבן זיי זיך אויפגעהאלטן א גאנצע נאכט און א גאנצן טאג, ביז די קומענדיגע נאכט. ווען דער גוי האט זיי – מיט די הילף פון אן אונגארישן שמוגלער – אריבערגעפירט דעם גרענץ, צום רומענישן זייט.

די פאליציי מישט זיך איריין

די וועג איז אריבער אן קיין פראבלעמען. זיי זענען אנגעקומען קיין 'יאנטא', א קליין דערפל נעבן גרענץ. דער גוי האט זיי פארשפארט, און געשיקט דורך א שליח מעלדן דעם שוחט, אז עס זענען אנגעקומען אידן וועלכע האבן זיך איבערגעשמוגלט פון אונגארן, און פאר א גוטן פרייז וועט ער זיי פריילאזן.

ווען די רומענישע פאליציי האט זיך דערוואוסט פון דער גאנצער פרשה, האבן זיי געשמעקט פאר זיך א גוטן ביסן, און האבן דאס נישט געוואלט ארויסלאזן פון זייערע הענט. האבן זיי, נישט טראכטנדיג קיין סך, פארטריבן דעם גוי מיטן שמוגלער, און איבערגענומען די לייצעס אין זייערע הענט...

א קידוש השם

נאכן אפנעמען די געלט פון די קהילה, האט מען זיי אריבערגעפירט צום ארטיגן שוחט. דארט האבן זיך געפינען

נאך אפאר פליטים, וועלכע האבן אויך אריבער געשמוגלט דעם גרעניץ.

די ארטיגע אידן האבן געדונגען א טראק מיט דעם דייטשער ס.ס. סימבאל. זיי האבן אפגעשמועסט אז דער טראק וועט ווארטן אויף זיי אינדרויסן פון שטאט, און פון דארט וועט ער פארן קיין אראד.

צום באשטימטן טאג, זענען די אידן ארויס אינדרויסן פון שטאט, צו ווארטן אויפן טראק. אבער אנשטאט א טראק, האבן זיי גאר געטראפן פאליציי, וועלכע האט ארעסטירט די גאנצע גרופע און זיי געזומען אין געפענגעניש...

גלייך איז געווארן א בהלה צווישן די איינוואוינער פון שטאט. מען האט זיך געזומען איינרייסן מיט די פאליציי מען זאל ארויסלאזן די אידן, ביז ענדליך איז מען צוגעקומען צו א פשרה, אז מען וועט ארויסלאזן די געכאפטע אידן, זיי האבן שוין געזוג געליטן. אנשטאט דעם וועט מען נעמען פון די ארטיגע אידן אין געפענגעניש...

עס איז געווען א גרויסער קידוש-השם, ווען דאס גאנצע שטעטל איז זיך געקומען אנטראגן איבערצוטוישן זיך מיט די אנגעקומענע אידן.

ר' שבתי אנטלויפט אין וואלד

ווען דער אויבנדערמאנטער ר' שבתי פוקס, וועלכער האט זיך געפונען צוזאמען מיט אלע אנדערע פליטים, האט געזען אז די פאליציי ווארט אפ די אידן און ווייל זיי ארעסטירן, האט ער געכאפט הענט און פיס און אנטלאפן

מיט נאך א איד אין וואלד אריין. אזוי זענען זיי געלאפן אונטער א שווערער שלאקס רעגן, ביז זיי זענען אנגעקומען אין וואלד. דארט איז ער איינגעשלאפן צווישן די בוימער.

אינמיטן נאכט האט ער זיך אויפגעכאפט, און נישט געזען זיין שכן. ער האט זיך ארומגעקוקט, אים געזוכט, אבער אומזיסט, יענער איז שוין נישט געווען מער. אויך ר' שבתי'ס מאנטל איז עפעס פארשוואונדן געווארן... האט ער זיך געלאזט גיין צופיס אין די טונקלקייט פון די נאכט. עס האט געהערשט א געדיכטע פינסטערניש, און נישט וויסנדיג וואו צו וועגדן זיינע טריט, האט ער זיך געלאזט גיין וואו-אהין די פיס האבן אים געטראגן...

געפינט זיין וועג

אזוי גייענדיג מיט אומזיכערע טריט, האט ער אנגעטראפן עפעס א כאטקע. וויבאלד ער איז שוין סיי-ווי געווען אן קיין טראפ כוח, האט ער זיך געלאזט איינשטעלן און אנגעקלאפט אויפן טיר. צו זיין מזל האט אים געעפנט א גוי, וועלכער האט געערעדט רומעניש. ער האט גלייך פארשטאנען אז ער איז אויף דער רומענישער זייט, וועלכע איז נישט געווען אונטער די דייטשן. דאס האט אים אביסל באראואיגט.

דער גוי, וועלכער האט געלאזט אן איינדרוק פון אן ארעמאן, מיינענדיג אז ר' שבתי טראגט מיט זיך געלט, האט ער איהם געגעבן אנצוהערן, אז ער זאל נישט גיין אליין, וויבאלד די זשאנדארן דרייען זיך ארום אין געגנט, און ער האט זיך אנגעטראגן אים צו באגלייטן ביז צום שוחט. מיין צוקונפטיגער מאן – ר' שבתי, האט איהם

דערפאר באצאהלט מיט צוויי לעי. ווען דער גוי האט געזען אז ער האט נישט קיין געלט, האט ער איהם בלויז צוגעווויזן די וועג צו אן אידישער אפטייק.

ער איז אנגעקומען צום אפטייק, וואו דער איד האט איהם ווארעם אויפגענומען און אים באגלייט צום שוחט.

דארט האט ער זיך צוריק פאראייניגט מיט אלע אנדערע אידן פונעם גרויסווארדיינער בונקער. זיי זענען אלע געווען אויף דער פריי!

אין אראד

נאך א קורצע צייט, האט מען זיי אלעמען געזומען, און ווי געפלאנט – זיי אפגעפירט קיין אראד. זיי זענען געווען ארום פופציג אידן, וועלכע האבן זיך אריינגעזעצט אינעם טראק מיטן ס.ס. סימבאל, און אזוי אנגעקומען קיין אראד... דארט האט ער זיך אויפגעהאלטן ביז נאכן ענדע קריג.

אין אראד האב איך שפעטער געטראפן מיט מיין מאן, און בשעטומ"צ געווארן זיין כלה.

א חלום

דערווייל איז ר' חיים מאיר געזעצן אויפן בוידעם נישט האבנדיג קיין טראפ וואסער אין מויל צו נעמען. ער האט גארנישט געוואוסט צו די מלחמה איז שוין געענדיגט צי נישט...

איינמאל אינמיטן נאכט, שלאפנדיג זיין אומרואיגן שלאף, חלום'ט ער זיך, ווי ער זעט זיין מוטער, מרת פעסיל

גיצא ע"ה. ער הערט ווי זי זאגט אים: "גיי אראפ פון בוידעם! דו האסט שוין נישט וואס צו זוכן דא, די מלחמה איז היינט געקומען צו אן ענדע, און די רוסן האבן באפרייט דעם געגנט".

ער האט נישט געלייגט קיין גרויס געוויכט אויף דעם חלום. נאך אלעס איז דאס פארט נישט מער ווי א חלום. ער האט געטראכט, אז ווי‌באלד ער האפט און ווארט אויף דעם כסדר, דעריבער חלום'ט ער דערפון. אבער וועז דאס האט זיך איבערגע'חזר'ט איינמאל אין נאכאמאל, האט ער עס שוין אנגענומען ערנסט.

באגעגעניש מיטן מלאך המות

קיין סאך כוח האט ער נישט געהאט. ער האט שוין געהונגערט עטליכע טעג. האט ער צוזאמענגענומען זיינע לעצטע ביסל קרעפטן, און אנגעהויבן אראפקריכן פון בוידעם, וועז זיין צונג קלעבט שוין צום גוימען. אבער פון שוואכקייט, איז ער אראפגעפאלן אלע טרעפ ביז אונטן.

ווי נאר ער האט זיך אריינטירט, האט ער צו זיין גרויס שרעק געזען דייטשע חיילות דערנענטערן זיך צו אים...

עס איז אים שווארץ געווארן פאר די אויגן!

צו זיין גרויס וואונדער, האבן זיי זיך דערנענטערט צו אים. אבער אנשטאט שלעכטס טאן איהם, שיסן איהם, אדער פיניגן איהם, האבן זיי אים גאר געהאלפן אויפשטיין און קומען צו זיך. אים געגעבן עסן, טרינקען און געהעריגע קליידונג.

ווען ער האט זיי געפרעגט איבערן מצב פון די מלחמה, האבן זיי זיך ארויסגעדרייט פון צו גיבן א קלארן ענטפער.

איבערגעלעבט

ארויסגייענדיג אויפן גאס, האט ער שוין גיהערט אז די מלחמה איז שוין פון לאנג געקומען צו אן ענדע... זיך נאכפרעגנדיג וועלכע טאג דאס איז געווען, איז ער ערשטוינט געווארן צו הערן דעם דאטום, פונקט יענע נאכט וואס זיין מוטער איז אים געקומען אין חלום צום ערשטן מאל!

יא, פון הימל האט מען אים, נישט איינמאל גיהיטן. און טיילמאל דורך אזעלכע וועגן וואס איז נישט צו פארשטיין מיטן מענטשליכן שכל, אלעס כדי ער זאל נישט אריינפאלן אין די הענט פון די גרויזאמע רוצחים.

ער האט דאס איבערגעלעבט.

עס האט נישט גענומען לאנג, און ער האט מער נישט גיעדארפט זארגן. ער האט געפונען זיין ברודער, דאס איינציגסטע וואס איז אים איבערגעבליבן פון זיינע עלטערנ'ס שטוב.

פרק כד

דער שיינער אויספיר...

אונזער חתונה • אויפן שווארצן מארק • מען זוכט מיין מאן • כמעט געכאפט • ביים שמוגלען • אין די לעצטע מינוט • לויפנדיג אין די שניי • "וואו לויפט איר?" • אויפן וועג צו מנוחה • פאריז • אל המנוחה ואל הנחלה •

אונזער חתונה

אונזער חתונה איז פארגעקומען אין גרויסווארדיין. עס איז געווען די צווייטע חתונה אין גרויסווארדיין נאכן קריג. מיר האבן אויסגעלידיגט א פארלאזטע דירה, און מיר האבן זיך דארט אריינגעזעצט, פרובירנדיג זיך צו מאכן באקווועם, ווי ווייט מעגליך.

אויפן שווארצן מארק

צו לעבן אויפן לעגאלן וועג איז כמעט נישט געווען מעגליך. רומעניע איז דעמאלט געווען אונטער א שטארקער קאמוניסטישער רעזשים, און גארנישט איז געווען דארט צום געפינען, אפילו זאלץ אויך נישט. האבן אידן אנגעהויבן האנדלען אויפן שווארצן מארק. מען האט געהאנדלט מיט געשמוגלטע ציגארעטלעך, שטיינדלעך פאר די צונדערס, וואלאטע (דאלארן), שאקאלאדע, קאקא, רייז, און-אזוי-ווייטער.

ענוי ווי אנדערע אידן, האט זיך מיין מאן אויך באשעפטיגט מיט אזעלכע סארט צווייפלהאפטיגע געשעפטן, און דערפון פרובירט צו מאכן אפאר גרייצער.

מען זוכט מיין מאן

איינמאל, האט מיין מאן אריינגעברענגט א טרעקל מיט זאלץ. צו זיין מזל האט דאס די פאליציי געכאפט. דעטעקטיוון האבן זיך ענומען זוכן דעם 'פארברעכער', אבער ער האט זיך דאן נישט געפונען אינדערהיים...

ווי נאר איך האב זיך דערוואוסט אז מען זוכט מיין מאן, האב איך אים געלאזט וויסן דערפון. ער איז פארשטייט זיך נישט אהיימגעקומען, נאר זיך אויסבאהאלטן.

אבער די רינג ארום אים איז אלץ געווארן שמעלער און ענגער. ער האט זיך שוין מער נישט געקענט אויסבאהאלטן אין שטאט, איז ער אנטלאפן אינמיטן נאכט אויסערן שטאט און אנגעקומען צו א איד, ביי וועמען ער האט זיך געפילט זיכערער.

איך האב אים נישט געקענט גיין באזוכן, אויס מורא אז מען וועט מיר נאכגיין, און דעריבער נישט געהאט קיין שום פארבינדונג'ס מיטל מיט אים, און נישט געקענט געוואויר ווערן וואו זיין באהעלטעניש איז. קיין טעלעפאן איז אויך נישט געווען דאן. פונקט זענען ראכיל מיט יענטי אנגעקומען קיין גרויסווארדיין, ווי מלאכים פון הימל זענען זיי אונטערגעקומען. זיי האבן געפירט מעלדונגען פון מיר צו מיין מאן און אויף צוריק.

זיי פלעגן אויך אריינגיין צום וויזשניצער רבי, דער אמרי-חיים זצוק"ל, און ער האט זיי שטענדיג גע'עצה'עט וואס צו טאן ווייטער.

כמעט געכאפט

איין טאג, האט זיך מיין מאן באגעגנט מיט א אידישן דעטעקטיוו. יענער האט זיך צו אים געוועדעט זאגנדיג: "שבתי, וואס וועט זיין דער סוף? מען וועט דיר סיי-ווי כאפן, פארוואס זאלסטו זיך ארומוואלגערן פון איין

מיין מאן הרה״ח ר׳ שבתי פוקס ז״ל אלס יונגערמאן

מיין מאן הרה״ח ר׳ שבתי פוקס ז״ל
ביי הה״ק בעל אמרי חיים מוויזשניץ זצ״ל אין זיין סוכה

באהעלטעניש צום צווייטן? איך האב אן עצה פאר דיר: איך וועל דיר כלומר'שט כאפן, און וויבאלד איך וועל דאך הייסן דער 'כאפער', וועל איך קענען האבן א מיינונג אין דעם ענין, און פועל'ן אז מען זאל דיר ארויסלאזן".

מיין מאן האט שוין איינגעשטימט, אבער ווי א געטרייער חסיד האט ער גארנישט געוואלט טאן בעפאר ער וועט אנפרעגן ביי זיין רבי'ן, דער הייליגער אמרי חיים זצוק"ל.

דערווייל האבן די דעטעקטיוון אנגעהויבן שטערקער נאכצוגיין מיין מאנ'ס שפורן, און נאך א שטיק צייט האבן זיי פארשפארט אונזער דירה, אזוי אז איך האב אויך שוין נישט געהאט קיין צוטריט אהין.

אינצווישן, איז מיין מאן באהאלטענערהייט אריין צום רבי'ן, דער אמרי חיים זצ"ל, און אים דערציילט וואס ער האט אפגעשמועסט מיטן דעטעקטיוו. ווען דער רבי האט געהערט אז ער וויל זיך אונטערגעבן, האט ער געגעבן א קלאפ מיט די צוויי הענט אויפן טיש אריין, זאגנדיג: "שבתי, וואס האסטו געטאן? – שוין זאלסטו אנטלויפן".

ביים שמוגלען

הערנדיג פונעם רבי'ן אזעלכע שארפע ווערטער האבן מיר באשלאסן אז דא איז טאקע נישט קיין פלאץ פאר אונז, און מיר מוזן טאקע זען ווי שנעלער צו אנטלויפן פון דא צום אנדערן זייט גרעניץ, קיין רומעניע. אבער כדי צו שמוגלען האבן מיר פריער געמוזט נעמען די באן קיין סאטמאר, וואס איז הארט נעבן גרעניץ. פון דארט וועלן

מיר שוין טרעפן די ריכטיגע מענטשן וואס זאלן אונז העלפן דורכשמוגלען דעם גרעניץ.

איך בין דאן אריינגעקראכן דורכן פענסטער צו מיין דירה. יענטי, וועלכע איז ווי אויבן-דערמאנט, געווען דאן אין גרויסווארדיין, האט מיר צוגעהאלפן, איך האב ארויסגענומען פון דארט אפאר וויכטיגע זאכן, און מיר האבן זיך גרייט געמאכט צו פארן קיין סאטמאר.

אין די לעצטע מינוט

מיין מאן האט זיך גוט פארמאסקירט דאס געזיכט אז מען זאל אים נישט דערקענען. ער האט מיטגענומען דעם ספר 'נועם-אלימלך', וואס אן דעם האט ער זיך קיינמאל נישט געירט.

צוזאמען זענען מיר געווען פיר מענטשן: מיין מאן ז"ל, איך, מיין ברודער מאיר, מיט א קוזין – ר' יוסף מאיר לייפער ז"ל, א זוהן פון דעם אראדער רבי זצ"ל. ווען מיר זענען אנגעקומען צום באן, און געזען אז עס שטייען פיהלע שורות פון מענטשן וועלכע ווארטן צו באקומען בילעטן, האבן מיר זיך זייער דערשראקן. דען יעדע ליאדע מינוט קען אונז איינער דערקענען, און דאן – זענען מיר פארטיג.

אזוי שטייענדיג און טראכטנדיג וואס ווייטער צו טאן, קומט צו גיין אין אונזער ריכטונג א חבר פון מיין מאן, וועלכער איז, געווען דארטן אן איינגעשטעלטער, און רופט זיך אן: "שבתי, וויפיל מענטשן זענט איר? גיב אהער געלט, און איך וועל דיר קויפן בילעטן איינס צוויי, ווייל דו געפינסט זיך אין א געפאר צו ווערן געכאפט יעדע מינוט".

עס איז געווען זייער וואונדערליך, וואס כאטש מיין מאן איז געווען פארמאסקירט און גוט פארשטעלט, האט אים יענער דערקענט און אונז א גרויסע טובה געטאן!

ער האט אונז טאקע פארשאפט די בילעטן, און מיר האבן אין א מזל'דיגע שעה זיך דערזען אויפן באן, גרייט ארויסצופארן.

א באזונדערע סייעתא דשמיא איז געווען אז מיר זענען ארויפגעקומען אויפן באן, שוין נאכן 'קאנטראל' – וואס דער קאנדאקטאר האט באקוקט די פאסן, אזוי אז דער מצב איז שוין געווען רואיגער און די סכנה איז שוין נישט געווען אזוי גרויס.

נאך אפאר שעה פארן, זענען מיר בשלום אנגעקומען קיין סאטמאר.

לויפנדיג אין די שניי

אין סאטמאר, האבן מיר זיך באקענט מיט עטליכע שמוגלער'ס. עס זענען געווען אזעלכע, וועלכע האבן אריבערגעפירט אינגאנצן ביז צום אנדערן זייט פונעם גרעניץ. דאס האט געקענט אפקאסטן א שיינע מטבע. ווידער אנדערע, האבן נאר געפירט ביז נאנט צום גרעניץ, און פון דארט האבן זיי צוגעווייזן דעם וועג. דאס איז טאקע געווען פיל מער געוואגט, אבער דאך האט עס געקאסט עטוואס ביליגער. מיר האבן אויסגעקליבן דאס צווייטע. פשוט, ווייל מיר האבן נישט פארמאגט דאס געלט.

אין א קאלטן מוצאי שבת האבן מיר אלע פיר זיך ארויסגעלאזט אין וועג. מיין מאן האט מיטגענומען זיין

טלית און תפילין און דעם ספר 'נועם-אלימלך' וואס ווי אויבנדערמאנט האט ער זיך אן דעם נישט געירט. אינדרויסן איז געווען גוט פארפרוירן און קאלטע ווינטן האבן געבוזשעוועט. די שניי וועלכע איז געפאלן, האט באדעקט די פעלדער און פארשטעלט די וועגן, אזוי אז מיר האבן נישט געקענט זען דעם וועג וואו מיר גייען.

מיר האבן געדארפט גיין און לויפן גאר שנעל. דאס איז אנגעקומען ביטער שווער, אין אזא שנייאיגער וועטער. קוים איין טריט וואס מען גייט, און מען פאלט אריין אין א גרוב, צוזאמען מיט אלע פעקלעך. איך בין דאן געווען א יונגע פרוי, קוים ארויסגעקומען פונעם קריג, און אפאר וואכן נאך די חתונה. איך האב זיך דאן נישט גוט געשפירט און נישט געקענט געהעריג מיטהאלטן דעם וועג. אלעס אינאיינעם האבן זיך צוזאמגעשטעלט. איך האב שוין נישט געקענט מער, און איך האב אויסגעפלאצט אין א געוויין.

אבער מיט דעם אלעמען, האב איך מיר פרובירט שטארקן, אז דער זעלבער באשעפער וואס האט מיר אפגעהיטן און גערעטעוועט פון די גרויזאמע ציינער פונעם לייב, וועט זיכער ווייטער שטיין צו מיין רעכטע האנט.

אזוי זענען מיר געלאפן דורכאויס די גאנצע נאכט.

"וואו לויפט איר?"

פארטאגס, האט דער שמוגלער זיך געזעגנט מיט אונז, צוואוועזנדיג וואו צו גיין. מיר האבן אים באצאלט, און ער איז זיך געגאנגען זיין וועג. מיר זענען ווייטער געלאפן און גענאפן, נישט ווייסנדיג פונקטליך וואו אונז גייען...

אינמיטן לויפן, האבן מיר זיך אפגעשטעלט הערנדיג טריט, אבער קומענדיג נענטער צו אונז, האבן מיר געהערט אן אלטער גוי וועלכער שרייט אויף רומעניש: "העי, וואו לויפט איר? איר זענט דאך שוין לאנג אויפן אנדערער זייט גרעניץ!".

מיר האבן זיך נישט געקענט גלויבן וואס אונזערע אויערן האבן געהערט; אונזער שמחה איז געווען אין לשער. און דאך זענען מיר געווען ערשטוינט: "פארוואס האט זיך נישט באוויזן קיין איין וועכטער, וואו זענען זיי אלע פארשוואונדן געווארן, ווי אין וואסער אריין?"

דער גוי האט אונז געוויזן, אז אין אמת'ן זענען מיר אריבער הארט נעבן די וועכטער, נאר על פי נס האבן זיי אונז נישט באמערקט, וויבאלד עס איז זונטאג היינט, און זיי היטן נישט געהעריג אין אזא טאג, זענען זיי אלע געגאנגען כאפן א קנאק-יענקל (א רומענישער צונאמען אויף א טרינק ברוינפן)... ער האט אונז געזאגט אז ער קומט פון בארשע, מיין היים שטאט, און די שטעטל וואו אונז געפינען זיך יעצט הייסט "טשענגער". ער האט אונז אויך צוגעוויזן, וואו מיר וועלן געפינען א היימישע אידישע שטוב.

ווער דער גוי איז, און וואס ער האט געטאן אין יענעם געגנט אין אזא פריע שעה, ווייסן מיר נאך אלץ נישט. אבער ווי אינטערעסאנט איז, אז מיר זענען אנגעקומען פונקט אין די צייט וואס די וועכטער זענען געווען פארנומען מיטן טרינקען, און זיך נישט געפינען אויפן ארט!

מיר האבן אפגעגעבן א שבח-והודאה פארן בורא כל עולמים פאר די אלע נסים וואס ער האט געטאן מיט אונז.

אויפן וועג צו מנוחה

מיר זענען אנגעקומען צו א רעסטוראנט וואס צוויי מיידלעך האבן געפירט, דארט האבן מיר געקענט כאפן דעם אטעם. די מיידלעך האבן אונז געוויזן וואו דער שוחט וואוינט און מיר זענען אהינגעגאנגען.

דארט האבן זיך שוין אויפגעהאלטן נאך אפאר פליכטלינגען, וועלכע האבן אפגעמאכט מיט א רוסישער סאלדאט, אז ער זאל זיי פירן קיין בודאפעסט. האבן מיר זיך אויך גערעכטן מיטצוכאפן מיט זיי.

די וועג איז נישט געווען קיין לייכטע. עס איז געווען אין סאמע ווינטער, און מיר זענען געפארן אין אן אפענער טראק. מיר האבן זיך ארומגעוויקלט מיט וואס מיר האבן נאר געהאט, און טראץ דעם האבן מיר געליטן פון די שרעקליכע קעלט און פראסט.

אנקומענדיג קיין בודאפעסט, זענען מיר געגאנגען צו די 'אגודה' צענטערן. זיי האבן אונז געגעבן פאפירן מיט א בילד, אז מיר קומען פון א לאגער, און מיר פארן קיין פרעשבורג.

מיר זענען טאקע, פון דארט געפארן קיין פרעשבורג, דארט האבן מיר באקומען אנדערע פאפירן, צו פארן קיין פראג.

אין פראג האבן מיר זיך פלאצירט אין די שוין ארגאניזירטע פליטים לאגערן, אונטער די פירערשאפט פון הרב פארהאנד זצ"ל, וועלכער איז געווען פון די גרויסע עסקנים אין די ארטיגע הצלה אקטיוויטעטן. מיר האבן זיך אויפגעהאלטן דארטן אפאר וואכן און מ'האט אונז באזארגט

מיט אלע אונזערע באדערפענישן. אויף אזוי ווייט האט מען אונז צוגעשטעלט, אז יעדן טאג האבן מיר און אלע אנדערע פליטים געקענט גיין נעמען עסן פונעם ארטיגן רעסטוראנט בחינם.

פאריז

עטליכע מאנאטן שפעטער האבן מיר געוואנדערט קיין פאריז, וואו עס האט שוין געווירבלט מער מיט אידישקייט. מען האט אונז פלאצירט אין א דארטיגן האטעל ווי ס'איז געווען פיין איינגערישט, אבער מיר זענען נישט צו לאנג פארבליבן דארט, נאר תיכף זיך אריבערגעצויגן קיין לעאן וואס פון דארט האבן מיר זיך אריבערגעשמוגלט קיין בעלגיע און זיך באזעצט אין אנטווערפן.

אל המנוחה ואל הנחלה

דארט האבן מיר שוין ענדליך געהאט מנוחה, און מיר האבן אנגעהויבן דאס לעבן פונדאסניי. מיר האבן געצויגן חיונה פון א שטיקל גראסערי וואס מיין מאן ז"ל מיט זיין ברודער ר' חיים מאיר ז"ל האבן אנגעפירט אינאיינעם און פארקויפט געברויכן ווי פרוכט, ליקער, צוגערעטן, און דאס גלייכן. זיי האבן מיט דעם געשעפט ב"ה שיין מצליח געווען.

נאך פינף יאר, זענען מיר אנגעקומען קיין אמעריקא, ווי מיר האבן זיך שיין פלאצירט און אויפגעשטעלט אונזער פרישער שטוב.

זעכציג יאר האבן מיר געלעבט צוזאמען. ד' חשון שנת תשס"ז איז מיין מאן ז"ל ארויף לעולם-האמת. זאל ער זיין א מליץ-יושר פאר מיר און פאר די גאנצע משפחה.

מיין מאן הרה״ח ר׳ שבתי פוקס ז״ל

די מצבה פון מיין מאן ז״ל אין בני ברק יע״א

מיר האבן ברוך השם, אויפגעשטעלט א שיין דור, צו גאט און צו לייט. רבנים, תלמידי-חכמים און מרביצי תורה, חשוב'ע און ערליכע קינדער, אייניקלעך, און איר-אייניקלעך בלי-עין-הרע. וועלכע זענען א שטאלץ פאר די גאנצע משפחה.

זאל השם-יתברך העלפן, די גאלדענע קייט זאל זיך ווייטער פלעכטן. זיי זאלן אלע זיין געזונט און שטארק, און מיר זאלן אלע זוכה זיין אנטקעגן צו גיין משיח צדקינו, במהרה-בימינו-אמן.

דאס איז זיכער, אז דארט אין לאגער – האב איך זיך אויף אזוינס נישט גע'חלום'ט.

א ליד וואס קינדער פלעגן זינגען נאכן קריג,
זיך אויסצוגעבן די צער און וויטאג פון יענע תקופה

מקנא בין איך א יתום'ל וואס שטייט ביים מצבה'לע,
פון זיין פאטער אדער זיין מוטער,
און גיסט זיך אויס זיין הערצעלע,
וואס איז אים זייער ביטער.

אבער איך קען נישט גיין אויף קבר אבות,
וויל דאס פייער איז געווען דער מלאך המות.

עפילאג

שטייענדיג אין קאך, בלויז עטליכע שעה איידער דער שבע-ברכות דארף זיך אנהויבן, טו איך מיין ארבעט שנעל און געשיקט, אז די עסן זאלן זיין גרייט אין צייט.

איך בין נישט אליין!

יענטי, מיין קוזינע, איז דא צוזאמען מיט מיר, העלפנדיג צוגרייטן צו דער שמחה.

אזוי פירן מיר זיך שטענדיג. מיר גייען האנט ביי האנט פונקט ווי אייגענע שוועסטער. וועו אימער איינע דארף צוקומען צו הילף; איידער א שמחה אדער פריידיגע מאמענט, העלפן מיר זיך ארויס איינע די אנדערע, און אזוי פארלייכטערן מיר פילפאכיג די ארבעט.

פון קאך דערטראגט זיך א געשמאקער גערוך, וועלכע לאזט זיך פילן אז עס קאכן זיך נארהאפטיגע, שמחה׳דיגע מאכלים. איך לייג יעצט אריין א גרויסן קוגל אין אויוון, באלד וועל איך צושטעלן די זופ. יענטי איז פארנומען מיטן צושטעלן די מייערן-צימעס. מיר שטייען אזוי שטיל-שווייגנדיג איינע נעבן די אנדערע.

יענטי האט געבראכן די שטילקייט!

"חייטשא" רופט זי זיך אן, מיט עטוואס א שטילער קול.

"יא".

"געדענקסטו נאך, דעמאלט וועו מיר האבן זיך געפונען אין ארבעט׳ס לאגער? מיר האבן געארבעט טאג און נאכט, ביטערע שוועכע ארבעט. האסטו דעמאלט געחלומ׳ט אז מיר וועלן נאך אמאל שטיין דא און צוגרייטן פאר א שמחה פון דיינס אן אייניקל?"

איך שטיי אנטקעגן יענטי, און עפן אויף אפאר אויגן:

"דו האסט צוגעטראפן צו מיינע געדאנקען. פונקט יעצט האב איך געקלערט דאס זעלבע. אין מיין ווילדסטן חלום האב איך נישט געקלערט אז אזוי וועל איך אויסקוקן אין פופציג יאר ארום".

"איך געדענק גוט, אז מיין גרעסטער באגער וואס איך האב געהאט און געבעטן פון אויבערשטן איז געווען, איך זאל באקומען א גאנצער ברויט פאר מיר אליין, נישט דארפנדיג זיך טיילן דערמיט. זעהט אויס אז דער רבוש"ע האט געזאגט דאן: 'חייטשא, חייטשא, נארישע מיידל, דאס איז דאס גאנצע וואס דו בעטסט? איך האב אנגעגרייט פאר דיר אסאך מער דערפון. האב נאר אביסל געדולד מיין טייערע טאכטער..."

"איך בין היינט צו טאג א גליקליכע באבע, זענדיג מיינע קינדער וועלכע גייען אויף דעם אויסגעטראטענעם וועג, וואו מיינע זיידע'ס און באבע'ס זענען געגאנגען".

"אצינד גרייט איך צו א שבע-ברכות פאר מיין אייניקל".

דאן, ביי יענעם געשפרעך, איז איינגעפלאנצט געווארן דאס ערשטע קערנדל פון דעם בוך!

ויתילדו על משפחותם

ווי מיר האבן פארשפראכן אין אנפאנג פונעם בוך, וועלן מיר דא ברענגען נאך איינצלהייטן איבער דריי פון די הייליגע קינדער פונעם זיידן הרה"ק רבי יוסף פון בארשא זצ"ל.

א– הרה"ק ר' יחיאל פון מיהאלעוויץ זצוק"ל, איז געווען דער צווייטער זוהן פון הרה"ק ר' יוסף זצוק"ל. ער האט געפירט א שיינעם רבי'שן הויף אין מאראש-וואשארהעלי, וואו אידן האבן כסדר געשטראמט.

ספעציעל באקאנט איז ער געווען מיט זיין מידת האמת, און מיט זיין פייערדיגע עבודה אויפן נאדבורנער נוסח. ער האט איבערגעלאזט פינף זין:

1. הרה"ק **רבי בנימין** זצ"ל, דער באַרטשע'ר רבי פון קלויזענבורג.
2. הרה"ק **רבי מאיר** זצ"ל, פון מאראש-וואשארהעלי, טארבינויער רבי.
3. הרה"ק **רבי בערצי** זצ"ל, דער פאווער רבי. ער האט געווואוינט אין גרויסווארדיין, אויף דער פאווער גאס, דארט האט ער געעפנט א שיינעם בית-המדרש מיט א רבי'שע הויף, וואו אידן זענען כסדר געקומען להתברך מפיו קדשו.
4. הרה"ק **רבי לוי-יצחק** זצ"ל, דער אראַדער רבי. ער האט חתונה געהאט מיט הרבנית ראצא, די טאכטער פון זיין מומע וויטיא וויסבלום (ג-), די טאכטער פון הרה"ק ר' יוסף זצוק"ל.
5. הרה"ק **רבי אהרן-לייב** זצ"ל, פון טעמעשוואר.

זכותם-יגן-עלינו.

דער קלויזענבורגער רב – הרה"ק ר' יקותיאל יהודא הלברשטאם זצוק"ל, האט זיך אמאל אויסגעדריקט פאר די אויבנדערמאנטע הרבנית מרת ראצע ע"ה – רעבעצן פון הרה"צ ר' לוי יצחק מאראד זצ"ל, בזה"ל: "דיין שווער (הרה"ק ר' יחיאל פון מיהאלעוויץ) האט איבערגעלאזט חמשה-חומשי-תורה!"

הרה"ק רבי יחיאל זצ"ל, האט אויך געלאזט דריי טעכטער:

6. **הרבנית חוה-רחל** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ ר' מענדעלע אייכנשטיין זצ"ל, א זוהן פון ר' מאיר'ל קאשויער זצ"ל, וועלכער איז געווען אן איידעם פון ר' מענדעלע זידיטשובער זצ"ל – בן הרה"ק ר' יצחק אייזיק מזידיטשוב זי"ע.

7. **הרבנית פעריל** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ רבי בערצי לייפער זצ"ל.

8. **הרבנית סאסא** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ רבי יעקב רעסלער זצ"ל פון ביסטריץ, זוהן פון הרה"צ רבי חיים זצ"ל. רבי יעקב איז געווען א גרויסער תלמיד-חכם און האט מרביץ תורה געווען ברבים פארלערנענדיג שיעורים פאר בחורים. פרייטאגס ווען ער האט נישט פארגעלערנט פלעגט ער עוסק זיין צוזאמענצונעמען געלט און צאמגעשטעלט פעקלעך פאר נויטבאדערפענדע.

• • •

די עלטסטע טאכטער פון ר' יחיאל – הרבנית חוה-רחל ע"ה, האט ווי אויבנדערמאנט, חתונה געהאט מיט הרה"ק רבי מענדעלע זצ"ל. ער האט געפירט א שיינעם רבי'שן הויף אין וואשארהעלי, בחייו פון זיין הייליגן שווער, וואו אידן זענען געקומען זיך מסתופף זיין בצלו, און געהאלפן געווארן מיט כל מיני ישועות.

צוזאמען האבן זיי אויפגעשטעלט א הערליכע פאמיליע פון אכט קינדער:

א) הבה"ח **חיים** הי"ד.

ב) מרת **יענטי זילבערבערג** תליט"א, איינע פון די שרייבערינס פון דעם בוך.

ג) הבה"ח **יחיאל**, הי"ד.

ד) הבתולה מרת **שרה עטיא**, הי"ד.

ה) הבתולה מרת **רבקה**, הי"ד.

ו) הילד כמר **הערשיל**, הי"ד.

ז) הבתולה מרת **שלאמצע ליבא**, הי"ד.

ח) הילדה מרת **חיה פעריא**, הי"ד.

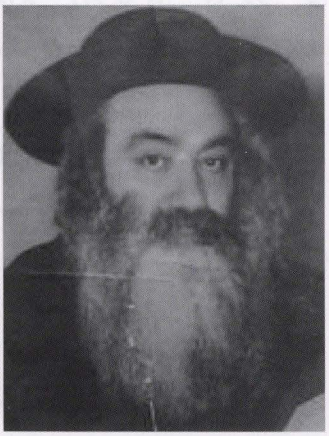
• • •

ב– הרה"ק ר' יצחק זצוק"ל – דער יונגסטער זוהן פון רבי יוסף זצוק"ל – איז ווי געזאגט געווען א נחבא-אל-הכלים. חתונה געהאט מיט הרבנית מרת חנה-פייגא בת הרה"ק רבי אלימלך וואלקנפעלד זצ"ל, נין ונכד להרה"ק רבי אלימלך מליזענסק זיע"א.

ער איז אומגעקומען, נאך איידער מען האט דעפארטירט די אידן פון בארשא – (זעה אויספירליכער באשרייבונג אין בוך, פון עמוד 85 און ווייטער). זיין יארצייט איז נקבע געווארן ליום ב' סיון. (לויט אנדערע באריכטן איז ער אומגעקומען אום כ' אייר.)

זיי האבן איבערגעלאזט א משפחה זרע-ברך-ה', וועלכע זענען נעבער אומגעקומען עקה"ש אין די ביטערע חורבן יארן, הי"ד.

1. הרה"צ **ר' אהרן-לייב לייפער** זצ"ל הי"ד, פון ביסטריץ. זוגתו הרבנית פערל הענא ע"ה, א טאכטער פון הה"צ רבי חיים רעסלער זצ"ל (בן הה"ק רבי צבי אלימלך זצ"ל). אומגעקומען אין אוישוויץ, ביום י' סיון. איבערגעלאזט צוויי טעכטער נאכן קריג: הרבנית מרת חי' ברכה תליט"א, די רעבעצן פון הגה"צ רבי יהושע לערנער זצ"ל, דער וואליצער רב פון וויען. און הרבנית מרת שרה תליט"א, די רעבעצן פון הרה"צ רבי יוסף לייפער זצ"ל אדמו"ר מנאדבורנא

הגה״צ רבי יהושע לערנער זצ״ל, דער וואליצער רב פון וויען (רעכטס)
הרה״צ רבי יוסף לייפער זצ״ל, נאדבורנער רבי פון פתח תקוה - ב״ב (לינקס)

פתח תקוה – בני-ברק (זוהן פון אויבנדערמאנטן הרה״ק רבי אהרן-לייב פון טעמעשוואר זצ״ל).

פון די צוויי טעכטער, איז איבערגעבליבן א הערליך-שיינער דור פון קינדער און אייניקלעך, אלע גרויסע מרביצי תורה, רבנים און רב׳ס אין ארץ-ישראל און אמעריקע.

2. **הרבנית צפורה-ראצא** ע״ה, די רעבעצן פון הרה״צ רבי משולם זוסיא ווייסבלום זצ״ל, ליזענסקער רבי (ג-1.), בן הרה״צ רבי מאיר מנאדבורנא זצ״ל (ג-). דער רבי מאיר איז – ווי אויבנדערמאנט – געווען אן איידעם פון הרה״ק רבי יוסף זצ״ל. דאס-מיינט, הרה״ק רבי יצחק זצ״ל (ב-), האט זיך משדך געווען מיט זיין שוועסטער הרבנית וויטיא ע״ה – ביידע קינדער פון הרה״ק רבי יוסף זצ״ל, וועו איר זוהן ר׳ משולם זוסיא (ג-1.), האט חתונה געהאט מיט זיין קוזינע הרבנית צפורה-ראצא ע״ה (ב-2.) – די טאכטער פון רבי יצחק זצ״ל.

הרה"צ ר' משולם זוסיא זצ"ל, איז אומגעקומען ביים חורבן אין פוילן צווישן ערב סוכות און דעם צווייטן טאג סוכות פון יאר תש"ב אדער תש"ג. הרבנית צפורה ראצא ע"ה איז נפטר געווארן פאר די קריג פון א מחלה וואס זי האט באקומען נאך א געבורט. זייער טאכטער, מרת חייטשא (פוקס) תליט"א, איז די שרייבערין פון דעם דאזיגן בוך.

3. **הרבנית יוכבד** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ ר' יצחק יונה לאנדא זצ"ל, נין ונכד פון הרה"ק רבי ישעי'לע קערעסטירער זצ"ל. זיי האבן אויך געוואוינט אין די העכערע טייל פון בארשא. אומגעקומען מיט די גאנצע משפחה אין אוישוויץ, הי"ד.

4. **הרבנית שיינדל** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ ר' אהרן איסר שעכטער זצ"ל, א ספינקער אייניקל. אויך אומגעקומען אין אוישוויץ, הי"ד.

5. **הרבנית סאסא** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ ר' אלימלך שיף זצ"ל פון שימלוי. זיי האבן נעבעך נישט זוכה געווען צו קיין זש"ק, הי"ד.

6. **הרבנית באבא-רחל** ע"ה, די רעבעצן פון הרה"צ ר' שמחה וויינפעלד זצ"ל פון סאטמאר. אויך זיי האבן געוואוינט אין בארשא. נסתלק געווארן ביים געבורט פון איר ערשטע קינד, וועלכע מען האט א נאמען געגעבן נאך איר – באבא-רחל. נאך איר פטירה האט איר מאן ר' שמחה זצ"ל, חתונה געהאט מיט איר יונגערע שוועסטער – הרבנית מרת יענטי ע"ה, (נומער 7).

7. **הרבנית יענטי** ע"ה, רעבעצן פון הרה"צ ר' שמחה וויינפעלד זצ"ל. זיי האבן זיך געצויגן צו זיין געבורט ארט אין סאטמאר, וואו ר' שמחה האט אנגעפירט מיט א ישיבה און

מרבין תורה געווען פאר הונדערטער תלמידים. אין די וואגאנען קיין אוישוויץ, איז געבוירן איר זעקסטע קינד, הי"ד (ווי אויבנדערמאנט עמוד 229).

איר מאן ר' שמחה ז"ל, האט געארבעט אין מונקא-טאבאר, וואו ער איז נסתלק געווארן, הי"ד.

8. **החתן ישכר בערצי** ז"ל, א חתן צו אן אייניקל פון הרה"ק ר' יהושע'לע טאמאשאווער זצ"ל. ער איז אויך אומגעקומען על-קידוש-השם ביי די קריג צוזאמען מיט זיין טאטן, הי"ד.

9. **ראכילע** ע"ה, הי"ד.

10. **מירעלע** ע"ה, הי"ד.

די לעצטע צוויי זענען געווען מיידלעך ווען זיי זענען אומגעקומען ביים קריג, על קידוש השם.

• • •

ג– הרבנית מרת וויטיא ע"ה – די טאכטער פון הרה"ק ר' יוסף מבארשא זצוק"ל, האט ווי אויבן דערמאנט – חתונה געהאט מיט הגה"צ ר' מאיר ווייסבלום זצוק"ל, ראב"ד נאדבורנא.

הרה"ק ר' מאיר זצ"ל, איז געווען א איש מורם מעם, גאון-הגאונים בנגלה ובנסתר, א איד וועלכער איז שטענדיג געווען דבוק בקונו בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, א גרויסער תלמיד חכם און מורה הוראה בישראל.

איבער זיין פטירה ווערט דערציילט א וואונדערליכער סיפור.

ערב ראש השנה שנת תרע"ג לפ"ק, איז אנגעקומען קיין נאדבורנא א שיינע קאטש איינגעשפאנט צו א פאר פערד, און זיך אפגעשטעלט נעבן זיין הויז. דערפון האבן ארויסגעשפאנט דריי

מאיר ווייסבלום
דו״מצ נדבורנה

M.WEISBLUM
RELIGJONSVEISER

אונטערשריפט פון הגה״ק רבי מאיר ווייסבלום ראב״ד נאדבורנא זצ״ל
מיט זיינע צוויי זיגלען (דומ״צ נאדבורנא איז ער געווען אלס יונגערמאן)
(דער ספר מיטן אונטערשריפט און די זיגלען ליגט ביי מיין זון
הגה״צ רבי מנחם מענדיל פוקס, רמות׳ער רב שליט״א)

אונטערשריפט פון זיין זיידע הרה״ק רבי משולם זוסיא זצ״ל
פון נאדבורנא און שפעטער אין צפת תובב״א

צוויי זיגלן פון הרה״ק רבי משולם זוסיא זצ״ל פון נאדבורנא און צפת
(דער ספר מיטן אונטערשריפט און די זיגלען ליגט ביי א קוזין
הגה״ח מוהר״ר יעקב שיף שליט״א פון ירושלים תובב״א)

הדרת-פנים'דיגע אידן, מיט לאנגע ווייסע בערד און געזיכטער וועלכע האבן געשיינט ווי הימלישע מלאכים. זיי זענען אריינגעגאנגען צו אים אין צימער און דארט אפגעזעצן ביחידות א לאנגע צייט.

וועו זיי זענען ארויסגעקומען, האבן זיינע תלמידים געפרעגט וועו זענען געווען די דריי, און ער האט זיי מגלה געווען אז דאס איז געווען דער זיידע הרה"ק רבי ר' אלימלך זצ"ל, זיין ברודער הרה"ק רבי ר' זושא זצ"ל, מיט נאך איינעם. אויף די פראגע, וואס מען האט דארט ארומגערעדט, האט ער נישט געוואלט ענטפערן.

דעם צווייטן טאג ראש-השנה, וועו ער האט – ווי זיין שטייגער אין די ימים-נוראים זיך געשטעלט פארן עמוד און א שריי געגעבן 'המלך', איז ער צוזאמענגעפאלן און נסתלק געווארן אויפן ארט.

דעמאלט האבן זיינע תלמידים פארשטאנען אז די דריי אידן זענען אים געקומען לאדענען צום עולם-האמת.

צדיקים פון זיין דור האבן געזאגט, אז מען האט אים געוופן זיין א דיין אינעם בית-דין-של-מעלה.

זיי האבן איבערגעלאזט צוויי קינדער:

1. הרה"צ **רבי משולם זוסיא** זצ"ל, ליזשענסקער רבי. ער האט חתונה געהאט מיט זיין שוועסטער-קינד – הרבנית מרת צפורה-ראצא (ב-2.), די טאכטער פון זיין פעטער הרה"ק רבי יצחק לייפער מבארשא זצוק"ל (ב-), בן הרה"ק רבי יוסף זצוק"ל.

2. הרבנית **מרת ראצא** ע"ה, די רעבעצין פון הרה"צ רבי לוי יצחק לייפער זצ"ל (א-4.) אראד'ער רבי, דער זוהן פון הרה"ק רבי יחיאל מיהאלעוויצער זצוק"ל (א), בן הרה"ק רבי יוסף זצוק"ל.

אינטערעסאנט צו באמערקן, אז הרבנית מרת וויטיא ע"ה (ג-), האט משדך געווען אירע ביידע קינדער, מיט אירע צוויי ברידער.

• • •

הרה"צ רבי משולם זוסיא זצ"ל (ג-1.), דער זוהן פון הגה"ק רבי מאיר מנאדבורנא זצוק"ל, איז געווען באקאנט, אלס א וואונדער חסיד'ישער איד, תמיד פריילעך, זיין דאוונען איז געווען פלאם פייער, שטענדיג איז ער געזעסן און געלערנט מיט גרויס ברען און פלייס.

נאך זיין חתונה, האט ר' משולם זוסיא זצ"ל, אויסגעקליבן בארשא אלץ וואוינארט פאר זיך מיט זיין פאמיליע. ער האט נישט געוואלט נהנה זיין פון קיין רבי'סטעווע, טראצדעם וואס זיין פאטער'ס חסידים האבן זיך געבעטן ער זאל קומען וואוינען נעבן זיי אין נאדבורנע, וואו מען וועט אים אויפבויען א בית-המדרש מיט א הויף. אויך זיין שוואגער – זיין טאטן'ס איידעם, הרה"צ רבי לוי יצחק לייפער זצ"ל (א-4), האט אים פארבעטן צו קומען וואוינען קיין אראד, וואו ער וועט אים אויפבויען א בית-המדרש.

אבער ער האט ליבערשט אויסגעוועלט צו בלייבן באהאלטן, און זיצן רואיג אין בארשא על התורה ועל העבודה. ער האט טאקע אויסגעפירט זיין שטרעבן, געזעסן און געלערנט באהאלטן, אין די צייט וואס זיין רעבעצין הרבנית מרת צפורה ראצא ע"ה, איז נאכגעגאנגען די וועגן פון איר מאמע ע"ה – הרבנית מרת חנה-פייגא ע"ה, אשת חבר הרה"ק רבי יצחק לייפער מבארשא זצוק"ל (ב-), און פארמעגליכט איר הייליגן מאן צו זיצן און לערנען, דורך פירן א שפייז-קראם, פון וועלכע די משפחה האט זיך ערנערט.

דאך פלעגט ער פארן פון צייט צו צייט קיין נאדבורנא, וואו ער האט אויפגענומען חסידים. מען האט אים גערופן "ליזשענסקער רבי".

ייחילדו על משפחתם

סיגד בעאאס ווז סבוס סאע

דער פינפטלינג אזאמענטרעף

ויחילדו על משפחותם

ער, צוזאמען מיט זיין רעביצין, האבן איבערגעלאזט זעקס קינדער:

א) מרת **חייטשא פוקס (ווייסבלום)** תליט"א – די שרייבערין פון דעם בוך.

ב) הרה"צ **מוה"ר מאיר ווייסבלום משעניצא** שליט"א.

ג) הבחור **דוד אלימלך** הי"ד, וועלכער איז בר-מצוה געווארן אויף די וואגאנען קיין אוישוויץ.

ד) הילד כמר **יוסף** הי"ד.

ה) הילד כמר **ישכר בערצי** הי"ד.

ו) הילדה **ראכיל גיטל** הי"ד.

• • •

אזוי האט זיך דער שיינער נאדבורנער בוים ברייט פארצווייגט, ווארפנדיג א הערליכער שאטן אויפן אומגעגנד, איבערדעקנדיג דעם גאנצן מארעמאראש – זיבנבערגער האריזאנט. דער בוים האט ארויסגעגעבן שיינע פירות, קינדער און אייניקלעך אדמורי"ם ורבנים, וועלכע האבן אנגעפירט מיט הערליכע רבי'שע הויפן, וואו אידן פון אומעטום האבן כסדר געשטראמט זיך אנצווואַרעמען פון זייער הייליגע עבודה, ביי די טישן און די תפילות, זיך געפראווען מיט קוויטלעך, פועל'נדיג ישועות מיט רפואות פארן כלל און פארן פרט.

און די הייליגע צווייגעלעך בליען נאך ביזן היינטיגן טאג!

רשימה פון בילדער און דאקומענטן

1. די הסכמה פון הגה"צ רבי יוסף ליברמן שליט"א ר"י כולל שומרי החומות ורב דקהל סדיגורא י"ם 3
2. די הסכמה פון הגה"צ רבי מאיר ווייסבלום שליט"א אדמו"ר משעניצא ... 5
3. דער אהל פון הרה"ק רבי בערצי מנאדבורנא זצ"ל 28
4. די מצבה פון הרה"ק רבי בערצי מנאדבורנא זצ"ל 28
5. די מצבות אינעם אהל פון הרה"ק רבי בערצי מנאדבורנא זצ"ל, אויך די מצבה פון זיין רביצין הרבנית רחל ז"ל 29
6. א טאוועל לעילוי נשמות וואס הענגט אינעם אהל 29
7. די מצבה פון הרה"ק רבי מרדכי מנאדבורנא זצ"ל אין בישטינא 32
8. די מצבה פון הרבנית הצ' ראכל לייפער ז"ל, די רביצין פון הרה"ק רבי יוסף מבארשא זצ"ל 34
9. די מצבה פון הגה"ק רבי יחיאל כהנא זצ"ל אבד"ק סאלקא 34
10. די מצבה פון הגה"ק רבי כתריאל זצ"ל אבד"ק סאלקא 34
11. די ניי איבערגעמאכטע מצבה פון הרבנית הצ' ראכל לייפער ז"ל פון ביידע זייטן 35
12. הרה"ק רבי חיים מאנטוניא זצ"ל 37
13. די מצבה פון הרה"ק רבי יוסף מבארשא זצ"ל 39
14. די ניי איבערגעמאכטע מצבה פון הרה"ק רבי יוסף מבארשא זצ"ל פון ביידע זייטן 40
15. הרה"ק רבי בערצי לייפער זצ"ל פון אונגוואר 42
16. הה"צ רבי ראובן מנחם לייפער זצ"ל פון אונגוואר 42
17. הרה"ק רבי פינחס האגער מבארשא זצ"ל 48
18. הרה"ק רבי אלטר מנחם מענדיל האגער מבארשא זצ"ל 48
19. אונטערשריפט פונעם בארשער רב הרה"ק רבי יעקב צבי וואלדמאן זצ"ל 49
20. דער זיגל פונעם בארשער רב הרה"ק רבי יעקב צבי וואלדמאן זצ"ל ... 49
21. דער דיין פון בארשא הג"ר משה עזריאל וואלדמאן זצ"ל 49

22. הג"ר ישראל וואלדמאן זצ"ל פון בארשא 49
23. די שוהל אין בארשא 51
24. די קמיע פון בארשא 51
25. די שילד קיין בארשא 54
26. די שטאט בארשא מיט די באשנייטע בערג ארום 54
27. די איינלאדענונג צו די חתונה פון הרה"ק רבי משולם זוסיא ווייסבלום זצ"ל ליזענסקער רבי 56
28. אונטערשריפטן פון הה"ק רבי משולם זוסיא ווייסבלום הי"ד ליזענסקער רבי 57
29. א מתנה פון הה"צ רבי יצחק טווערסקי הי"ד א זון פון הרה"ק רבי פינחס מאוסטילא זצ"ל 57
30. די אונטערשריפט פון הרה"ק רבי יצחק לייפער פון בארשא זצ"ל הי"ד 69
31. דער רומענישער זיגל פון הרה"ק רבי יצחק לייפער פון בארשא זצ"ל הי"ד 69
32. צוויי זיגלען פונעם בארשער בית המדרש 69
33. דער אהל פונעם הייליגן רבי'ן ר' אלימלך פון ליזענסק זצ"ל 74
34. די מצבה פונעם הייליגן רבי'ן ר' אלימלך פון ליזענסק זצ"ל 74
35. הרה"ק רבי מנחם מענדיל האגער מווישעווא זצ"ל 82
36. תלמידים פון די ווישעווא ישיבה אין יאר תרצ"ז 82
37. דער בארג ארויף צום בית עלמין אין בארשא 85
38. די אונטערשריפט פון החתן ישכר בערצי לייפער הי"ד א זון פון הרה"ק רבי יצחק פון בארשא זצ"ל 88
39. צוויי תשובות פון הגה"צ עדעלינער רב זצ"ל אין שו"ת בית ישראל צו החתן ישכר בערצי לייפער הי"ד 88
40. הרה"ק מסאטמאר זצ"ל אין שטאט סאטמאר 105
41. הרה"ק בעל אמרי חיים מוויזשניץ זצ"ל 108
42. דער באקאנטער וויזשניצער חסיד רבי מרדכי חנא פוקס זצ"ל 130
43. די מצבה פון רבי מרדכי חנא פוקס זצ"ל אין בני ברק יע"א 130

44. הרה"ח ר' חיים מאיר פוקס ז"ל 133
45. די מצבה פון ר' חיים מאיר פוקס ז"ל אין בני ברק יע"א 133
46. דער אריינגאנג קיין אוישוויץ מיט'ן אויפשריפט "ארבייט מאכט פריי" 144
47. דער וואנט וואו פיל קדושים הי"ד האבן מקדש געווען שם שמים ... 144
48. איינע פון די גאז קאמערן אין אוישוויץ 147
49. א צאמגעווארפענע גאז קאמער אין אוישוויץ 147
50. א בארג פון אפגעשוירענע האר אין אוישוויץ 153
51. הויפן פון שיך און קליידער 153
52. צאמגענומענע טליתים אין אוישוויץ 154
53. צאמגענומענע אויגן-גלעזער אין אוישוויץ 154
54. די בעטן ווי עטליכע זענען געשלאפן צוזאמען 157
55. די בתי כסאות אין אוישוויץ 157
56. אן אינטערעסאנט בריוול פון הרה"ק רבי יחיאל לייפער מוואשארהעלי זצ"ל 168
57. דער אהל פון הרה"ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ"ל 169
58. די מצבה פון הרה"ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ"ל 169
59. די צווייטע זייט פון די מצבה פון הרה"ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ"ל 170
60. די ליגעדיגע חלק פון די מצבה פון הרה"ק רבי יחיאל מוואשארהעלי זצ"ל 170
61. די אלטע מצבה פון הה"ק רבי צבי אלימלך רעסלער זצ"ל, דער שווער פון הרה"ק רבי יחיאל פון וואשארהעלי זצ"ל 171
62. די נייע מצבה פון הה"ק רבי צבי אלימלך רעסלער זצ"ל 171
63. די מצבה פון הרבנית שרה רעסלער ע"ה, די שוויגער פון הרה"ק רבי יחיאל פון וואשארהעלי זצ"ל 171
64. הה"צ רבי מנחם מענדל אייכענשטיין זצ"ל זידיטשובער רבי פון מאראש-וואשארהעלי 173

65. די איינלאדענונג צו די חתונה פון הה"צ רבי מנחם מענדל אייכענשטיין זצ"ל, זידיטשובער רבי פון מאראש-וואשארהעלי 175
66. די חתונה איינלאדענונג פון דער צווייטער זייט 175
67. אידן מיטן גאלן לאטע 188
68. די שוהל אין מאראש-וואשארהעלי 197
69. אידן אנקומענדיג קיין אוישוויץ מיטן באן 205
70. אידן ווארטנדיג אויף זייער גורל ביים אנקומען קיין אוישוויץ 205
71. פאסט-קארטל פון הה"צ רבי מענדל אייכענשטיין הי"ד זידיטשובער רבי פון וואשארהעלי צו זיין ברודער הר"ר אברהם ז"ל קיין מונקא-טאבאר 207
72. די באראקן אין אוישוויץ 209
73. די באן שינעס אין אוישוויץ 209
74. קינדער שטיין ביי די דראטן ארום אוישוויץ 217
75. די דראטן ארום אוישוויץ מיטן טאוועל צו זיין פארזיכטיג 217
76. די באן שינעס וואס פירן אריין קיין אוישוויץ 224
77. אידן אנקומענדיג קיין אוישוויץ 224
78. ביים ארויפטרייבן אידן אויפן באן 230
79. די דראטן ארום אוישוויץ 230
80. הה"צ משעניצא שליט"א צייגט אן זיינע איבערלעבענישן פון אמאל אין אוישוויץ 236
81. דער אויוון אינמיטן באראק וואס אויף דעם איז מענגעלע ימ"ש געשטאנען צו מאכן די סעלעקציע 236
82. די סעלעקציעס ביים אראפקומען פון באן 242
83. ביים מלווה זיין די זייף וואס איז געווען געמאכט פון אומגעקומענע אידישע קערפער הי"ד. עם ווערט געזאגן הה"צ רבי אהרן אדי' לייפער זצ"ל דער טעמעשוואראר רבי 245
84. איינע פון די מצבות איבער די באגראבענע זייף פון אידישע קערפער 245
85. די מצבה פון הה"צ רבי בן-ציון וואלקענפעלד זצ"ל 267
86. די שטאט ווארשא פארן קריג 312
87. די שטאט ווארשא נאכן קריג 312

88. הר"ר הערש אלימלך לייפער ז"ל, זוהן פון הגה"צ טורבינויער רב זצ"ל... 340
89. הר"ר הערש אלימלך לייפער ז"ל תיכף נאכן קריג, מיט ר' שמחה בונם קליין ז"ל א זוהן פון הגה"צ דעווא רב זצ"ל 340
90. הה"צ רבי יצחק אייזיק אייכענשטיין זצ"ל קיוויאשדער רב 343
91. די מצבה פון קיוויאשדער רב זצ"ל 343
92. הה"צ רבי יוסף פאנעט דער דעעשער רבי זצ"ל 345
93. הה"צ רבי חנניה יו"ט ליפא טייטלבוים דער נירבאטער רב זצ"ל 345
94. הה"צ רבי אהרן מאיר אייכענשטיין זצ"ל פון קאשוי 348
95. הג"ר אליעזר סילווער זצ"ל 352
96. הרה"צ רבי זיידא אייכענשטיין זצ"ל בורשטינער רבי 352
97. הרה"ק אדמו"ר מקלויזענבורג זצ"ל 352
98. הרה"ק בעל ברך משה מסאטמאר זצ"ל 352
99. הרה"ק אדמו"ר רבי שלמה הלברשטאם מבאבוב זצ"ל 353
100. הגה"צ רבי צבי הירש מייזליש זצ"ל ווייצענער רב 353
101. הרה"צ אדמו"ר רבי יעקב יוסף וויים מספינקא זצ"ל 353
102. הרה"צ רבי חיים יצחק אייזיק הלברשטאם זצ"ל סלאטפינער רב..... 353
103. הרב עקיבא זילבערבערג ז"ל אלס בר-מצוה בחור 355
104. הרב עקיבא זילבערבערג ז"ל, גרינדער און פרעזידענט פון קאונסיל אין ב"פ און גרינדער פון מוסדות יגדיל תורה דחסידי געור 356
105. די ישיבה יגדיל תורה אין בארא פארק 356
106. די מצבה פון הרב עקיבא זילבערבערג ז"ל אויפ'ן הר המנוחות 357
107. די חופה פון הרה"ח ר' פסח לאנגזאם ז"ל, עס ווערט געזען הה"צ רבי אהרן ארי' לייפער זצ"ל טעמעשוואורער רבי און זיין ברודער הה"צ רבי לוי יצחק זצ"ל אראדער רבי 359
108. די מצבה פון הרב רפאל הורוויץ ז"ל אין פראג 361
109. די מצבה פון הרבנית מלכה רייזל הורוויץ ע"ה אין פראג 361
110. די צווייטע זייט מצבה וואס דערציילט פונעם עראפלאן קראך 361
111. הרב ר' רפאל הורוויץ ז"ל 362

112. הה"צ רבי לוי יצחק לייפער זצ"ל אראדער רבי 366
113. די מצבה פונעם אראדער רבי הה"צ רבי לוי יצחק לייפער זצ"ל אויפן הר המנוחות 366
114. די שריפט פון הרבנית הצ' ראצי לייפער ז"ל אראדער רביצין 367
115. די מצבה פון די אראדער רביצין ז"ל אויפן הר המנוחות 367
116. אדמו"ר רבי מאיר ווייסבלום משענציא שליט"א אין יאר תש"ו לערנענדיג אין וויזשניצער ישיבה אין גרויסוואַרדיין תיכף נאכן באפרייען 374
117. כ"ק אדמו"ר משענציא שליט"א 374
118. הרה"ח ר' שבתי פוקס ז"ל אלס יונגערמאן 389
119. הרה"ח ר' שבתי פוקס ז"ל ביי הה"ק בעל אמרי חיים מוויזשניץ זצ"ל אין זיין סוכה 389
120. הרה"ח ר' שבתי פוקס ז"ל 397
121. די מצבה פון הרה"ח ר' שבתי פוקס ז"ל אין בני ברק יע"א 397
122. א ליד וואס קינדער פלעגן זינגען נאכן קריג, זיך אויסצוגעבן די צער און וויטאג פון יענע תקופה 398
123. הגה"צ רבי יהושע לערנער זצ"ל, דער וואליצער רב פון וויען 404
124. הרה"צ רבי יוסף לייפער זצ"ל, נאדבורנער רבי פון פ"ת - ב"ב 404
125. אונטערשריפט פון הגה"ק רבי מאיר ווייסבלום ראב"ד נאדבורנא זצ"ל 407
126. צוויי זיגלען פון הגה"ק רבי מאיר ווייסבלום ראב"ד נאדבורנא זצ"ל 407
127. אונטערשריפט פון הרה"ק רבי משולם זוסיא ווייסבלום זצ"ל פון נאדבורנא און שפעטער אין צפת תובב"א 407
128. צוויי זיגלן פון הרה"ק רבי משולם זוסיא ווייסבלום זצ"ל פון נאדבורנא און צפת 407
129. יחוס בוים פון משפחת ווייסבלום 410
130. יחוס בוים פון משפחת לייפער 411

לזכרון עולם בהיכל ה'

למזכרת נצח יוחקו בספר נשמות בני משפחתי
שרובם נספו ונעקד"ה בשנות הזעם
השם ינקום דמם

אבי מורי הרה"ק רבי **משולם זוסיא ווייסבלום** זצ"ל הי"ד
אדמו"ר מליזענסק

בן הרה"צ רבי **מאיר** זצ"ל, **ראב"ד נאדבורנא** • בן הרה"צ רבי **דוד אלימלך** זצ"ל, מנאדבורנא • בן הרה"צ רבי **משולם זוסיא** זצ"ל, מנאדבורנא וצפת • בן הרה"ק רבי **נפתלי** זצוק"ל **מליזענסק** • בן הרה"ק רבי **אלעזר** זצוק"ל **מליזענסק** • בן הרה"ק הרבי רבי **אלימלך** זצוק"ל **מליזענסק**

נספה בשנות הזעם, והיארצייט נקבע לערב סוכות

•

אמי מורתי הרבנית הצדיקת **צפורה ראצה** ע"ה

בת הרה"ק רבי **יצחק לייפער מבארשא** זצוק"ל הי"ד • בן הרה"ק רבי **יוסף מבארשא** זצוק"ל • בן הרה"ק רבי **ישכר בערצי מנאדבורנא** זצוק"ל

נפטרה י' סיון תש"א, ומנו"כ בבארשא
סמוך ונראה לציון זקנה הרה"ק רבי יוסף מבארשא זי"ע

•

יוצאי חלציהם:

הבחור **דוד אלימלך** הי"ד
נעקד"ה באוישוויץ י' סיון תש"ד

הילד **יוסף** הי"ד

הילד **ישכר בערצי** הי"ד

הילדה **ראכל גיטל** הי"ד
נעקד"ה באוישוויץ ב' סיון תש"ד

בגנזי מרומים ימליצו טוב בעדינו שנוושע במהרה בתשועת עולמים
בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן

זקני הגה"ק רבי **מאיר ווייסבלום ראב"ד נאדבורנא** זצוק"ל
בן הרה"ק רבי **דוד אלימלך** זצוק"ל
נפטר ב' דראש-השנה תרע"ג, ומנו"כ בנאדבורנא

וזוגתו זקנתי הרבנית הצדיקת **וויטיא** ע"ה
בת הרה"ק רבי **יוסף לייפער מבארשא** זצוק"ל
נפטרה כ"ו שבט תש"א, ומנו"כ בבארשא

•

דודי הרה"ח המפואר ר' **משה מיכל ווייסבלום** זצ"ל הי"ד
בן הרה"ק רבי **דוד אלימלך** זצ"ל
מגדולי חסידי מרן בעל אהבת ישראל מוויזשניץ זצוק"ל
וזוגתו דודתי מרת **שרה חנה** ע"ה הי"ד
בת הרה"ח המפואר ר' **מרדכי חנא פוקס** זצ"ל

•

זקני הרה"ק רבי **יצחק לייפער מבארשא** זצוק"ל הי"ד
בן הרה"ק רבי **יוסף מבארשא** זצוק"ל
נעקד"ה (כ' אייר תש"ב) ונקבע היארצייט ב' סיון

וזוגתו זקנתי הרבנית **חנה פייגא** ע"ה הי"ד
בת הרה"ק רבי **אלימלך וואלקנפעלד מליזענסק** זצוק"ל
נעקד"ה ב' סיון תש"ד

ויוצאי חלציהם:
הרה"צ רבי **אהרן אריה** זצ"ל הי"ד מביסטרייץ
וזוגתו הרבנית **פערל העניא** ע"ה הי"ד בת הרה"צ רבי חיים רעסלער זצ"ל

הרבנית **יוכבד** ע"ה הי"ד ובעלה הרה"צ רבי **יצחק יונה** זצ"ל הי"ד
בהגה"צ רבי ישראל אברהם אלטר **לאנדא** זצ"ל הי"ד אבד"ק עדעלין

הרבנית **שינדל** ע"ה הי"ד ובעלה הרה"צ רבי **אהרן איסר שעכטער** זצ"ל הי"ד

הרבנית **סאסא** ע"ה הי"ד ובעלה הרה"צ רבי **אלימלך** זצ"ל הי"ד
בן הרה"צ רבי שמעון **שיף** זצ"ל מקלויזנבורג

הרבנית **באבא רחל** ע"ה, נפטרה בעת לידת בתה הראשונה, ובעלה הרה"צ
רבי **שמחה** זצ"ל הי"ד בן הרה"צ רבי משה מנחם **ווינפעלד** זצ"ל מסאטמאר

הרבנית **יענטא** ע"ה הי"ד [ובעלה הרה"צ רבי שמחה הנ"ל בזיווג שני]

החתן המופלג **ישכר בערצי** הי"ד • הבתולה **ראכל** הי"ד • הבתולה **מירל** הי"ד
נהרגו עקד"ה עם משפחתם

ארץ ארץ אל תכסו דמם ותהא נשמתם צרורות בצרור החיים

נר זכרון

לעילוי נשמת בעלי

הרה"ח המפואר ר' **שבתי זאב** זללה"ה

בן הרה"ח ר' **מנחם מענדיל** זללה"ה

פוקס

נפטר בשם טוב ד' מרחשון תשס"ז לפ"ק

ומנו"כ בבני ברק יע"א

•

ולעילוי נשמות הוריו

הרה"ח ר' **מנחם מענדיל** זללה"ה הי"ד

בן הרה"ח המפורסם ר' **מרדכי חנא** זצ"ל

וזוגתו

מרת **אלטא פעסיל גיצא** ע"ה הי"ד

בת הרה"ח ר' **אפרים פישל גערטנער** ז"ל

עלו על המוקד עקד"ה ביום י"ב סיון תש"ד

ויוצאי חלציהם:

הילדה **מרים** הי"ד

הילדה **פרידא** הי"ד

הילד **ישראל** הי"ד

הילדה **בילא רחל** הי"ד

הילד **מרדכי חנא** הי"ד

הילדה **שינדל** הי"ד

הילדה **יוכבד** הי"ד

עלו על המוקד עקד"ה ביום י"ב סיון תש"ד

בגנזי מרומים ימליצו טוב בעדינו שנוושע במהרה בתשועת עולמים

בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן

לזכרון עולם בהיכל ה'

למזכרת נצח יוחקו בספר נשמות בני משפחתי
שרובם נספו ונעקד"ה בשנות הזעם
השם ינקום דמם

אבי מורי הרה"צ רבי **מנחם מענדיל אייכנשטיין** זצ"ל הי"ד
מזידיטשוב - מאראש-וואשארהעלי
בן הגה"צ רבי **אהרן מאיר אייכנשטיין [פרידלענדער]** זצ"ל מקאשוי
בעמח"ס אברך

•

אמי מורתי הרבנית הצדיקת **חוה רחל** ע"ה הי"ד
בת הרה"ק רבי **יחיאל לייפער** זצ"ל
אדמו"ר ממיהאלאוויץ - מאראש-וואשארהעלי

נהרגו עקד"ה בשמחת תורה תש"ד

•

יוצאי חלציהם:

הילד **חיים** הי"ד
הילד **יחיאל** הי"ד
הילד **צבי הירש** הי"ד
הילדה **שרה עטיא** הי"ד
הילדה **רבקה** הי"ד
הילדה **שלאמצא ליבא** הי"ד
הילדה **חיה** הי"ד

נהרגו עקד"ה ביום י' סיון תש"ב

בגנזי מרומים ימליצו טוב בעדינו שנוושע במהרה בתשועת עולמים
בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן

נר זכרון

לעילוי נשמת בעלי

הרה"ח המפואר הרב **עקיבא** זלה"ה

זילבערבערג

בן הגה"צ רבי **אברהם בנימין** זצללה"ה **אבד"ק פיטסבורג**

נפטר בשם טוב ביום כ"ג תמוז תדש"מ לפ"ק

ומנו"כ בין אביו זצ"ל והגה"צ רבי מנחם זעמבא זצ"ל הי"ד

בהר המנוחות בירושלים תובב"א

•

אחותו מרת **חי' קילא** ע"ה הי"ד

ובעלה הרה"ג ר' **מנחם מענדל מאיר ליטמאנאוויטש** ז"ל הי"ד

ובנם הילד **שלמה** ע"ה הי"ד

•

אחותו מרת **צירל פרידא** ע"ה הי"ד

ובעלה הרה"ג ר' **ישכר הלוי לעווענטהאל** ז"ל הי"ד

רב ור"מ בראכעוו

בן הגה"צ רבי **ליפמאן צבי הלוי** זצ"ל **אבד"ק טשעלאדז בענדין**

ובנם הילד ע"ה הי"ד

•

בתנו מרת **הינדא אסתר** ע"ה

אשת הרה"ח מו"ה **יוסף חיים סג"ל** שיחי'

נפ' כ"ב תמוז תשס"ג לפ"ק

תהא נשמתם צרורות בצרור החיים

בגנזי מרומים ימליצו טוב בעדינו שנוושע במהרה בתשועת עולמים

בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן

זקני הגה"צ המפואר רבי **אהרן מאיר אייכנשטיין** זצ"ל **מקאשוי**
בן הרה"צ רבי **חיים פרידלענדער** זצ"ל

זוגתו הרבנית הצדיקת **חנה** ע"ה
בת הרה"ק רבי **מנחם מענדיל מזידיטשוב** זצ"ל
בעל תורת מהרמ"ם

•

זקני הרה"ק רבי **יחיאל לייפער** זצללה"ה
ממיהאלאוויץ – מאראש-וואשארהעלי
בן הרה"ק המפורסם רבי **יוסף מבארשא** זצוק"ל

נפטר ד' דחוה"מ סוכות כ' תשרי תרפ"ט
ומנו"כ בכפר נאזנא סמוך למאראש-וואשארהעלי

זקנתי הרבנית הצדיקת **איטא הינדא** ע"ה הי"ד
בת הרה"צ רבי **צבי אלימלך רעסלער** ז"ל מביסטריץ
נעקד"ה באוישוויץ סיון תש"ד

ויוצאי חלציהם:

בנם הרה"צ רבי **בנימין** זצ"ל הי"ד מקלויזנבורג
וזוגתו בזוו"ר הרבנית **יענטא רבקה** ע"ה הי"ד
ובזוו"ש הרבנית **סאסא** בת הר"ר **יצחק אלימלך** ע"ה הי"ד
ומשפחתם

בנם הרה"צ רבי **מאיר** זצ"ל הי"ד **אדמו"ר בוואשארהעלי**
וזוגתו הרבנית **רחל** בת הר"ר **יעקב ישראל** ז"ל הי"ד
ומשפחתם

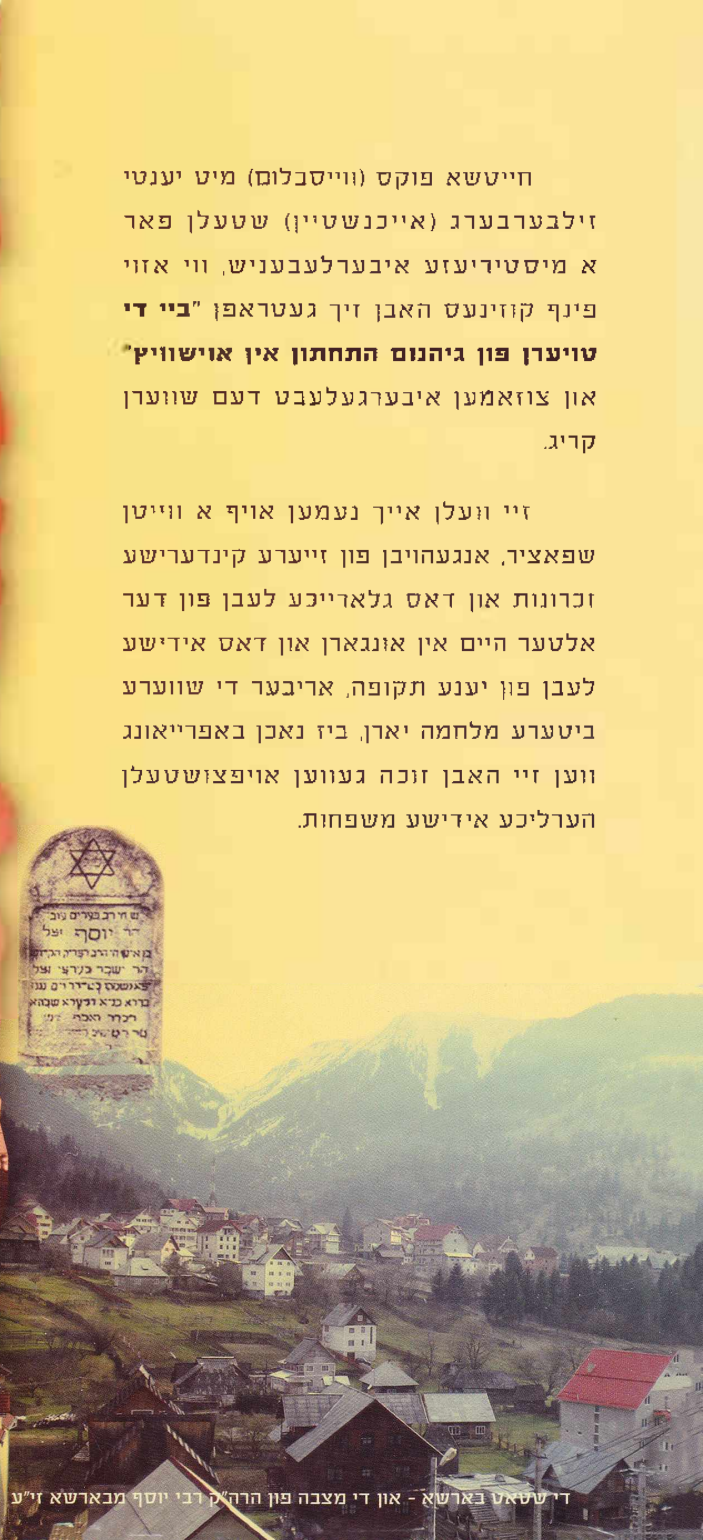
ארץ ארץ אל תכסו דמם ותהא נשמתם צרורות בצרור החיים

בגנזי מרומים ימליצו טוב בעדינו שנוושע במהרה בתשועת עולמים
בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן

חייטשא פוקס (וויסבלום) מיט יענטי זילבערבערג (אייכנשטיין) שטעלן פאר א מיסטיריעזע איבערלעבעניש, ווי אזוי פינף קוזינעס האבן זיך געטראפן **"ביי די טויערן פון גיהנום התחתון אין אוישוויץ"** און צוזאמען איבערגעלעבט דעם שווערן קריג.

זיי וועלן אייך נעמען אויף א וויטן שפאציר, אנגעהויבן פון זייערע קינדערישע זכרונות און דאס גלאריעכע לעבן פון דער אלטער היים אין אונגארן און דאס אידישע לעבן פון יענע תקופה, אריבער די שווערע ביטערע מלחמה יארן, ביז נאכן באפרייאונג ווען זיי האבן זוכה געווען אויפצושטעלן הערליכע אידישע משפחות.

די שטאט בארשא - און די מצבה פון הרה"ק רבי יוסף מבארשא זי"ע

Design | 845 425 6566